

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI**

“Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin cinayət-hüquqi, cinayət-prosessual və kriminalistik problemləri”

**BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK
KONFRANSIN MATERİALLARI**

**МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ
КОНФЕРЕНЦИЯ**

**«Уголовно-правовые, уголовно-процессуальные и
криминалистические проблемы преступлений,
совершенных несовершеннолетними»**

BAKİ - 17 aprel 2023-cü il

**Redaktor: Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının rəisi,
polis general-mayoru Canpolad Daaanov**

Təşkilat komitəsinin sədri:

Vüqar Mansurov

- Akademiya rəisinin birinci müavini, polis polkovniki

Üzvlər:

Hikmət Eyvazov

- Elmi-tədqiqat və redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin rəisi,
polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Fərhad Əliyev

- Tədris-metodiki şöbənin rəisi, polis polkovniki

İmrəli Məmmədli

- Cinayət hüququ kafedrasının rəisi, polis polkovniki,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Səyyad Ağayev

- Cinayət prosesi kafedrasının rəisi, polis polkovniki,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Orxan Yaqublu

- Kriminalistika kafedrasının rəisi, polis polkovnik-leytenantı

Orxan Məmmədov

- DİO-da əməliyyat-axtarış fəaliyyəti kafedrasının rəisi,
polis polkovnik-leytenantı

Elçin Orucov

- Dil hazırlığı kafedrasının rəisi, polis polkovnik-leytenantı

Səltənət Mustafayeva

- Katibliyin rəisi, polis polkovniki

Ruslan Cəfərov

- Beynəlxalq əməkdaşlıq bölməsinin inspektoru,
polis polkovnik-leytenantı

Fəxr Vəliyev

- Elmi-tədqiqat və redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin elmi əməkdaşı,
polis kapitanı, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məsul katib: Hikmət Eyvazov

Elmi-tədqiqat və redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin rəisi,
polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

“Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin cinayət-hüquqi, cinayət-prosessual və kriminalistik problemləri” mövzusunda 17 aprel 2023-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasında keçirilmiş beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. “Bakı” nəşriyyatı, 2023, 330 səh.

MÜNDƏRİCAT

Canpolad Daanov “Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş özgə əmlakını talama əməllərinin istintaqının bəzi aspektləri”	7
Hicran Hüseynova “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət törətməsinə təsir edən sosial-psixoloji amillər”	16
Vüqar Mansurov “Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin və tipologiyasının kriminoloji tədqiqi”	21
Firuzə Abbasova “Cinayət prosesində iştirak edən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin maraqlarının təmsil olunması xüsusiyyətləri”	29
Midhəd Qəfərov, Hikmət Eyvazov “Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayət işləri üzrə cinayət təqibinin xüsusiyyətləri”	40
Səyyad Ağayev “Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi əsasında cinayət işinin başlanması mərhələsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin müdafiə hüququnun həyata keçirilməsi problemləri”	57
Mələhət Hacıyeva “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət törətməsinə təsir edən bioloji və sosial amillər”	64
Sevil Mikayılova “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət törətmə səbəbləri”	70
Rahim Məmmədov “Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı beynəlxalq hüquq normalarının implementasiya vəziyyəti”	73
Ağa Kərim Mirzəyev, Şöhlət Kərimov “Yetkinlik yaşına çatmayanlara tətbiq edilən tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər”	79
Şəlalə Həsənova “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin bəzi aktual problemləri”	90
Hakim Əzizov “Türk hüququnda yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə təyin edilən cəza növləri”	96
Orxan Yaqublu “Mənzil oğurluqları törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətinin öyrənilməsinin bəzi cinayət-prosessual, kriminalistik və kriminoloji aspektləri”	101
Elnur Novruzov “Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin xüsusiyyətləri, qarşısının alınması yolları və xarici təcrübə”	112

Mələkxanım Rəhimova “İnsan hüquqları aspektindən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayətlərində mövcud sosial-psixoloji faktorlar”.....	119
Yavər Məmmədova “Almaniyada yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsələləri.....	124
Yasin Mikayılı “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinin müasir problemləri”	129
Rahib Əliyev “Cinayətin subyekti olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üçün qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinin yerli və beynəlxalq təcrübədə müqayisəli təhlili”	138
Malik Səlimov “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə cəza təyininin cinayət-hüquqi və cinayət-prosessual aspektləri”	142
Rasif Müzəffərov “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət törətməsinə təsir edən sosial-psixoloji amillər”.....	152
Nuridə Əlizadə “Yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən bəzi cəzaların xarakterik xüsusiyyətləri və cəza təyin edilərkən nəzərə alınan hallar”	159
Rasim İsaqov “Yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin hazırlanmasının və keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri”	166
Ata Vəliyev “Uşaqlara sosial xidmət”.....	170
Ənnağı Məmmədli “Yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilməsinin xüsusiyyətləri”.....	174
Марина Кардашевская “Особенности приглашения законного представителя несовершеннолетнего обвиняемого в Российской Федерации и Азербайджанской Республике: сравнительный анализ”.....	180
Назим Алиев, Валентин Харламов “Криминологическая оценка пенализации преступлений, совершенных несовершеннолетними в Азербайджанской Республике и России”	184
Денис Лозовский “Отдельные аспекты расследования преступлений в отношении несовершеннолетних, совершенных с использованием сети интернет”.....	193
Лариса Яковлева “О классификации видов освобождения несовершеннолетних от уголовной ответственности и наказания”	198

Наталья Лантух “Особенности задержания и процессуального ареста несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого: реалии и перспективы”.....	202
Оксана Чабукиани, Ольга Шепелёва “Обстоятельства, учитываемые при избрании мер пресечения в отношении несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых”	208
Николай Сорокун “Предупреждение насильственной преступности несовершеннолетних”.....	215
Николай Диденко, Максим Фисаков “Общая характеристика преступлений, совершаемых несовершеннолетними по законодательству Российской Федерации”	218
Венера Гайнелзянова “Тактические особенности производства допроса несовершеннолетнего”.....	223
Равиль Амиров “Тактика допроса при расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними”.....	227
Ульви Ахмедов “Особенности производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних по уголовно–процессуальному кодексу Российской Федерации”	232
Артём Пилат “Соблюдения принципа состязательности при постановлении судебной экспертизы в делах о несовершеннолетних” ...	247
София Пилат “Проблема квалификации вандализма совершённого несовершеннолетним”	253
Валентин Кирица, Алина Стахурски “Проблемы определения объекта и предмета преступления предусмотренного ст. 208 УК республики Молдова (вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность или склонение их к аморальным действиям)”.....	259
Ольга Гутникова “Совокупность данных как фактическое основание для решения вопроса о назначении комплексной психолого-психиатрической экспертизы в отношении несовершеннолетнего подозреваемого (обвиняемого)”	265
Елена Родина “Использование знаний биоритмологии при подготовке к допросу несовершеннолетних”	268
Афгана Джафарова “Учёт психологического и физиологического критериев при назначении наказания несовершеннолетним”.....	272

Марина Радова “Защита сведений о частной жизни несовершеннолетних в досудебном производстве по уголовным делам”	276
İsmayıl Əmirli “Cinayət törətməkdə şübhəli olan yetkinlik yaşına çatmayanlara prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsinə dair praktiki problemlər”	280
Elnur Nəcəfov “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər cinayətin subyekti kimi”	287
Rəşid Yusifov “Cinayətin motivinin mahiyyəti və cinayətin törədilməsində rolu”	293
Xalid Qasimov “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərlə əlaqədar həyata keçirilən dindirmə istintaq hərəkətinin bəzi xüsusiyyətləri”	300
Teymur Rəhimov “Yetkinlik yaşına çatmayanlar üzrə ədalət mühakiməsi sisteminə fərqli baxış”	305
Yəhya Abdullalı “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət törətməsinin və cəza təyininin fəlsəfi-psixoloji aspektləri”	310
Максим Камалов “Актуальные вопросы расследования краж из магазинов, совершенными несовершеннолетними лицами”	316
Наталья Попова “Особенности взаимодействия следователя с другими органами при расследовании грабежей и разбоев, совершенных преступными группами несовершеннолетних”	320
Жалмаханов Жангали “Кибербуллинг: опасность виртуального мира и возможности борьбы”	325

Canpolad Daanov
Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLAR TƏRƏFİNDƏN TÖRƏDİLMİŞ ÖZGƏ ƏMLAKINI TALAMA ƏMƏLLƏRİNİN İSTİNTAQININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: Kriminalistik taktika, dindirmə, yetkinlik yaşına çatmayan, konfliktli vəziyyət, kriminalistik xarakteristika.

Ключевые слова: Криминалистическая тактика, допрос, несовершеннолетний, конфликтная ситуация, криминалистическая характеристика.

Key words: Criminalistic tactics, interrogation, juvenile, conflict situation, criminalistic characterization.

Hər bir uşağın zəruri maddi və məişət şəraitində böyüyüb tərbiyə olunması, mütərəqqi tələblər əsasında təhsil alması, layiqli vətəndaş kimi formalaşmasının təmin edilməsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Bütün fiziki və hüquqi şəxslər öz fəaliyyətində uşaqların mənafeələrini üstün tutmalı, onların hüquqlarının təmin olunması üçün bütün imkanlarından istifadə etməlidirlər.

Ölkəmizdə uşaq hüquqlarının qorunması ilə bağlı aparılan məqsədyönlü islahatlar bu sahədə etibarlı sosial və hüquqi mexanizmlərin yaradılmasına təkan vermişdir. Azərbaycan Respublikasında yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı kifayət qədər hüquqi baza formalaşmış və sosial layihələr həyata keçirilmişdir.

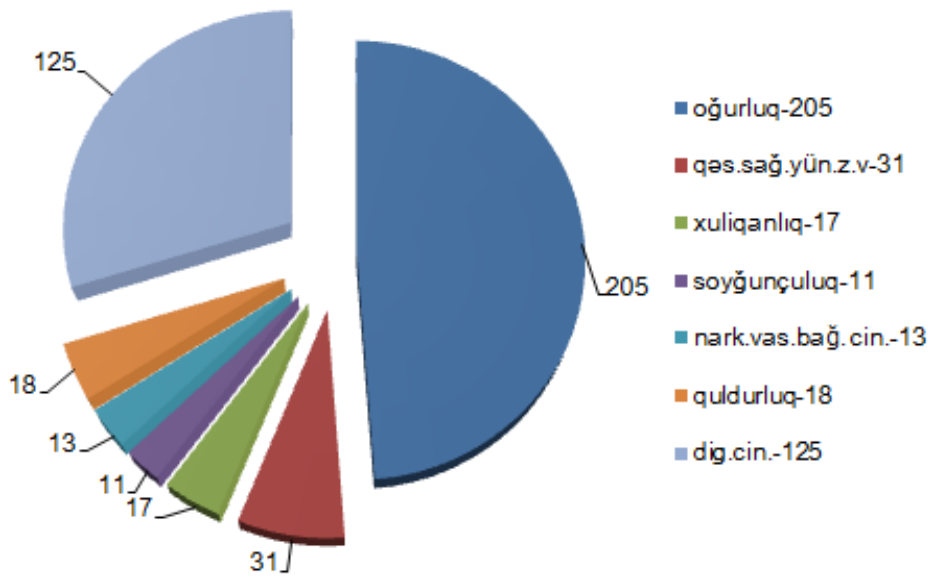
Lakin insan davranışı kimi hüquqpozmalara da dəyişkənlik xasdır. Bu səbəbdən hüquqpozmaların da sosial, psixoloji, hüquqi məzmunu mütəmadi olaraq tədqiq edilməli və qarşısının alınması metodları təkmilləşdirilməlidir.

Hüquqi müstəvidə araşdırılmasına ehtiyac duyulan istiqamətlərdən biri də yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş özgə əmlakının talama əməllərinin istintaqının xüsusiyyətləri ilə bağlı məsələlərdir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlər daha həssas yanaşmanı və bu sahədə aktual problemlərin həllinə yönəlmiş müasir cinayət-prosessual və kriminalistik mövqe tələb edir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin strukturunda talama cinayətləri xüsusilə seçilir. Belə ki, 2022-ci ildə Azərbaycan

Respublikası üzrə YYÇ tərəfindən cəmi 421 cinayət törədilmişdirsə onlardan 205 (49%) fakt oğurluq, 11 (3%) fakt soyğçunuluq, 18 (4%) fakt quldurluq, 17 (4%) fakt xuliqanlıq, 31 (7%) qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma, 34 (8%) fakt qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma cinayətlərinin payına düşür. Göründüyü kimi təkcə oğurluq cinayəti YYÇ tərəfindən törədilən cinayətlərin 49%-ni təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasında YYÇ tərəfindən törədilən cinayətlərin strukturu (2022-ci il)

Qeyd olunan hal YYÇ tərəfindən törədilmiş özgə əmlakını talama əməllərinin istintaqı ilə bağlı elmi araşdırmaların aparılmasının aktuallığını və zəruriliyini göstərir.

Cinayət-prosessual qanunvericilik ibtidai istintaq zamanı yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə müstəntiq arasında əlaqələrin cinayət işinin hallarının lazımı qaydada nəzərə alınmasını, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə hörmətlə yanaşılmasını, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin rifahına köməklik edilməsi və ona ziyan vurulmasına yol verilməməsi şərtilə həyata keçirilməsini müəyyən edir. Bundan başqa ibtidai istintaqın bütün mərhələlərində yetkinlik yaşına çatmayanların aşağıdakı hüquqlarının təmin edilməsinin bir prosesual tələb kimi zəruriliyi qeyd edilmişdir (AR CPM m.432):

- irəli sürülmüş ittiham barəsində məlumat almaq hüququ;

- ifadə verməkdən imtina etmək hüququ;
- müdafiə hüququ;
- valideynlərin və ya digər qanun nümayəndələrin iştirak etmək hüququ;
- məxfilik hüququ.

Yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı həyata keçirilən istintaq hərəkətləri özünəxas xüsusiyyətləri ilə seçilir. Qanunvericilikdə yetkinlik yaşına çatmayanlar həssas sosial təbəqə olaraq xüsusi prosessual şərtlərlə mühafizə olunur.

İstintaq materiallarının təhlili göstərir ki, yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakı ilə həyata keçirilən ən geniş yayılmış istintaq hərəkəti dindirmədir. Dindirmə ibtidai araşdırmanın effektivliyinə təsir edən istintaq hərəkətlərindən biridir. Yetkinlik yaşına çatmayanların dindirilməsi zamanı əhəmiyyət kəsb edən hallardan biri hazırlıq mərhələsinə aid olan tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

Kriminalistik araşdırmaların nəticəsi göstərir ki, dindirməyə hazırlığın məzmununa aşağıdakı elementlər daxildir [1, s. 112-116]:

- cinayət işinin materiallarının öyrənilməsi və yetkinlik yaşına çatmayanların dindirilməsinin predmetinin müəyyən edilməsi;
- yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyətinin öyrənilməsi;
- dindirmənin vaxtının, yerinin, müddətinin müəyyən edilməsi;
- dindirməyə cəlb ediləcək şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi;
- dindirmənin planının tərtib edilməsi;
- dindirmənin texniki təminatının həyata keçirilməsi.

Dindirmənin xüsusi diqqət və sistemli yanaşma tələb edən elementlərdən biri cinayət işinin materiallarının öyrənilməsidir. Dindirmənin predmeti müəyyən olunmadan onun effektiv və keyfiyyətli aparılması mümkün deyil. Bu səbəbdən cinayət işinin materiallarının hərtərəfli təhlili zəruridir. Dindirmənin predmeti sübut olunmalı olan halların dairəsi ilə müəyyən edilir.

Bundan başqa müstəntiq dindirmənin predmetini müəyyən edən zaman əməliyyat-axtəriş tədbirlərinin nəticələrini də nəzərə almalıdır.

Kriminalistik informasiyanın toplanması və təhlilini tələb edən dindirmənin mühüm elementlərindən biri talama cinayətini törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətlərinin öyrənilməsidir. Dindirmənin ilkin mərhələsində yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətlərinin öyrənilməsi onunla uğurlu psixoloji təmasın qurulmasının əsas şərtlərindən biridir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin dindirilməsindən əvvəl onun şəxsiyyətini xarakterizə edən aşağıdakı məlumatların əldə edilməsi məqsədəuyğundur:

- **bioloji əlamətlər.** Bu əlamətlərə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cinsi, yaşı, fiziki qüsurlarının olub-olmaması və s. aiddir.

- **sosial-demografik məlumatlar.** Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin ailə

tərkiibi, yaşayış yeri, şəhər və ya kənd sakini olması, təhsil səviyyəsi qeyd olunan məlumatların dairəsinə aiddir. Bundan başqa yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin ailədaxili və orta təhsil müəssisəsində olan davranışı da hərtərəfli araşdırılmalıdır.

- **hüquqi əlamətlər.** Kriminal davranışın motiv və məqsədi, əməlin xarakteri, qrup xüsusiyyətləri və s. hüquqi əlamətlərə aiddir. Göstərilənlərdən başqa yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin ailəsi və ya yaxın əhatəsində narkotik və ya alkoqol asılılığında olan şəxslərin mövcudluğu, daxili işlər orqanlarında profilaktik qeydiyyatda olması ilə bağlı məlumatlar da kriminalistik əhəmiyyət kəsb edə bilər.

- **psixoloji əlamətlər.** Yetkinlik yaşına çatmayanların tələbat və maraqları, dünyagörüş səviyyəsi, vərdiş və bacarıqları, həmçinin iradəvi və intellektual keyfiyyətləri psixoloji əlamətlər kimi qeyd edilə bilər.

Talama cinayətləri törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların istintaqı zamanı həssas yanaşma tələb edən xüsusiyyətlərdən biri dindirmənin yeri, vaxtı və müddətinin müəyyən edilməsidir. Kriminalistika elmində göstərilən halla müxtəlif yanaşmalar mövcuddur [2, s. 29-34].

Yetkinlik yaşına çatmayanların dindirilməsi daha çox müstəntiqin otağında həyata keçirilir. Lakin taktiki baxımdan arzuolunandır ki, dindirmə orta məktəbdə və ya digər yerlərdə aparılsın. Dindirmə zamanı otağa kənar şəxslərin daxil olması yolverilməzdir. Hətta otağın işıqlandırmasının da psixoloji təsiri mövcuddur. Bu səbəbdən dindirmə otağı nə qaranlıq, nə də ki, kəskin işıqlı olmamalıdır. Bundan başqa müstəntiqin geyiminin səliqəli olması (mülki geyimdə olması daha məqsədemüvafiqdir), duruş pozası qarşı tərəfə təsir etdiyindən öncədən nəzərə alınmalıdır. Otaqda yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə ilk təmas zamanı davamlı olaraq qeydiyyatın aparılması gərgin psixoloji-emosional mühit yaradır. Göstərilən səbəbdən zəruri qeydlər dindirmədən sonra aparılmalıdır.

Dindirmənin cinayət hadisəsindən sonra tez bir zamanda aparılması zəruridir. Yetkinlik yaşına çatmayanların hadisələr haqqında təsəvvürü epizodik xarakter daşdığından yaddan çıxma ehtimalı böyükdür. Təkrar dindirmə isə 2-3 gündən sonra keçirilməlidir.

Dindirmənin hansı müddət ərzində davam etməsi isə daha çox taktiki aspektlərlə bağlıdır. Kriminalist alimlərin mövqeyinə görə yetkinlik yaşına çatmayanların dindirilməsinin gün ərzində müddəti 7 yaşına qədər olan şəxslərlə fasiləsiz olaraq 30 dəqiqədən, fasilələrlə isə 1 saatdan, 7-14 yaşında olan şəxslərlə fasiləsiz 1 saatdan, fasilələrlə 2 saatdan, 14 yaşından yuxarı olan şəxslərlə fasiləsiz 2 saatdan, fasilələrlə 4 saatdan artıq davam etməməlidir [3, s. 78-83].

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsi müddəti Rusiya Fede-

rasiyası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 425-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Qeyd olunan təcrübənin ölkəmizdə də tətbiqini məqsədəuyğun sayırıq. Lakin dindirmə müstəntiq və yetkinlik yaşına çatmayan arasında psixo-emotional təmas sayıldığından hər bir şəxsin fərqli psixoloji xüsusiyyətlərinin olması da diqqətdə saxlanılmalıdır.

Psixoloqların eksperimental tədqiqatları göstərir ki, 5-7 yaşında olan uşaqlar 15 dəqiqə, 7-10 yaşında olan uşaqlar 20 dəqiqə, 10-12 yaşında olan uşaqlar 25 dəqiqə, 12 yaşından yuxarı olan isə 30 dəqiqə ərzində diqqətli olurlar. Qeyd olunan müddətdən sonra əldə edilən informasiyanın mötəbərliyi şübhə altına alınabilir [4, s. 3-14].

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin istintaq zamanı dindirmə prosesinə cəlb olunan şəxslərin dairəsi də dəqiqləşdirilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 432.5-ci maddəsinin tələblərinə əsasən 16 yaşınadək və əqli cəhətdən zəiflik əlamətləri olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin aparılmasında müstəntiq müəllim və ya psixoloqun iştirakını təmin etməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsi zamanı psixoloqun iştirakının hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı kifayət qədər aktual problemlər mövcuddur. Hesab edirik ki, Cinayət Prosesual Məcəllədə “Yetkinlik yaşına çatmayanların dindirilməsindən əvvəl psixoloji müsahibə” adlı bir maddənin olması məqsədəuyğundur. Bu normaın məzmununda yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin dindirilməsindən əvvəl onun hüquq-mühafizə orqanlarının vəzifəli şəxsləri ilə ünsiyyətə hazırlanması, ona iş üçün əhəmiyyətli halları xatırlatmağa köməyin göstərilməsi, habelə şəxsin özünün psixoloji portretini müəyyən etmək məqsədilə psixoloqla konfidensial, layiqli və müsahibənin səmərəliliyini təmin edən şəraitdə görüşdürülməsi imkanının olması ilə bağlı qeydlərin təsbit edilməsi dindirmənin taktiki və prosesual imkanlarını daha da genişləndirəcəkdir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş özge əmlakını talama əməllərinin ibtidai araşdırılması zamanı dindirmə planının tərtib olunması və video qeydiyyatının aparılması istintaqın effektivliyinə təsir edən amillərdən biridir. Dindirmə planının tərtib edilməsi vaxtın qənaət edilməsinə zəmin yaradır [5, s. 92 -102].

Dindirmənin texniki təminatı olaraq audio yazıdan, video və kino çəkilişdən və ya digər yazan texniki vasitələrdən istifadə edilməsi isə müstəntiqə imkan verir ki, dindirmədən sonra yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin davranışını, verilən suallara reaksiyasını bir daha izləsin. Bundan başqa yetkinlik yaşına çatmayanların qısa fasilələrlə dindirməyə cəlb olunması ona psixoloji sarsıntı verə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş talama cinayətlərinin

istintaqı prosesi kifayət qədər mürəkkəb üsul və metodlarla zəngindir. Yetkinlik yaşına çatmayanlara verilən suallar zamanı aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

- sual verilən zaman yetkinlik yaşına çatmayanların mədəni və əqli inkişafı, təhsil səviyyəsi nəzərə alınmalıdır;
- verilən suallar aydın və konkret olmalıdır;
- suallar qapalı və yönəldici xarakter daşımamalıdır;
- suallar mürəkkəb vəziyyətləri əhatə edərsə bir neçə konkret hissələrə bölünməlidir;

- qeyri-müəyyən və mücərrəd cavablara əsaslanan suallar verilməməlidir.

Talama cinayətlərini törətmiş şəxslərdə kriminogenlik situativ xarakter daşımır, yəni bu növ cinayətləri törədən şəxslərdə cinayət törətmə qətiyyəti müəyyən zaman anı tələb edir. Onlar cinayətlərin törədilməsinə özlərini psixoloji və emosional baxımından hazırlayırlar. Bu növ cinayətləri törədən şəxslər cinayət törətmək üçün həm mühitin, həm də psixoloji keyfiyyətlərin təsiri ilə qərar qəbul edirlər. Bu proses isə ani olaraq baş vermir. Həmin şəxs özünü cinayətin törədilməsi üçün uzun müddət hazırlamalıdır. Bu hal talama cinayəti törədən yetkinlik yaşına çatmayanlarda digərlərindən fərqli olaraq daha mürəkkəb məzmununa malik olur. Onların şəxsiyyətlərində kriminogen keyfiyyətlər dərin kök saldığından islah olunması və reabilitasiyası uzun müddət tələb edir.

Qeyd olunanlar yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin dindirilməsi zamanı konfliktli vəziyyətlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Kriminalistik ədəbiyyatlarda bu səpgili konfliktli vəziyyətlər aşağıdakı qaydada təsnifatlandırılır:

- ifadə verməkdən imtina edilməsi;
- bilə-bilə yalan informasiyanın verilməsi;
- cinayətə aid sübütərin məhv edilməsi və ya zədələnməsi.

Konfliktli vəziyyətlərdə yetkinlik yaşına çatmayanların dindirilməsi zamanı daha çox inandırma metodundan istifadə olunur. İnandırma metodunun tətbiqi müstəntiqdən yüksək peşəkarlıq və inandırma bacarığı tələb edir [6, s. 33-36].

Bu metodun tətbiqində əsas məqsəd qanunçuluqdan və normativlərin tələblərindən danışmaq deyildir. Dindirmə zamanı inandırmanın tətbiqinin əsas vəzifəsi yetkinlik yaşına çatmayanın əməkdaşlığa inandırılmasıdır. Bəzi hallarda yetkinlik yaşına çatmayanın verilən suala cavab verməsi mütləq deyildir. Qeyd olunan halda “cavabsız sual” üsulunun tətbiq edilməsi arzuolunandır. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs dilə tutulmamalı, hadisələrin müsbət və mənfi tərəflərinin izahlı təhlili vasitəsi ilə ifadə verməyə inandırılmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş özgə əmlakını talama əməllərinin istintaqının bəzi aspektlərinin təhlili baxımından hüquq ədəbiyyatı

yatlarında kriminalistik xarakteristika terminindən də istifadə olunur. Bu növ cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası aşağıdakı istiqamətlər haqqında məlumatları özündə ehtiva edir:

- kriminal əməli törədən subyektə və kriminal əməlin törədilməsi üsulu;
- kriminal əməlin törədilməsi mexanizmi;
- kriminal əməlin törədilməsi şəraiti;
- kriminal əməlin motivasiyası;
- kriminal əməlin törədilməsinin izləri və bu izlərin yaranması mexanizmi;
- tipik istintaq şəraitləri;
- kriminal əməlin qurbanları və s.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş özgə əmlakını talama əməllərinin istintaqının yekunu kriminal əməlin səbəb və şəraitinin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş məqsədyönlü profilaktik tədbirlərin tətbiqi ilə nəticələnməlidir. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 221-ci maddəsinin məzmununda cinayətin törədilməsinə imkan yaradan halların (səbəb və şəraiti) müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması üçün tədbirlərin görülməsi müstəntiqin bir vəzifəsi kimi müəyyən edilmişdir. Qeyd olunan səbəbdən müstəntiq də profilaktik fəaliyyətin aktiv subyektə sayılır.

Hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri cinayət törətmiş, lakin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün lazım olan yaş həddinə çatmayan yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı həyata keçirilən təsir tədbirləridir. Talama cinayətlərini törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı durum da yaranmış aktual problemlərin həllinə yönəlmiş tədbirlər sistemini tələb edir. YYÇ-lar tərəfindən törədilən cinayətlərin böyük qisminin talama cinayətlərinə aid olması mövcud vəziyyətin daha dərin tədqiq edilməsinə ehtiyac duyulduğunu göstərir.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün lazım olan yaş həddinə çatmayan YYÇ-lar ağır və xüsusilə ağır cinayət törətdikdə məhkəmənin qərarı ilə onlar qapalı tipli xüsusi təlim-tədris mərkəzinə yerləşdirilir. Qapalı tipli müəssisədə 11 yaşından 18 yaşınadək şəxslər yerləşdirilə bilərlər.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət əlamətləri olan ictimai təhlükəli əməl törətmiş, lakin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatmamış yetkinlik yaşına çatmayanlar Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyanın qərarı ilə açıq tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələrinə yerləşdirilirlər.

Açıq və qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələrinin fəaliyyətinin hüquqi əsasını “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq

pozuntularının profilaktikası haqqında” AR Qanununun 13-cü maddəsi [8] və AR Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 13 may tarixli 65 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Açıq və qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələri haqqında” Nümunəvi Nizamnamə təşkil edir. Açıq və qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələri Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən yaradılır və fəaliyyətinə nəzarət həyata keçirilir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, YYÇ-lar tərəfindən törədilən cinayətlərin 90%-ni təşkil edən az ağır və böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətləri törətmiş həmçinin, çətin tərbiyə olunan YYÇ-lar üçün nəzərdə tutulmuş açıq tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələrinin ölkəmizdə olmaması hüquq mühafizə orqanlarının, xüsusilə daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində böyük çətinliklər yaradır.

Hüquq pozuntusu törətmiş YYÇ-ların cəmiyyətdə digər şəxslərlə birlikdə olması cəzasızlıq mühitini formalaşdırır. Bundan başqa həmin şəxslərin davranışı xüsusi pedaqoji və psixoloji yanaşma tələb edir. Onların cəmiyyətimizə inteqrasiya üçün sosial reabilitasiya proqramlarının həyata keçirilməsi zəruridir.

Bu səbəbdən böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət əlamətləri olan ictimai təhlükəli əməl törətmiş, lakin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün zəruri yaş həddinə çatmamış, həmçinin çətin tərbiyə olunan YYÇ-lar üçün qabaqcıl beynəlxalq təcrübə də nəzərə alınmaqla Xüsusi sosial reabilitasiya mərkəzlərinin (açıq tipli xüsusi təlim-tədris mərkəzlərinin əvəzinə) yaradılması məqsədəuyğundur.

Xüsusi sosial reabilitasiya mərkəzlərində aşağıdakı istiqamətlərdə sosial reabilitasiya işləri həyata keçirilməlidir:

- **Sosial-tibbi reabilitasiya** (YYÇ-nin sağlamlığının qorunmasına yönəldilmişdir);
- **Sosial-psixoloji reabilitasiya** (şəxsiyyətin daxili keyfiyyətlərinin, əlaqə və münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinə və psixoloji korreksiyasına istiqamətlənir);
- **Sosial-pedaqoji reabilitasiya** (YYÇ-nin təhsil və intellektual səviyyəsinin, sosial qiymətləndirmə dəyərlərinin formalaşmasına yönəldilmişdir);
- **Sosial-əmək reabilitasiyası** (peşə və əmək münasibətlərinin formalaşması, zəruri peşə vərdişlərinin aşılınması);
- **Sosial-hüquqi reabilitasiya** (ictimai dəyərlərə, birgəyaşayış qaydalarına olan dözümlülüyün formalaşması).

Qeyd olunanlar hüquqpozma törətmiş şəxsin normal sosial mühitə inteqrasiyasını əhatə edən tədbirlərin sistemliliyini, davamlı olmasını və mərhələ-

li həyata keçirilməsini təmin edəcəkdir.

Hesab edirik ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin profilaktikasının effektivliyinin artırılması üçün “Yuvenal mediatorluq” institutu təsis edilməlidir. Qeyd olunan səbəbdən 29 mart 2019-cu il tarixli “Mediasiya haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”nun 3-cü maddəsinin məzmununa “ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr” ifadəsindən sonra “yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı münasibətlərdən irəli gələn mübahisələr” ifadəsi əlavə edilməlidir [7]. Yuvenal mediator işini polis orqanının bu sahədə olan əməkdaşı ilə birlikdə qurmali, tərəflər arasında qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq mühiti yaratmalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin ilkin mərhələdə mediator tərəfindən zərərçəkmiş və hüquqpozma törətmiş şəxs, həmçinin onların yaxın qohumlarının iştirakı ilə müzakirəsi və barış mühitinin yaradılması arzuolunandır. Bu səpgili tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkar damğası ilə cəmiyyətdən təcrid olunmasının qarşısını alacaq və uşaqlarda kriminal davranışa qarşı istiqamətlənməni azaldacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. А.О.Варлова, Л.В.Гнетова. Особенности допроса несовершеннолетних. *Инновационная Экономика: Перспективы развития и совершенствования*, №7 (33), Том 1, 2018
2. С.В.Корнакова, О.С.Сергеева. Психологические и тактические особенности первого допроса несовершеннолетнего подозреваемого. *Пролог: журнал о праве / Prologue: Law Journal*. – 2017. – № 3.
3. И.А.Неупокоева, О.Ю.Гроголева. Учет возрастных и индивидуальных особенностей личности несовершеннолетнего при проведении допроса. *Психопедагогика в правоохранительных органах*, 2018, № 3(74)
4. А.А.Закатов. Психологические особенности тактики производства следственных действий с участием несовершеннолетних. Учебное пособие. *Высшая следственная школа МВД СССР*, 1979.
5. С.С.Чернова. Допрос несовершеннолетнего потерпевшего: Процессуальные аспекты. *Юридическая наука и правоохранительная практика* 2(48) 2019.
6. О.П.Виноградова. Особенности установления психологического контакта при допросе несовершеннолетнего обвиняемого в конфликтной ситуации. *Вестник Уральского Юридического Института МВД России*. № 3, 2017.
7. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <https://www.e-qanun.az/framework/41828>.
8. “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/10670>.

Hicran Hüseynova
Azərbaycan Respublikasının
Milli Məclisinin Ailə, qadın və uşaq məsələləri
komitəsinin sədri, siyasi elmlər doktoru, professor

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRİN CİNAYƏT TÖRƏTMƏSİNƏ TƏSİR EDƏN SOSIAL-PSIXOLOJİ AMİLLƏR

Açar sözlər: uşaq hüquqlar, yetkinlik yaşına çatmayanlar, cinayətkar davranışın yaranma səbəbləri, cinayətkar davranışın nəzəri təhlili.

Ключевые слова: права детей, несовершеннолетние, причины преступного поведения, теоретический анализ преступного поведения.

Keywords: children's rights, minors, causes of criminal behavior, theoretical analysis of criminal behavior.

Azərbaycanda uşaq hüquqlarının müdafiəsinin tarixi 100 ildən də çoxdur. Hələ XX əsrin əvvəllərində uşaq hüquqlarının qorunması ilə bağlı dövrün maarifpərvər və xeyriyyəçiləri, sahibkarları və onların həyat yoldaşları tərəfindən bir sıra mühüm addımlar atılmışdı. Azərbaycanlı qadınlardan Liza Muxtarova, Sona Tağıyeva və başqaları cəmiyyətin ən fəal üzvləri sırasına daxil idilər. Lap gənc ikən Liza xanım ictimai fəaliyyətə qoşulmuşdur: o, vərəmlə mübarizə cəmiyyətinin fəal üzvü olmuş, Bakı müsəlman maarifçilik cəmiyyəti «Nicat»da gərgin iş aparmış, xüsusi uşaq xəstəxanasının yaradılmasında həm maddi, həm də təşkilati cəhətdən iştirak etmişdir. 1905-ci ildən məşhur uşaq həkimi Y.Y. Gindesin rəhbərliyi altında “Bakı uşaq ölümü ilə mübarizə cəmiyyəti” fəaliyyətə başladı. Cəmiyyətin məqsədi aşağıdakılardan ibarət idi: “yüksək uşaq ölümünə şərait yaradan bütün səbəblər ilə mübarizə, cinsindən, zümrəsindən, vəziyyətindən və dini əqidəsindən asılı olmayaraq, hər yaşdan olan bütün uşaqların düzgün fiziki inkişafına qayğı göstərmək”. Arxivlərdə 1906-1912-ci illər arasında görülmüş işlər haqqında hesabatlar saxlanılır. 1911-1916-cı illərdə azərbaycanlı qadınların iştirakı ilə “Uşaq və yeniyetmələrin dostları” cəmiyyəti də fəaliyyət göstərirdi. O dövrdə “Uşaq evi”, “Uşaq dünyası” cəmiyyətləri sahibsiz qalmış uşaqlara və başqalarına kömək təşkil etməyə çalışırdı [3, s.17-63].

Bakı xeyriyyə cəmiyyətinin nəzdində fəaliyyət göstərən “Uşaqlara həmilik cəmiyyəti” də mövcud olmuşdu. Bu cəmiyyətin hesabatlarında çoxlu maraqlı faktlara rast gəlmək olar. Uşaq sığınacaqlarının materiallarının təhlili Azərbaycan mentaliteti üçün olduqca mühüm bir faktı ayırmağa imkan ve-

rir: müharibənin iki ili ərzində sığınacaqdakı 300 uşağın arasında bir nəfər də olsun azərbaycanlı balasına rast gəlinməmişdi. Bu faktı onunla izah etmək olar ki, azərbaycanlılarda yetim uşaqlar qohumları tərəfindən himayə altına alınıb tərbiyə olunurdu və heç vaxt yetimxanaya, yaxud da sığınacaqlara verilmirdi. Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimi Həsən bəy Məlikov (Zərdabi) Bakı şəhər dumasının qılsınası (deputatı) kimi yetim uşaqlara yardım məsələsinə dair çıxış edərkən, azərbaycanlı ailələrin bu xüsusiyyətini vurğulamışdı. Dilənçi və sahibsiz uşaqların ağır həyat tərzi ilə mübarizə üçün şəhər duması “Uşaq evi” cəmiyyətinə maddi vəsait ayırdı. Azərbaycan uşaqları üçün çox işlər görmüş doktor Yevsey Yakovleviç Gindesin başçılıq etdiyi “Uşaqları Mühafizə Liqası” bu istiqamətdə böyük işlər görürdü. Cəmiyyət sədrinin müavini Eynülhəyat Yusifbəyli idi. Bu cəmiyyət Bakıda 17 yaşınadək uşaqların həyat şəraitinin öyrənilməsi və onlara kömək göstərilməsi ilə məşğul olurdu. Eynülhəyat xanımın təşəbbüsü ilə 1919-cu ildə Uşaqları Mühafizə Liqası ədliyyə nazirliyi qarşısında uşaq məhkəməsinin təsis edilməsi haqqında vəsatət qaldırdı. Məqsəd məhkəmənin köməyi ilə valideyn və qohumlarını itirmiş uşaqları cinayət mühitindən təcrid etmək və onları etibarlı əllərə tapşırmaq idi.” [3, s.119].

105 il bundan əvvəl yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən təkcə qadın deyil, həm də uşaq hüquqları təsbit olunmuşdu. Uşaq hüquqlarının qorunması sahəsində də bir sıra mühüm qərarlar qəbul edilmişdir. Bunların sırasında ən vacibi uşaqların, xüsusi ilə də qızların təhsil alması, 16 yaşınadək uşaqların işləməsinin qadağan olunması, uşaq bağçalarının açılması, məktəblərin sayının artırılması idi. Və xüsusən də, erməni təcavüzündən, I Dünya müharibəsindən əziyyət çəkən uşaqları müdafiə etmək, onların cəmiyyətə inteqrasiyası istiqamətində çox önəmli tədbirlər həyata keçirilirdi. Hələ o zaman valideyn və qohumlarını itirmiş uşaqları cinayət mühitindən uzaqlaşdırmaq üçün “Uşaqları Mühafizə Liqası”ı uşaq məhkəmələrinin yaradılmasına çalışırdı. Əlbəttə ki, bu Yuvinial Ədliyyə sisteminin yaradılması sahəsində ilk addımlar idi. Biz bu sahədə də Avropanın qabaqcıl ölkələri ilə eyni sırada dayanırıq.

Azərbaycanda həmişə uşaqlara məhəbbətlə yanaşılıb, onların sağlam və gümrah, eyni zamanda, savadlı və vətənpərvər böyümələri üçün hər cür şərait yaradılır. Hətta müstəqilliyimizə çox mürəkkəb ictimai-siyasi və hərbi vəziyyətdə nail olmağımıza baxmayaraq, dövlətimiz üçün uşaq hüquqlarının müdafiəsi hər zaman prioritet olub. Bir çox Beynəlxalq Konvensiyalara qoşulmuş və yemi qanunlar qəbul olunmuş, bütövlükdə uşaq hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində güclü qanunvericilik bazası yaradılmışdır.

Cəmiyyətin həssas və kövrək zümrəsi olan uşaqlar ölkəmizdə daim yüksək qayğı, diqqət və nəvazişlə əhatə olunublar. Və bu yanaşma bir daha göstərir ki, Azərbaycanda uşaq məsələlərinə dövlət tərəfindən həmişə diqqət yetirilir. Əsası Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş dövlət uşaq siyasəti bu gün cənab Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə daha da inkişaf etdirilir. Dövlət başçısı dəfələrlə öz çıxışlarında qeyd edir ki, “elə etməliyik ki, bütün uşaqlar savadlı, bilikli olsunlar, gələcəkdə özləri üçün gözəl həyat qura bilsinlər, dövlətimiz üçün dəyərli vətəndaşlar olsunlar”. Və bu arzu öz real həlini tapır. Belə ki, son illər ərzində rayonlarda və bölgələrdə üç mindən çox orta məktəb, altı yüzdən çox xəstəxana, tibb məntəqələri, qırxdan çox olimpiya və onlarla gənclər mərkəzi tikilib istifadəyə verilmişdir.

“Gənclərin həm ailələrdə, həm məktəblərdə milli ruhda tərbiyə alması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə indiki şəraitdə ki, dünyada müxtəlif proseslər gedir, qloballaşma adı ilə faktiki olaraq eyniləşmə siyasəti aparılır, kütləvi informasiya vasitələri ilə müxtəlif təxribatlar ortaya atılır.”- cənab Prezidentin bu fikirləri uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində prioritetləri müəyyən edir. Uşaqların təhsildən yayınması, əməyə cəlb edilməsi və onların məruz qaldığı digər sosial-psixoloji problemlər valideyn məsuliyyətinin artırılmasını zəruri edir. Bütün bu və digər məsələlər nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində və İnzibati Xətalər Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında Qanunları qəbul edilmişdir. Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və alternativ cəza tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə 2017-ci ildə ölkə başçısının Sərəncamı təsdiq olunmuşdur. Bu sənəd, eyni zamanda, yuvinal ədliyyə sisteminin formalaşmasına da imkan yarada bilər. Bu, bizə nə verəcək, ilk növbədə qanuna zidd hərəkət etmiş uşağa cinayətkar damğasının vurulmasının qarşısını alacaq. Hər kəs səhv və cinayət tərkibli hərəkət edə bilər. Biz onu özümüzdən uzaqlaşdırsaq, o daha da aqressivləşər, qatı cinayətکارa çevrilə bilər. Bu sahədə çoxlu qanun və dəyişikliklərin qəbul olunmasını nəzərə alaraq, onların implementasiyası ilə bağlı hakimlər, vəkillər üçün xüsusi təlimlər keçirilir. Respublikanın Birinci vitse- prezidenti Mehriban xanım Əliyeva uşaqların ailə daxilində, isti ocaqda böyüməsi məsələsini daim diqqətdə saxlayır. "Ən müasir internat məktəb və ən yaxşı uşaq evi ailəni əvəz edə bilməz", buna görə də, ailələrimiz çox möhkəm, milli, mənəvi dayaqlar əsasında qurulmalı, ailənin övladların və cəmiyyətin qarşısında hər kəs öz məsuliyyətini dərk etməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 84.1-ci maddəsinə əsasən, “cinayət törədərkən on dörd yaşı tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunur” [1, s.117]. Müasir dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanların davranış probleminə, onların əxlaqi tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Çünki, cəmiyyətin sağlam və mütərəqqi inkişafında yeniyetməlik dövrü xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Yeniyetməlik dövrü özünün bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Burada ilkin olaraq fizioloji dəyişikliyin olması onların həm emosional sferasında və həmçinin davranışlarının formalaşmasında öz təsirini göstərir. Yeniyetmələr artıq müstəqil həyata atılmaq istədiklərindən özlərinə məxsus bir davranış formalaşdırırlar. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət törətməsində bir sıra amillər rol oynayır. Bu amillər içərisində onların böyüdüüyü və tərbiyə aldığı ailə əsasdır. Ailədə mənəvi və əxlaqi dəyərlərin təbliğinin aşağı olması, uşaqların davranışına düzgün nəzarət edilməməsi yeniyetmələrdə ailə ilə bağlı dəyərlərin itirilməsinə gətirib çıxarır. Ailə üzvlərinin özlərinin cinayi davranışa, əxlaqa zidd davranışa meyilliliyi, alkoqol və narkotik maddə asılılığının olması, artıq bu ailədə böyüyən yetkinlik yaşına çatmayanların tərbiyəsində hüquq və ədalət anlayışlarının düzgün şəkildə formalaşmamasına gətirib çıxarır. Ailə daxili zorakılıq, yaşanmış işgəncələr yeniyetmələrdə cinayi davranışın formalaşmasına gətirib çıxara bilər. Aparılan araşdırmalara görə, cinayət materiallarının istintaqi zamanı tapılan sübutların üzərində zorakı hərəkətlərin miqyası genişdir. Bunun səbəbi kimi TV-də canlandırılan zorakı xarakterli verilişlərin olmasını əsas gətiriblər. Bu cür zorakı, aqressiv məzmunlu verilişlərin ictimaiyyətə nümayiş etdirilməsi insanların davranışlarına mühüm təsir göstərir. Məktəbdə qurulan mənəvi-psixoloji mühit yeniyetmələrin tərbiyəsində əhəmiyyətli rola malikdir. Təhsil müəssisələrində düzgün şəkildə qurulmayan təlimtərbiyə işləri, şagirdlərin davranışlarına laqeyd münasibət bildirilməsi, yeniyetmə qız və oğlanların akademik göstəricilərinin aşağı düşməsinə görə onlarla maarifləndirici işlərin aparılmaması, onlarda məktəblə, təhsil sistemi ilə bağlı neqativ təsəvvürlərin formalaşmasına gətirib çıxarır. Məktəbdə qurulan mənəvi-psixoloji mühit yeniyetmələrin tərbiyəsində əhəmiyyətli rola malikdir. Onlar vaxtlarının çox hissəsini məktəbdə keçirirlər, məktəb həyatının onlar üçün maraqsız olması nəticəsində yeniyetmələrdə kriminogen küçə qruplarına maraq yaranmasına səbəb olur.

Beləliklə, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin səbəb və şəraitinin aydınlaşdırılması, şəxsiyyətlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini və onlara tətbiq ediləcək profilaktik tədbirlərin istiqamətlərinin müəyyən olunması, cinayətlərin sayının azalmasına və bu sahədə görüləcək psixo-

loji maarifləndirmə tədbirlərinin genişləndirilməsi üçün şərait yaradacaqdır. Bütün bu tədbirlər nəticəsində yetkinlik yaşına çatmayanlara istər cəza müddəti ərzində, istərsə də cəza çəkdikdən sonra cəmiyyətə adaptasiyası məsələsində kömək olacaqdır.

Uşaq ailənin davamçısı olduğu kimi, dövlətin də gələcəyidir. Çalışmalıyıq ki, onların məsumluğunu, təbəssümünü, xoşbəxtliyini qoruyub saxlaya bilək. Biz elə etməliyik ki, dövlətimizin gələcəyi olan uşaqlar sağlam və rəqabətə dayanıqlı vətəndaş kimi böyüsün. Bütün bunlara nail olmaq üçün isə hər birimiz səylərimizi gücləndirməli və birləşdirməliyik.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Qanun nəşriyyatı. 2018. 627 s.
2. Bayramov Ə.S., Əliyev B.H. Hüquq psixologiyası. Bakı: Təhsil, 2012, 656 s.
3. “Cümhuriyyətə işıq saçan qadınlar” Azərbaycan Yazılar toplusu, Bakı, Füyuzat, 2018, 496s.
4. Qəfərov M., Abbasov İ., Məmmədova Y., Mənsurov V., Əliyeva S., Səmədov R., Məmişov E., Zamanov Z., Seyidov N. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayət işlərinin ədalət mühakiməsi icraatı. Bakı: Polygraphic production, 2006, 368 s.
5. Piriyev Ə.S. Kriminologiya. Bakı: 1999, 239 s.
6. Hirshci Delinquency. California University of California. Press p.p. 16-44
7. Çankırlı A. Türkiyə: Zafer yayımları, 2014, 230 s.
8. mia.gov.az
9. www.secureteen.com

Vüqar Mansurov

*Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi
Polis Akademiyası rəisinin birinci müavini, polis polkovniki*

TAMAH MOTİVİ İLƏ CİNAYƏT TÖRƏDƏNLƏRİN ŞƏXSİYYƏTLƏRİNİN VƏ TİPOLOGİYASININ KRİMİNOLOJİ TƏDQIQI

Açar sözlər: Cinayətkarın şəxsiyyəti, tamah motivi, kriminal davranış, sosial mühit.

Ключевые слова: Личность преступника, корыстный мотив, криминальное поведение, социальная среда.

Key words: Criminal's personality, selfish motive, criminal behavior, social environment.

Ü mumi cinayətlərin strukturunda xüsusi çəkisi ilə seçilən cinayətlərdən biri tamah motivi ilə törədilən cinayətlərdir. Tədqiqat obyektini kimi tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin kriminoloji təhlili bu istiqamətdə olan cinayətlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin öyrənilməsinə tələb edir.

Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətləri haqqında dəqiq təsəvvürün yaradılması üçün ümumilikdə cinayət törədənin şəxsiyyəti barədə araşdırmanın aparılması zəruridir. Şəxsiyyət haqqında ilkin məlumatlar tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin kriminal davranışlarının öyrənilməsinə münbit zəmin yaradır. Şəxsiyyət insan davranışının dərk olunmasının əsas vasitələrindən hesab olunur.

İnsanların hər birinin özünəxas sosial siması vardır [7, s.21-22]. Şəxsiyyət insanın sosial keyfiyyətinin təzahür formasıdır. Bu keyfiyyətlər insanda anadan olduğu andan yox, ictimai münasibətlərin axarında yaranır. İnsanın şəxsiyyəti bir növ ictimai münasibətlər prosesində sosiallaşmanın məhsulu sayılır [4, s.5-8].

İnsanların rastlaşdığı və daim öyrənməyə çalışdıqları mürəkkəb problemlərdən sayılan onun öz təbiəti daha çox tədqiq edilmiş və daha çox cavabsız suallarla əhatələnmiş məsələlərdən sayılır. Bu səbəbdən şəxsiyyətin anlayışı və məzmunu haqqında fikirlər də kifayət qədər fərqli cəhətləri ilə seçilir. Karl Rodjers şəxsiyyəti bizim həyəcanlarımızın özəyi hesab edərək, onun mütəşəkkil, uzunmüddətli məzmununa malik olduğunu, Qordon Olport isə şəxsiyyətin daxili məzmunununun xarici aləmlə qarşılıqlı əlaqədə və dəyişkən xarakterdə olduğunu bildirirdi. Erik Eriksona görə, fərd həyatı boyu bir

neçə psixososial krizislərdən keçir və onun şəxsiyyəti krizislərin nəticələrinin funksiyası kimi formalaşır. Corc Kelli isə şəxsiyyəti hər bir insana mənsub olan və həyat təcrübəsini dərk etmə bacarığı kimi təsvir edirdi. Albert Bandura şəxsiyyəti fərd, davranış və mühitin qarşılıqlı əlaqəsi kimi tədqiq edirdi [7, s.23].

Şəxsiyyət haqqında konseptual elmi araşdırmalar onun mürəkkəb formalarından biri olan cinayət törədənlərin şəxsiyyətləri haqqında tədqiqatların aparılmasına təkan vermişdir. Cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin kompleks kriminoloji tədqiqi kriminal davranışın səbəblərinin öyrənilməsinə, həmçinin profilaktik tədbirlərin effektiv tətbiqinə münbit zəmin yaradır.

Kriminoloqların əksəriyyəti cinayətin törədilməsinin səbəblərinin məhz şəxsiyyətin kriminoloji tədqiqi vasitəsi ilə mümkün olmasını təsdiqləyirlər. Bu bir növ dolaşq səbəbiyyat kompleksinin daha təfsilatlı bölgüsünə və bir-başə səbəbin öyrənilməsinə zəmin yaradır.

Bu səbəbdən hesab edirik ki, yalnız cinayətin törədilməsi şəxsin kriminogenliyinin öyrənilməsinin mütləq əsası sayılmamalıdır. Cinayətin törədilməsinə səbəb olan hallar insanın şəxsiyyətində cinayət törətməmişdən əvvəl uşaqlıq dövründə, hətta insan ana bətnində olan zaman da formalaşa bilər. Qeyd olunan xüsusiyyət cinayət törədən şəxsin kriminogen keyfiyyətlərə malik, ancaq cinayət törətməmiş şəxslərdən fərqləndirilməsini zəruri edir.

Kifayət qədər çoxlu sayda insanlar vardır ki, kriminogen keyfiyyətlərə malik olduqları halda cinayət törətməyiblər. Sual yaranır ki, həmin şəxslər cinayətkarın şəxsiyyətindən ayrı tədqiq edilməlidir, yoxsa onların fərqləndirilməsinə ehtiyac yoxdur?

Lakin cinayətin törədilməsi şəxsin ictimai təhlükəliliyinin göstəricisidir. Əgər kriminogen xüsusiyyətlər bəzi insanlarda cinayətin törədilməsi üçün kriminal qətiyyəti və bəzilərinde isə hələ ki, bunu yaratmırsa, həmin şəxslər ayrı-ayrılıqda tədqiq edilməlidir. Cinayət törədilənə qədər insanın şəxsiyyəti “kriminogen şəxs” cinayət törətdikdən sonra isə “cinayət törədən şəxs” adı altında tədqiq edilib öyrənilməsi məqsədemüvafiqdir.

Göründüyü kimi cinayət törədənin şəxsiyyəti haqqında müxtəlif elmi yanaşmalar və fikirlər mövcuddur. Kriminogenliyi öyrənən əksər nəzəriyyə və konsepsiyaların əsasını insan davranışının müəyyən modeli təşkil edir [5, s.13-15].

Cinayət törədən şəxslərin sırasında daha mürəkkəb məzmunə malik olanlar tamah motivi ilə cinayət törədənlərdir. Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin öyrənilməsinin əsas vasitələrindən biri kriminal davranışın motivasiyasının tədqiqidir. Maraş, tələbat, ehtiyacın təsiri ilə for-

malaşan motiv şəxsin davranışının hərəkətverici nüvəsidir.

Motivasiya şəxsiyyət anlayışı ilə sıx bağlı olduğundan cinayət törədənin şəxsiyyətinin və kriminogen səbəbiyyatın öyrənilməsində bir növ körpü rolunu oynayır. Motivasiya insanı müəyyən davranışa, fəaliyyətə stimullaşdırır və onu məqsədə yönəldir.

Şəxsiyyətin özəyini təşkil edən motivasiya sahəsində həyati yönəlişlər, qiymətləndirmə meyarları, istiqamətlənmələr, emosiya, iradi keyfiyyətlər, məqsəd və ideallar kimi xüsusiyyətlərin təsiri böyükdür [6, s.24]. Ümumilikdə, motiv yalnız fəaliyyətə deyil, şəxsiyyətin özünə bir istiqamət verir [11, s.126].

Qeyd olunanlar tamah motivi ilə törədilən cinayətlərin kriminoloji tədqiqatların bir obyektini kimi öyrənilməsini zəruri edir. Lakin kriminal davranış sadəcə obyektiv gerçəklik, hadisələrin və statistik göstəricilərin cəmi kimi araşdırılmamalıdır. Çünki insan davranışını stimullaşdıran maraqlar, tələbatlar, motiv və məqsədlər “şəxsiyyət” anlamının ayrılmaz hissəsidir. Kriminal davranışın səbəbiyyat kompleksinin məzmununun və onların yaranması, həmçinin inkişafı qanunauyğunluqlarının öyrənilməsinin yeganə açarı cinayət törədənin şəxsiyyətinin tədqiqidir.

Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin öyrənilməsinin əhəmiyyətini artıran amillərdən biri bu sahənin kifayət qədər tədqiq edilməməsidir. Hesab edirik ki, şəxsiyyətin hərtərəfli tədqiqi təcrübi baxımdan da böyük əhəmiyyət kəsb edən kriminoloji təhlillərin stabil və davamlı olaraq aparılmasına münbit zəmin yaradacaqdır. Çünki şəxsiyyətin kriminoloji təhlili kriminal davranışın korreksiya edilməsi və profilaktikasının effektivliyinin artırılmasının ən uğurlu üsullarından biridir.

Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin kriminoloji tədqiqi zamanı istifadə olunan əsas anlayışlardan biri “tamah”dır. Ümumilikdə, tamah motivinin məzmununu hər cinayətin hansı maddi ehtiyacların təsiri nəticəsində törədilməsindən asılıdır.

Tamah motivasiyasının daha əsaslı araşdırılması üçün tamahın iki qrupa bölünərək “kriminal tamah” və “qeyri-kriminal tamah” formasında sistemləşdirilməsi və gələcəkdə öyrənilməsi daha məqsədemüvafiqdir. Bu səpkili qruplaşma tamah motivasiyasının daha dərinə araşdırılmasına, həmçinin cinayət törədənin şəxsiyyəti haqqında biliklərin təkmilləşdirilməsinə xidmət edəcəkdir.

Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin kriminoloji tipologiyasının tədqiqi

Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin kriminoloji məzmununu onun tipologiyası ilə də birbaşa bağlıdır. Cinayət törədənin şəxsiyyətinin tipologiyasının tədqiqi vasitəsilə kriminoloji xüsusiyyət və əlamətlərin

dairəsini müəyyən etmək, onların yaranması və inkişafının qanunauyğunluqlarını öyrənmək mümkündür.

XX əsrin tanınmış psixoloqlarından biri olan Karl Qustov Yunqun insanları intravert və ekstravert olaraq iki tipə bölməsi müasir psixoloji və kriminoloji tədqiqatlarda geniş yayılmışdır. Bu tiplər bir-birindən maraq dairəsinə və hər hansı obyektə olan istiqamətlənməsinə görə fərqlənirlər.

İntravertlər özünə daha çox qapalı olaraq mücərrədiyyə meyllidirlər. Ekstravertlər isə ünsiyyətə açıq olması ilə seçilirlər. Ekstravert daha dinamik və hərəkətli olmaqla asanlıqla ünsiyyətə daxil olur. İntravert əksinə passiv və özünəqapalı olmaqla münasib bildiyi təhlükəsiz davranışını qoruyub saxlamağa çalışır [8, s. 179-203].

K.Q.Yunqun insan tipləri haqqında tədqiqatları bu sahədə böyük uğurların təməlini qoydu. Lakin kriminoloji tədqiqatların əsas obyektini cinayət törətmiş şəxsi əhatə edən münasibətlərdir. Bu səbəbdən kriminoloji tipologiyanın əsasını cinayət törətmiş şəxsin kriminogenliyini özündə əks etdirən əlaqə və xüsusiyyətlər təşkil edir. Göstərilən amil kriminoloji tipologiyayı digərlərindən fərqləndirir. Ancaq yaddan çıxartmaq olmaz ki, cinayət törədənin şəxsiyyətinin strukturuna psixoloji xüsusiyyətlər də daxildir. Psixoloji bilgilər kriminoloji tipologiyada istifadə oluna bilər, lakin tam görüntünün yaradılması bilavasitə bu əlamətlərə söykənə bilməz.

Moskva dövlət psixonevroloji institutunun professoru S.V.Poznişev XX əsrin əvvəllərində cinayət törədən şəxslərin kriminal-psixoloji tədqiqatını apararaq onları endogen və ekzogen tiplərə böldü. O hesab edirdi ki, endogen cinayətkar tipin şüurunda cinayətin sürəti və cinayətə meyilliliyin üstünlük təşkil etməsi əməlin törədilməsi zamanı həmin cinayətə meyilliliyi yaradan şəxsiyyətin xüsusi əlamətləri, ekzogen cinayətkar tipin şüurunda qeyd edilən halların üstünlük təşkil etməsi isə, xarici amillərin təzyiqi və insanın quruluşunun kriminorepulsiv hissəsinin nisbətən zəif, ləngidici təsiri ilə izah edilir [1, c.49-102].

Cinayət törədənlərin tiplərə bölgüsü ilə bağlı daha erkən kriminoloji tədqiqatlar Frans-Jozef Qall, Çezare Rambrozo, Enrike Ferri tərəfindən də aparılmışdır. Bu tədqiqatlar biokriminoloji məzmunu malik olsalar da, müqayisəli kriminoloji təhlillərin əksəriyyətində istifadə olunur.

F.Qalla görə, beyində yaralama, öldürmə, boğaraq öldürmə kimi hərəkətləri və əxlaqı idarə edən mərkəz mövcuddur. Müəllif bu düşüncələrə uyğun bir beyin atlası yaratmışdır [2, s.258-259].

F.Qall cinayət törədənləri iki tipə bölmüşdü:

- Ehtiraslarının təsiri ilə cinayət törədənlər;
- Anadangəlmə (instiktiv) cinayətkarlar.

E.Ferri isə daha geniş təsnifat verərək cinayət törədənlərin tipoloji qruplaşmasını aparmışdır. O, bu tipləri aşağıdakı qaydada sistemləşdirmişdir [3, s.249-252]:

- Anadangəlmə cinayətkarlar;
- Ağıl xəstəsi olanlar;
- Şerti (konformist) cinayətkarlar;
- Təsadüfi cinayətkarlar;
- Ehtirasın təsiri ilə cinayət törədənlər.

E.Lambrozo da E.Ferridən ilhamlanaraq heç də fərqli olmayan tipoloji təsnifat aparmışdır. Onun təsnifatına görə, cinayətkarlar anadangəlmə, ehtiraslı, təsadüfi və ağıl xəstələri olaraq dörd tipə bölünürdü.

Psixiatriya sahəsində öz əsərləri ilə kifayət qədər yaxşı tanınan Prosper Despin (1812-1892) 1868-ci ildə cinayət törədənlərin tipologiyasına psixopatoloji xüsusiyyətləri də daxil edərək onları dörd kateqoriyaya bölmüşdür:

- ✓ Soyuqanlı hərəkət edən cinayətkarlar;
- ✓ Ehtiraslı cinayətkarlar;
- ✓ Patoloji olmayan anormal və ya ağıl xəstəsi olan cinayətkarlar;
- ✓ Patoloji dəlilik və ya ağıl xəstəsi.

Bəzi müəlliflər cinayət törədənləri islah edilə bilənlər və islah edilməyənlər kimi iki qrupa bölərək bu qruplaşmanın daxilində tiplərə bölgünü aparırdılar [9, s.72]. Göstərilən səpkidə tədqiqatlar aparən alimlərdən biri J.Maksvel cinayət törədənlərin müəyyən qədər fərqli tipologiyasını aparmışdır: [10, s. 232].

1. Təsadüfi cinayətkarlar. Müəllif onları da dörd qrupa bölmüşdür:
 - fizioloji ehtiyaclara görə cinayət törədənlər (aclıq, səfalət);
 - psixoloji ehtiyaclara görə cinayət törədənlər (eşq ehtirası);
 - psixo-sosial hisslərə görə cinayət törədənlər (şərəf, din, siyasi ehtiras və s.);
 - duyğusal durumlarla bağlı cinayət törədənlər (nifrət, kin, intiqam).
2. Adətkarlar. Bu tipə aid cinayətkarlar da iki qrupa bölünür:
 - anadangəlmə cinayətkarlar;
 - sonradan qazanılmış vərdişlərin təsiri ilə cinayət törədənlər.

Aparılan tədqiqatlar cinayət törədənin şəxsiyyətinin daha dərindən öyrənilməsinə böyük dayaqlı olmuşdur. Kriminoloji tipologiyalar cinayət törədən şəxsin kriminal davranışının yaranma mexanizminin öyrənilməsi və profilaktik təsir tədbirlərinin tətbiqi baxımından da əhəmiyyətlidir.

Kriminoloji tipologiya cinayət törədənin şəxsiyyətinin kriminogenliyinin dərk olunması üsullarından biridir. Hesab edirik ki, cinayət törədənin

şəxsiyyətinin tipologiyası üç tədqiqat obyektinin öyrənilməsi və təhlili vasitəsilə aparılmalıdır:

- cinayət törədən şəxs (onun bioloji, sosial və psixoloji xüsusiyyətlərinin cəmi);
- kriminal mühit (makro və mikro mühitin təsir imkanları);
- kriminal davranış (əməlin xarakteri, ictimai təhlükəlilik dərəcəsi və s.)

Lakin hal-hazırda kriminologiya elmində cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin tipologiyasının hansı meyarlar üzərində qurulması müxtəlif yanaşmaların yaranmasına səbəb olmuşdur.

Göstərilən tipoloji təsnifatların müqayisəsini apararaq kriminal əməlin xarakteri, ictimai təhlükəlilik dərəcəsi və motivi nəzərə alınmaqla tamah motivi ilə cinayət törədənlərin tipologiyasının aşağıdakı qaydada aparılması daha məqsədəuyğundur:

1. Kriminal davranışın xarakteri nəzərə alınaraq tamah motivi ilə cinayət törədənlərin tipologiyası.

- Tamahkar tip. Zorakılıqla müşayiət edilməyən tamah motivi ilə cinayət törədən şəxslərdir. Onlar psixoloji dayanıqlığına görə digər tiplərdən fərqlənirlər. Konfliktli və digər gərgin psixosomiyal vəziyyətlərdə həyəcanlanmır və asanlıqla ünsiyyətə daxil olurlar. Bu tipə aid olan şəxslər daha çox oğurluq və dələduzluq cinayətini törədirlər. Tamahkar tipin iki alttipi mövcuddur:

- a) Mənzil və ya saxlanc yerinə daxil olmaqla cinayət törədənlər.
- b) Mənzil və ya saxlanc yerinə daxil olmadan cinayət törədənlər (cib-girlik, dələduzluq).

- Tamah-zorakı tip. Zorakılıqla müşayiət olunan tamah motivi ilə cinayət törədən şəxslərdir (soyğunçuluq, quldurluq). Bu tipə aid olanların analitik təfəkkürü yüksək olmayan şəxslərdir. Cinayəti əksər hallarda qabaqcadan planlaşdırmırlar. Tez həyəcanlanmağı, aqressivliyi və çılğınlığı ilə seçilir. Tamah-zorakı tipin də iki alttipi mövcuddur:

- a) Cinayətdən əvvəl zorakılıq etmək üçün qərarı qəti olanlar.
- b) Cinayət zamanı zorakılıq etmək qərarına gələnələr.

- Universal tip. Bu tipə aid olan şəxslər həm zorakılıqla müşayiət edilməyən, həm də zorakılıqla müşayiət olunan tamah motivi ilə cinayət törədirlər.

2. Kriminal davranışın ictimai təhlükəliliyi nəzərə alınmaqla tamah motivi ilə cinayət törədənlərin tipologiyası:

- Peşəkar tip. Kriminal yönümdə ixtisaslaşma, xüsusi bacarıq və vərdişlər bu tipin əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Onların dolanışiq mənbəyi yalnız cinayətə fəaliyyətdir. Kriminal mühitlə dayanıqlı və geniş əlaqələri mövcuddur.

- Adi tip. Peşəkar tiptən onu fərqləndirən xüsusi bacarıq və vərdişlərin, kriminal ixtisaslaşmanın olmamasıdır. Onlar cinayət törətməkdə israrlıdırlar.

- Situativ tip. Yaranmış şəraitin təsiri ilə cinayət törədirlər. Şəxsiyyətlərində pozitiv komponentlər üstünlük təşkil edir.

3. Kriminal davranışın motivinə görə tamah motivi ilə cinayət törəmələrin tipologiyası:

- Tamahkar tip. Davranışlarının əsas motivi maddi mənfəətin əldə olunmasına hədsiz aludəçilik hissinin olmasıdır. Onlar həyatlarının maddi təminatını yalnız cinayət yolu ilə həll edirlər.

- Özünü təsdiqədən tip. Öz dominantlığını göstərmək və nüfuz qazanmaq üçün cinayət törədirlər. Daha çox yetkinlik yaşına çatmayanlar bu tipə aiddirlər.

- Konformist tip. Başqalarının təsiri ilə cinayət törədirlər. Müstəqil qərar qəbul etməkdə çətinlik çəkən və zəif iradəli bu şəxslər kriminal mühiyyətin təsiri altına asanlıqla düşürlər.

- Marginal tip. Daha çox spirtli içki və narkotik vasitələrin əldə olunması üçün cinayət törədirlər.

- Patoloji tip. Digərlərindən kəskin fərqlənən bu tip yığılmaçılığa olan həvəsi ilə seçilir. Oğurladığı əmlakın lazım olub-olmaması önəmli deyil, yığılmaçılığa olan patoloji həvəs onu cinayətə sövq edir.

- Romantik tip. Kleptomanları göstərilən tipə aid etmək olar. Adrenalin və hislərin qıcıqlandırılması həvəsi onlar tərəfindən törədilən cinayəti bir oyuna çevirir. Bu tipin iki alttipi mövcuddur:

a) Monokleptomanlar - konkret növ əşya və predmetlərə (qiymətli əşyalar, zərgərlik məmulatları, rəsm əsərləri və s.) həvəsi olan şəxslər;

b) Polikleptomanlar - oğurlanmış əşya və predmetlərə fərq qoyulmur.

- Üsyankar tip. Bu tipə aid olan şəxslər cinayəti paxıllıq və qısqancılıq hissindən törədirlər. Digər şəxslərin daha yaxşı maddi durumu və xoşgüzeranı onlar tərəfindən törədilən cinayətlərin əsas səbəblərindən sayılır.

Tamah motivi ilə cinayət törəmələrin şəxsiyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsinin hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində, xüsusilə məhkəmə və istintaq təcrübəsində əhəmiyyəti kifayət qədər böyükdür. Effektiv hüquqi təsir tədbirlərinin tətbiqi üsullarının keyfiyyət meyarlarından biri də cinayət törəmənin şəxsiyyəti haqqında məlumatların vaxtında əldə edilməsi, təhlili və praktik tətbiqinə nail olunmasıdır.

Hesab edirik ki, tamah motivi ilə cinayət törəmələrin şəxsiyyətlərinin kriminoloji məzmununun daha detallaşdırılmış araşdırılması və tipologiya-

sının təklif olunan variantları hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində cinayət törədənin şəxsiyyətinin öyrənilməsi işini asanlaşdıracaq, elmi-nəzəri müddəaların tədqiqinə münbit zəmin yaradacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Poznişev S.V. Kriminal psixologiya: Cinayətkar tiplər. Davranış subyekti kmi şəxsiyyətin, o cümlədən cunayətkarın şəxsiyyətinin psixoloji tədqiqi haqqında /Azərbaycan dilinə çevirən h.ü.f.d. Elsevər Muradov. “ALMİU” nəşriyyatı. Bakı, 2012. 388 s.
2. Artuk M.Emin, Alşahin M.Emin. Kriminoloji. Üçüncü baskı. Adalet yayınevi. Ankara-2021, s.501.
3. Demirbaş Timur. Kriminoloji. Yeddinci baskı. Seçkin. Ankara, 2020, s.455.
4. Горшенков Г.В., Костыр Е.А., Лукичев О.В. «Криминология и профилактика преступлений». Санкт-Петербург, 2001. Учебник. 432 с.
5. Курт Бартол. Психология Криминального Поведения. Санкт – Петербург, 2004.-352с.
6. Литвинников В.М. Психология и педагогика в профессиональной деятельности юриста /В.М.Литвинников, –М.: МПСИ,2004.-191 с.
7. Хьелл Л., Зиглер Д. «Теории личности» 3-е изд. - СПб.: Питер, 2007. - Стр.607.
8. Юнг К.Г. Психологические типы. Харвест. 1997. Ст.285.
9. Constat, Jean, Elements de criminologie, Liege 1949.
10. Maxwell, J., Le crime et la societe, Paris 1912.
11. Шиханцев Г.Г. Юридическая психология: Учебник для вузов/ Г.Г.Шиханцев.-Минск: ИКД, Зерцало –М,2002.-352 с.

Firuzə Abbasova

*Bakı Dövlət Universitetinin «Cinayət prosesi»
kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru,
professor*

CİNAYƏT PROSESİNDƏ İŞTİRAK EDƏN YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRİN MARAQLARININ TƏMSİL OLUNMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: cinayət prosesi, yetkinlik yaşına çatmayan, proses iştirakçısı, maraqlar, nümayəndəlik.

Ключевые слова: уголовный процесс, несовершеннолетний, участник процесса, интересы, права, представительство.

Keywords: criminal trial, nesovershennolety, participant of process, interests, rights, representation.

Cinayət mühakimə icraatında yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin iştirakı onlar barədə differensiasiya edilmiş qaydaların tətbiqini şərtləndirir və bu cür fərqləndirilmiş qaydalar yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin maraqlarının təmsil edilməsi ilə məşğul olan subyektlərin də processual statusuna təsir göstərir. Yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində cinayət mühakimə icraatının differensiasiya edilməsinin əsasını onların xüsusi psixoloji durumu və fizioloji yetkinliyə çatmamaları çıxış edir [1, s. 285].

Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraatın aparılmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu, birinci növbədə, yetkinlik yaşına çatmayanların həyat tərzi və şəxsiyyətlərinin psixoloji aspektləri ilə bağlıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar yaşlı şəxslərlə müqayisədə emosional hissiyathılıqla xarakterizə edilən özünəməxsus psixi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Buna görə də, bir sıra hallarda yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət törətdiyini və ya cinayətdə iştirak etdiyini və məhz bu hərəkət zamanı cinayət baş verdiyini heç də həmişə anlamır. Yetkinlik yaşına çatmayanların həyat təcrübəsinin olmadığına, biliyinin azlığına görə həddi-büluğa çatanların intellektual səviyyəsində deyillər, əksər hallarda hüquq məsələlərindən xəbərsizdirlər. Onlar həm də güclü həssaslıq və təsirəduşmə qabiliyyəti, xarici informasiyanın qəbulunun və araşdırılmasının özünəməxsusluğu ilə xarakterizə olunurlar [4, s. 635-636].

Yetkinlik yaşına çatmayanlar kifayət qədər tam olmayan psixi və fiziki inkişafı üzündən müstəqil olaraq öz müdafiələrinin taktika və strateqiyası-

nı tam həcmdə müəyyən etmək imkanına malik olurlar. Yetkinlik yaşına çatmayan yeniyetmələr daha tez mənəvi zədə alır, müstətiqin hərəkətləri qanuna zidd olduqda dözə bilmirlər. Müstətiq yetkinlik yaşına çatmayan müttəhimlə işləyərkən açıq-aşkar üstünlüyə malik olur. Yetkinlik yaşına çatmayan müttəhimin hüquqları və qanuni mənafeyinin pozulmasının nəticələri son dərəcə neqativ xarakter daşıyır [7, s. 113].

Yetkinlik yaşına çatmayanların müxtəlif yaş dövrlərində ünsiyyətə tələbatının həyata keçirilməsinin üsulu, dərəcəsi və istiqaməti fərqlənir. Müxtəlif yaşlar üçün fizioloji, psixoloji və sosial-psixoloji amillər fərqli daxili məzmunu və xarici ifadəyə malikdir ki, bu da yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət törətdiyi zaman qeyri-formal hərəkətlərə yol verilməsi məsələlərinə müəyyən mənada aydınlıq gətirir [4, s. 636].

Hesab edirik ki, nəzər salınmış bütün bu fikirləri təkcə cinayət təqibinə məruz qalan yetkinlik yaşına çatmamışlara deyil, cinayət mühakimə icraatında iştirak edən bütün (cinayətdən zərər çəkmiş olan, şahid kimi ifadə verən, mülki iddiaçı və ya mülki cavabdeh kimi çıxış edən) yetkinlik yaşına çatmayanlara aid etmək olar.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara (uşaqlara) dövlət fəaliyyətinin bütün sahələrində, o cümlədən, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı xüsusi münasibətin və əlavə qayğının göstərilməsi Azərbaycan Respublikasında Konstitusion müddəalardan qaynaqlanan prioritet məsələlərdən biridir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının (bundan sonra, bəzi hallarda qısa olaraq – AR) Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə əsasən, uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur və bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir. Valideynləri və ya qəyyumları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqlar dövlətin himayəsindədirlər. Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir. AR Konstitusiyasının 34-cü maddəsinə əsasən isə, uşaqlara qayğı göstərmək, onları tərbiyə etmək valideynlərin həm hüququ, həm də borcudur.

Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqillikdən sonra Azərbaycan Respublikasının «Uşaq hüquqları haqqında» 19 may 1998-ci il tarixli, 499-IQ sayılı Qanununun qəbul edilməsi də, dövlət və cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində, o cümlədən, hüquqi məsələlərin həllində yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün əlavə təminatların müəyyən edilməsi baxımından olduqca mütərəqqi hal kimi qiymətləndirilməlidir. AR Konstitusiyasına, Uşaq Hüquqları Bəyannaməsinə, Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyaya və digər beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında uşaqların hüquqlarını və azadlıqlarını, uşaqlar barəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, onla-

rın müdafiəsi sahəsində dövlət orqanlarının, digər hüquqi və fiziki şəxslərin vəzifələrini müəyyən edən bu Qanunun 3-cü maddəsində qeyd edilir ki, uşaqlar barəsində dövlət siyasəti hər bir uşağın zəruri maddi və məişət şəraitində böyüyüb tərbiyə olunmasının, mütərəqqi tələblər əsasında təhsil almasının, layiqli vətəndaş kimi formalaşmasının təmin edilməsinə yönəldilir. Dövlət siyasəti milli və yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla yaradılmış məqsədli uşaq sosial proqramları əsasında həyata keçirilir. Bu proqramların yerinə yetirilməsinə dövlət orqanları ilə yanaşı digər hüquqi və fiziki şəxslər də iştirak edə bilirlər.

«Uşaq hüquqları haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında uşaq hüquqlarının müdafiəsini müvafiq icra hakimiyyəti, məhkəmə və prokurorluq orqanları təmin etməlidirlər. Bu orqanlar fəaliyyətlərində uşaq hüquqlarının üstün mühafizəsi prinsipini əsas tutmalıdırlar. Qanunun 5-ci maddəsində qeyd edilir ki, dövlət orqanları öz fəaliyyətində uşaqların mənafeələrini üstün tutmalı, onların hüquqlarının təmin olunmasına şərait yaratmalıdırlar. Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları və müvafiq orqanların qərarları uşaq mənafeələrinə zidd olmamalı və onların icrası uşaqların həyatına, inkişafına və tərbiyəsinə zərər gətirməməlidir. Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən, uşağın valideynləri, eləcə də övladlığa götürənlər, qəyyumlar, himayəçilər, uşaq evlərinin müdiriyyəti uşaqların hüquq və mənafeələrini müdafiə edən nümayəndələridir. Bundan başqa, Qanunun 12-ci maddəsinə əsasən, uşaq azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir. Müstəsna hal kimi uşağın tutulmasına, həbs edilməsinə yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş əsaslar mövcud olduqda yol verilə bilər. Uşaq tutulduqda və ya həbs edildikdə bu barədə onun valideynlərinə və ya digər qanuni nümayəndələrinə dərhal məlumat verilməlidir. Uşaqların hüquqları və qanuni mənafeələri pozulduqda uşaq öz hüquqlarını qorumaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına, 14 yaşına çatdıqda isə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir.

Nəhayət, qeyd etmək lazımdır ki, nəzərdən keçirilən Qanunun 42-ci maddəsi cinayət icraatı qaydalarının uşaqlara tətbiqinin xüsusiyyətlərinə həsr edilmişdir. Bu maddənin tələblərinə görə, uşaqlar barəsində məhkəməyədək icraatın, həmçinin birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyaları icraatının xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Uşaqların törətdikləri cinayətlər üzrə məhkəməyədək icraat yalnız ibtidai istintaq şəklində aparılır. Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə yalnız ona ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin, 16 yaşına çatmış

təqsirləndirilən şəxslərə isə həmçinin az ağır cinayətin zorakı üsulla və ya iki dəfədən çox törədilməsi istinad edildikdə yol verilir. Uşaqların azadlıqdan məhrum edilməsi ilə bağlı olan cəza tədbirləri məhkəmələr tərəfindən yalnız həmin məsələnin mükəmməl baxılmasından sonra tətbiq edilməli və imkan daxilində aşağı həddə təyin edilməlidir. Həbs edilmiş uşağı onun mənafeyinin tələb etdiyi hallardan başqa yaşlılarla bir yerdə saxlamaq qadağan edilir. Azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmiş uşaqlar Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada tərbiyə müəssisələrində saxlanılırlar. Uşaqların saxlandığı tərbiyə müəssisələrinin müdiriyyəti onların vicdanlı və layiqli vətəndaş kimi yetişməsi, müvafiq təhsil və peşə vərdişləri əldə etməsi üçün müvafiq şərait yaratmalıdırlar.

Konstitusiyanın və uşaq hüquqlarına dair sahəvi qanunun müddəaları ilə yanaşı AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsində (bundan sonra – CPM) də yetkinlik yaşına çatmayanlara tətbiq edilməli olan xüsusi qaydalar sistemi mövcuddur ki, bu qaydalar yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndələri və nümayəndələrinin də prosessual vəziyyətinə təsir göstərir. Belə ki, AR CPM-in 88.2-ci maddəsinə əsasən, zərər çəkmiş şəxs yetkinlik yaşına çatmadıqda, onun qanuni nümayəndəsi xüsusi ittihamçı hesab olunur; 90.10-cu maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli şəxsin hüquqlarını onun əvəzinə CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada qanuni nümayəndəsi həyata keçirir; 91.9-cu maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını onun əvəzinə CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada qanuni nümayəndə həyata keçirir; 101.4-cü maddəsinə əsasən, zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs yetkinlik yaşına çatdıqda onun qanuni nümayəndəsinin iştirakına da xitam verilir; 104.1-ci maddəsinə əsasən, 14 yaşına çatmamış habelə daha artıq yaşı olan, lakin yetkinlik yaşına çatmayan şahidin qanuni nümayəndəsi olmadıqda cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən qəyyumluq və himayəçilik orqanı həmin şəxsin qanuni nümayəndəsi qismində təyin edilir; 198.4-cü maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmamış şəxs məhkum olunarkən onun qanuni nümayəndələrinin bu şəxsin davranışına zəruri nəzarət həyata keçirilmədiyindən cinayətin törədilməsi sübuta yetirilərsə, məhkəmə məsrəflərinin ödənilməsi onların üzərinə qoyula bilər; 226.3-cü maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər, bir qayda olaraq, onların qanuni nümayəndələri vasitəsi ilə çağırılırlar; 228.2-ci maddəsinə əsasən, 14 yaşınadək, müstəntiqin mülahizəsinə görə isə 16 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmamış şahidin dindirilməsi müəllimin, zəruri hallarda isə həkimin və onun qanuni nümayəndəsi-

nin iştirakı ilə aparılır; 383.1.3-cü maddəsinə əsasən, məhkəmənin tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinə və ya qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsinə dair qərarından yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin özü, onun qanuni nümayəndəsi və ya müdafiəçisi apellyasiya şikayəti verə bilər; 409.7-ci maddəsinə əsasən, barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş və ya qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxs, onun qanuni nümayəndəsi və ya müdafiəçisi yalnız tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilməsinə və ya qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsinə aid hissədən kassasiya şikayəti vermək hüququna malikdir; 432.4-cü maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaqın bütün mərhələlərində valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirak etmək hüququnun təmin edilməsinin əsas prosessual təminatlarına riayət edilməlidir və s.

Tərəfimizdən qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin öyrənilməsi belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, hazırda cinayət mühakimə icraatında yetkinlik yaşına çatmayanların maraqlarını təmsil edən şəxslərin prosessual vəziyyəti ilə bağlı əksər məsələlərdə kifayət qədər hüquqi müəyyənlilik mövcuddur. Bununla belə, hesab edirik ki, bəzi məsələlərdə yetkinlik yaşına çatmayanların maraqlarını təmsil edən şəxslərin prosessual vəziyyəti lazımi qədər tənzim edilməmişdir. Burada söhbət yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi nəzarət altına vermə qətimkan tədbirinin tətbiqi zamanı onların qanuni nümayəndələrinin prosessual vəziyyətinə (hüquqlarının dairəsi və məsuliyyətinin növünə) dair hüquqi qeyri-müəyyənlikdən gedir. Problemə ətraflı nəzər salmaq.

İlk növbədə, qeyd edək ki, yetkinlik yaşına çatmayanı nəzarət altına vermənin qətimkan tədbirləri sistemində mövcudluğu müasir yuvenal ədliyyə prinsipləri ilə şərtlənmişdir. Belə ki, «Uşaq hüquqları haqqında» 20 noyabr 1989-cu il tarixli Konvensiyanın 40-cü maddəsinin 1-ci hissəsi əsasən, cinayət qanunvericiliyini pozmuş hesab edilən, onun pozulmasında ittiham olunan və ya təqsirli bilinən hər bir uşağın elə bir rəftara hüququ olduğu qəbul edilir ki, həmin rəftar uşaqda ləyaqət və mənilik hissənin inkişafına kömək edir, onda başqalarının insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət hissini möhkəmləndirir. Bu zaman uşağın yaşı və onun cəmiyyətə reintegrasiya olunmasına və cəmiyyətdə faydalı rol oynamasına kömək göstərməsi arzusu nəzərə alınır. O cümlədən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 29 noyabr 1985-ci il tarixli «Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində ədalət mühakiməsinin icrasına aid minimal standart qaydaları»nın 5-ci maddəsinə əsasən, yet-

kinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsi sistemi, ilk növbədə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin əmin-amanlığının təmin edilməsinə, yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucularına hər hansı təsir tədbirlərinin həmişə qanun pozucusunun şəxsiyyətinə, həm də qanun pozuntusunun şəraitinə uyğun olmasına yönəldilmişdir (6, s. 189]. Bu anlamda, AR CPM-in 170-ci maddəsində yalnız yetkinlik yaşına çatmayanlara tətbiq edilə bilən müstəqil qətimkan tədbiri növünün – yetkinlik yaşına çatmayı nəzarət altına vermənin (bundan sonra bəzi hallarda qısa olaraq – nəzarət altına vermə) nəzərdə tutulması kifayət qədər mütərəqqi haldır.

AR CPM-in 170.1-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayı nəzarət altına vermə qismində qətimkan tədbiri yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin valideynlərinin, qəyyumlarının, himayəçilərinin, yaxud onun saxlandığı qapalı uşaq müəssisəsi müdiriyyətinin üzərinə yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ictimai qaydaya riayət etməsi, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışına gəlməsi və digər prosessual vəzifələri icra etməsi də daxil olan davranışını təmin etmə vəzifəsinin qoyulmasından ibarətdir.

Göründüyü kimi, AR CPM-in 170.1-ci maddəsi nəzarət altına vermə qətimkan tədbirinin realizəsini konkret subyektlər – yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin valideynləri, qəyyumları, himayəçiləri, yaxud onun saxlandığı qapalı uşaq müəssisəsi müdiriyyəti üzərinə nəzarət öhdəliklərinin qoyulması ilə şərtləndirir. AR CPM-in 170.1-ci maddəsinə həmin Məcəllənin 101.1-ci maddəsi ilə bir arada nəzər saldıqda, belə nəticə çıxarmaq olar ki, cinayət prosesində nəzarət altına vermə qətimkan tədbiri yetkinlik yaşına çatmayan qanuni nümayəndəsi vasitəsilə realizə edilə bilən qətimkan tədbiridir. Deməli, nəzərdən keçirilən qətimkan tədbirinin prosessual formasının hüquqi müəyyənliyi üçün onun tərkib elementləri sırasında bu qətimkan tədbirinin tətbiqi ilə bağlı yetkinlik yaşına çatmayan qanuni nümayəndəsinin prosessual hüquqları, prosessual vəzifələri və məsuliyyəti barədə müddəalar mövcud olmalı və onlar birmənalı şəkildə başa düşülən olmalıdırlar. Bəs, AR CPM-in 170-ci maddəsi kontekstindən bu, belədirmi? Fikrimizcə, bir o qədər də belə deyildir.

Məsələ burasındadır ki, AR CPM-in 170-ci maddəsi yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirməli olan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında məsələni sonadək tənzim etməmişdir. Maddənin əsas çatışmazlıqlarından biri ondan ibarətdir ki, onun məzmununda yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirməli olan şəxslərin heç bir hüququ təsbit edil-

məmişdir. Hüququn ümumi nəzəriyyəsiindən məlumdur ki, hüquqi tənzimləmə mexanizminin işlək olması üçün bir subyektin hüququna başqa subyektin vəzifəsi cavab verməlidir. Bu məntiqə görə, yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirməli olan şəxslərin vəzifələri cinayət prosesini həyata keçirən orqanların hüquqlarına cavab verir, bununla da, nəzarət altına vermə qətimkan tədbirinin hüquqi tənzimləmə mexanizminin strukturunda nəzarəti həyata keçirməli olan şəxslər və cinayət prosesini həyata keçirən orqan arasında prosessual vəzifə və prosessual hüququn qarşılıqlı əlaqəsi təmin edilir. Lakin bu strukturda yetkinlik yaşına çatmayanla nəzarəti həyata keçirməli olan şəxslər arasındakı əlaqənin sxemi aydın olmur, çünki qanunla yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirməli olan şəxslərin hüquqları və bu hüquqlara cavab verən vəzifələr sistemi nəzərdə tutulmamışdır [6, s. 192].

Hərçənd, iddia etmək olmaz ki, AR CPM-in 170-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirməli olan şəxslərin ümumiyyətlə, heç bir hüququ təsbit edilməmişdir (məsələn, məhz həmin maddə nəzarətçi subyektə yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirmək vəzifələrindən xəstəliyi, ailədə qarşılıqlı münasibətin pisləşməsi, bu şəxslərin lazımi davranışını təmin etmə imkanını istisna edən digər səbəblər üzündən azad olunmalarını xahiş etmək hüququ verir), lakin razılaşımaq lazım gəlir ki, həmin maddədə nəzarətçi subyektə verilmiş hüquqların heç biri nəzarət altına vermə qətimkan tədbirinin realizəsi ilə bağlı bilavasitə onunla yetkinlik yaşına çatmayan şəxs arasında yaranan münasibətlərin elementi kimi çıxış etmir.

Həmçinin, razılaşımmamaq olmaz ki, nəzarət altına vermə bir qətimkan tədbiri kimi müəyyən məcburiyyətin mövcudluğunu obyektiv olaraq şərtləndirir. Yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirən şəxslərin səlahiyyət (hüquq və vəzifələri bir arada nəzərdə tutulur) hədlərinin dəqiq müəyyən edilməməsi yetkinlik yaşına çatmayana ağılabatan hüdudlardan daha çox məhrumiyyətlərin tətbiq edilməsinə səbəb ola bilər. Bu səlahiyyətlərin dairəsinin qeyri-dəqiqliyi yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirən şəxslərin sərəncamında olan vasitələr barədə də qeyri-dəqiq təsəvvürün yaranmasına səbəb olduğu üçün, həmin qətimkan tədbirinin səmərəliliyinə, ümumiyyətlə, mənfi təsir göstərir [6, s. 193].

Deməli, AR CPM-in 170-ci maddəsi kontekstindən yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçir-

məli olan qanuni nümayəndənin məhz nəzarətdə olan yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə hüquqlarının dairəsinə dair hüquqi qeyri-müəyyənlik mövcuddur və bu boşluğun aradan qaldırılması zəruridir.

Qeyd edək ki, milli hüquq ədəbiyyatında nəzarəti həyata keçirməli olan şəxslərin tipik hallar üçün hüquqlarının dairəsinə verməyə cəhd edilmişdir. Hesab edirik ki, həmin hüquqların sistemi kifayət qədər ağlabatan həcmdə müəyyən edilmişdir. Belə ki, C. Süleymanov və İ. Zeynalova görə, nəzarəti həyata keçirərkən valideynlər, qəyyumlar və himayəçilər qanuni nümayəndənin hüquqlarından əlavə olaraq aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- Yetkinlik yaşına çatmayan şübhə edilən (təqsirləndirilən) şəxsin asudə vaxtını və evdə olmadığı vaxtı məhdudlaşdırmaq, onun müəyyən yerlərə getməsinə, başqa yerə getməsinə, müəyyən şəxslərlə ünsiyyətdə olmasını qadağan etmək;

- Yetkinlik yaşına çatmayan şübhə edilən (təqsirləndirilən) şəxsi iş və təhsil yerinə müşayiət etmək;

- Onlarda qadağan olunan əşyaların (silah, narkotik, pornoqrafiya və s.) olub-olmamasını yoxlamaq [8, s. 191-192].

Hesab edirik ki, yuxarıdakı yanaşmanı rəhbər tutaraq və digər mənbələrdə də bu məsələ ətrafında bildirilmiş fikirləri nəzərə alaraq [9, s. 132-133; 11, s. 146-169], AR CPM-in 170-ci maddəsində nəzarətçi subyektin nəzarətdə olan şəxsə münasibətdə hüquqlarına dair hüquqi qeyri-müəyyənliyi həmin maddəyə aşağıdakı məzmununda yeni bəndin əlavə edilməsi yolu ilə aradan qaldırmaq mümkündür:

«170.4-1. Valideyn, qəyyum və ya himayəçi nəzarəti həyata keçirərkən yetkinlik yaşına çatmayanın asudə vaxtını məhdudlaşdırmaqda, onu bir yerdən başqa yerə gedərkən, eləcə də, başqa insanlarla ünsiyyətdə olarkən müşayiət etməkdə, onun tərbiyəsinə və davranışına mənfi təsir göstərə biləcək şəxslərlə görüşməsinə və ünsiyyətdə olmasını qadağan etməkdə haqlıdır».

Bundan başqa, AR CPM-in 170.7-ci maddəsinə əsasən, nəzarəti həyata keçirməli olan və bu vəzifələrini yerinə yetirməyən təqsirli şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş məsuliyyət daşıyırlar, lakin bu norma deklarativdir, çünki hazırda qüvvədə olan milli qanunvericilikdə müvafiq vəzifələri icra etməyən şəxslərin hansı məsuliyyət daşımaları müəyyən edilməmişdir. Bu zaman, faktiki olaraq, yalnız nəzarəti həyata keçirməli olan şəxs qismində müvafiq uşaq müəssisəsinin müdiriyyəti çıxış etdikdə, nəzarət vəzifələrinin lazımı qaydada həyata keçirilməməsinə görə intizam məsuliyyətindən bəhs etmək mümkündür [6, s. 192]. Başqa sözlə, AR CPM-in 170.7-ci maddəsi kontekstindən yetkinlik yaşına çatmamış şübhə

həli və ya təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirməli olan qanuni nümayəndənin məsuliyyəti barədə məsələdə də hüquqi qeyri-müəyyənlik mövcuddur və səmərəli hüquqi tənzimetmənin təmin edilməsi üçün o, aradan qaldırılmalıdır.

Müasir hüquq ədəbiyyatında yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin üzərində müvafiq qətimkan tədbirinin realizə edilməsi həddlərində nəzarəti lazımi qaydada həyata keçirməyən qanuni nümayəndənin pul cəriməsi (tənbehi) ilə cinayət-prosessual hüquq məsuliyyətinə cəlb edilməli olması barədə fikirlər geniş yayılmışdır. Həmin mənbələrdə qeyd edilir ki, müvafiq qətimkan tədbirinin realizə edilməsi kontekstində nəzarətçi subyektə şəxsi zaminin xüsusi növü kimi baxmaq olar. Bu zaman nəzarətçi subyektlə şəxsi zaminin, barəsində qətimkan tədbiri tətbiq edilmiş şəxsin qanuni və tələb olunan davranışı üçün şəxsən məsul olmaları bu iki subyekt arasında orta qətimkanlıq kimi, yetkinlik yaşına çatmayanlara nəzarət etməli olan subyektin şəxsi zaminə nisbətən, barəsində qətimkan tədbiri tətbiq edilmiş şəxsə təsir imkanlarının genişliyi isə bu iki subyekt arasında fərqli xüsusiyyət kimi nəzərdən keçirilir. Bununla belə, onların hər ikisinin lazımi davranışlarının maddi məsuliyyət barədə norma ilə tənzim edilə bilindiyi barədə fikirlər söylənilir [12, s. 414; 10, s. 293].

Biz, prinsipcə, qeyd edilən yanaşma ilə razılaşıyıq və yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirməli olan qanuni nümayəndənin pul ekvivalenti ilə hesablanıla bilən məsuliyyət daşımalarını onun öz öhdəliklərini lazımınca yerinə yetirməsi stimulu kimi kifayət hesab edirik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Xüsusi hissə. Yenidən işlənmiş 4-cü nəşr. Dərslük. Bakı: Hüquq yayım evi, 2021, 520 s.
2. Azərbaycan Respublikasının «Uşaq hüquqları haqqında» 19 may 1998-ci il tarixli, 499-IQ sayılı Qanunu.
3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 29 noyabr 1985-ci il tarixli «Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində ədalət mühakiməsinin icrasına aid minimal standart qaydaları».
4. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. Bakı: Qanun, 2008, 768 s.
5. «Uşaq hüquqları haqqında» 20 noyabr 1989-cu il tarixli Konvensiya.
6. Qəfərov M.S. Cinayət prosesində «nəzarət altına vermə» qətimkan tədbirləri sisteminin elementi kimi // Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri, 2013, № 3 (35), s. 189-195.

7. Qəfərov M.S. İbtidai istintaqda müstəntiq tərəfindən müttəhimin hüquqları və qanuni mənafeyinə təmin edilməsi. Bakı: Elm, 1999, 200 s.
8. Süleymanov C., Zeynalov İ. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası. Prosesual Məcburiyyət Tədbirləri. Maddə 147-178. Bakı: Qanun, 2004, 227 s.
9. Маслова З.Г. Присмотр за несовершеннолетним обвиняемым (подозреваемым) как мера пресечения по уголовным делам в отношении несовершеннолетних // Вестник Оренбургского государственного университета, 2013, № 3, с. 131-133.
10. Опалева Ю.К. Присмотр за несовершеннолетним обвиняемым (подозреваемым) / Норма. Закон. Законодательство. Право: Материалы Всероссийской научно-практической конференции молодых ученых. Пермь, 24-25 апреля 2014 г., с. 291-293.
11. Потехина Е.А. Присмотр за несовершеннолетним подозреваемым или обвиняемым как мера пресечения и ее применение следователями органов внутренних дел. Дисс. канд. юрид. наук. СПб., 2006, 221 с.
12. Прохорова Т.Л. Проблемы применения меры пресечения «присмотр за несовершеннолетним подозреваемым или обвиняемым» / Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Дальневосточном федеральном округе. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Хабаровск, 24-25 апреля 2008 г., с. 413-415.

Особенности представительства интересов несовершеннолетних лиц, участвующих в уголовном процессе

Резюме: Дифференциация уголовно-процессуальной формы производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних требует комплексного научного и практического подхода с соблюдением определенных условий, при которых обособление такой формы возможно, не нарушая общих положений и принципов уголовного судопроизводства. К таким условиям можно также отнести объективную необходимость обособления уголовно-процессуальной формы, воспитательное воздействие на несовершеннолетнего, привлекаемого к уголовной ответственности, соразмерность затрат для достижения требуемого результата. В статье автор попытался рассмотреть вопрос о представительстве интересов несовершеннолетних участников уголовного процесса в контексте проблемы правовой определенности действующих правил уголовно-процессуального законодательства.

Features of representation of interests of the minors participating in criminal trial

Summary: Differentiation of criminal procedure mode of production on criminal cases concerning minors demands integrated scientific and practical approach with observance of certain conditions under which isolation of such form possibly, without violating general provisions and the principles of criminal legal proceedings. It is also possible to refer to such conditions objective need of isolation of a criminal procedure form, educational impact on the minor brought to trial, harmony of expenses for achievement of the demanded result. In article the author tried to consider a question of representation of interests of minor participants of criminal trial in the context of a problem of legal definiteness of the existing rules of the criminal procedure legislation.

Midhəd Qəfərov
Bakı Dövlət Universitetinin
“Cinayət prosesi” kafedrasının professoru,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Hikmət Eyvazov
DİN-in Polis Akademiyasının
Elmi-tədqiqat və redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin rəisi,
polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Dövlət Universitetinin dissertantı,
ORCID- 0000-0001-9731-6797

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLAR TƏRƏFİNDƏN TÖRƏDİLƏN CİNAYƏT İŞLƏRİ ÜZRƏ CİNAYƏT TƏQİBİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** yetkinlik yaşına çatmayan, dindirmə, cinayət mühakimə icraatı, cinayət təqibi, Yuvenal ədliyyə*

***Keywords:** juvenile, interrogation, criminal proceedings, criminal prosecution, Juvenile justice*

***Ключевые слова:** несовершеннолетний, допрос, уголовное судопроизводство, уголовное преследование, ювенальная юстиция.*

Cinayət cəmiyyət tərəfindən qınanılan qeyri-əxlaqi və qeyri-hüquqi əməldir. Cəmiyyət öz inkişafında daima bu sosial bəla ilə mübarizə yollarını axtarmışdır. Cəmiyyətin inkişafının müxtəlif dövrlərində bu və ya digər dərəcədə cinayətkarlığın səviyyəsinin azaldılmasına nail olunmuş dövlətlər onun üzərində nəzarəti ələ ala bilmişdirsə də son nəticədə bu istiqamətdə nəzərə çarpacaq bir nəticə mümkün olmamışdır. Yetkinlik yaşına çatmayanların və gənclərin cinayətkarlığı məsələlərinin kriminoloji aspektlərini araşdıran C.F.Mustafayev cinayət törətmiş şəxslərin şəxsiyyətinin kriminoloji xarakteristikası əsasında belə nəticəyə gəlir ki, “onların əksəriyyətinin kriminal fəaliyyətləri öz başlanğıclarını məhz elə uşaqlıq dövründən götürmüşdür... inkar etməyə heç bir əsas yoxdur ki, uşaqların deviant davranışlarının vaxtında qarşısının alınmaması nəticədə onlar tərəfindən ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə gətirib çıxarır [6, səh. 181]. Elmi texniki tərəqqinin müasir səviyyəsi cinayətkarlığa qarşı mübarizəyə kompleks şəkildə yanaşmanı tələb edir. Cinayətkarlığın ümumi səviyyəsində uşaq cinayət-

karlığının xeyli sayda olması və növ müxtəlifliyi fikrimizcə, məsələnin daha ciddi olmasından xəbər verir. Müasir dövr dünyada iqtisadi, siyasi, sosial və s. sahələrdə baş verən köklü dəyişikliklər cəmiyyətəzidd meyllərin formalaşmasına, cinayətkarlığın növ müxtəlifliyinə, cinayətkarların tərkibinin peşəkarlaşmasına, onun yeni forma və metodlarının yaranmasına da səbəb olmuşdur. Statistik hesabatlara nəzər saldıqda yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayətkar fəaliyyətinin qeyd edilən mənzərəsini görmək olur [11].

İnternet-informasiya sistemlərinin bütün dünyada əlçatanlığı, uşaqların internetə çıxış imkanlarının bu qədər asanlaşması onları neqativ təsirlərə məruz qoyur və haqlı olaraq da bu cəmiyyəti narahat edir.

Yeni texnologiyaların uşaqlar üçün bir çox müsbət cəhətləri var. Uşaqlar doğum anından “rəqəmli nəslin” bir hissəsinə çevrilir və yeni texnologiyalardan informasiya əldə etmək, ünsiyyət, özünü ifadə etmək üçün istifadə edirlər. Lakin texnoloji yeniliklər, həmçinin cinsi istismarla bağlı cinayətlərin törədilməsini asanlaşdırır [10,səh.89]. Bu mənada uşaqların ailədə, məktəbdə, məişətdə davranışı üzərində səmərəli sosial nəzarət sisteminə zərurət bütün demokratik cəmiyyətlərdə günün vacib məsələsinə çevrilmişdir. Görkəmli Amerika filosofu, mütəfəkkiri, yazıçı - şair Ralf Emerson (1803-1882) qeyd edirdi ki, sivilisasiyanın həqiqi göstəricisi – sərvətin və təhsilin səviyyəsi, şəhərlərin böyüklüyü, məhsulun çoxluğu deyil, ölkənin tərbiyə etdiyi insanın simasıdır. Bu ilk növbədə uşaqlara - bizim gələcəyimizə aiddir. Onların təhlükəsizliyi və inkişafı bəşəriyyətin gələcək inkişafının daha mühüm şərtidir. Məhz bəşəriyyətin gələcəyi naminə cəmiyyət üçün layiqli, faydalı insan yetişdirilməsi onların neqativ təsir, meyl və davranışlardan qorunmasını tələb edir. Heç bir şübhə yoxdur ki, uşaqların düzgün, sağlam ruhda tərbiyə olunması cəmiyyətin inkişafının əsas şərtlərindən biridir. F.Y.Səməndərov haqlı olaraq qeyd edirdi ki, cəmiyyətin müasir inkişaf səviyyəsində gələcəyin qurucuları olan gənc nəslin tərbiyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Gənclərdə cəmiyyətin insanlıq keyfiyyətlərinin formalaşması yeni cəmiyyət quruculuğu prosesinin tərkib hissələrindəndir [2, səh.340].

Uşaqlar cəmiyyətin həssas təbəqəsinə aid edilir, uşaq hüquqları da xüsusi tənzimləməyə ehtiyacı olan və əlavə təminatlar tələb edən fundamental insan hüquqları sırasına aid edilir. Təsadüfi deyil ki, əksər demokratik dövlətlər yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayətkarlığına qarşı mübarizənin ən təsirli vasitələrinin axtarılması istiqamətində addımlar atırlar. Beynəlxalq cəmiyyət uşaqların hüquqlarının müdafiəsinə aid olan, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətlərinin qarşısının alınması ilə bağlı xeyli normativ aktlar qəbul etmişlər. Bütün normativ aktların ana xəttini uşaqların mənafeyi, onla-

rın sağlam mühitdə, onlarla layiqli ünsiyyət və davranış hüququnun tanınması kimi mütərəqqi müddəalar təşkil edir.

Uşaqlar fiziki və psixoloji cəhətdən müdafiəsiz və zəif olduqlarından həssas qrupa aid edirlər, bu mənada onların xüsusi qayğı və münasibətə ehtiyacı var. Əlbəttə, uşaq hüquqlarının qorunmasında ilk növbədə məsuliyyət ailənin, valideynlərin üzərinə düşür. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsində göstərilir ki, uşaqların qayğısına qalmaq, onları müdafiə etmək ailənin borcudur. Bu müddəa Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 51-ci maddəsində də öz əksini tapmışdır. Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, 20-ci əsrin əvvəllərində, beynəlxalq ictimaiyyət uşaq hüquqlarının qorunmasının vacibliyini dərk edərək 1924-cü ildə uşaqların hüququnu qorumaq üçün ilk təşəbbüs irəli sürdü. BMT tərəfindən 5 əsas prinsipdən ibarət Cenevrə Bəyannaməsi qəbul olundu. 1959-cu ildə BMT Baş Məclisi “Uşaq Hüquqları Bəyannaməsini” qəbul etdi. Müstəqil Azərbaycanda uşaqlarla bağlı siyasətin əsası Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Ulu öndərin təşəbbüsü ilə mühüm beynəlxalq konvensiya və protokollar ratifikasiya edilərək qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan 1992-ci ildə BMT-nin “Uşaq Hüquqları haqqında” Konvensiyasına, 2002-ci ildə isə Konvensiyanın iki əlavə protokoluna qoşulub. 1998-ci ildə ölkəmizdə BMT-nin “Uşaq Hüquqları haqqında” Konvensiyasının müddəalarını özündə əks etdirən “Uşaq hüquqları haqqında” Qanun qəbul edilmişdir. Son illərdə yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında, o cümlədən hüquqi məsuliyyət yaradan aktlarda çoxlu əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

“Uşaq Hüquqları haqqında” Konvensiyasının məzmunu, onun əsas ideyası uşaq şəxsiyyətidir. Bununla yanaşı, Konvensiya iştirakçı ölkələri uşaqların öz ölkəsinin sosial-siyasi həyatında daha fəal və yaradıcı iştirakına imkan verən şəraitə çağırır. Konvensiyanın mühüm prinsipi irqi ayrı-seçkiliyə yol verməməkdir. Uşaqlar irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən asılı olmayaraq, öz hüquqlarından istifadə etməlidirlər. Konvensiyada hüquqlar müəyyən əlamətlərə görə qruplaşdırılmamışdır. Ədəbiyyatda isə bu hüquqlar şərti olaraq dörd qrupa bölünür:

- I qrup: yaşamaq hüququ. Bu qrup uşaqların yaşamaq hüququnu və bunun üçün zəruri olan tələbatları əhatə edir. Bura müvafiq həyat standartları, sığınacaq, qida və tibbi yardım almaq imkanları daxildir.

- II qrup: inkişaf hüququ. Bu qrup özünün ən yüksək inkişaf potensialına malik olmaq üçün uşaqların ehtiyacı olduğu şeylərdən ibarətdir. Bura təhsil hüququ, oyunlar, asudə vaxt, mədəni fəaliyyət, informasiya almaq azadlığı, habelə söz, vicdan və dini əqidə azadlığı daxildir.

- III qrup: müdafiə hüququ. Uşağın pis rəftardan, hörmətsiz münasibətdən və istismardan müdafiəsini təmin edən məsələləri əhatə edir. Bu qrupa qaçqın və məcburi köçkün olan uşaqlara xüsusi qayğı göstərilməsi, onların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsi, narkotik maddələrdən istifadə, uşaq əməyi kimi kimi məsələlərdən müdafiə daxildir.

- IV qrup: iştirak hüququ. Fikri sərbəst ifadə etmə, öz həyatı barəsində rəy söyləmə, ictimai təşkilatlara qoşulma, dinc yığıncaqlar keçirmə. Bu hüquqlar qrupu uşaqlara qabiliyyətləri, çatdığı qədər cəmiyyətin həyatında iştirak etmək imkanı verir, onlarda fəal vətəndaş mövqeyi formalaşdırır [13].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü maddəsi nikah hüququna həsr edilmişdir. Bu əsas insan hüquqları kateqoriyasından olan nikah hüququ həm nikah, həm də uşaq hüquqlarının təminində baza rolunu oynayır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü maddəsinə əsasən nikah və ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq və uşaqıq qanunla mühafizə edilir. Beynəlxalq sənədlər üzv dövlətlərdən uşaqların mənafeyinin üstünlüyü prinsipinə sadıq qalaraq milli qanunvericiliklərini bu sənədlərə uyğunlaşdırmasını tələb edir. Bu mənada hüququn müstəqil sahəsi olan cinayət-prosessual hüquq sahəsində də cinayət mühakimə icraatı sferasına cəlb edilmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin təqsirləndirilən (şübhəli) şəxslərin, şahid, zərərçəkmiş şəxslər üçün differensial prosedur qaydalar nəzərdə tutur. Bu mənada yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayət işləri üzrə cinayət təqibinin həyata keçirilməsinin prosedur qaydaları onların mənafeyinin təmin edilməsi aspektindən nəzəriyyəçilərin və qanunverici orqanın daim diqqət mərkəzindədir. Bu zaman məhz uşaq hüquqları üzrə beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri prosessual formanın tənzimlənməsinə əsasən təşkil edilir.

Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlər üzrə cinayət təqibinin həyata keçirilməsi aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

1) yetkinlik yaşına çatmayanlar kifayət qədər tam olmayan psixi və fiziki inkişafı səbəbindən müstəqil olaraq öz müdafiələrinin taktika və strategiyasını tam həcmdə müəyyən etmək, mövcud şəxsin təqsirsizliyinə yaxud məsuliyyəti yüngülləşdirən halların mövcudluğuna dəlalət edə biləcək dəlilləri müəyyən etmək, bunları inandırıcı və aydın şəkildə ifadə etmək imkanında olmurlar. Kifayət qədər həyat təcrübəsinin olmaması, yaşlıların həyatının bütün incəliklərini dərk edə bilməməsi səbəbindən yetkinlik yaşına çatmamış təqsirləndirilən şəxslər yaşlılara nisbətən daha imkansız vəziyyətdə olur;

2) yetkinlik yaşına çatmayan yeniyetmələr daha tez mənəvi zədə alır, müstəntiqin hərəkətləri qanunazidd olduqda ona dözə bilmirlər. Nəzərə al-

maq lazımdır ki, yetkinlik yaşına çatmayanlara emosional səbirsizlik, yüksək dərəcədə həyəcanlanma, təsir altına tez düşmə, bir çox situasiyaları o cümlədən yaşlıları düzgün qiymətləndirə bilməmək, onları kor-koranə təqlid etmək, öz imkanlarını düzgün hesablamamaq, iradi və intellektual inkişafın kifayət dərəcədə olmaması kimi “zəifliklər” xasdır. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar yaşlılara nisbətdə daha tez özünə qapanır, yorğunluq isə yalan ifadənin mənbələrindən biridir [7].

3) müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə açıq-aşkar üstünlüyə malik olur. Daha doğrusu “ikiqat” üstünlüyə malik olur. Belə ki, o təqsirləndirilən şəxsə nisbətən həm yaşlı adam, həm də geniş hakimiyət səlahiyyətlərinə malik vəzifəli şəxs qismində çıxış edir;

4) yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərin hüquqları və qanuni mənafeyinin pozulmasının nəticələri son dərəcə neqativ xarakter daşıyır. Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslə qanunazidd, habelə qeyri-həssas, kobud davranış əksər hallarda çox ciddi dərin mənəvi zərərin vurulması ilə nətiçələnir. Bu isə təqsirləndirilən şəxsə cəmiyyətdə fikirlərin yaranmasına səbəb olur [8, səh 113].

Yuxarıda göstərilən faktorları nəzərə almaqla, cinayət-prosessual qanunda yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslər barədə işlər üzrə istintaq hərəkətlərini həyata keçirən vəzifəli şəxslərə qarşı yüksək tələblərin nəzərdə tutulması tələb olunur. Dünya təcrübəsi də göstərir ki, yaşlıların törətdikləri cinayətlərin və yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlərin istintaq və məhkəmə baxışı bir-birindən fərqlənən xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət təqibini həyata keçirən xüsusi orqanlar ABŞ-da hələ 1899-cu, İngiltərə və Uelsdə 1905-çi, Kanadada 1908-ci, Belçikada 1912-ci, Fransada 1914-cü, Yaponiyada isə 1923-cü ildə yaradılmışdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakı ilə aparılan istintaq və prosesual hərəkətlərin rejiminə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə yaşlı təqsirləndirilən şəxslə müqayisədə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərin hüquqları və qanuni mənafeyinin təminatına dair əlavə göstərişlər müəyyən edilmişdir. Əvvəlki qanunvericilikdən fərqli olaraq CPM-də 10 maddədən ibarət [1, 428, 435-2-ci maddələr] yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində icraatın xüsusiyyətlərinə həsr edilmiş ayrıca L fəslin həsr edilməsi beynəlxalq standartların tələblərinə uyğundur. Bu fəsilə məhkəməyədək icraat, məhkəmə icraatının xüsusiyyətləri, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin işləri üzrə sübut edilməli hallar, prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi kimi məsələlərin tənzim-

lənmesi qanunvericilikdə mütərəqqi addım hesab edilməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində istintaqın və məhkəmə icraatının aparılmasının kompakt ifadə edilməsi, ciddi və dəqiq şəkildə nizama salınması şübhəsiz ki, cinayət-prosessual formanın təkmilləşdirilməsi, cinayət prosesini aparan orqanların əməli fəaliyyəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, onların fəaliyyətini və bu fəaliyyət üzərində nəzarətin həyata keçirilməsini asanlaşdırır. Digər tərəfdən də təqsirləndirilən şəxslərin hüquq və qanuni mənafeyinin təmin edilməsinə daha geniş imkanlar yaradır. Hesab edirik ki, belə sistemli kompakt tənzimlənmə bir növ gələcəkdə Yuvenal Ədliyyə Məcəlləsinin hazırlanması zamanı əsas kimi çıxış edə bilər və bu məsələni də müzakirəyə təklif edirik.

Ümumiyyətlə, qüvvədə olan qanunvericilikdə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət mühakimə icraatında iştirakı ilə bağlı icraatın differensial cəhətləri ayrı-ayrı normalarda aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxs (uşaq) - 18 yaşına çatmayan şəxsdir;

- cinsi istismarın və ya cinsi zorakılığın qurbanı olan uşaq - Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 149.2-1.1, 149.3.3, 150.2-1.1, 150.3.3, 152, 153, 171, 171-1-ci və 171-2-ci maddələrində göstərilən cinayətlərdən zərərçəkmiş və cinayətin törədilməsi anınadək yetkinlik yaşına çatmamış şəxsdir [1, maddə 7.0.33-1; 7.0.33-2].

- uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üçün tədbirlər [1, maddə 123-2] (27 dekabr 2022-ci il tarixli 776-VIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə yeni məzmununda 123-2-ci maddə əlavə edilmişdir).

- CPM-in 51-2.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət mühakimə icraatında prosesual hərəkətlərin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, şahid, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi, yaxud məhkumun bilavasitə iştirakı olmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bildiyi hallar müəyyən edilib. Bu hallardan biri də yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafeyinin qorunması zərurətinin yarandığı hal kimi müəyyən edilmişdir.

- yetkinlik yaşına çatmayan və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şübhəli şəxsin hüquqlarını onun əvəzinə CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada qanuni nümayəndəsi həyata keçirir [1, maddə 90.10];

- yetkinlik yaşına çatmayan və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını onun əvəzinə CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada qanuni nümayəndə həyata keçirir [1, maddə 91.9];

- şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs cinayəti törədərkən yetkinlik yaşına çatmadıqda müdafiəçinin iştirakının məcburiliyi [1, maddə 92.3.5];

- yetkinlik yaşına çatmamış zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, habelə şahidin dindirilməsində iştirak etmiş müəllim mütəxəssis hesab olunur. Mütəxəssis cinayət prosesi iştirakçılarının təklif etdikləri şəxslər sırasından təyin edilə bilər [1, maddə 96.1];

- tutulmadan dərhal sonra şəxsin tutulması barədə xəbər vermək hüququnu təmin etmək (qocaların, yetkinlik yaşına çatmayanların və psixi vəziyyətinə görə imkanı olmayan tutulmuş şəxslərin ailə üzvlərinə müvəqqəti saxlama yerlərinin müdiriyyəti öz təşəbbüsü ilə xəbər verir) [1, maddə 153.2.4];

- tutulmuş şəxslə davranışda onun şəxsiyyətini və ləyaqətini alçaltmaq, qadınlara, yetkinlik yaşına çatmayanlara, qocalara, xəstələrə və əlilliyi olan şəxslərə isə xüsusi diqqət yetirmək [1, maddə 153.2.10];

- yetkinlik yaşına çatmayanı nəzarət altına vermə [1, maddə 154.2.8];

- himayə və əmlaka nəzarət etmə hüququ [1, maddə 160];

- valideynin və ya ailəni dolandıran şəxsin həbsə alınması, habelə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın digər hərəkətləri nəticəsində nəzarətsiz, baxımsız qalmış və həyat üçün zəruri vəsaitlərdən məhrum olunmuş yetkinlik yaşına çatmamış, habelə əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin himayə olunmaq hüququ vardır və həmin orqan bu hüququ Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına təmin etməlidir [1, maddə 160.1];

- həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildikdən dərhal sonra ona həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək imkanını yaratmaq (istintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxsin qocalığı, yetkinlik yaşına çatmaması, sağlamlıq və psixi vəziyyəti ilə bağlı hallar istisna olmaqla, belə məlumatları öz təşəbbüsü ilə verə bilməz) əgər həbs edilmiş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna bu barədə dərhal məlumat vermək və bu cür məlumatın verildiyini qeydə almaq [1, maddə 161.1.2];

- müstəntiq və ya ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror aşağıdakı şərtlərdən biri mövcud olduqda öz icraatında olan cinayət işinin materiallarından başqa cinayət digər şəxslərlə yanaşı ilkin cinayət işi üzrə təqsirləndirilən şəxs qismində yetkinlik yaşına çatmayanlar cəlb edildikdə (icraatın ayrılması mümkündürsə) işini ayrıca icraata ayırır [1, maddə 211.2.4];

- yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli, təqsirləndirilən və ya zərər çəkmiş şəxslərin şəxsiyyəti barədə məlumatların açıqlanmasına yalnız həmin şəxslərin və onların qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə yol verilir [1, maddə 222.7];

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər, dindirməyə bir qayda olaraq, onların qanuni nümayəndələri vasitəsi ilə çağırılırlar [1, maddə 226.3];

- yetkinlik yaşına çatmayan şahid iş üçün əhəmiyyətli məlumatları şifahi və ya digər formada təqdim edə bilərsə, o, yaşından asılı olmayaraq dindirilə bilər [1, maddə 228.1];

- 14 yaşınadək, müstəntiqin mülahizəsinə görə isə 16 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmamış şahidin dindirilməsi müəllimin, zəruri hallarda isə həkimin və onun qanuni nümayəndəsinin iştirakı ilə aparılır [1, maddə 228.2];

- dindirmənin başlanmasından əvvəl göstərilən şəxslərə onların dindirmədə iştirak etmək, müstəntiqin icazəsi ilə öz qeydlərini bildirmək və suallar vermək hüququ, habelə onların vəzifələri izah edilir. Müstəntiq verilmiş sualları rədd edə bilər, lakin onlar dindirmə protokolunda qeyd edilməlidir. Həmin protokola, həmçinin dindirilmiş şəxsin və dindirmədə iştirak etmiş şəxslərin bütün qeydləri daxil edilir [1, maddə 228.3];

- 16 yaşına çatmayan şahidə onun yalnız həqiqəti danışmaq vəzifəsi izah edilir, lakin o, ifadə verməkdən imtinaya, ifadə verməkdən boyun qaçırmaya və bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti barədə xəbərdar edilmir [(1, maddə 228.4);

- ibtidai araşdırmanın böyük ictimai təhlükə törətməyən aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat şəklində aparılmasına digər hallarla yanaşı cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməl yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən törədildikdə yol verilmir [1, maddə 293-1.0; 293-1.0.1];

- yetkinlik yaşına çatmamış təqsirləndirilən şəxs barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin və məhz hansı tədbirlərin tətbiq edilməsinin mümkün olub-olmadığı [1, maddə 346.1.15];

- yetkinlik yaşına çatmamış, habelə görmə, eşitmə və nitq qabiliyyəti məhdud olan və digər ağır xəstəlikdən əzab çəkən təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi CPM-in 228.2 və 229-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qayda da aparılmalıdır [1, maddə 233.6];

- CPM-də nəzərdə tutulmuş dövlət, peşə və kommertiya sirlərinin, habelə vətəndaşların şəxsi və ailə sirlərinin, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin maraqlarının qorunması halları istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasında

cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə ədalət mühakiməsi bütün məhkəmələrdə açıq aparılır [1, maddə 27.1];

- CPM-in 430-cu "İbtidai istintaqın aparılmasının məcburiliyi" adlı maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlər üzrə məhkəməyədək icraat yalnız ibtidai istintaq şəklində aparılır;

- törədilən cinayət üzrə müəyyən edilməli olan hallardan başqa yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraat zamanı yetkinlik yaşına çatmayanın yaşı (doğulduğu il, ay, gün), həyat və tərbiyə şəraiti, fiziki intellektual və əqli inkişaf səviyyəsi, yetkinlik yaşına çatmayanın törətdiyi cinayətdə digər iştirakçılar olduqda onun barəsində cinayət işinin icraatının ayrılmasının mümkünlüyü halları da müəyyən edilməlidir [1, maddə 429];

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barədə prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi (tutulma CPM, maddə 433; həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi CPM, maddə 434). Yəni, yeniyetmələr mümkün qədər qısa müddətə və son tədbir olaraq azadlıqdan məhrum edilməlidirlər (Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 37b. maddəsi və Pekin Aktının 13-cü və 19-cu Qaydaları);

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaq imkan daxilində müvafiq ibtidai istintaq orqanlarının xüsusi bölmələri və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə müvafiq iş təcrübəsinə malik olan şəxslər tərəfindən aparılmalıdır [1, maddə 432.1];

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin törətdikləri cinayətlər barədə cinayət işlərinə daha təcrübəli hakimlər tərəfindən baxılmalıdır [1, maddə 435.1] və s.

Hələ keçən əsrin 80-ci illərində hüquq ədəbiyyatında bu kateqoriyadan olan işlər üzrə sübut edilməli olan halları, o cümlədən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin həyat şəraitinin, cinayətin törədilməsinin səbəblərinin, yaşlı təhrikçilərin və cinayətin digər işqirakçılarının olub-olmamasının aşkara çıxarılmasını, bilavasitə müəyyənləşdirən normanın Azərbaycan Respublikası CPM-də təsbit olunmamasının təcrübəyə mənfi təsiri xüsusi olaraq vurğulanırdı. Qeyd edilirdi ki, belə vəziyyət respublikanın məhkəmə-istintaq orqanlarının işinə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin hüquqları və qanuni mənafeyinin təmin edilməsinə, bu növ cinayət işlərinin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılmasına mənfi təsir göstərir [3, səh.31].

Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər barəsində icraatın aparılmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Belə ki, prof. M.Ə.Cəfərquliyevin dediyi kimi, yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində icraatın aparılmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri, birinci növbədə, onların həyat tərzi və şəxsiyyətinin psixoloji aspektləri ilə bağlıdır. Onlar yaşlı şəxslərlə müqayisədə emosional

hissiyatlıqla xarakterizə edilən özünəməxsus psixi xüsusiyyətlərə malikdir [4, səh.746].

Beynəlxalq aləmdə Pekin Qaydaları kimi tanınan, BMT-nin 29 noyabr 1985-ci il tarixli “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində ədalət mühakiməsinin icrasına aid minimal standart qaydalara” artıq respublikamızda 2022-ci ilin may ayının 31-də Milli Məclisdə ratifikasiya edildikdən sonra əsas beynəlxalq normativ akt hesab edilir [9,səh.184]. Prof. F.M.Abbasovanın qeyd etdiyi kimi bu beynəlxalq sənəd yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində cinayət mühakimə icraatının ümumi prinsiplərini, ibtidai istintaq və məhkəmə qərarlarının çıxarılmasının və təsir tədbirlərinin seçilməsinin xüsusiyyətlərini əks etdirməklə yanaşı, qanun pozucuları ilə islah idarələrindən kənar və islah idarələrində davranış qaydaları və dövlət üçün tədqiqatlar, planlaşdırmalar siyasətinin işlənilib hazırlanması və qiymətləndirilməsində göstərişlər də nəzərdə tutmuşdur [5, səh.307-308].

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının öyrənilməsi zamanı qarşılıqlı əlaqədə olan sosial-demoqrafik və psixoloji xüsusiyyətlər kompleks şəkildə tədqiq edilməlidir. Bu xüsusiyyətlərin tədqiqi yetkinlik yaşına çatmayanların kriminal davranışlarının yaranmasının səbəb və şəraitinin və həmçinin, onlara qarşı tətbiq ediləcək profilaktik tədbirlərin dairəsinin müəyyən edilməsinə kömək edir [9, səh.185].

Yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayət işlərinin istintaqını aparan şəxslərə qarşı irəli sürülən tələblərin qanunvericilikdə təsbit edilməsinə gəldikdə isə fikrimizcə, belə bir göstərişin qanunvericilikdə möhkəmləndirilməsi beynəlxalq sənədlərin tələblərinə uyğundur və düzgün hesab edilməlidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi CPM-in 432.1-ci maddəsində göstərilir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaq imkan daxilində müvafiq ibtidai istintaq orqanlarının xüsusi bölmələri və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə müvafiq iş təcrübəsinə malik olan şəxslər tərəfindən aparılmalıdır. Bu müddəa mü-tərəqqi göstərişi əks etdirsə də, ”müvafiq iş təcrübəsi” ifadəsi mücərrəddir, odur ki, bu normanın dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Fikrimizcə, bu işlər üzrə ibtidai istintaq həmin sahədə ən azı 3 illik stajı olan pedaqoji və yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların tərbiyə edilməsi sahəsində xüsusi hazırlıq keçmiş müstəntiqlər tərəfindən aparılmalıdır və qanunda da bu öz əksini tapmalıdır.

Müstəntiq tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə prosesual hərəkətlərin aparılmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. İlk növbədə qeyd etməliyik ki, həmin işlər üzrə müstəntiq tərəfindən təqsirləndirilən şəxsə təsir iki üsulla - inandırma və məcburetmə üsullarının həyata keçirilməsi yolu ilə realizə edilir. Əlbəttə ki, burada inandırma üsulu-

na üstünlük verilməlidir. Ədəbiyyatda düzgün olaraq qeyd edildiyi kimi yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərlə ünsiyyətdə müvəffəqiyyət əldə etmək üçün ilk növbədə səmimiyyət və humanistlik kimi insani keyfiyyətlər tələb olunur. Bununla yanaşı müstəntiq, prokuror və hakimlərin yüksək peşə hazırlığı, habelə hakimiyyət səlahiyyətlərindən ədalətlə istifadə etmək bacarığı da mühüm rol oynayır. İnandırma vasitəsilə təsir o zaman müsbət nəticə verə bilər ki, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin intellektual inkişaf səviyyəsi və maraq dairəsi nəzərə alınсын. Bu zaman təqsirləndirilən şəxs hiss etməlidir ki, ona lazımı diqqət yetirilir, obyektiv və qərəzsiz münasibət göstərilir.

Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərə ittihamın elan olunması məsələsi də ədəbiyyatda diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. CPM-in 224.3-cü maddəsinə görə təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyəti müəyyən edildikdən sonra müstəntiq ona təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarı elan edir və elan edilən ittiham mahiyyətini izah edir. Biz belə bir mövqedəyik ki, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərin hüquqları və qanuni mənafələrinin təmin edilməsinə xüsusi diqqət ittihamın elan olunduğu vaxtdan etibarən həyata keçirilməlidir. Hər şeydən əvvəl nəzərə alınmalıdır ki, yaşlı adamlardan fərqli olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlar intellektual inkişafın natamamlığı üzündən əksər hallarda qanunla onlara verilmiş hüquqların mahiyyətini dərk edə bilmirlər. Ona görə də bu hüquqlar onlara ittiham elan olunduqdan sonra deyil, əvvəl izah edilməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə bununla bağlı qanunda konkret göstərişin olması da məqsədmüvafiqdir.

Aparılan tədqiqatların nəticələri göstərir ki, müstəntiqlər çox vaxt formal yanaşma nümayiş etdirir, yetkinlik yaşına çatmayanların psixofizioloji xüsusiyyətlərini nəzərə almır, onların hüquqlarını səthi izah edir, təqsirləndirilən şəxsin bunları nə dərəcədə başa düşdükləri ilə maraqlanmırlar. Bu zaman, həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar əksər hallarda hüquqi terminləri bilmir və kömək olmadan bəzi terminlərin mənasını aydınlaşdırmaqda çətinlik çəkirlər. Buna görə ittihamın mətnini mümkün qədər sadələşdirmək məsləhət görülür, təqsirləndirilən şəxs kimi cəlb etmə haqqında qərar yetkinlik yaşına çatmayanın ona qarşı sürülmüş ittihamı başa düşməsinə maneçilik törədən mürəkkəb termin və ifadələrlə yüklənməməlidir. Ümumi mülahizələrdən, hüquqi əhəmiyyətə malik olmayan ikinci dərəcəli müddəalardan, bütün ittihamı bir cümləyə "sığmaq"-dan yan keçərək qərarın mətnini qrammatika qaydalarına əməl etməklə sadə, dəqiq və aydın ifadə etmək zəruridir.

Müstəntiq əmin olmağa borçludur ki, təqsirləndirilən şəxs ona elan edilmiş ittihamın mahiyyətini düzgün başa düşmüşdür. Qanunda hələlik bu haqda göstərişin olmasına baxmayaraq, ona “elan edilmiş ittihamda və bu ittihamın hansı hissəsiylə özünü təqsirli bilməsi” barədə sual verilməsi məqsəda uyğun deyildir.

CPM-də ittihamın elan edilməsinin alqoritmik qaydaları müəyyən edilmişdir. Etiraf etmək lazımdır ki, CPM-in 224-cü maddəsinin konstruksiyası qanunvericilik texnikası baxımından çox mütərəqqi hesab edilməlidir. Bu qaydalarda ardıcılıq və hər bir elementin özü ayrılıqda prosessual təminat rolu oynayır. Əvvəlki qanunvericilikdən fərqli olaraq, CPM-in 224-cü maddəsində hər hansı şəxsə ittiham elan edilməsi zamanı müdafiəçinin iştirak etmək hüququ təsbit edilmişdir, eyni zamanda yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində işlərdə müdafiəçinin məcburi iştirakı tələb olunur. Nəzərə alsaq ki, hələ qanunvericilikdə nəzərdə tutulanadək də istintaq zamanı müdafiəçi ittihamın elan olunmasında iştirak edir və bunu öz imzası ilə təsdiq edirdi. Peşəkar müstəntiqlər belə təcrübədən istifadə etməklə, bir növ özlərini “sığortalayırdılar”. Belə ki, bu halda müstəntiq və prosesin digər iştirakçıları əmin olurlar ki, müdafiəçi həmin prosessual hərəkətin həyata keçirilməsində həqiqətən də iştirak etmiş və orada təqsirləndirilən şəxsin hüquqları və qanuni mənafeyinin pozulması hallarını aşkara çıxarmamışdır. Təbii ki, məhkəmə baxışında da təqsirləndirilən şəxslərin “ittihamın mahiyyəti bizə izah edilməmişdir”, “hüquqlarımız izah edilməmişdir” kimi ifadələrin əsassız olması qabaqcadan müəyyən edilmiş olur. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, çox vaxt təcrübədə bu prosedurlar formallıqla həyata keçirilir. Belə halların qarşısının alınması üçün yetkinlik yaşına çatmayanlara ittiham elan edilərkən (ittihamın mahiyyəti və təqsirləndirilən şəxslərin hüquq və vəzifələrinin izahı həyata keçirilərkən) müvafiq hərəkətlərin video çəkilişlə müşayiət olunması və belə tədbirlərin də qanunvericiliklə məcburi qaydada müəyyən edilməsi daha məqsədamüvafiq olardı [12].

Bu kateqoriya işlər üzrə müdafiəçinin dəvət olunması və iştirakının da özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Müstəntiq bu zaman təkcə təqsirləndirilən şəxsə deyil, onun qanuni nümayəndəsinə də izah etməlidir ki, qanuna əsasən bu növ işlərdə müdafiəçinin iştirakı məcburidir.

Ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi istintaq təcrübəsinin təhlili göstərir ki, bəzi müstəntiqlər istintaqı sürətləndirmək məqsədilə əvvəlcə işdə iştirak etmək üçün vəkil ayrılması haqqında hüquq məsləhətxanasına müraciət edir, sonra isə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsə xəbər verirdilər ki, onu həmin vəkil müdafiə edəcəkdir. Belə təcrübə sovet cinayət mühakimə

icraatı təcrübəsində daha çox istifadə edilən metod idi. Halbuki bu zaman təqsirləndirilən şəxsə onun öz təşəbbüsü ilə vəkil tutmaq hüququna malik olması izah edilmirdi. Müasir cinayət prosessual qanunvericiliyi təqsirləndirilən şəxsin, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçiyə malik olmaq hüququnun təmin edilməsi mexanizmində bir növ alt sistem formulə edir. Yəni müdafiəçiyə malik olmaq özü-özlüyündə təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının təmin olunmasına kifayət etmir. Konstitusion hüquq olan müdafiəçi seçmək, müdafiəçi ilə təkbətək görüşmək, məxfi şəkildə görüşmək, say və müddət məhdudiyyəti olmadan görüşmək kimi digər elementləri də öz məzmununa daxil etdiyi halda ədalətli məhkəmə araşdırması prinsipinin təmin edilməsinə xidmət edə bilər və qanunvericilik də məhz bu yolu seçmişdir. Qanunvericiliyin belə tənzimlənməsi uzun illərin təcrübəsinə və cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi ilə şərtlənmişdir. Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs və onun qanuni nümayəndəsi vəkil tutmaq hüququndan istifadə etmədikdə vəkil müstəntiq tərəfindən hüquq məsləhətxanası vasitəsilə dəvət edilir. Təbii ki, bu halda praktiki fəaliyyətdə təşkilatı-hüquqi xarakterli məsələlər ortaya çıxır. Əvvəlki illərin təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, işdə təyinat üzrə müdafiəçinin iştirakı adətən vəkillərin az iş stajı olan, yaxud da ixtisas səviyyəsinin aşağı olması üzündən “ödənişli” işlərdə çətinlik çəkən vəkillər tərəfindən həyata keçirilirdi. Nəticədə özünü müdafiə etmək imkanında olmayan yetkinlik yaşına çatmamış müdafiəçisi əksər hallarda təcrübəsiz, yaxud ixtisas dərəcəsi aşağı olan hüquqşünas olurdu. Bu isə müdafiə hüququnun həyata keçirilməsini təmin etmək baxımından düzgün deyildir. Digər tərəfdən bu növ işlərdə qanunvericilikdə məhkəməyədək icraatı həyata keçirən müstəntiqə (eləcə də, işə mahiyyətə baxan hakimə) qarşı tələblər nəzərdə tutulduğu haqda, ən azından çəkişmə və tərəflərin bərabərliyi prinsipinin realizəsi baxımından cinayət təqibinə qarşı müdafiəni həyata keçirən vəkilə qarşı isə belə tələblər nəzərdə tutulmaması düzgün hesab edilə bilməz. Bu fikrimiz dolayısı ilə CPM-in 123-2.1.5-ci maddəsi ilə də bir daha təsdiq edilir. Bu normada göstərilir ki, “cinsi istismarın və ya cinsi zorakılığın qurbanı olan uşaq və ya onun qanuni nümayəndəsi tələb etdikdə pulsuz hüquqi yardım göstərilməsi üçün uşaqlarla iş üzrə daha təcrübəli vəkilin iştirakı təmin edilməlidir.” - müddəasını təsbit edir. Sual olunur, nə üçün yalnız “cinsi istismara məruz qalmış uşaqların müdafiəsi” üçün və yaxud nə üçün “uşaq və ya onun qanuni nümayəndəsi tələb etdikdə”? Fikrimizcə, bu tələb bütün uşaqlar və onun və ya qanuni nümayəndəsinin tələbindən asılı olmayaraq bütün cinayətlər barədə təmin edilməlidir və qanunvericiliyin bu məzmununda korrekte edilməsinə ehtiyac vardır.

Göstərilənlərlə əlaqədar olaraq cinayət-prosessual qanunda belə bir müddəanın təsbit edilməsini məqsəduyğun hesab edirik ki, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə müdafiə Vəkillər Kollegiyasının üzvü olan yüksək ixtisaslı, 3 ildən az iş stajı olmayan, pedaqogika və yeniyetmə psixologiyası sahəsində ixtisaslaşmış hüquqşünaslara həvalə olunmalıdır. Fikrimizcə, bu məsələnin qanunvericilik qaydasında həll edilməsinədək onun təcrübədə tətbiq olunmasına nail olmaq lazımdır.

Hüquq ədəbiyyatında dövlət tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə hüquqi yardımın təqdim edilməsi sahəsində çatışmazlıqlar sırasında aşağıdakılar xüsusilə vurğulanır:

Birincisi müdafiəçilərin bir çoxunun yetkinlik yaşına çatmayanlarla iş və pedaqoji təcrübəsi olmur. Qanunvericilikdə də yetkinlik yaşına çatmayanlar üzrə xüsusi vəkillik qurumu və ya Vəkillər Kollegiyasının xüsusi bir bölməsi öz əksini tapmamışdır.

İkincisi, təqdim olunan vəkillər hər bir ərazi vahidi üçün Vəkillər Kollegiyası tərəfindən təyin olunmuş müdafiəçilərin arasından seçilir. Qeyd edək ki, belə vəkillərin sayı bir sıra hallarda iki nəfərdən artıq olmur və yetkinlik yaşına çatmayanların seçimi üçün siyahıda başqa alternativ şəxsi tapmaq mümkün olmur.

Üçüncüsü, vəkillər yalnız yetkinlik yaşına çatmayanları cinayət prosesinin gedişatında (istintaq və məhkəmə, habelə komissiyada işlərə baxarkən) təmsil edirlər. Şəxsə hüquqi məsləhətlər verilməsini isə həyata keçirmirlər.

Dördüncü amil isə odur ki, dövlət tərəfindən təyin edilən müdafiəçilərə göstərdikləri xidmətə görə çox az haqq verilir ki, bu da müdafiəçinin effektiv fəaliyyət göstərməsinə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin hüquqlarının lazımı qaydada müdafiə olunmasına mənfi təsir göstərir [12]. Bu göstərilənlərdən ikinci və dördüncü bəndlər üzrə nöqsanların aradan qaldırılması istiqamətində respublikamızda kifayət qədər iş görülmüşdür. Hesab edirik ki, qanunvericilikdə yetkinlik yaşına çatmayanların işlərində müdafiəçilər üçün əlavə həvəsləndirici tədbirlər nəzərdə tutularsa (məsələn, təyin etmə qaydasında ödəniləcək haqqın miqdarının differensiallaşdırılması və s.) vəkillərin bu sahədə ixtisaslaşmasında stimullaşdırıcı rol oynaya bilər.

Müstəntiqlər öz tutduqları vəzifələrə görə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsə yüksək ixtisaslı hüquqi yardımdan istifadə etmək imkanını təmin etməlidirlər. Buna görə müstəntiq bütün zəruri tədbirləri görməlidir ki, hüquq məsləhətxanasının rəhbərliyi, bu növ işlərdə ixtisaslı vəkilin iştirakını təmin etmiş olsun.

Bundan əlavə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin işləri üzrə müstəntiq

tərəfindən qəbul edilən ayrı-ayrı qərarlarla, habelə ibtidai istintaq qurtardıqdan sonra işin bütün materialları ilə tanış edilməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Məlumdur ki, qeyd olunan materiallar təqsirləndirilən şəxsə onun müdafiəçisinin iştirakı ilə elan olunmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsi yaşlı şəxslərə nisbətdə əlavə təminatlarla xarakterizə olunur. Bu zaman qanunvericilikdə dindirmənin müddəti ilə bağlı müddəanın xarici ölkələrin müasir cinayət-prosessual məcəllələrində (Rusiya, Qazaxıstan, Belarusiya və s.) nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, təəssüf ki, hələ də Respublikamızın Cinayət-Prosessual Məcəlləsində bu barədə göstəriş nəzərdə tutulmamışdır.

Dindirmənin aparılması müddətinin nəzərdə tutulmasının vacibliyi bir sıra amillərlə şərtlənir. CPM-in 123-2.2.5-ci maddəsində *“uşaqdan ifadələr iş üçün əhəmiyyətli hallarda və mümkün qədər az sayda alınmalıdır” müddəası bir daha dindirmə müddəti ilə bağlı məsələni də aktuallaşdırır*. Birincisi, əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, bu yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsi psixoloji təsirdən mümkün qədər qoruyacaq, ikincisi, istintaqın dindirmənin uzun müddət aparılması yolu ilə yetkinlik yaşına çatmayanın müqavimətinin qırılmasının, təqsirini etraf etməyə məcbur edilməsinin qarşısı alınmış olacaq. Uzun müddətli dindirmənin nəticəsində psixoloji gərginliyə dözməyən yaşlı şəxslərin belə yalan ifadə verməsi hallarına təcrübədə kifayət qədər misallar göstərmək mümkündür. Belə olduqda yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin bu vəziyyətdə yalan ifadə verməsinin mümkünlüyü nə istintaqın, nə də həmin şəxsin hüquqlarının müdafiəsi maraqlarına müvafiq deyil. CPM-in 123-2-ci maddəsində *uşaqlardan ifadə alınarkən təmin ediləməli olan mühüm tələblər məyyən edilməsi, fikrimizcə çox müsbət haldır*. *Bura aid edilir: cinayət haqqında cinayət təqibi orqanlarına məlumat daxil olduqdan sonra uşağın mənafeyi tələb etdiyi hallar istisna olmaqla, hər hansı gecikdirməyə yol verilmədən uşaqdan ifadə alınır; uşaqdan ifadənin alınması bu məqsədlə ayrılmış yerlərdə və ya yaradılmış xüsusi şəraitdə həyata keçirilir; uşaqdan ifadənin alınması cinayət prosesini həyata keçirən orqanın bu məqsədlə xüsusi hazırlıq keçmiş əməkdaşları tərəfindən həyata keçirilir; mümkün olduğu hallarda uşaqdan təkrar ifadənin alınması eyni şəxs tərəfindən həyata keçirilir; uşaqdan ifadələr iş üçün əhəmiyyətli hallarda və mümkün qədər az sayda alınmalıdır; mümkün olduğu hallarda uşaqdan bütün ifadələr video çəkiliş aparılmaqla alınır. Uşaq müvafiq istəyini bildirdikdə və ya onun mənafeyi nəzərə alınmaqla, uşağın məhkəmə zalında iştirak etmədən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə ifadə verməsi təmin olunur*. Bu tələblər içərisində hesab edirik ki, bəzi məsələ

lələrin aydınlaşdırılmasına ehtiyac vardır. Belə ki, “ayrılmış yerlərdə və ya yaradılmış xüsusi şəraitdə”, ”ifadənin alınması cinayət prosesini həyata keçirən orqanın bu məqsədlə xüsusi hazırlıq keçmiş əməkdaşları həyata keçirilir“ müddəası prosesin heç də sadə olmamasını göstərir. Qanunda “xüsusi şərait“ nədir və onun necə təmin olunması müəyyən edilməmişdir. Eləcə də, xüsusi hazırlıq keçmiş əməkdaş uşaqların mənafeyinə cavab verən minimum hansı sahədə biliklərə malik olmalıdır məsələsi də açıq qalır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu əməkdaş staj tələbi ilə yanaşı pedaqogika və yeniyetmə psixologiyası sahəsində biliyə malik olmalıdır. *Mümkün olduğu hallarda uşaqdan təkrar ifadənin alınmasının eyni şəxs tərəfindən həyata keçirilməsi müddəası* uşaqla ünsüyyət və *psixoloji kontaktın qurulması*, eləcə də ifadənin obyektivliyinin təmin edilməsinə xidmət edən mühüm müddəa kimi qiymətləndirilməlidir. CPM-in 231.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, cinsi istismarın və ya cinsi zorakılığın qurbanı olan 14 yaşından yuxarı uşağın tələb etdiyi hallarda onun dindirilməsi qanuni nümayəndəsinin, yaxud onun seçimi əsasında müəllimin, psixoloqun və ya həkimin iştirakı ilə aparılır. Təbii ki, bu norma cinayət prosesini aparan orqanların üzərinə bu hüquqdan irəli gələn müvafiq vəzifələr, yəni bu kateqoriya şəxslər tələb etdikdə onun bu hüququndan irəli gələn vəzifələri yerinə yetirmək öhdəliyi qoyur. Fikrimizcə, bu qayda təkcə cinsi istismara məruz qalmış şəxslər üçün deyil, bütün cinayət qurbanlarına aid edilməlidir. *CPM-in 228.5-ci maddəsində qeyd edilir ki, yetkinlik yaşına çatmamış şahid dindirilərkən bu Məcəllənin 123-2.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş tələblərə də riayət olunmalıdır.*

CPM-in 233.6-cı maddəsinə görə yetkinlik yaşına çatmamış, habelə görmə, eşitmə və nitq qabiliyyəti məhdud olan və digər ağır xəstəlikdən əzab çəkən təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi bu Məcəllənin 228.2 və 229-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada aparılmalıdır. CPM-in 228.2-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, 14 yaşınadək, müstəntiqin mülahizəsinə görə isə 16 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmamış şahidin (o cümlədən, təqsirləndirilən şəxsin (CPM- 228.2-ci maddə) dindirilməsi müəllimin, zəruri hallarda isə həkimin və onun qanuni nümayəndəsinin iştirakı ilə aparılır. Cinsi istismarın və ya cinsi zorakılığın qurbanı olan 14 yaşından yuxarı uşağın tələb etdiyi hallarda onun dindirilməsi qanuni nümayəndəsinin, yaxud onun seçimi əsasında müəllimin, psixoloqun və ya həkimin iştirakı ilə aparılır. Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsində - 16 yaşınadək dindirmədə kimin iştirakını müstəntiq öz mülahizəsi ilə müəyyən edir və bu zaman yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin iradəsi nəzərə alınmır. Müstəntiq öz mülahizəsinə görə kimisə (müəllimi, zərurət olduqda

həkimini və ya qanuni nümayəndəni) dəvət etmək istədikdə təqsirləndirilən şəxsdən konkret olaraq kimin müəllimin, həkimin və ya qanuni nümayəndənin dindirmədə iştirakını görmək istədiyini soruşmasının və bunu təmin etməsinin istintaqın obyektivliyinə əks təsirinin olması barədə mülahizəni heç bir arqumentlə əsaslandırmaq mümkün deyildir. Fikrimizcə, qanunvericilikdə bu normaların da korrektə edilməsinə ehtiyac vardır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. <https://www.eqanun.az/framework/46950>.
2. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Dərslik. “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, Bakı, 2018, 428 səh.
3. Д.Г.Мовсумов, С.Т.Гамбаров. Некоторые особенности рассмотрения дел о преступлениях несовершеннолетних// Вопросы расследования и судебного рассмотрения дел о преступлениях несовершеннолетних. Б.:1987. 207 стр.
4. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. III nəşr. Dərslik. Bakı, Qanun, 2008, 768 s.
5. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Xüsusi hissə. Dərslik. Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, 2014, 500 səh.
6. Mustafayev Ç F. Kriminologiya. Dərslik. “Xəzər Universiteti” nəşriyyatı, Bakı, 2015. 332 səh.
7. Васильев А.Н. Карнеева Л.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. Юрид. лит., 1970. 207 стр.
8. Qəfərov M.S. İbtidai istintaqda müstəntiq tərəfindən müttəhimin hüquqları və qanuni mənafeyinin təmin edilməsi. BAKI, Elm nəşriyyatı-1999. 199 səh.
9. Ş.Kərimov, N.Əliyev, S.Ağayev, H.Eyvazov və başqaları. Cinayət prosesində ibtidai araşdırma. Dərslik. Bakı, “Elm və təhsil”, 2022. 712 səh.
10. Эйвазов Х.Г. Надежная защита прав детей в виртуальном пространстве. Российская и мировая наука: новые вызовы и поиски их решений международной научно-практической конференция. Сборник научных трудов. 25 -28 ноября 2018 г. Г. Москва, Россия. стр.87-92.
11. <https://www.unicef.org/azerbaijan/media/811/file/Azerbaijan%20Legal%20Review%20on%20Justice%20for%20Children-AZ.PDF%20.pdf>.
12. <https://www.unicef.org/azerbaijan/media/811/file/Azerbaijan%20Legal%20Review%20on%20Justice%20for%20Children-AZ.PDF%20.pdf>.
<http://www.lawreform.az/?module=news&name=view&id=3750&lang=az>.

Səyyad Ağayev

*Polis Akademiyasının “Cinayət prosesi” kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT-PROSESSUAL QANUNVERİCİLİYİ ƏSASINDA CİNAYƏT İŞİNİN BAŞLANMASI MƏRHƏLƏSİNDƏ YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRİN MÜDAFİƏ HÜQUQUNUN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

Məqalə cinayət işinin başlanması mərhələsində barəsində ilkin yoxlama aparılan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin hüquqi vəziyyəti ilə bağlı məsələlərə həsr edilmişdir. İlkin yoxlama aparılan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin hüquqi statusunu Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi əsasında müəyyən etmək, müdafiəçinin cinayət işinin başlanması mərhələsində bu şəxsə qarşı ilkin yoxlamanın aparılmasında məcburi iştirakını təmin etmək kimi məsələlər araşdırılır.

Açar sözlər: *yetkinlik yaşına çatmayan, müdafiəçi, cinayət işinin başlanması, ilkin yoxlama, müdafiə hüququ, cinayət-prosessual qanunvericilik.*

Ключевые слова: *несовершеннолетний, защитник, возбуждение уголовного дела, предварительное следствие, право на защиту, уголовно-процессуальное законодательство.*

Key words: *minor, defense counsel, initiation of criminal proceedings, preliminary examination, right of defense, criminal procedural legislation.*

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında deyilir: “Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur” [1, s.12].

Qayda və qanunun möhkəmləndirilməsi, şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafeələrinin etibarlı müdafiəsi üçün törədilmiş cinayətə görə cəzanın labüdlüyü prinsipi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cinayət-prosessual qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 38-ci maddəsində deyilir ki, təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror hazırlanan, yaxud törədilən cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməllər barədə məlumat aldıqda və ya cinayət hadisəsini bilavasitə aşkar etdikdə bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada cinayətin izləri-

nin qorunması və götürülməsi üçün tədbirlər görməli, həmçinin öz səlahiyyətləri daxilində dərhal təhqiqat və ya istintaq aparmalıdırlar [2, s. 60].

Bu vəzifələrin uğurlu həlli daha çox cinayət işinin başlanması və ya başlanmasından imtina edilməsi haqqında məsələ üzrə vaxtında və əsaslandırılmış qərarın çıxarılmasından asılıdır.

Cinayət işinin başlanması cinayət prosesinin ilk mərhələsi olub, cinayət təqibini həyata keçirən orqanlar tərəfindən cinayət işinin başlanması haqqında və ya cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsini, habelə cinayət işinin icraatı üçün zəruri olan şərtlərin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur [3, s. 602].

Məlum olduğu kimi cinayət prosesində öz aktuallığı ilə seçilən sahələrdən biri də cinayət haqqında məlumat üzrə ilkin yoxlama hərəkətlərinin həyata keçirilməsidir.

Cinayət-prosessual qanunvericilik ilkin yoxlama zamanı prosesual baxımdan maraq doğuran məlumatların əldə olunması, prosesual əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən olunması üçün müxtəlif hərəkətlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Bu mənada yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlıq və onlara qarşı effektiv və səmərəli mübarizə üsullarının axtarışı uzun illərdir ki, öz aktuallığını itirmir. Yetkinlik yaşına çatmamış cinayət törətmiş şəxslərin böyük bir hissəsi yetkinlik yaşına çatmış kimi cinayət əməllərini davam etdirir, bəzən isə mütəşəkkil cinayətkar qrupların üzvlərinə çevrililər. Şəxsin müdafiə hüququ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, habelə bir sıra əsas beynəlxalq hüquqi aktlarla təmin edilir. Eyni zamanda, qanunverici bu hüququ şəxs üçün hər hansı xüsusi statusun olması ilə əlaqələndirmir. Cinayət-prosessual hüquq sahəsində bu hüquq cinayət işi üzrə icraatın iştirakçıları tərəfindən cinayət prosesi gedişində öz hüquq və prosesual funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olur.

Cinayət işinin başlanması mərhələsi cinayət təqibinin və prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin “başlanğıc nöqtəsi” olmaqla, müdafiə hüququnun həyata keçirilməsi qaydasının da dəqiq tənzimlənməsini tələb edir. Bu hüququn həyata keçirilməsi məsələsi xüsusilə yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət prosesinə cəlb edildikdə aktuallaşır. Qeyd edək ki, prosesualist alimlərin və hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının bu mövzuya marağı hələ də zəifləməyib. Bir sıra alimlərin fikrincə, cinayət işinin başlanması mərhələsi hələ də vətəndaşların konstitusiya ilə qorunan hüquq və mənafələrinin pozulduğu mərhələdir [6, c. 50; 7, c. 40].

O.Q.Mixaylova haqlı olaraq qeyd edir ki, cinayət işinin başlanması mər-

hələsində şəxslərin prosessual statusu, onların hüquq və qanuni mənafe­lərinin təmin edilməsi problemləri Rusiya Federasiyasının prosessualist alimləri V.M.Bıkov, V.Y.Stelmax, S.V.Tetyueva, E.V.Çvetkovun və bir çox başqala­rının tədqiqat işi olmuşdur. Bununla belə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs ki­mi konkret subyektlə bağlı istintaqa qədərki yoxlamaların aparılması ilə bağ­lı hüquq-mühafizə orqanları bir sıra məsələlərdə onun müdafiə hüququnun təmin edilməsi və cinayət prosesinin ilkin mərhələsində hüquqi münasibətlər yaranan hallarda belə bu hüququn həyata keçirilməsini lazımi səviyyədə araşdırmamışlar. Eyni fikirləri Azərbaycan Respublikasının cinayət-proses­ual qanunvericiliyi ilə münasibətdə də söyləmək olar.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər yaş xüsusiyyətlərinə, fiziki, sosial və psixoloji vəziyyətlərinə görə hüquq və mənafe­lərinin hərtərəfli müdafiəsinə, habelə prosessual hüquqlarının tam şəkildə həyata keçirilməsinə daim ehti­yac duyurlar [4, s. 20]. Dünya birliyində mövcud olan beynəlxalq standart­lar yetkinlik yaşına çatmayanlara fərdi şəkildə humanist yanaşmaya yönəlib. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya, “uşaq” anlayışının təri­fi ilə yanaşı, həmin Konvensiyanın 40-cı maddəsində “Cinayət qanunvericiliyini pozmuş hesab edilən, onu pozmaqda təqsirləndirilən və ya təqsirli bilinən hər bir uşağa münasibətdə” dövlətin riayət etməli olduğu əsas qaydaları müəyyən etmişdir. İştirakçı dövlətlərin öhdəsinə götürdük­ləri ilk qaydalardan biri “öz müdafiəsinə hazırlaşarkən və müdafiəni həyata keçirərkən hüquqi və digər lazımi yardım göstərilməsi” kimi tələblərdir. Xüsusilə, beynəlxalq hüquqi aktların məzmununda cinayət prosesində yetkinlik yaşına çatmayanların hü­quqlarının müdafiəsinə çox böyük diqqət yetirilir.

“Uşaq” anlayışına gəldikdə isə, bu termin milli qanunvericilikdə tətbiq olunan “yetkinlik yaşına çatmayanlar” termini ilə eyniyyət təşkil edir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının profilaktikası üzrə ən vacib məsələlərdən biri yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının əda­lət mühakiməsi prosesində tam təmin edilməsidir. Bu sahədə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi beynəlxalq normalara əsas etibarilə uyğun gəlir. Azərbaycan Respublikası BMT Baş Məclisinin qəbul etdiyi “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühaki­məsinin həyata keçirilməsinə aid minimal standart qaydaları”na qoşulmuş, milli qanunvericilik bu sənəddən irəli gələrək təkmilləşdirilmişdir. Qeyd edək ki, sözügedən sənəd əsasən yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai istintaq və məhkəmə prosesinin tənzimlənməsinə həsr olunub. Yet­kinlik yaşına çatmayan cinayət törətmiş şəxslə hüquq-mühafizə orqanları arasında hər hansı qarşılıqlı fəaliyyətin əsaslandığı bu sənəddə təsbit olun-

muş ümumi yanaşmalar yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin hüquq və mənafelərinin qorunmasına, onun sosial adaptasiyasının və islahının təmin edilməsinə yönəlib. Cinayət işinin başlanması mərhələsinə gəldikdə, həmin sənədin 10-cu maddəsində deyilir ki, “hüquq-mühafizə orqanları ilə yetkinlik yaşına çatmayan cinayət törətmiş şəxs arasında əlaqə işin halları lazımı qaydada nəzərə alınmaqla, yetkinlik yaşına çatmayanın hüquqi statusuna hörmətlə yanaşılacaq, yetkinlik yaşına çatmayanın rifahına kömək edəcək və ona zərər vurmamaq üçün həyata keçirilməlidir”. Qeyd edilənlərə əsasən belə qənaətə gəlmək olur ki, artıq cinayət işinin başlanması mərhələsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxs bütün hüquqlara malikdir və onların həyata keçirilməsi dövlət orqanları tərəfindən təmin edilməlidir. Hazırda qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin “Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraatın xüsusiyyətləri” adlı L fəsildə cinayət işinin başlanması mərhələsində bu kateqoriyadan olan işlər üzrə icraatı tənzimləyən müddəalar nəzərdə tutulmamışdır. Bu fəsildə qeyd olunan cinayəti törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxs artıq müəyyən prosesual statusa - şübhəli, təqsirləndirilən və məhkun olunmuş şəxs statuslarına malik olur. Cinayət prosesinin özü isə artıq ibtidai istintaq mərhələsinə keçmiş olur. Qanunverici cinayət işinin başlanması mərhələsində cinayət prosesi iştirakçılarının statusunun tənzimlənməsi üçün tədbirlər nəzərdə tutmuşdur, lakin onların kifayət qədər olmadığı qənaətindəyik. Aydın ki, cinayət işinin başlanması mərhələsində cinayət prosesi sahəsində iştirak edən şəxslər konstitusiya ilə qorunan hüquqlara malikdirlər və onlardan istifadə imkanına malikdirlər. Bu, beynəlxalq və milli qanunvericilikdə “uşaq” kimi müəyyən edilən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə münasibətdə xüsusilə təqdirəlayiqdir. Hesab edirik ki, yoxlama tədbirləri ilə əlaqədar olaraq yetkinlik yaşına çatmayan şəxs Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 207-ci maddəsi ilə ayrıca prosesual statusa malik olmalıdır. Beynəlxalq sənədlərdə belə təyinatın yaxşı təsdiqlənmiş nümunəsi vardır. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 1989-cu il tarixli sənədin 1-ci hissəsində belə şəxs “cinayət qanununu pozmuş hesab edilən uşaq” adlanır. Barəsində ilkin yoxlama aparılan yetkinlik yaşına çatmayan şəxs üçün qanunvericilik konsepsiyasını müəyyən etməklə yanaşı, belə bir şəxsə onun maraqlarının müdafiəsi üçün hüquqi təminatların verilməsinə ehtiyac vardır. Bəzi prosesualistlərin də qeyd etdiyi kimi hazırda barələrində cinayət işi başlanmış yetkinlik yaşına çatmayan şəxs praktiki olaraq “hüquqi vakuum”da qalır. Onun hüquqi statusunun normativ tənzimlənməsi “haqqında yoxlama aparılan şəxs” statusuna münasibətdə qeyri-müəyyən görünür. Bundan əlavə, belə iştirakçıya verilən hüquqlar toplusu onun müdafiə hüququnu

tam təmin etmir. Xüsusilə, “vəkil xidmətlərindən istifadə hüququ” yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdə bu hüququn həyata keçirilməsi haqqında dəqiq təsəvvür yaratmır. Təhlil olunan maddənin normasının ifadəsi dispoitivliyi, yəni öz mülahizəsinə görə vəkilin xidmətlərindən istifadə etmək imkanını nəzərdə tutur. Aydın ki, kifayət qədər biliyi və həyat təcrübəsi olmayan uşaq belə bir qərar verə bilməz, yəni bu hüquqdan istifadə edə bilməz.

E.V.Çvetkovun da düzgün qeyd etdiyi kimi, cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verməyən yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işi başlanana qədər prosessual hüquq və təminatlardan istifadə etmək imkanlarının olmaması beynəlxalq hüquq normalarına uyğun gəlmir [8, s. 17]. Cinayət işinin başlanması mərhələsində yoxlanılan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə ixtisaslı hüquqi yardımın göstərilməsini təmin etmək məqsəduyğun görünür. Yuxarıda müraciət etdiyimiz prosessualist alimlərin də qənaətinə görə, cinayət haqqında məlumatın ilkin yoxlanılması müddətinin kifayət qədər qısa olduğunu nəzərə alsaq, CPM-in 207-ci maddəsinə uyğun olaraq ilkin yoxlama təyin edildikdən dərhal sonra yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin müdafiəçisinin cəlb edilməsi barədə qərar qəbul etmək məqsəduyğun görünür. Bu müddəə həm də Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 2010-cu il tarixli uşaq dostu ədalət mühakiməsi ilə bağlı Təvsiyələrinə uyğundur. Bu Təvsiyədə uşağın bütün hüquqlarına mümkün olan ən yüksək səviyyədə hörmət edilməsi və səmərəli şəkildə təmin edilməsinin zəruriliyi vurğulanır. Görünür, müdafiəçi bu tələbin yerinə yetirilməsini təmin edə biləcək yeganə peşəkar və qərəzsiz şəxs olan peşəkar hüquqşünas olaraq qalır. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, yetkinlik yaşına çatmayandan izahat almaq kimi ümumi prosessual hərəkətlər müdafiəçinin iştirakı ilə həyata keçirilməlidir. Cinayət işinin başlanması mərhələsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdən beynəlxalq standartlara uyğun sübutların alınmasının vacibliyini E.V.Çvetkova da müdafiə edir [8]. Biz də onun fikrini dəstəkləyirik: “... yetkinlik yaşına çatmayan şəxs ilkin mərhələdə cinayət prosesinə cəlb olunarsa, öz mövqeyini müdafiə etmək və şəxsi növbəti cinayət təqibindən qorumaq üçün ona ibtidai istintaq mərhələsi ilə eyni olan mühüm prosessual hüquqlar verilməlidir”.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 207-ci maddəsinə əsasən, ilkin yoxlama zamanı toplanmış məlumatlar, qəbul edilmiş meyarına cavab verərsə, əsas sübut hesab olunur. Bu baxımdan, barəsində yoxlama aparılan yetkinlik yaşına çatmayandan izahat alınması və onun dindirilməsi prosedurunun oxşarlığını qeyd etmək vacibdir. Bu prosessual hərəkətlərin oxşarlığı və ümumi məqsədləri O.V. Borovikin dissertasiya tədqiqatında inandırıcı şəkildə əsaslandırılmışdır. Müəllif cinayət işinin başlanması mərhə-

ləsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin müdafiəçi ilə təmin olunmasının zəruriliyini qeyd etmişdir [9]. Aydın ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin vəkilin xidmətlərindən istifadə etmək hüququ ilkin yoxlamaları apararı şəxs tərəfindən təmin edilməli və bu dövlət hesabına həyata keçirilməlidir. Qeyd edək ki, mövcud cinayət-prosessual qanunvericilik cinayət işinin başlanması mərhələsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin müdafiəçisinin məcburi iştirakını nəzərdə tutmur. Bu da barəsində ilkin yoxlama aparılan yetkinlik yaşına çatmayan ixtisaslı hüquqi yardım almaq kimi real imkanını ciddi şəkildə məhdudlaşdırır.

Yetkinlik yaşına çatmayanın müdafiə hüququnun pozulması ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinin ən bariz nümunələrindən biri Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Bloxin Rusiyaya qarşı iş üzrə 2016-cı ildə qəbul edilmiş Qətnamədir [10]. Həmin qətnamədə şikayətin təmin edilməsini əsaslandıran dəlillər sırasında beynəlxalq standartların pozulması, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə ona göstəriləcək hüquqi yardım barədə əlçatan formada məlumat verilməməsi, yetkinlik yaşına çatmayandan vəkilinin iştirakı olmadan izahat alınması göstərilir. Eyni zamanda, uşağın etirafını ehtiva edən izahatlar alınarkən yetkinlik yaşına çatmayan oğlanın babasının olması Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanın maraqlarının müdafiəsi üçün kifayət qədər təminat kimi qəbul edilməyib. Həmin qərarla həmçinin qeyd olunur ki, yetkinlik yaşına çatmayandan izahat alınarkən müdafiəçinin iştirak etməməsi uşağın psixoloji təzyiqa məruz qalması və özünü ittiham etmə ehtimalı yüksəkdir. Yuxarıda göstərilənlər, yetkinlik yaşına çatmayanın hüquqi vəziyyətinin tənzimlənməsindəki boşluqları göstərir. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində də eyni problemlər mövcuddur. Nəticədə, bu problemlər yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarını pozarı və sonradan məhkəmə çəkişmələrinə, o cümlədən beynəlxalq məhkəmələrin cəlb edilməsinə səbəb olan əsassız qərarların qəbul edilməsinə gətirib çıxara bilər. Aşkar edilmiş problemlərin aradan qaldırılması üçün məqalədə müraciət olunan digər prosesualist alimlərin də fikirlərinə qoşularaq aşağıdakı addımların atılması məqsədəuyğun hesab edilir [5]:

- cinayət qanununu pozmuş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cinayət prosesinin iştirakçısı kimi prosesual vəziyyətinin müəyyən edilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 207-ci maddəsi ilkin yoxlamaların başlandığı andan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin müdafiəçisinin məcburi iştirakını təmin etməsi;

- müdafiəçinin iştirakı olmadan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsdən şifahi izahatların alınmasını istisna etmək.

Beləliklə, bu tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayanlar haqqında qanunvericiliyin eyni cür tətbiqinə və cinayət işinin başlanması mərhələsində onların hüquqlarının həyata keçirilməsində daha aydın mexanizmlərinin işlənilib hazırlanmasına töhfə verəcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Azərbaycan dilində. B: «Qanun», 2003. 48 səh.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, «Hüquq Yayın Evi», 2021. 840 səh.
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası C.Н.Мөvsүmovun, В.С.Кәrimovun və Ә.Н.Һүсейnovun redaktəsi ilə. «Digesta» nəşriyyatı, Bakı, 2011-ci il, 1348 səh.
4. Kişiyev A.X. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayət işlərinin istintaq xüsusiyyətləri. Metodik tövsiyələr. Bakı, 1989, 39 səh.
5. Производство по уголовным делам в отношении несовершеннолетних: учебное пособие / У.Н.Ахмедов, Е.И.Сидорова. – Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2019. – 85 с.
6. Шадрин В.С. Судьба стадии возбуждения уголовного дела // Законность. 2015. № 1.
7. Смирнова И.Г., Шадрин М.Ю. К вопросу о необходимости сохранения стадии возбуждения уголовного дела в фокусе обеспечения прав личности // Российский следователь. 2019. № 11.
8. Цветкова Е.В. Нарушение прав несовершеннолетних, не достигших возраста привлечения к уголовной ответственности, на стадии возбуждения уголовного дела: российский и международный опыт // Международное уголовное право и международная юстиция. 2018. № 3.
9. Боровик О.В. Особенности досудебного производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних. М., 2006.
10. Постановление ЕСПЧ от 23.03.2016 Дело «Блохин (Blokhin) против Российской Федерации» (жалоба № 47152/06) // СПС «Консультант Плюс».

Məlahət Hacıyeva

*Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Uşaqların Müdafiəsi İdarəsinin rəisi,
Bakı Dövlət Universitetinin
Cinayət hüququ və kriminologiya kafedrasının doktorantı*

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRİN CİNAYƏT TÖRƏTMƏSİNƏ TƏSİR EDƏN BİOLOJİ VƏ SOSIAL AMİLLƏR

Məqalə cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət törətməsinə təsir edən bioloji və sosial amillərin təhlil olunmasına həsr olunub. Təhlillərin aparılması üçün onların şəxsiyyətinin formalaşmasında bu amillərin təsiri barədə, yaşadığı və ünsiyyətdə olduğu sosial mühitin təsiri ətraflı şəhr olunub. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkara çevrilməsinin qarşısının alınması üçün yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin təhlilin nəticələrinə əsasən cinayətlərin profilaktikasının istiqamətlərinə bir daha nəzər salınmalı, multidissiplinar mübarizə formaları yaradılmalıdır.

Açar sözlər: *Yetkinlik yaşına çatmayanlar, cinayətkarlıq, cinayətkarın şəxsiyyəti, kriminal davranış, bioloji və sosial amillər, qanunvericilik.*

Ключевые слова: *Несовершеннолетние, преступность, личность преступника, преступное поведение, биологические и социальные факторы, законодательство.*

Key words: *Juveniles, criminality, personality of the criminal, criminal behavior, biological and social factors, legislation.*

Ü mumilikdə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı spesifik problem kimi kriminologiya elminə aiddir. Yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların şəxsiyyəti kriminologiyanın problemləri arasında ən aparıcı yerdə olan və bununla yanaşı digərlərinə nisbətən daha mürəkkəb sayılan problemdir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən hər hansı bir cinayətin əsas tərkib hissəsi kimi kriminoloji xarakteri araşdırılarkən ilk öncə cinayətkarın şəxsiyyəti öyrənilməlidir. Belə ki, cinayətin törədilmə səbəbləri məhz şəxsiyyətin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi zamanı aşkar edilir. Bu da həmçinin gələcəkdə cinayətin qarşısının alınması üçün vaxtında effektiv tədbirlərin görülməsi üçün zəmin yaradır.

Kriminoloji aspektdən baxdıqda yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının səbəbləri, dinamikası müəyyən dərəcədə cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini və sosial yetkinliyini xarakterizə edir. Bununla yanaşı, cəmiyyətdə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı, gələcəkdə onlar tərəfindən təkrar cinayət əməllərinin törədilməsində, xüsusən də formalaşmış mütəşəkkil qrup tərəfindən cinayətlərin törədilməsində mənbə rolunu oynayır.

Azərbaycan Respublikasında yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının qarşısının alınması ən az tədqiq olunan və az işlənən mövzulardandır. Yetkinlik yaşına çatmayanların peşəkar cinayətkara çevrilməsinin qarşısının alınması üçün isə hər şeydən əvvəl onlar tərəfindən cinayətin törədilməsinə təsir edən amillər təhlil edilməlidir. Bu prosesdə kriminal davranışlı yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətinin öyrənilməsi üçün bioloji irsi, sosial-psixoloji amillərin rolunun təhlil edilməsi vacibdir. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 101-ci maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən, məhkumlarla tərbiyə işi onların şəxsiyyətinin fərdi xüsusiyyətləri, xarakteri və cinayəti törətmə səbəbləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir [1]. Bununla da cinayətkarın şəxsiyyətinin öyrənilməsinin vacibliyi bir daha vəzifə olaraq qarşıya qoyulur.

Ümumilikdə hüquq ədəbiyyatında cinayət-hüquqi nöqtəyi nəzərindən 14-17 yaş arası şəxslər yetkinlik yaşına çatmayan hesab olunurlar. Cinayət törədərkən on dörd yaşı tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunduğu, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 84.1-ci maddəsində də öz əksini tapmışdır [2].

Cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyətini təhlil edərkən ilk növbədə onların yaş dövrü iki qrupa ayrılmalıdır:

- 14-15 yaşda olan yetkinlik yaşına çatmayanlar;
- 16-17 yaşda olan yetkinlik yaşına çatmayanlar.

Hər bir insanın şəxsiyyətinin formalaşmasına bioloji və sosial amillər təsir edir. Şəxsiyyət insanın bioloji və sosial keyfiyyətlərinin vəhdəti və təzahürü formasıdır.

Bioloji amil dedikdə şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən və genetik olaraq keçən aşağıda qeyd olunan xüsusiyyətlərdir:

- əqli inkişaf səviyyəsi və intellekt;
- qabiliyyət, vərdiş və bacarıq;
- emosional xüsusiyyətlər.

Son zamanlar aparılan tədqiqatlarda bioloji və sosial amillərin kriminal davranışa təsiri ilə bağlı məsələlər daha geniş araşdırılmaqdadır. Cinayətin törədilməsində bioloji genetik amillərin öyrənilməsi ilə bağlı tədqiqatlar 19-

cu əsrdən başlamışdır. Kriminologiya və cinayət hüququnda antropoloji istiqamətin əsasını qoyan Çezare Lambrozo (it.Marco Ezechia Lambroso) olmuşdur. Ç.Lambrozo hesab edirdi ki, cinayət törədən şəxs genetik səviyyədə fiziki və psixi inkişafına görə müasir insandan fərqlənir. Yəni o müasir insan ilə ibtidai insan arasında qalan bir fərddir. Ç.Lambrozo insanları genetik xüsusiyyətlərinə görə ali və aşağı səviyyəli irqlərə bölməsi ilə bir çox tənqidi fikirlərə məruz qalmışdır. Sonradan Ç.Lambrozo da cinayət törətməyə təsir edən mühit amilini qəbul etmişdir. Cinayət törədənin şəxsiyyətində bioloji və sosial amillərin müqayisəli tədqiqi ümumilikdə kriminoloji tədqiqatların dolğunluğunu və elmiliyini artırırdı. Antropoloji təlimin davamçılarından olan Rafael Qarofalonun fikrinə görə cinayətkarı iki əsas insani hissənin olmaması fərqləndirir: mərhəmət və vicdan. Ümumilikdə isə cinayətkar normal həyata uyğunlaşmağı bacarmayan şəxsdir. Onun törətdiyi cinayət isə anormallığın simptomlarıdır [4, s.34].

İngilis biokriminoloqu C.Priçard İngiltərənin bütün psixiatrik xəstəxanalarında aldığı təcrübəyə əsasən cinayət səbəbini psixi pozğunluqla bağlayır və bunun da mənbəyində genetik faktorun dayandığını qeyd edirdi. Bioloji amil kimi psixi və fiziki anormallıq da şəxsin kriminallaşmasını istiqamətləndirə və hətta stimullaşdırı bilər.

Bu sahədə maraqlı tədqiqatlardan biri Moskva şəhərində aparılmışdır. 10 il ərzində (1988-1998) hüquq pozuntusu törədərək qeydiyyatda olmuş 754 yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin psixoloji sağlamlıq vəziyyəti öyrənilmişdir. Tədqiqatların nəticələrinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanların 15%-də psixologiya, 2%-də nevroz, 5%-də toksikomanlıq, 3%-də narkomanlıq, 1%-də xroniki alkoqolizm, 4%-də debillik, 2%-də şizofreniya, 3%-də kəllə-beyin travmaları, 60%-də digər psixi pozuntu halları müşahidə edilmişdir. Tədqiq olunanlardan yalnız 5%-i sağlam olmuşdur [6].

Qeyd olunan məsələ Vüqar Mansurov tərəfindən də ətraflı tədqiq edilmişdir. O, qeyd edir ki, kriminal davranışın mürəkkəb məzmunun dərk olunmasında bioloji faktorlar tədqiq edilə bilər. Çünki bioloji faktorlar insan davranışında mühüm rol oynayır. Lakin onlar kriminal davranışın həlledici və əsas səbəbi qismində çıxış edə bilməzlər. Sosial mühit bioloji amillərə təsir edərək onu formalaşdırır.

Sosial amil dedikdə cinayət törətmiş, şübhəli bilinən, təqsirləndirilən və günahı sübuta yetirilən yetkinlik yaşına çatmayanın yaşı, cinsi, ailə vəziyyəti, təhsili, məşğuliyyət növü və sosial mühit nəzərdə tutulur. Cinayəti törədən yetkinlik yaşına çatmayanın yaşadığı və ünsiyyətdə olduğu şərait şəxsiyyətin formalaşmasında ən təsirli amildir.

Ümumilikdə bir çox tədqiqatçı alimlərin əksəriyyəti sosial mühitin insanın formalaşmasında təsirini etiraf edirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətində mövcud olan xüsusiyyətlərin böyük qismi ailədə formalaşır. Məhz ailə onların davranışındakı kriminogen halların yaranmasında və qarşısının alınmasında əsas vasitə kimi çıxış edir. Uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasında valideynlərin nümunələri böyük təsir vasitəsidir. Ailənin disfunkisional olmasını şərtləndirən əsas meyarlar aşağıdakılardır:

- yetkinlik yaşına çatmayanların keçid dövründə (12-14 yaş) valideynlərinin əxlaqa zidd həyat tərzi sürmələri;
- valideynlərinin spirtli içkilərə və narkotik vasitələrə aludə olması;
- ailədə yetkinlik yaşına çatmayana qarşı zorakı davranışın olması;
- ailədə və təhsil müəssisəsində yetkinlik yaşına çatmayanların heysiyyətinə toxunan laqeyd münasibətin olması;
- yetkinlik yaşına çatmayanın asudə vaxtının düzgün təşkil olunmaması [5].

Qeyd olunanlara əlavə olaraq, yetkinlik yaşına çatmayanın cinayət törətməsinin səbəblərindən biri də çətin həyat şəraitində olan, bununla yanaşı əxlaqi cəhətdən mükəmməl olmayan ailələrdən olmasıdır. Gündəlik həyatı tələbatlarını təmin edə bilməyən, bununla yanaşı ailə başçısının tüfeyli həyat tərzi keçirtməsi, valideynlik vəzifələrini icra etməməsi qəbildən olan ailələrdə valideynlər və uşaqlar arasında, valideynlərin özləri arasındakı tez-tez baş verən münaqişələr gərgin psixoloji vəziyyətin yaranmasına gətirib çıxarır. Həmin ailədə böyüyən uşaqda isə qəddarlıq, ailə üzvlərinə, həmçinin maddi vəziyyəti qənaətbəxş olan insanlara qarşı nifrət hissi formalaşır ki, bu da yetkinlik yaşına çatmayanda kriminogen davranışın formalaşmasına səbəb olur. Ailə artıq tərbiyəçi funksiyasını itirmiş olur. Nəticədə, ailə ya yeniyetmənin əxlaqının formalaşması üçün güclü təsir mənbəyinə çevrilir, ya da onu küçəyə, anti-sosial mühitə, kriminal sferaya itələyir [7].

Ümumilikdə son illərdə "qanuni oğru", "kriminogen avtoritet", "qara zon" həyatı və təcrübəsi haqqında sosial şəbəkələrdə məlumatların və videoların paylaşılması və təbliğ edilməsi yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətçiliyini yaradan səbəblərdən biridir. Düşünürük ki, məhz bu səbəblərdən də son 5 ildə təkbəşinə, fərdi edilən cinayətlərin sayı artmışdır. Statistik təhlillərin nəticələrinə əsasən, təkbəşinə edilən cinayət hadisələri arasında ən çox rast gəlinən oğurluqdur.

Yetkinlik yaşına çatmayan yeniyetmə xüsusən də sosial cəhətdən uğursuz ailələrdən olanlar hər zaman "güc"ə doğru meyillənirlər və bu da onların

qrupa birləşməsinə sürətləndirir. Qrupa birləşməsi isə onda antisosial vərdiş və davranış stereotiplərinin möhkəmlənməsində həlledici rol oynayır. Aparılan kriminoloji tədqiqatlar da sübut edir ki, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların 70%-dən çoxu asudə vaxtlarını səmərəsiz, bəzi hallarda isə əvvəllər məhkum olunmuş şəxslərin əhatəsində keçirirlər.

Kriminogenlik şəxsin fərdi xüsusiyyətlərinin neqativ mikromühitlə (ailə, məktəb, məhəllə, yoldaşlıq mühiti) təsiri prosesində müəyyən dövr ərzində yaranır və onun "kriminogen şəxsiyyəti" kimi formalaşmasına səbəb olur.

Cinayətkarlıqla mübarizədə, əsasən də yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı ilə mübarizə sahəsində yeni metodlar, yanaşmalar araşdırılmalı və tətbiq olunmalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının qarşısının alınması, onların müdafiəsini həyata keçirən subyektlərin fəaliyyətinin səmərəliyindən də əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı kompleks xarakter daşdığından onlar tərəfindən törədilən cinayətlərin təhlilinin nəticələrinə əsasən cinayətlərin profilaktikasının istiqamətlərinə bir daha nəzər yetirilməli, qarşısının alınması üçün multidissiplinar formada yeni mübarizə üsulları tətbiq olunmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi <http://e-qanun.az/framework/46951>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi <http://e-qanun.az/framework/46947>
3. İsfəndiyar Ağayev Azərbaycan Respublikasının Cəza-İcra Hüququ ümumi hissə. dərslik Bakı 2007
4. Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri 3(23) Bakı 2019 s.31-36
5. Yuvenal Ədliyyə dərsləri vəsaiti. Bakı 2006
6. А. И. Долговой Криминология Учебник для вузов Москва, 2005 с 330-360
7. Г.Г. Шиханцов Криминология Учебник для вузов Минск Тесей 2006
8. Н.А. Яковлева, Нарушения прав детей, находящихся в специальных учреждениях закрытого типа для несовершеннолетних с девиантным поведением
9. Ивасюк О. Н, Калашников И. В Криминологические Особенности Современной Преступности Несовершеннолетних.
10. Г.Г. Шиханцов. Криминология. Минск, 2006.
11. <https://www.stat.gov.az/>

Резюме

Статья посвящена исследованию биологических и социальных факторов, влияющих на преступность несовершеннолетних правонарушителей. Для проведения исследования подробно описано влияние этих факторов на формирование их личности, влияние социальной среды, в которой они живут и взаимодействуют. Для предотвращения превращения несовершеннолетних в преступников по результатам исследования преступлений, совершенных несовершеннолетними, необходимо ещё раз пересмотреть направления профилактики правонарушений, создать мультидисциплинарные формы борьбы.

Summary

The article is devoted to the analysis of biological and social factors that influence criminality of juvenile delinquents. For analysis, the influence of these factors on the formation of their personality, the influence of the social environment in which they live and interact with each other, is described in detail. In order to prevent the transformation of minors into criminals, based on the results of the analysis of crimes committed by minors, it is necessary to revise the areas of crime prevention and create multidisciplinary forms of struggle.

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRİN CİNAYƏT TÖRƏTMƏ SƏBƏBLƏRİ

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər hər bir cəmiyyətin gələcək inkişafının sosial bazasını formalaşdırır və uşaqların sağlam sosial-psixoloji mühitdə böyüməsi və tərbiyə olunması dövlət siyasətinin bir hissəsi olaraq müəyyənləşir.

Təəssüf ki, dünyada gedən dinamik proseslər, qanlı münaqişələr, müharibələr, terror hadisələri, eləcə də sosial və iqtisadi problemlər yeniyetmələrin psixi davranışına ciddi təsir göstərir, onların psixikasında neqativ təəssüratların yaranmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda, ailədaxili gərginliklər, qeyri-sağlam münasibətlər, dözümsüzlük, qarşılıqlı anlaşmanın olmaması psixologiyası hələ formalaşma mərhələsində olan yeniyetmələrə təsirsiz ötürür, bu və ya digər şəkildə onların davranışını zədələyir. 14-18 yaş dövrünü əhatə edən yeniyetməlik mərhələsi layiqli vətəndaş yetişdirilməsi baxımından çox məsuliyyətli dövrdür.

Yaşadığımız informasiya epoxasında kütləvi informasiya vasitələri, sosial şəbəkələr, elektron media resurslarında müşahidə olunan anti-milli, əxlaqa-zidd, zorakılıqla zəngin, kriminal effekt yaradan data və epizodlar yeniyetmələrin davranışına təbii ki, neqativ təsir göstərir. Bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, özünün aqressiv davranışı ilə fərqlənən yeniyetmələr üçün nəhəng informasiya okeanında zorakılıq elementləri olan epizodlar daha cəlbedici görünür.

Bu cür informasiyalar, ailə, məktəb, cəmiyyətdən aldığı bir sıra neqativ impulslar özünü təsdiqə çalışan yeniyetmələri təəssüf ki, kriminal hərəkətlərə sövq edir, qanunazidd əməllər törətməyə şirnikləndirir.

Yeniyetmələrdə dərin psixoloji sarsıntılar yaradan bu təsirlərin qarşısının alınmaması nəticə etibarilə asosial davranışa, daha sonra isə cəmiyyətdə potensial cinayətkar qrupların formalaşmasına gətirib çıxarır. Yeniyetməlik yaş dövrü üçün spesifik səciyyə daşıyan məziyyətlərin nəzərə alınması və tədqiqi asosial davranışın psixoloji mexanizmini anlamağa, həm də yeniyetmələrdə özünü göstərən destruktiv hərəkətlərin spesifik xüsusiyyətlərini sosial-psixoloji cəhətdən daha ətraflı öyrənməyə imkan verir. Məsələn, yeniyetməlik dövründə daha qabarıq formada özünü göstərən xüsusiyyətlərdən biri onlara daha çox həzz verən fəaliyyətlərə daha çox vaxt ayırmaq istəyidir.

Onlar boş vaxtlarını xoş keçirmək üçün küçədə, həyətdə qrup halında toplaşirlar və beləliklə də, “dəstə”lər yaranır. Bu cür spesifik dəstələr öz həyat fəlsəfəsini formalaşdırır və müstəqil yaşam tərzi artıq həyatın adi axınına qarşı etiraz formasına çevrilir. Təəssüf ki, burada cinayətkar yeniyetmə qrupları yaranır. Cinayətkar yeniyetmələrin demək olar ki, əksər hissəsində ümumi intellektual səviyyə aşağı, özünüqiyətləndirmə qeyri-adekvatdır. Cinayətkar yeniyetmələr sosial normalara qarşı cıxaraq antisosial davranışa meyl edirlər. Ona görə də, yeniyetmələrin cinayətkar əməllər törətməsinin qarşısının alınması üçün qabaqalayıcı tədbirlər görülməli, onlarda özünüdərkətmənin səviyyəsi yüksəldilməli, cəmiyyətə münasibət pozitiv istiqamətdə dəyişdirilməlidir.

Özünüdərk məsələsi uşaqların və yeniyetmələrin şəxsiyyətinin inkişafı üçün ən əsas amillərdən biridir. İradə və güclü məniyyə sahib olma, qətiyyət və təşəbbüs irəli sürmək bacarığı, yaradıcılıq və yenilik, psixoloji sağlamlıq onlara aşılmalı olan vacib keyfiyyətlərdir.

Kiçik məktəblidən fərqli olaraq yeniyetmədə özünə, öz şəxsi həyatına, şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə maraq yarandıqda, özünüqiyətləndirmə tələbatı, özünü başqaları ilə müqayisə etmə meyli əmələ gəlir. Bu işə müəyyən psixoloji natarazlıqlar yaradır.

Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatlarda tez-tez “çətin uşaqlar” anlayışına rast gəlinir. Müəllim və tərbiyəçilər çox vaxt bəzi uşaqların xarakterlərinin “çətinliyindən” şikayətlənirlər və əksər hallarda “çətin” uşaqların sırasına sözə baxmayan, şıltaq, tərs, intizamsız, kobud, tənbel, yalançı və s. uşaqları daxil edir. Psixoloji tədqiqatlar nəticəsində bir sıra elmü ədəbiyyatlarda “çətin” yeniyetmələrin dörd qrupu müəyyənləşdirilmişdir: 1) Davranışında qüsurları olan emosional-iradi inkişaf sahəsində ləngimənin olması ilə şərtlənən yeniyetmə; 2) Pedaqoji cəhətdən tərbiyə obyektinə çevrilməyən və nəticədə əxlaqi təsəvvürlərə yiyələnməyən yeniyetmə; 3) Əlverişli olmayan inkişaf şəraiti və ya tərbiyəçinin düzgün iş apara bilməməsinin təsiri ilə “çətin” böyüyən yeniyetmə; 4) Uyğun gəlməyən münasibətlərlə şərtlənən və yaxud “xüsusi çətin tərbiyə olunan yeniyetmələr”.

Məlumdur ki, cinayətkarlıq artma dinamikasına malikdir və onun qarşısı alınmalıdır.

Sosial-psixoloji amillərin müəyyən edilərək islah müəssisələrində onların sosial-psixoloji korreksiyasının aparılması çox vacibdir. Cinayətkar yeniyetmələrin yenedəntərbiyə olunmasında islah-əmək müəssisələrində çalışanların psixoloji biliyinin artırılması ilə yanaşı, həmin müəssisələrdə əlverişli sosial-psixoloji iqlimin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bilməliyik ki, istənilən uğursuzluq frustrasiya hissi yaradır, uğursuzluğa dözümlü zəif olması cəmiyyətə zidd davranış və ya başqaları ilə kobud rəftara səbəb olur. Qəzəbli və qeyri-sabit psixikaya malik fərdlərin çoxu uğursuzluğa dözümdə zəiflik göstərirlər.

Fərdin frustrasiya ilə üzləşməsi, çətinliyinə tabe olmama, şəraitlə bağlı yaranmış uğursuzluğun nəticələri yeniyetməni cinayətə təhrik edə bilər. Ona görə, fərdin psixoloji sağlamlığına xüsusi diqqət ayırmalıyıq.

Yetkinlik yaşına çatmayanların kriminal davranışının baş vermə səbəblərindən biri ailə faktorudur. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanlara olan münasibət onların hələ formalaşmaqda olan şəxsiyyətlərində müsbət və ya mənfi keyfiyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Valideynlərin övladlarının həyata baxış formalarının, müəyyən vərdişlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarlar bir qayda olaraq natamam və ya yarımçıq ailələrdə böyüyən, təhsil və pedoqoji sferada uğursuzluğu olan şəxslərdir. Bu tip cinayətkarlar əsasən yanlış tərbiyə mühitində böyüyərək cinayət törədirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanların kriminal davranışlarına səbəb olan amilləri şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik.

- Mənəvi və əxlaqi dəyərlərin düzgün təbliğ olunmaması, zorakılıq, ailədaxili ziddiyyətlər;

- Yetkinlik yaşına çatmayanların keçid dövründə (əsasən 12-14 yaşlarında) onların intellektual inkişafına, təhsilinə kifayət qədər diqqət ayrılması;

- Yetkinlik yaşına çatmayanların valideynləri arasında gərgin münasibətlərin olması, boşanmalar;

- Valideynlərin zərərli vərdişləri, əxlaqa zidd həyat tərzi;

Bu amilləri dərinlən araşdırmaqla, hər bir yeniyetməyə fərdi yanaşma göstərildiyi təqdirdə yeniyetmələrə müsbət təsir etməyin daha adekvat yol və vasitələri asanlıqla tapılar və onlardan təlim-tərbiyə prosesində səmərəli istifadə oluna bilər. Məqsəd isə cəmiyyətimizi sağlamlaşdırmaq, gələcəyimiz olan uşaqları mümkün mənfi təsirlərdən qorumaqdır.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT
QANUNVERİCİLİYİNDƏ YETKİNLİK YAŞINA
ÇATMAYANLARLA BAĞLI BEYNƏLXALQ HÜQUQ
NORMALARININ İMPLEMENTASIYA VƏZİYYƏTİ**

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı həyata keçirilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluq vəziyyəti araşdırılmış və təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Cinayət Məcəlləsi, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs, uşaq hüquqları, beynəlxalq hüquq, uşaq hüquqları haqqında Konvensiya, istismar məqsədli uşaq alveri, soyqırım.*

Key words: *the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the Criminal Code, minors, children's rights, international law, the Convention on the rights of the Child, child trafficking for the purpose of exploitation, genocide*

Ключевые слова: *Конституция Азербайджанской Республики, Уголовный кодекс, несовершеннолетние, права детей, международное право, Конвенция о правах ребенка, торговля детьми с целью эксплуатации, геноцид.*

Son illər Azərbaycan Respublikasında (*bundan sonra-AR*) milli hüquq sistemi ilə beynəlxalq miqyasda müəyyənləşdirilmiş standartların uzlaşdırılmasını təmin etməli olan əsaslı hüquq islahatları aparılmışdır. Bu islahatlar cinayət qanunvericiliyi sahəsindən də yan keçməmişdir. AR-ın hal-hazırda qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi (*bundan sonra-CM*) “*beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normalarına və prinsiplərinə əsaslanır*” (1.2-ci maddə) kimi sivil dəyəri təsbit etməklə, həm də bu sahə üzrə beynəlxalq hüququn, xüsusən də beynəlxalq insan hüquqları hüququnun və beynəlxalq cinayət hüququnun ən vacib prinsiplərini lazımi şəkildə qanunvericilikdə əks etdirmiş; beynəlxalq cinayətlərin və beynəlxalq xarakterli cinayətlərin, demək olar, bütün tərkibləri CM-ə transformasiya edilmişdir. Beynəlxalq hüququn, o cümlədən cinayət-hüquqi xarakterli beynəlxalq hüquq normalarının AR-ın qanunvericilik sistemində implementasiyasının hüquqi əsası onun Konstitusiyasında müəyyənləşdirilib. Özü də AR beynəlxalq hü-

quca pozitiv münasibətini ölkənin Əsas Qanununun tam bir sıra müddələrinə təcəssüm etdirmişdir. Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II bəndinə əsasən, AR-ın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr AR-ın qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi hesab olunur (1,s.59). Dövlətin ali məqsədini bəyan edən 12-ci maddədə isə Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları AR-ın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir (1,s.7) kimi ciddi bir beynəlxalq öhdəlik konstitusion hüquqi qaydada təsbit edilmişdir. Nəzərə alsaq ki, milli cinayət hüququ öz mənşəyini insan hüquqları hüququndan götürdüyünə və ona söykəndiyinə görə, özünün normativ sisteminin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olmasında olduqca maraqlıdır (*qanunvericinin üzərinə qoyulan öhdəlik müstəvisində*).

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət-hüquqi xarakterli beynəlxalq hüquq normaları spesifik xüsusiyyətə sahibdirlər: *birincisi*, bu normalar realizə üsuluna görə *özü icra olunmayan* (non-self executing) xarakterə malikdir; *ikincisi*, onlar AR-ın qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutduğuna görə mütləq ratifikasiya olunmalıdırlar; *üçüncüsü*, AR-ın qüvvədə olan CM-i analogiyanın tətbiqinə yol vermədiyi üçün bu normalara məhkəmə praktikasında birbaşa istinad yolverilməzdir; *dördüncüsü*, implementasiya aktı AR-ın CM-də mütləq müvafiq dəyişikliyin edilməsi ilə tamamlanmalıdır (5,s.85). Qeyd olunan bu müəyyənlik CM-in 1.3.-cü maddəsində öz təsbitini tapıb. Həmin maddədə qeyd olunur ki, cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız bu Məcəlləyə daxil olduqdan sonra tətbiq edilə bilər (2,s.28).

Cinayət qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən dövlət siyasəti təkcə beynəlxalq cinayətlərin və beynəlxalq xarakterli cinayətlərin transformasiyası ilə məhdudlaşmır, bu siyasət həm də insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarının CM-in Ümumi və Xüsusi hissələrində təsbit olunmuş digər cinayət-hüquqi xarakterli məsələlərin tənzimlənməsinə də yönəlmişdir. Bu məsələlərdən biri də yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə bağlı cinayət-hüquqi xarakterli məsələlərin beynəlxalq hüquq normalarına nə qədər cavab verib verməməsi ilə bağlıdır. Əlamətdar bir haldır ki, AR-ın cinayət qanunvericiliyi ilə qorunan obyektlər dəyərlərin ierarxiyası əsasında müəyyən edilən ardıcılıqla qurulmuşdur. Müasir cinayət hüquq təlimi sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinin, insanın, şəxsiyyətin, onun hüquq və azadlığının – yəni insanın dünyaya gəlməsi ilə onunla doğulan təbii hüquqların qorunmasını ön plana çəkir (3,s.21). Məsələyə bir qədər geniş aspektdə yanaşsaq, buradan belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, AR-ın cinayət qanunvericiliyi yetkinlik

yaşına çatmayanların barəsində cinayət məsuliyyətinin və cəzanın xüsusiyyətlərinə klassik cinayət hüququ ilə beynəlxalq hüquq arasında, obrazlı ifadə etsək, “*razılaşdırılmış standartlar*” əsasında yanaşma sərgiləyir. Bu zaman Azərbaycan qanunvericisi maddi hüquqi əsas kimi aşağıdakı beynəlxalq hüquqi aktları əldə rəhbər tutur: 1948-ci il Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsini, 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktı, 1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və ona dair Əlavə Protokolları, 1984-cü il İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı BMT Konvensiyasını, 1987-ci il İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarin və ya cəzanın qarşısının alınması haqqında Avropa Şurasının Konvensiyasını, 1985-ci il BMT-in yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə aid minimal standart Qaydaları, 1989-cu il Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyasını, 1968-ci il beynəlxalq cinayətlərə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin tətbiq edilməməsi haqqında Konvensiyasını və d. beynəlxalq aktları.

İndi isə CM-in “*yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində cinayət məsuliyyətinin və cəzanın xüsusiyyətləri*” adlanan XIV fəslin beynəlxalq hüquq normalarına, beynəlxalq standartlara uyğunluq vəziyyətinə münasibət bildirək. CM-in 84.1.-ci maddəsinə əsasən, cinayət törədərkən on dörd yaşı tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunur. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsində isə qeyd olunur ki, hər bir insan 18 yaşına çatanadək bu Konvensiyanın məqsədləri üçün uşaq sayılır (5,s.656). BMT-in yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə aid minimal standart Qaydalarda isə vurğulanır ki, yetkinlik yaşına çatmayan mövcud hüquq pozuntusuna görə yaşlılara tətbiq edildiyindən fərqli məsuliyyət formasında məsuliyyətə cəlb edilə bilən uşaq və ya gənc deməkdir (4,s.719). Göründüyü kimi sözügedən hüquqi aktlarda terminoloji mənada fərqlilik müşahidə edilir. Buna baxmayaraq, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, istər milli, istərsə də beynəlxalq qanunvericilikdə ifadə olunan “*yetkinlik yaşına çatmayan*”, “*uşaq*”, “*uşaqlar*” on səkkiz yaş həddi ilə məhdudlaşdırılan ümumləşdirici və identik anlayışlardır. Əlamətdar haldır ki, qanunverici 14 yaşdan 18 yaşa qədər olan şəxsləri yetkinlik yaşına çatmayanlar qrupuna aid edərkən, törətdikləri cinayətlərə görə məsuliyyətin həllində və cəza təyində beynəlxalq hüququn bu yaş qrupları üçün müəyyən etdiyi aşağıdakı tələbləri: kifayət qədər əqli yetkinliyə çatmadıqlarını; həyat təcrübələrinin az olmasını və d. iradəvi xüsusiyyətlərini nəzərə almışdır. Baxmayaraq ki, beynəlxalq aktlarda yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinə münasibətdə minimal yaş

həddi ilə bağlı məsələ qeyri-müəyyəndir. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 40.3-cü maddəsi tələb edir ki, iştirakçı dövlətlər elə minimal yaş həddinin müəyyən olunmasına çalışmalıdırlar ki, bu həddən aşağı yaşda uşaqlar cinayət qanunvericiliyini pozmağa qadir sayılmasınlar. BMT-in minimal standart Qaydaları isə belə bir əlavə prinsipi ehtiva edir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün cinayət məsuliyyəti yaş anlayışı qəbul edilən hüquq sistemlərində aşağı yaş həddi, emosional, mənəvi və intellektual kamillik nəzərə alınmaqla, çox aşağı yaş səviyyəsində qoyulmamalıdır (4.1-ci qayda). Məsələn, İrlandiya, Kipr, Tayland kimi ölkələrdə minimal yaş həddinin - 7 yaş, İrakda, Şotlandiyada - 8 yaş, Kanada, Mərakeşdə -12 yaş müəyyən edilməsi və hətta bəzi dövlətlərdə belə bir yaş həddinin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmaması təəcüb doğurur. Bu aspektdə AR-in cinayət siyasəti qanunçuluq və ədalətlik baxımından beynəlxalq standartlara tam cavab verir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə tətbiq edilən cəza növləri və tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər də BMT tərəfindən qəbul edilmiş minimal standart Qaydalarla tam mütənasiblik təşkil edir. Həmin akt milli məhkəmələrdən onu tələb edir ki, bu şəxslər kateqoriyasının törətdiyi cinayət işləri üzrə qəbul etdiyi qərarları və seçilən təsir tədbirləri təkcə işin hallarına və cinayətin ağırlığına uyğunluğu prinsipinə deyil, həm də belə tədbirin yetkinlik yaşına çatmayanların vəziyyətinə və marağına uyğun olması kimi humanist prinsipə də söykənməlidir. Qeyd olunan beynəlxalq aktın imperativ tələbi ondan ibarətdir ki, yetkinlik yaşına çatmayanın əməli başqası üzərində zor tətbiq etməklə bağlı deyildirsə, o cümlədən o, dəfələrlə ciddi hüquq pozuntusuna yol verməmişdirsə, belə şəxslərə azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilməməlidir.

Cinayət qanunvericiliyinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğunu əks etdirən ən mühüm göstəricilərindən biri də ondan ibarətdir ki, cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə və hərbi xidmətdə olan şəxslər barəsində tətbiq edilən cəzalar tətbiq edilmir. CM-in 85.1-ci maddəsinə əsasən onlara cəmi 4 cəza növü (cərimə, ictimai işlər, islah işləri və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə - qəti cəza 10 ildən çox olmamaqla) tətbiq edilir. Yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilməsi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinin və qanunvericiliyin təhlilindən aydın olur ki, ədalət mühakiməsinin nəzərə aldığı bütün kriteriyalar (hüquqi, tibbi, psixoloji və d.) beynəlxalq insan hüquqları hüququnun bu kateqoriyalı şəxslər üçün müəyyən etdiyi tələblərə tam uyğundur və bu da dövlətin öz beynəlxalq öhdəliklərinə vicdanla yanaşmasına bir sübutdur.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə dövlətimizin cinayət siyasətinin beynəlxalq dəyərlərə adaptasiyası istiqamətində əldə etdiyi ən mühüm nailiyyətlərindən biri də müddətin keçməsi ilə bağlı şərtlərin onlara fərqli müstəvidə şamil edilməsidir. Qüvvədə olan cinayət qanunu bu şəxslər kateqoriyasını cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad edilməsi üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin, habelə hökmün icra müddətlərinin hesablanmasının yeni prinsiplərini müəyyən etmişdir. Belə ki, həmin prinsiplərə müvafiq olaraq, qeyd edilən müddətlər yaşlı məhkumlarla müqayisədə yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində iki dəfə azaldılmışdır. Bu isə humanizm, insanpərvərlik kimi hüququn ümumi prinsiplərinin, habelə, yetkinlik yaşına çatmayanlara “*pozitiv ayrımçılıq*” müstəvisində beynəlxalq hüququn yanaşmasının cinayət qanununda aşkar ifadəsidir – *ayrılma mənimdir*. R.M. Bu isə o deməkdir ki, AR-ın yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı həyata keçirdiyi cinayət-hüquqi tədbirlər beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsip və normaları tam uyğun şəkildə həyata keçirilmişdir və bu hal təşviq olunmalıdır.

Bununla birlikdə, nəzərdən keçirilən sahədə bir sıra boşluqlar da vardır: belə ki, AR müvafiq beynəlxalq hüquqi aktların iştirakçısı olsa da, bəzi beynəlxalq xarakterli cinayətlər ölkənin CM-də lazımınca əks olunmamış və ya həmin tərkiblərin transformasiyasında qeyri-müəyyənliklər mövcuddur. Bu problemlərdən biri insan alveri müstəvisində uşaq alverinin mümkün təzahür formalarının CM-in 144-1-ci maddəsində tam şəkildə kriminallaşdırılmaması ilə bağlıdır, düzdür həmin maddədə (144-1.2.3) “yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində” əməlin törədilməsi insan alveri kimi qiymətləndirilir. 2000-ci il Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı BMT Konvensiyasını tamamlayan İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında Protokol, adından da göründüyü kimi “*pozitiv ayrımçılıq*” edərək uşaq alverini müstəqil cinayət tərkibi kimi konkret maddə adı altında cinayət qanunvericiliyində kriminallaşdırılmasını dövlətlərin üzərinə bir öhdəlik kimi qoyur. Ona görə ki, bu əməlin hüquqazidd əməl kimi qiymətləndirilməsi problemin bir tərəfidirsə, onun cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi dəyərlərinə vurduğu zərər və bu əsasda cəmiyyətin deqradasiyaya sürüklənməsi isə daha təhlükəlidir, xüsusən məsələyə milli mentalitet müstəvisindən yanaşdıqda. Bu zəruri amillər nəzərə alınmaqla uşaq alverinin aşağıda sadalanan təzahür formalarının cinayət qanunvericiliyinə transformasiya edilməsini zəruri hesab edirik: *dilənçilik məqsədi ilə insan alveri müstəvisində* – xüsusən uşaq və əlil uşaqların alveri, körpələrin icarəyə götürülməsi; *cinsi istismar məqsədi ilə insan alveri müstəvisində*

-hər iki cinsdən olan uşaqların seks-turizminin təşkili, hər iki cinsdən olan uşaqların pornoqrafiya istehsalı üçün istifadə edilməsi; *qul əməyinin istismarı məqsədi ilə insan alveri müstəvisində* - kənd təsərrüfatında iş, maşın yuyulması və s. sahələrdə uşaq əməyi; *qanunsuz övladlığa götürmə məqsədi ilə* - uşaqların alveri; *silahlı birləşmələrdə istifadə etmək məqsədi ilə* - uşaqların alveri və d. Onu qeyd edək ki, AR CM-in 116.0.5-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanların silahlı qüvvələrə cəlb edilməsi müharibə cinayəti hesab edilir və tərkib CM-ə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutundan transformasiya edilmişdir. CM-in 103-cü maddəsində *“bir qrupa mənsub olan uşaqları zorla başqa qrupa keçirmə”* soyqırım cinayətini yaradan tərkiblərdən biridir və bu zaman qanunverici orqan beynəlxalq hüquqi əsas kimi 1948-ci il Soyqırım Konvensiyasına istinad etmişdir. Yetkinlik yaşına çatmayanlarla birbaşa əlaqəsi olan tərkiblərə tövsiyə edici əlamət qismində *“İnternet və digər sosial şəbəkələr vasitəsilə”* sözünün daxil edilməsini də məqsədmüvafiq hesab edirik.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. Hüquq Yayın Evi. 2018
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi / Maddələr üzrə normativ mənbələrə istinadlarla. Bakı. Diqesta nəşriyyatı. 2016
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası / h.e.d. prof. Firudin Yusif oğlu Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı. 2016
4. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. Bakı. GİSO Enterprise KRİNB. 2005
5. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Monoqrafiya. Bakı. NAT Co MMC. 2012

Rahim Mammadov

The age of majority in the criminal legislation of the Republic of Azerbaijan the state of implementation of international legal norms related to minors

In the article, the state of conformity of the criminal legal measures regarding minors in the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan with the norms of international law was investigated and analyzed.

Рагим Мамедов

Состояние имплементации международно-правовых норм отношении несовершеннолетних в уголовном законодательстве Азербайджанской Республики

В статье исследовано и проанализировано состояние соответствия уголовно-правовых мер в отношении несовершеннолетних в Уголовном кодексе Азербайджанской Республики нормам международного права.

Ağa Kərim Mirzəyev
Milli Aviasiya Akademiyası
“Hüquq” kafedrasının dosenti, h.f.d.

Şöhlət Kərimov
Milli Aviasiya Akademiyası
“Hüquq” kafedrasının dosenti, h.f.d.

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARA TƏTBİQ EDİLƏN TƏRBİYƏVİ XARAKTERLİ MƏCBURİ TƏDBİRLƏR

Məqalə cinayət hüququnda yetkinlik yaşına çatmayanlara tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinə həsr olunub.

Xüsusilə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi zamanı onun şəxsiyyətinin xarakteristikası üçün cinayətin ilk dəfə törədilməsi, məhkumluğun olmaması, onun əməyə və təhsilə münasibəti, ictimai həyatda iştirakı, əxlaqi keyfiyyətləri, alkoqola meyilliyi, cinayətin motivi, yeniyetmənin iştirak dərəcəsi, cinayətin yaşlı adamların təsiri altında törədilməsi, yeniyetmənin ailə vəziyyəti, törədilən cinayətə münasibəti və s. kimi faktlar məqalədə geniş işıqlandırılmışdır.

***Açar sözlər:** yeniyetmə, yaş həddi, tərbiyəvi xarakterli tədbirlər, cinayət məsuliyyəti, cəzanın xüsusiyyəti, cəzanın növləri, cəzadan azad etmə.*

***Ключевые слова:** подросток, возрастной ценз, меры воспитательного воздействия, уголовная ответственность, характер наказания, виды наказания, освобождение от наказания.*

***Key words:** adolescent, age limit, educational measures, criminal liability, nature of punishment, types of punishment, exemption from punishment.*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 17 dekabrın 2017-ci il tarixli fərmanına əsasən respublikamızda cəzanın humanistləşdirilməsi və probasiya xidmətinin təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Bu fərman “yüvenal ədliyyə”dən yan keçməmişdir. Dünya təcrübəsində cinayət törətməkdə ittiham edilən yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə cinayət mühakimə icraatının həyata keçirilməsinə yüvenal ədliyyə deyilir. 100 illik tarixə malik olan yüvenal ədliyyənin müasir konsepsiyası 19-cu əsrin 2-ci yarısından hesab edilir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra AR-in Milli Məclisi 31 mart 2002-ci il

tarixdə Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində 29 noyabr 1985-ci il tarixli Pekin Konvensiyasını ratifikasiya etmişdir.

İşin məqsədi yetkinlik yaşına çatmayanlara tətbiq edilən tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin cəzadan fərqli olaraq praktikada da daha geniş tətbiq edilməsini nəzərdə tutur. Gənclərə qayğı dövlətimizin son zamanlar ən çox diqqət göstərdiyi məsələlərdən biri kimi prioritet hesab edilir.

Dünyanın sivil ölkələrində olduğu kimi müstəqil Azərbaycan Respublikasında yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə tətbiq edilən cəza növləri və tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər BMT Baş Məclisinin 1985-ci il 29 noyabr tarixdə qəbul etdiyi “Yetkinlik yaşına çatmayanlar bəsinə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar minimum standart qaydalara uyğundur”.(1) Qeyd edilən beynəlxalq akta uyğun olaraq məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanın işi üzrə qəbul etdiyi qərarın və seçdiyi təsir tədbirinin təkə işin hallarına və hüquq pozuntusunun ağırlığına uyğunluğu prinsipinə deyil, həm də belə tədbirin yetkinlik yaşına çatmayanın vəziyyətinə və marağına uyğun olmasını rəhbər tutur.

Uşaqlar hər bir dövlətin özəyi və gələcyi olduğundan, onlarla əlaqəli olan bütün problemlərə də dövlət səviyyəsində diqqət olmalıdır. Uşağın fiziki və mənəvi cəhətdən sağlam, qüsursuz, təminatlı, sabit, perspektivli olmasını, təhlükəsiz yaşamasını görmək istəyən dövlətin və cəmiyyətin gələcəyi təşkil olunduğu vətəndaşların kimliyindən asılıdır. Əlaqələrin bu cür qarşılıqlı asılılığı gənc nəslin problemlərinə, o cümlədən, başlıca məsələ sayılan yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına daimi və diqqətli münasibətin zəruriliyini şərtləndirir. (2, s.85)

Kifayət qədər əqli yetkinliyə çatmadıqları və həyat təcrübəsinin az olmasını nəzərə alaraq dünya təcrübəsi göstərir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət təqibini həyata keçirən xüsusi orqanlar ABŞ-da hələ 1899-cu ildə, Kanadada 1908-ci ildə, İngiltərə və Uelsdə 1905-ci ildə, Belçikada 1912-ci ildə, Fransada 1914-cü ildə, Yaponiyada isə 1923-cü ildə yaradılmışdır.(3, s.639)

Respublikamızda, xüsusilə son illərdə, yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın qarşısının alınması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür.

Cəmiyyət və dövlət yeniyetmə nəslin tərbiyəsi işinə qayğı göstərməlidir. Bu işin mühüm tərkib hissəsi yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən hüquqpozumlarla mübarizə sayılır. Belə kateqoriya şəxslərə münasibətdə çevik hüquqi siyasətin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi qanunvericilik və hüquq tətbiq etmə təcrübəsinin başlıca vəzifələrindən biri sayılır.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi respublikamızın artıq qüvvədəndən düşmüş 1960-cı il tarixli Cinayət Məcəlləsinin 10-cu maddəsinin 3-cü hissəsində nəzərdə tutulurdu. Bu maddəyə əsasən on səkkiz yaşınadək olan şəxs böyük ictimai təhlükəli cinayət hesab edilməyən əməli etdikdə məhkəmə həmin şəxsin cinayət cəzası tətbiq edilmədən islah olunacağını mümkün saydıqda, belə şəxs haqqında qanunla nəzərdə tutulmuş cinayət cəzası sayılmayan tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edə bilərdi.(4, s.8) Bundan başqa, AR-in köhnə CM-nin 49-cu maddəsində işi yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyaya göndərməklə cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutu da tətbiq olunmuşdu: «Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs böyük ictimai təhlükəsi olmayan cinayət əlamətləri olan əməl törətmişə, cinayət cəzası tətbiq edilmədən onun islah olunması mümkündürsə, onun haqqındakı iş rayon, şəhər, şəhərarası rayon icra hakimiyyəti başçısının aparatı yanında yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyaya göndərilməklə, o, cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər». Lakin bu zaman tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirləri AR CM-in 10-cu maddəsinin 3-cü hissəsindən fərqli olaraq yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyalar tətbiq edirdi.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu bir sıra rəhbər qərarlarında yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işlərinə baxarkən hər bir halda onlara cinayət cəzası tətbiq edilmədən tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin köməyi ilə islah olunacaqlarının mümkünlüyünü xüsusi olaraq müzakirə etməyi məhkəmələrə tövsiyə etmişdir.(5, s.225)

Yeniyyətmişlərin cinayətəkar və ümumiyyətlə, cəmiyyəttəzidd davranışının səbəbləri və xarakterinə dair çox saylı tədqiqatlara görə həmin şəxslərə münasibətdə respublikamızın cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş bütün tədbirlər, hər şeydən əvvəl, bu kateqoriya cinayətəkarların yaş xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Həmin xüsusiyyətlər yüksək dərəcədə emosiyaya qapılmadan, xarakterin dəyişkən olmasından, öz şəxsiyyətini təsdiq etmək istəyindən və s. üzə çıxır. Göstərilən psixoloji yaş xüsusiyyətləri həm cinayətlərin törədilməsi motivlərində, həm də onların xarakterində ifadə olunur. Bundan başqa, statistika və tədqiqatlar göstərir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin əksəriyyəti yaşlı şəxslərin təhrikçiliyi nəticəsində edilir.

Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsinin 84.2-ci maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət törətdikdə onlara cəza təyin edilə və ya tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər. CM-in 88.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq «yetkinlik yaşına çatmayan ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya ağır cinayət etdikdə tərbiyəvi xarakter-

li məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onun islah olunması mümkün hesab edilərsə, həmin şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə qanunverici bir sıra əsaslar mövcud olduqda yol verilir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün əsaslar aşağıdakılardır:

- birinci, ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi. Bu kateqoriyalara hansı cinayətlərin aid olması CM-in 15.2 və 15.3-cü maddələrində müəyyən edilmişdir. Təcrübə göstərir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar əsasən oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, nəqliyyat vasitələrini qaçırma, zorlama və s. bu kimi cinayətlər törədirlər. Dövləti, hərbi, vəzifə, təsərrüfat cinayətləri isə onlar tərəfindən ya heç törədilmir, ya da belə əməllərə çox az təsadüf olunur. Cinayətin ilk dəfə törədilməsi məhkumluğun olmamasını deyil, əməlin həmin şəxsin təsadüfi davranış aktı olduğuna, onun həyat tərzinə və psixoloji xüsusiyyətlərinə xas olmadığına dəlalət edən faktiki təkrarlığın mövcud olmasını ehtiva edir;

- ikincisi, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin əməlinə ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin az olması. Qanun təqsirkarın şəxsiyyətinə aid iki halın mövcud olduğu təqdirdə azad etmənin tətbiqini mümkün sayır: 1) şəxs cinayəti törədərkən on səkkiz yaşına çatmamış olmalıdır; 2) tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onun islah olunması mümkün hesab edilməlidir. Bu mənada qanun bu cür azad etməni yalnız təqsirkarın yetkinlik yaşına çatmaması faktı ilə deyil, həm də onun cəmiyyət üçün az ictimai təhlükəli olması ilə əlaqələndirilir. Yalnız göstərilən bütün şərtlərin mövcudluğu zamanı məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə cinayət məsuliyyətindən azad edə bilər.(6, s.310)

Cinayət törədərkən on dörd yaşı tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunur (AR CM-in 84.1-ci maddəsi). Şəxs müəyyən yaş həddinə anadan olduğu gün deyil, sonrakı gündən başlayaraq çatmış sayılır (şəxs on səkkiz yaşının tamam olduğu gündən sonrakı gün yetkinlik yaşına çatmış olur). İşdə yaş haqqında sənədlərin olmadığı halda məhkəmə-tibbi ekspertizası təyin edilir. Bu zaman ekspertlərin müəyyən etdikləri ilin sonuncu gününü şəxsin doğum günü kimi qəbul etmək lazımdır, yaşın müəyyən olunması zamanı isə təhqiqat orqanı, müstəntiq, prokuror və məhkəmə ekspertiza tərəfindən müəyyənləşdirilən minimum yaş həddinə əsaslanmalıdır.

Bununla bağlı nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət məsuliyyətinə cinayət törədənədək on dörd yaşı tamam olmuş şəxs yalnız qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam oğurlamağa, zor-

lamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə, ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlığa, odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir (AR CM-in 20.1 və 20.2-ci maddələri).

AR Cinayət Məcəlləsinin 20.3-cü maddəsinə görə 20.1-ci və 20.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatmış yetkinlik yaşına çatmayan, böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayəti törətdiyi zaman psixi inkişafın kəmağıllıqla və ya başqa psixi pozuntu ilə əlaqədar olmayan geriliyi səbəbindən öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini tam dərk etmədiyi üçün və ya həmin əməli idarə edə bilmədiyindən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir.

Buradan belə bir nəticə çıxır ki, AR CM-in 88.1-ci maddəsi əsasında cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutu yalnız 16 yaşdan 18 yaşadək (ümumi qayda üzrə) və ya 14 yaşdan 18 yaşadək (cinayət qanunu ilə birbaşa nəzərdə tutulmuş hallarda) cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə aiddir, yəni bu institut cinayətin subyekti mövcud olduqda tətbiq olunur. Əgər şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan yaş həddinə çatmamışdırsa, söhbət cinayət məsuliyyətindən azad etmədən deyil, cinayətin subyektinin mövcud olmamasından gedir. Belə hallarda cinayət işi başlanıla bilməz, başlanılmış işə isə xitam verilməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi zamanı onun şəxsiyyətinin xarakterizə edilməsi üçün cinayətin ilk dəfə törədilməsi, məhkumluğun olmaması, onun əməyə və təhsilə münasibəti, ictimai həyatda iştirakı, əxlaqi keyfiyyətləri, alkoqola meyilliliyi, cinayətin motivi, əgər cinayət qrup tərəfindən törədilmişdirsə, yeniyetmənin iştirak dərəcəsi, cinayətin yaşlı insanların təsiri altında törədilməsi, yeniyetmənin ailə vəziyyəti və tərbiyə şəraiti, törədilən cinayətə münasibəti, istintaqda və məhkəmədə davranışı kimi faktlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müstəntiq, prokuror və məhkəmə məsuliyyəti həm yüngülləşdirən, həm də ağırlaşdıran bütün faktiki halları mükəmməl qiymətləndirməlidir. Qanun azad etmənin bu növünün tətbiqini cinayət törətmiş şəxsin səmimi peşmançılığı ilə əlaqələndirmir. Lakin təcrübədə yetkinlik yaşına çatmayanın cinayət cəzası tətbiq edil-

mədən islah olunmasının mümkünlüyünün ilkin şərti kimi bu amilə böyük diqqət verilir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin öz təqsirini səmimi etiraf etməməsi onun barəsində cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutunun tətbiqini istisna edə bilər. Törədilmiş cinayətin ağırlığını və yeniyetmənin şəxsiyyətini xarakterizə edən bütün halların qiymətləndirilməsi əsasında ədalət mühakiməsi orqanı azad etmənin tətbiq edilib-edilməməsi haqqında qərar qəbul edir. (8, s.117)

Müəlliflərdən Q.B.Vittenberqin fikrincə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin əsası kimi onun yetkinlik yaşına çatmaması faktı yalnız ictimai təsir tədbirləri ilə izah olunmasının mümkünlüyü və törədilmiş cinayətin böyük ictimai təhlükə törətməsi çıxış edir. Y.V.Boldirev də bu mövqeyi müdafiə edərək göstərilən halları azad etmənin tətbiqi əsasları deyil, şərtləri kimi nəzərdən keçirir. Lakin əslində isə cinayətkarın yaşına məsuliyyətin hüquqi əsası kimi baxıla bilməz. Cinayətkarın 18 yaşına çatması cinayət məsuliyyətinə cəlb etmənin əsası kimi çıxış etmədiyi üçün yetkinlik yaşına çatmamaları cinayət məsuliyyətindən azad etmənin əsası hesab etmək olmaz. Hər bir halda söhbət şəxs tərəfindən müəyyən yaş həddinə çatdıqda törədilən hərəkətlərdən gedir. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmənin əsası şəxs tərəfindən cinayət tərkibi əlamətlərinə malik əməlin törədilməsi, cinayət məsuliyyətindən azad etmənin əsası isə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi, həm də bu cinayətin böyük ictimai təhlükəli olmayan şəxs tərəfindən törədilməsi sayılır. Şəxsin yetkinlik yaşına çatmaması faktına sonuncu əsas daxilində baxılmalıdır. Yeniyetmənin yaş xüsusiyyətləri onun tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə islah olunmasının mümkünlüyünə dəlalət edir. Bu baxımdan, cinayət törədildiyi an şəxsin yetkinlik yaşına çatmaması öz-özlüyündə cinayət məsuliyyətindən azad etmənin müstəqil hüquqi əsası sayılmır. Yalnız onun tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə islah olunmasının mümkünlüyünün aydınlaşdırılması üçün təqsirkarın şəxsiyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edən ilkin şərt kimi çıxış edir. (9, s.574) Ancaq işin faktiki hallarının və təqsirkarın şəxsiyyətinin hərtərəfli öyrənilməsi əsasında cinayət cəzası tətbiq etmədən təqsirkarın islah olunmasının mümkünlüyü barəsində qərar çıxarmaq mümkündür.

Yetkinlik yaşına çatmayan cinayət törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi barəsində məsələni məhkəmə, prokuror və prokurorun rəzılığı ilə müstəntiq həll edir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi həm ibtidai istintaq gedişində, həm də işə məhkəmədə baxılması zama-

nı mümkündür. Cinayət törətmiş şəxs buna etiraz etdikdə iş adi qaydada davam etdirilir.

Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayanlara cinayət işinə xitam verilməsindən sonra tətbiq olunur və yetkinlik yaşına çatmayanların məhkum edilmiş sayılmasına səbəb olmur. Bununla yanaşı, bu tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayanları islah etməyə və onlar, habelə digər şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almağa yönəlir.

Tərbiyə xarakterli məcburi tədbirlər məhkəmə tərəfindən yalnız yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinayət törətməkdə təqsirli olduqda və qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə verildikdə tətbiq olunur. AR CM-in 88.1-ci maddəsinin müəyyən etdiyi kimi, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi yalnız böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində mümkündür. Öz məzmununa görə bu tədbirlər tərbiyəvi hesab olunur. Məhkəmə həmin tədbirlərin tətbiqi zamanı yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin islah edilməsi məqsədini güdürək ona, hər şeydən əvvəl, cinayət törətməyin yolverilməzliyinə inandırma yolu ilə təsir göstərir. Bununla yanaşı, məhkəmə tərəfindən tətbiq olunan bu tədbirlər həm də məcburi xarakter daşıyır, yəni yetkinlik yaşına çatmayanın və ya onun qanuni nümayəndəsinin iradəsindən asılı olmayaraq təyin edilir. Belə tədbirlərin icrası dövlət hakimiyyətinin gücü ilə təmin olunur. Bu mənada tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər məzmununa görə tərbiyəvi, icra xarakterinə görə isə məcburi sayılır.

Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər cinayət cəzası tətbiq etmədən islah olunması mümkün sayılan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə tətbiq edilə bilər. Buna görə də məhkəmə təkcə yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən törədilmiş cinayətin xarakterini və ictimai təhlükəlilik dərəcəsini müəyyən etməklə kifayətlənməməli, həm də onun həyat şəraitini, təhsilə münasibətini, cinayətin törədilməsi motivini və s. hərtərəfli öyrənməlidir. Yalnız işin hallarının və təqsirkarın şəxsiyyətinin hərtərəfli analizi əsasında cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin məhkum edilməsinə zərurətin olması və ya tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi ilə məhdudlaşmanın məqsədəuyğunluğu nəticəsinə gəlmək olar.

Əgər tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərə məruz qalmış şəxs yenidən böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törədərsə, onun barəsində təkrarən bu cür tədbirlər tətbiq oluna bilməz.

Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin növləri və tətbiqi qaydası cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur. Hər bir tədbir yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə spesifik tərbiyəvi təsir xüsusiyyətinə malikdir. AR CM-in 88.2-

ci maddəsinə müvafiq olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlara aşağıdakı tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər:

1. xəbərdarlıq (maddə 88.2.1);
2. valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin və yaxud müvafiq dövlət orqanının nəzarətinə vermək (maddə 88.2.2);
3. vurulmuş ziyanın aradan qaldırılması vəzifəsini həvalə etmək (maddə 88.2.3.);
4. yetkinlik yaşına çatmayanın asudə vaxtını məhdudlaşdırmaq və onun davranışı ilə bağlı xüsusi tələblər müəyyən etmək (maddə 88.2.4).

AR CM-in 87-ci maddəsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə tətbiq edilə bilən tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin məzmununu müəyyən edir.

Xəbərdarlıq (AR CM-in 87.1-ci maddəsi) yetkinlik yaşına çatmayan onun əməli nəticəsində vurulmuş ziyanın və məəcələdə nəzərdə tutulmuş cinayətləri təkrar törətməyən nəticələrinin izah edilməsindən ibarətdir. Bu tədbir yetkinlik yaşına çatmayana öz davranışının qeyri-düzgünlüyü və müəyyən olunmuş birgəyaşayış qaydalarına könüllü və şüurlu surətdə riayət etməyin zəruriliyini başa düşməsinə kömək etmək məqsədi daşıyır.

Nəzarətə götürmə (AR CM-in 87.2-ci maddəsi) valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin yaxud yerli icra hakimiyyəti orqanlarının üzərinə yetkinlik yaşına çatmayana tərbiyəvi təsir göstərmək və onun davranışına nəzarət etmək vəzifəsi qoyulmasından ibarətdir. Nəzarətə götürmə həmin tədbiri tətbiq edən orqanın müəyyən şəxslərə və ya müvafiq dövlət orqanına yeniyetmənin davranışına müntəzəm nəzarətin, cəmiyyətə zidd davranışa rəvac verən şərtlərin aradan qaldırılmasının zəruriliyinə dair ünvanların göstərişini nəzərdə tutur. Bu tədbir valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər yetkinlik yaşına çatmayana müsbət təsir göstərməyə qadir olduqda məqsədəuyğundur.

Vurulmuş ziyanı aradan qaldırmaq (AR CM-in 87.3-cü maddəsi) yetkinlik yaşına çatmayanın əmlak vəziyyəti və müvafiq əmək vərdişlərinə malik olması nəzərə alınmaqda onun üzərinə qoyulur və həmin şəxs tərəfindən vurulmuş ziyanın kompensasiya edilməsində (pul kompensasiyası, analoji predmetin verilməsi, öz əməyi ilə ziyanın aradan qaldırılması) ifadə olunur. Göstərilən tədbirin tətbiqi yalnız 15 yaşına çatmış yeniyetmələr barəsində mümkündür. Öz əməyi ilə vurulmuş ziyanın aradan qaldırılmasında ifadə olunan məcburi tədbirlərin seçilməsi zamanı yetkinlik yaşına çatmayanın müvafiq əmək vərdişlərinə malik olması zəruridir. Vurulmuş ziyanı ödəmək vəzifəsində ifadə olunan məcburi tədbirin təyin edilməsi zamanı isə yetkinlik yaşına çatmayan şəxs müstəqil əmək haqqına malik olmalı və ya təqaüd almalıdır.

Asudə vaxtın məhdudlaşdırılması və yetkinlik yaşına çatmayanın davranışına xüsusi tələblərin qoyulması onun müəyyən yerlərə getməsinə, asudə vaxtından istifadənin müəyyən formalarını, o cümlədən mexaniki nəqliyyat vasitələrinin idarə olunmasını, günün müəyyən vaxtlarından sonra evdən kənardə olmamasını, müvafiq dövlət orqanının icazəsi olmadan başqa ərazilərə getməməsinə nəzərdə tuta bilər. Yetkinlik yaşına çatmayana, həmçinin təhsilini davam etdirmək və ya yerli icra hakimiyyəti orqanlarının köməyi ilə işə düzəlmək vəzifəsi də müəyyən edilə bilər. Bu tədbirlərdən başqa asudə vaxtın məhdudlaşdırılması və yetkinlik yaşına çatmayanın davranışına xüsusi tələblərin qoyulması digər tədbirləri də nəzərdə tuta bilər. (11, s.566)

AR CM-in 88.3-cü maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayana eyni vaxtda bir neçə tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər. Məsələn, xəbərdarlıq, vurulmuş ziyanı aradan qaldırmaq vəzifəsi və müəyyən yerlərə getməyin qadağan edilməsi kimi tədbirlərin eyni zamanda tətbiqi mümkündür. AR CM-in 88.2.2-ci 88.2.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi müddəti bu tədbirləri təyin etmiş müvafiq dövlət orqanı tərəfindən müəyyən olunur.

Yeni AR CM-nə görə tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər təkcə böyük ictimai təhlükə törətməyən deyil, həm də az ağır cinayət törətmiş yeniyetmələrə tətbiq oluna bilər. Yeni CM-ə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan tərbiyəvi təsir tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. Bu tədbirlər təhqiqat orqanı, müstəntiq, prokuror, həmçinin məhkəmə tərəfindən təyin oluna bilər, lakin həmin tədbirlərin onların məcburilik xarakterini nəzərə almaqla təyini yalnız məhkəmə tərəfindən mümkündür. (12)

Yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı məcburi tədbirlərin tətbiqi cinayət məsuliyyətini alternativliyi olmaqla həmin şəxslərə cəzanın tətbiq olunmasını istisna edir.

Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə cinayət məsuliyyətindən azad etmə şərti xarakter daşıyır. AR CM-in 88.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirləri mütəmadi olaraq yerinə yetirmədikdə, müvafiq dövlət orqanının təqdimatı əsasında həmin tədbirlər ləğv edilir və materiallar yetkinlik yaşına çatmayanın cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün məhkəməyə göndərilir. Mütəmadi olaraq yerinə yetirməmə dedikdə məcburi tədbirlərin yetkinlik yaşına çatmayan tərəfindən iki dəfədən artıq icra olunmaması başa düşülür.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs səmimi peşmanlıq, zərər çəkmiş şəxslə barışma, şəraitin dəyişməsi və müddətin keçməsi ilə bağlı ümumi normalar əsasında da cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

AR CM-in 91-ci maddəsinə uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət məsuliyyətindən azad edilərkən məcəllənin 75-ci maddəsində müəyyən edilmiş müddətlər yarımbarı azaldılır və aşağıdakı kimi olur: böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətə görə - bir il; az ağır cinayətə görə - iki il yarım, ağır cinayətə görə - beş il; xüsusilə ağır cinayətə görə - yeddi il yarım.

Müddətlərin hesablanması və dayandırılması qaydası haqqında AR CM-in 75.2-ci və 75.3-cü maddələrində müəyyən olunan müddəalar yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə də şamildir.

İşin nəticəsi: Məqalənin yazılması ilə gəldiyimiz nəticə ondan ibarətdir ki, yetkinlik yaşına çatmayanların həyat tərzi şəxsiyyətlərinin psixoloji aspektləri, intellekti, fiziki və əqli inkişaf səviyyəsi nəzərə alınaraq onlara məhkəmələr tərəfindən cəzadan fərqli olaraq daha çox tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar BMT Baş Məclisinin 29 noyabr 1985-ci il tarixli Pekin Konvensiyası.
2. Həsənova Ş.Ş Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi üzrə yetkinlik yaşına çatmayanların məsuliyyətdən azad edilməsi məsələləri “ Adiloğlu” nəşr. Bakı, 2005
3. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. Bakı, Qanun, 2008.
4. Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı”, 1998
5. AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 7.05.1964-cü il tarixli 1 sayılı Qərarı. (1961-1997). Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” 1998
6. Смирнова Н.Н. Уголовное Право. С.-П.1998
7. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2022-ci il.
8. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. М. Наука, 1974
9. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2018
10. AR Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. 1-ci hissə, Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2018
11. Naumov A.V. Cinayət hüququ. Bakı, Qanun, 1998
12. Kərimov Ş.M. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraat zamanı müəyyən edilməli olan yaş həddi. Bakı, “ Qanun jurnalı” № 09(137) 2005

Compulsory educational measures applied to minors

The article is devoted to the mandatory measures of educational nature to minors in criminal law.

In particular, during the release of a minor from criminal liability, for the characterization of his personality, committing a crime for the first time, the absence of a conviction, his attitude to work and education, his participation in public life, his moral qualities, his addiction to alcohol, the motive of the crime, the degree of participation of the teenager and attitude to the committed crime, are widely covered in the article. Committing the crime under the influence of older people, the adolescent's marital status,

Принудительные меры воспитательного характера, применяемые к несовершеннолетним

Статья посвящена применению принудительных мер воспитательного характера к несовершеннолетним в уголовном праве.

В частности, при освобождении несовершеннолетнего от уголовной ответственности для характеристики его личности, совершения им преступления впервые, отсутствия судимости, его отношения к труду и учебе, участия в общественной жизни, его нравственные качества, склонность к алкоголю, мотив преступления, степень участия подростка, влияние старших в совершении преступления, семейное положение и отношение к совершенному преступлению и др. факты широко освещены в статье.

Şəlalə Həsənova
Hüquqi Ekspertiza və Qanunvericilik Təşəbbüsləri
Mərkəzi tabeliyində Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu
publik hüquqi şəxsin "Hüquqi Tədqiqat" şöbəsinin
hüquq tədqiqatçısı, h.ü.f.d., dosent

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİNDƏN AZAD EDİLMƏSİNİN BƏZİ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Cinayət məsuliyyətindən azad etmə dedikdə, dövlətin şəxsi törətdiyi cinayətə görə mühakimə etməkdən, barəsində ittiham hökmü çıxarmaqdan, habelə cəza tətbiq etməkdən imtina etməsi başa düşülür [4, s. 518; 5, s. 493]. Cinayət məsuliyyətindən azad etmə məsələlərini Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra – CM) müxtəlif normaları tənzim edir. Bu normaların əsas hissəsi CM-in “Cinayət məsuliyyətindən azad etmə” adlanan 11-ci fəslində cəmlənmişdir. Belə ki, həmin fəsildə cinayət məsuliyyətindən azad etmənin aşağıdakı növləri nəzərdə tutulur: səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə; zərərçəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə; mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə; iqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə; şəraitin dəyişməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə; narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad etmə; müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün CM-in 11-ci fəslinin əhəmiyyəti ondadır ki, həmin fəsildə sadalanan cinayət məsuliyyətindən azad etmə növləri ümumi xarakterli olub, həm cinayət törədərkən artıq yetkinlik yaşına çatmış şəxslərə tətbiq edilə bildiyi kimi, həm də cinayət törədərkən yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərə də tətbiq edilir.

Bununla yanaşı, CM-də yalnız yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üçün nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyətindən azad etmə növü də təsbit edilmişdir. Belə ki, CM-in 88.1-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət etdikdə, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onun islah olunması mümkün hesab edilərsə, həmin şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

Milli hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanları cinayət məsuliyyətindən azad etməklə onların barəsində tər-

biyövi xarakterli məcburi tədbirlər həm məhkəmə, həm də ibtidai istintaq zamanı müstəntiq, prokuror tərəfindən tətbiq edilə bilər [1, s. 288; 2, s. 518].

Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlıqla mübarizə məsələlərinə qlobal miqyasda baxdıqda, şahidi olmaq mümkündür ki, dünya ictimaiyyəti cinayət törətmiş uşaqların cəzalandırılmasını deyil, onların alternativ yollarla islah edilməsini və mümkün qədər cinayət məsuliyyətindən azad edilməsini prioritet hesab edir.

Məsələn, BMT-nin 29 noyabr 1985-ci il tarixli Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində ədalət mühakiməsinin icrasına aid minimal standart qaydalarının (Pekin qaydalarının) 11-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə səlahiyyətli hakimiyyət orqanları mümkün qədər işin rəsmi araşdırılmasından çəkinməlidirlər; polis, prokurorluq və yetkinlik yaşına çatmayanların işlərini aparan digər orqanlar bu işlər üzrə öz mülahizələrinə görə, işə rəsmi şəkildə baxılmadan, müvafiq hüquq sistemində bu məqsədlə qoyulmuş meyarlara, həmçinin bu Qaydalardakı prinsiplərə əsasən qərar qəbul etməyə müvəkkil olunmalıdır. BMT-nin 20 noyabr 1989-cu il tarixli Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasının 40-cı maddəsinə görə, iştirakçı dövlətlər cinayət qanunvericiliyini pozmuş hesab edilən, onun pozulmasında ittiham olunan və ya təqsirli bilinən hər bir uşağın elə bir rəftara hüququ olduğunu qəbul edirlər ki, həmin rəftar uşaqda ləyaqət və mənlilik hissəsinin inkişafına kömək edir, onda başqalarının insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət hissini möhkəmləndirir. Bu zaman uşağın yaşı və onun cəmiyyətə reintegrasiya olunmasına və cəmiyyətdə faydalı rol oynamasına kömək göstərməsi arzusu nəzərə alınır. BMT tərəfindən 14 dekabr 1990-cı il tarixdə Ər-Riyad şəhərində qəbul edilmiş Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının xəbərdar edilməsinin Rəhbər Prinsiplərində qeyd olunur ki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı cəmiyyətdə cinayətkarlığın qarşısının alınması üçün vacib aspektidir. 5-ci Prinsipdə xüsusi vurğulanır ki, uşaqların ciddi zərər vurmaqla bağlı olmayan cinayətlərinə görə cəzalandırma siyasətindən uzaq olmaq lazımdır.

Cinayət qanununun nəzərdə tutduğu imkanlardan istifadənin genişləndirilməsi hesabına yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi hallarının mümkün qədər çoxaldılması və bunun əsas nəticələrindən biri olaraq, uşaqlar arasında məhkumluq dərəcəsinin azaldılması dövlət başçısı, cənab İlham Əliyevin cəza siyasəti ilə də uzlaşan, ondan irəli gələn məsələlərdən biridir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyə-

yətdən təcridətmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə 10 fevral 2017-ci il tarixli, 2668 №-li Sərəncamında birbaşa olaraq göstərilmişdir ki, ibtidai istintaq və məhkəmə icraatı zamanı böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır, o cümlədən iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətlərə görə həbs qətimkan tədbirinin geniş tətbiq edilməsi, habelə həmin cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmənin dinamikasının artması məhkumların sayının çoxalmasına və penitensiar müəssisələrin yüklənməsinə səbəb olur. Odur ki, qanunla yol verilən şərtlər daxilində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi hallarının sayının artırılmasının müsbət cəhətləri dövlət başçısının cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi ideyası ilə öz təsdiqini tapır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi institutu ilə bağlı konkret problemlərə gəlincə, ilk növbədə qeyd etmək istərdik ki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin üsullarından biri kimi amnistiya institutu çıxış edir. Belə ki, CM-in 81.2-ci maddəsinə əsasən, cinayət törətmiş şəxslər amnistiya aktı ilə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilərlər. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasında amnistiya aktlarının tarixi öyrənilərkən görünür ki, ölkəmizdə heç zaman sırf uşaqlara, yəni yalnız yetkinlik yaşına çatmayanlara ünvanlanmış amnistiya aktı qəbul edilməmişdir. Hesab edirik ki, dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi ideyasının və ümumiyyətlə, ölkədə uşaq siyasətinin davamı və inkişafı olaraq, hər il, hakim Yeni Azərbaycan Partiyasının təşəbbüsü ilə, Milli Məclis tərəfindən “Uşaq amnistiyası” haqqında müvafiq akt qəbul edilə bilər. Fikrimizcə, bu amnistiya aktını simvolik olaraq, 1 iyun – Uşaqların Beynəlxalq Müdafiəsi Gününə həsr etmək olar. Tərəfimizdən aparılmış proqnozlaşdırma onu göstərir ki, hər il “Uşaq amnistiyası”nın tətbiqi cinayət məsuliyyətindən azad edilən uşaqların sayını 30-40 %-dək artırma bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin problem məsələlərindən biri də Azərbaycanda yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri üzrə ixtisaslaşmış “Yuvenal məhkəmə”nin mövcud olmamasıdır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin (bundan sonra – CPM) 435.1-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin törətdikləri cinayətlər barədə cinayət işlərinə daha təcrübəli hakimlər tərəfindən baxılmalıdır. Biz isə hesab edirik ki, belə cinayət işlərinə ümumi təcrübəsi daha çox olan deyil, sırf yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə iş sa-

həsində təcrübəsi daha çox olan, bu sahədə xüsusi hazırlıq keçmiş, xüsusi treninqləri başa vurmuş hakimlər tərəfindən baxılmalıdır. Çünki elə ola bilər ki, hansısa məhkəmənin hakimi ümumiyyətlə kifayət qədər uzun illər təcrübəsinə malik olsun, lakin bu illər ərzində bir dəfə də olsun yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin törətdiyi cinayətə dair işə baxmasın. Odur ki, fikrimizcə, qeyd edilən məsələdə ümumi təcrübənin çoxluğu deyil, məhz uşaqlarla iş təcrübəsinə önəm verilməlidir. Bunun öhdəsindən gəlmənin ən optimal yolu isə ölkədə xüsusi ixtisaslaşmış “Yuvenal məhkəmənin” yaradılması və bu məhkəməyə təyin olunacaq hakimlərin xüsusi hazırlanmasıdır.

Xatırlatmaq istərdik ki, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 30 iyun 2008-ci il tarixli qərarının 18-ci bəndində verilmiş izaha görə, AR CM-in 88-ci maddəsinə əsasən məhkəmə ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət əməli törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onun islah və tərbiyə olunmasını mümkün hesab edərsə, həmin şəxsləri cinayət məsuliyyətindən azad edə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onun cinayət məsuliyyətindən azad olunması məsələsinin həlli zamanı nəzərə alınmalıdır ki, belə şəxsin barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin mümkünlüyü nəticəsinə gəlmiş məhkəmə bu əsasla cinayət işinin icraatına həm məhkəmə hazırlıq iclasında, həm də məhkəmə baxışının nəticəsi olaraq xitam verə bilər.

Göründüyü kimi, hazırda yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin məhkəmə mərhələsində cinayət məsuliyyətindən azad olunması məsələsinin həlli bilavasitə hakimin daxili inamından, onun şəxs barəsində gələcəyi nəticədən asılıdır. Bu amil də bir daha onu göstərir ki, uşaqlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərə baxmaq üçün hakimlərin xüsusi hazırlanması və onların vahid “Yuvenal məhkəməyə” təyin edilməsi çox aktualdır. Çünki məhz xüsusi hazırlanmış hakimlər cinayət əməli törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onun islah və tərbiyə olunmasını mümkün olub-olmaması məsələsini dəqiqliklə qiymətləndirə bilərlər.

Diqqət yetirilməli olan problemlərdən biri kimi qeyd edilməlidir ki, CPM-də yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin prosessual qaydalarının hüquqi tənzimlənməsində boşluqlar mövcuddur. Belə ki, əgər CPM-in “Cinayət təqibinin həyata keçirilməməsinə imkan verən hallar” adlanan 40-cı maddəsinə nəzər salsaq, görərik ki, orada

Cinayət Məcəlləsinin 72, 73, 73-1, 73-2 və 74-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayət məsuliyyətindən azad etmə halları mövcud olduqda təhqiqatçı, müstəntiq və prokurorun necə hərəkət etməli olması, hansı formada qərar qəbul etməli olması qaydaları ətraflı nəzərdə tutulmuşdur. Lakin artıq qeyd etdiyimiz kimi, CM-in 88.1-ci maddəsi də əslində, cinayət məsuliyyətindən azad edilmənin müstəqil növünü nəzərdə tutur və əslində, prosessual hüquq üçün həmin hal cinayət təqibinin həyata keçirilməməsinə imkan verən hallardan biridir. Buna baxmayaraq, CPM-in 40-cı maddəsində bu hal nizamlanmır və CM-in 88.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan hal mövcud olduqda təhqiqatçı, müstəntiq və prokurorun necə hərəkət etməli olması, hansı formada qərar qəbul etməli olması suallarına CPM-də faktiki olaraq, konkret cavab verilmir. Bu boşluğun aradan qaldırılması məqsədilə təklif edirik ki, CPM-ə aşağıdakı redaksiyada yeni maddə əlavə edilsin:

“40.2-1. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 88.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halda təhqiqatçının və ya müstəntiqin prokurorla razılaşdırılmış qərarına əsasən cinayət təqibi başlanılmaya və ya ona xitam verilə bilər”.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, CM-in 88.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal mövcud olduqda, məhkəmə tərəfindən cinayət təqibinə xitam verilməsi qaydası da CPM-də konkret bir şəkildə tənzim edilmir. Bu boşluğun aradan qaldırılması üçün isə, CPM-in 41-ci maddəsinə aşağıdakı redaksiyada yeni maddənin əlavə edilməsini təklif edirik:

“41.8. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onun cinayət məsuliyyətindən azad olunmasının mümkünlüyü nəticəsinə gəlmiş məhkəmə bu əsasla cinayət işinin icraatına həm məhkəmə hazırlıq iclasında, həm də məhkəmə baxışının nəticəsi olaraq xitam verə bilər”.

Həmçinin qeyd etmək yerinə düşər ki, AR CM-in 91-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət məsuliyyətindən azad edilərkən, CM-in 75 -ci maddəsində (Müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə) müəyyən edilmiş müddətlər yarımbara azaldılır. Bu, çox humanist addımdır, çünki yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi zamanı şəxsin vəziyyətinin yüngülləşdirilməsi istiqamətində differensasiya nəzərdə tutur. Başqa sözlə, CM-in 91-ci maddəsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi zamanı əlavə güzəşt müəyyən edir. Ümumiyyətlə, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmadan cinayət törədən şəxslərə xüsusi qayğı ilə ya-

naşır [3, s. 3]. Bununla belə, göründüyü kimi, həmin güzəşt müasir dövr üçün məhdud məsələyə, yəni yalnız CM-in 75-ci maddəsi ilə müəyyən edilən cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinə şamil edilir. Hesab edirik ki, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi baxımından yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi zamanı şəxsin vəziyyətinin yüngülləşdirilməsi istiqamətində güzəştlərin dairəsi və həcmi bir az da genişləndirilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq AR CM-in 91-ci maddəsinin aşağıdakı yeni redaksiyada verilməli olmasını zəruri hesab edirik:

Maddə 91. Yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət məsuliyyətindən və ya cəza çəkməkdən azad edilərkən güzəştlər

91.1. Yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət məsuliyyətindən və ya cəza çəkməkdən azad edilərkən, bu Məcəllənin 75 və 80-ci maddələrində müəyyən edilmiş müddətlər yarıbayarı azaldılır.

91.2. Yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət məsuliyyətindən bu Məcəllənin 73-1 və 73-2-ci maddələrində müəyyən edilmiş qaydada azad edilərkən dövlət büdcəsinə edilməli olan ödənişlərin miqdarı yarıbayarı azaldılır.

Nəhayət, CM-in 88.1-ci maddəsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin əsas şərtlərindən biri kimi tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsilə onun islah olunmasının mümkünlüyünü nəzərdə tutduğu üçün hesab edirik ki, qeyd edilən tədbirlərin dairəsinin əlçatan və asan realizə edilə bilən yeni tədbirlər hesabına genişləndirilməsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi imkanlarını daha da artırma bilər. Bununla əlaqədar olaraq, biz CM-in 88.2-ci maddəsinə yeni **“88.2.1-1. üzr istəmək öhdəliyinin qoyulması;”** maddəsinin əlavə edilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası / red. F.Y. Səməndərov, 2 cildə, I cild. Bakı: Hüquq yayım evi, 2021, 712 s.
2. Babayeva S.M. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 551 s.
3. Həsənova Ş.Ş. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi üzrə yetkinlik yaşına çatmayanların məsuliyyətdən azad edilməsi məsələləri. Problemlər və onların həlli yolları. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2005, 164 s.
4. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı: Hüquq yayım evi, 2021, 724 s.
5. Vəliyev S.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 552 s.

Hakim Əzizov

*Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının
Hüquq və humanitar elmlər kafedrasının müdiri,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru*

TÜRK HÜQUQUNDA YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRƏ TƏYİN EDİLƏN CƏZA NÖVLƏRİ

I. Giriş

Uşaqıq və yetkinlik yaşına çatmayanların cinayəti anlayışı ilk dəfə Roma İmperiyası dövründə “12 lövhə qanunu” adlanan qaydalar da yer almışdır. 12 Lövhə qanunlarında cinayət məsuliyyəti; Yetişkin olan və olmayanlar olmaq üzərə ikiyə bölünür. Cinayət məsuliyyəti uşağın müəyyən yaşda olub-olmamasına görə deyil, yetkin olub-olmamasına görə qiymətləndirilirdi. 12 Lövhə Qanununun tətbiqində oğlanların 14 yaşında, qızların isə 12 yaşında yeniyetmə olduğu qəbul edilirdi. Bu qiymətləndirmə nəticəsində uşağın yetkin olmadığı qənaətinə gəlinəydi halda, əməli ölüm cəzası tələb edəcək qədər ağır olsa belə, uşağı cəzalandırmamaq, xəbərdarlıq etmək və vurduğu zərərin iki qatını ödəmək kimi sanksiyalar tətbiq edilirdi. Roma hüququnun klassik hüququ adlanan dövrdə uşağın danışa bildiyi dövrə qədər olan yaşı mütləq məsuliyyətsizlik dövrü kimi qəbul edilmiş, yeniyetmə olan, lakin yaşı tamam olmamış dövrə yaxın olan uşaqlara verilən cəzalar isə mərhəmət kimi səbəblərdən ola bildikcə aşağı həddən verilmişdir.

Buna görə Roma hüququnda 12 Lövhə Qanunlarından sonra uşaqlar; danışa bildiyi yaşa qədər tamamilə məsuliyyətsiz sayılırdılar, qızlar 12 yaşını, oğlanlar 14 yaşını doldurmadıqca yetişkin sayılmamışlardır.

Orta əsrlərdə uşağı yaxşı bir xristian kimi yetişdirmək qayğısı ilə uşağa maraq artmış, uşağın mənəvi cəhətdən zəif olduğu, öz başına heç bir dəyəri olmadığı, ancaq bir miniatür kimi qəbul edilməli olduğu irəli sürülmüşdü. O dövürdə uşaq təkcə ata ilə deyil, həm də kilsə ilə əlaqəli bir varlıq kimi görünürdü.

Katolik Kilsəsinin doğru ilə batili ayırd etmə yaşı olaraq gördüyü və ağıl yaşı adlandırılan yeddi yaş cinayət məsuliyyəti yaşı olaraq qəbul edilmiş və uşaqılığın 18 yaşında bitdiyi qəbul edilmişdir. Kilsə yeddi yaşına çatmamış insanları uşaq olaraq deyil, ruhi xəstələr kimi dəyərləndirmiş və hərəkətlərində heç bir qəsdli niyyətin olmadığını qəbul edərək məsuliyyət daşımaları fikrini mənimsəmişdir.

Aydınlanma dövründə uşağa baxış fərqli idi, uşağa ilkin günahın təzahürü kimi baxan orta əsr anlayışı əvəzinə, uşaq məsumluq simvolu kimi qəbul

edilmiş və onu çirklənmədən qorumaq lazım olduğu iddia edilmişdir. Uşaqlar da artıq xalqdan biri kimi və vətəndaş olduqları ideyası qəbul olunduğundan atanın uşaq üzərində mütləq hakimiyyəti bu dövrdə yavaş yavaş ortadan qalxmağa başlamışdır.

Feodal rejiminin və istehsal formalarının dağılması və kapitalist istehsal üsulunun başlanması ilə baş verən transformasiyada uşaqların ağır yoxsulluq şəraitində, bir dəfə cinayət törətdikləri zaman davamında da cinayət işləməyə üz tutduqları müşahidə edilmiş, cinayətlərin təkrar törədilməsinin qarşısının alınması üçün səylər göstərilməmişdir.

İslam hüququnda isə cinayət məsuliyyəti yaşı qız və oğlanlara görə fərqli müəyyən edilir və uşağın yeniyetmə sayılacaq yaş həddinə çatıb-çatmaması əsas alınır. Kilsə qanunundan fərqli olaraq, yetkinlik yaşına çatmamaq bir növ ruhi xəstəlik kimi qiymətlənilməyib hərəkətlərdə qəsdli niyyəti aradan qaldıran səbəb kimi deyil, şəxsi yetkinlik üçün zəruri səbəblərin olmaması kimi qəbul edilir. Uşaqlar arasında fərq qoyulub, yaxşını pisdən ayıra bilən uşaqların məsuliyyət daşdıqları qəbul edilirdi, lakin böyüklərə tətbiq edilən sanksiyaların əvəzinə danlamaq, nəsihət vermək, dəyənək çəkmək kimi cəzalardan birinin seçilərkən tətbiq edilməsi mühakiməni edən qadının ixtiyarına buraxılmışdır.

Osmanlı İmperiyasında atanın uşaq üzərində mütləq hökmranlığı qəbul edilirdi. Uşaq qohum-qonşu birliyində böyüyür və dinə görə uşaq məsumluğun, saflığın bir nümayəndəsi kimi görülürdü.

Bu dövrdə uşaq dindən qaynaqlanan itaət mədəniyyətinin və mənəviyyatının çox güclü olduğu bir mühitdə yaşayırdı.

Osmanlı İmperatorluğunda 1858-ci ilə qədər İslam hüququ tətbiq edilmiş və böyük ölçüdə 1810-cu il Fransa Cəza Məcəlləsindən tərcümə edilmiş 1858-ci il Cinayət Məcəlləsi (Rumi 1274) İslam hüququnun təsiri altında yetişkin olmayanların cinayət məsuliyyəti olmadığını, yeniyetmə olmağın artıq cinayət məsuliyyətinin yeganə şərti olmadığını qəbul etmişdir.

Uşaqların müdafiəsi ilə bağlı ilk mühüm təşəbbüs Mithat Paşanın 1868-ci ildə Dunay valisi olarkən qurduğu “uşaq islah müəssisələri” olmuşdur. Daha sonra imperiyanın bütün əyalətlərində oxşar qurumların yaradılması istiqamətində dövlət tərəfindən addımlar atılmağa başlanmışdır.

Sultan II. Əbdülhəmid dövründə dilənçiliyin qarşısını almaq üçün 1895-ci ildə İstanbulda Darülaceze qurulmuş və yetim uşaqlar bu müəssisədə himayə altına alınmışdır.

II. Türk hüququnda yetkinlik yaşı və veriləcək cəzalar

5237 sayılı Türk Cəza Qanununun (bundan sonra TCQ) 6/1-c maddəsinə əsasən, 18 yaşı tamam olmayan şəxs uşaq sayılır. Yenə 5395 sayılı Uşaq Müdafiəsi Qanununun (bundan sonra UMQ) 3/1-a maddəsinə əsasən, 18 yaşını

tamamlamamış şəxs daha erkən yaşda yetkin olsa belə uşaq sayılır. Bu iki müddəa birlikdə qiymətləndirildikdə; 18 yaşına çatmamış hər bir şəxs uşaq sayılır. Həmin şəxs 18 yaşından əvvəl yetkin olsa belə, uşaq sayılmağa davam edəcək. Bu mənada; 4721 sayılı Türk Mədəni Qanununun (TMQ) 11-ci maddəsində yetkinlik yaşı 18 olaraq qəbul edilmiş 12-ci maddəsində 15 yaşına çatmış şəxs valideynlərinin razılığı ilə və məhkəmənin razılığı ilə yetkin sayıla biləcəyi, 16 yaşını tamamlayan şəxsin hakimin qərarı ilə, 17 yaşını tamamlayan şəxsin isə valideynlərinin razılığı ilə nikaha girə biləcəyi və evlənənin də şəxsi yetkin qılacağı müəyyən edilsə də şəxs uşaq sayılmağa davam edəcəkdir.

Türkiyədə uşaqların cinayət məsuliyyəti 3 fərqli yaş qrupuna görə müəyyən edilir. 12 yaşa qədər, 12-15 yaş və 15-18 yaşlı uşaqların cinayət məsuliyyəti. Cinayət prosesi zamanı cinayət qabiliyyətinin müəyyən edilməsində mühüm məqam uşağın cinayət törətdiyi zaman neçə yaşında olmasıdır. TCQ. çərçivəsində uşaqların cəzalandırılmasında böyüklərdən fərqli olaraq cəzanın azaldılması anlayışı və yetkinlik yaşına çatmayan anlayışı müzakirə edilir. TCK-nın 31-ci maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayanları və cinayət məsuliyyətini 3 qrupa bölmək lazım gəldikdə;

1. 5237 sayılı TCQ-nun 31/1 maddəsinə əsasən, əməli törətdiyi zaman 12 yaşına çatmamış uşaqlar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir. Qanunverici qəbul edib ki, 12 yaşına çatmamış uşaqların törətdikləri əməldən asılı olmayaaraq cinayət məsuliyyətləri yoxdur. Ona görə də bu yaş qrupunda olan uşağın cinayət məsuliyyətinin olub-olmaması ilə bağlı hər hansı araşdırma aparıla bilməz. Bu yaş qrupunda olan uşaqlar üçün xüsusi təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq oluna bilər. Bu tədbirlər nədir? 5237 sayılı TCQ-nun 56/1 maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti daşımayan uşaqlar üçün tətbiq olunacaq tədbirlərin qanunla tənzimlənməsinə qəbul edilmişdir. Bu müddəaya uyğun olaraq tənzimlənən UMQ-nun 11-ci maddəsində həmin qanunun 5-ci maddəsində tənzimlənən qoruyucu və dəstəkləyici tədbirlərin cinayət törətmiş, lakin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmədiyi üçün cəzalandırıla bilməyən uşaqlar üçün təhlükəsizlik tədbiri kimi həyata keçiriləcəyi göstərilmişdir. Bu tədbirlər:

a. Təربiyə tədbiri: uşağın bir günlük və ya yatılı internat şəklində təhsil müəssisəsində davam etdirilməsidir; iş və peşə əldə etmək üçün peşə və ya sənətə yiyələnmə kursuna getmək və ya peşəkar ustanın yanında və ya dövlət və ya özəl sektorda iş yerlərində yerləşdirilməsi deməkdir.

b. Məsləhət görmə tədbiri: uşaq tərbiyəsi ilə bağlı məsləhətin birbaşa uşağa deyil, uşağa qayğı göstərən ona baxan şəxslərə verilməsi deməkdir. Məsləhət uşaqların təhsili və inkişafı ilə bağlı problemlərinin həllində onlara rəhbərlik etmək məqsədi daşıyır.

c. Qayğı tədbiri görmə: uşağa qulluq edən şəxsin öz vəzifəsini yerinə

yetirə bilməməsi halında görülə bilən tədbir növüdür. Bu, uşağa qulluq etmək üçün uşağın rəsmi və ya özəl uşaq evinə və ya himayədar ailə xidmətlərindən faydalanması və ya ora yerləşdirilməsi deməkdir.

d. Sığınacaq tədbiri: həyatı təhlükə altında olan uşaqlı insanlar və ya hamilə qadınlar üçün uyğun sığınacaq təmin etmək.

e. Sağlamlıq tədbiri dedikdə: uşağın fiziki və psixi sağlamlığının qorunması və müalicəsi, asılılıq yaradan maddələrdən istifadə edənlərin müalicəsi üçün zəruri olan müvəqqəti və ya daimi tibbi yardımın və reabilitasiyanın göstərilməsidir.

2. 5237 sayılı TCQ-nun 31/2-ci maddəsinə əsasən, 12 yaşı tamam olmuş, lakin əməlin törədilməsi zamanı 15 yaşını tamamlamamış uşaqların cinayət məsuliyyətinin olub-olmadığını müəyyən etmək lazımdır. Bu təsbit nəticəsində uşağın cinayət məsuliyyətinin olmadığı qənaətinə gəldikdə, 12 yaşından kiçik uşaqlarda olduğu kimi cəzanın müəyyən edilməsinə yer qalmır ancaq cinayət məsuliyyətinin olması qənaətinə gəlinmişsə, bu məsuliyyətin yaşına görə 15-18 yaş qrupunda olan yetkinlərə və uşaqlara nisbətən daha az olacağı qanunla qəbul olunduğu üçün daha az cəza tətbiq olunacaqdır. Bu yaş qrupunda olan uşaqların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün iki şərtin varlığına baxılır: həm uşağın "törətdiyi əməlin hüquqi mənasını və nəticələrini dərk etmək qabiliyyəti", həm də "öz davranışını istiqamətləndirmək bacarığı"¹. Bu yaş qrupunda olan cinayəti törədən şəxsin cinayət məsuliyyətinin olub-olmaması ilə bağlı qərar vermək səlahiyyəti sırf hakimə aid olduğundan, ibtidai araşdırma mərhələsində ibtidai istintaqı aparən dövlət ittihamçısının təqsirkarın cinayət məsuliyyətinin olmadığı qənaətinə gələrək ortada cinayət olmadığı barədə qərar qəbul etməsi mümkün deyildir.

3. 5237 sayılı TCQ-nun 31/3-cü maddəsinə əsasən, cinayət törətdiyi zaman 15 yaşı tamam olmuş, lakin 18 yaşına çatmamış uşaqların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi qəbul edilir, lakin uşağın bu məsuliyyəti, yetkinlik yaşına çatanlardan daha azdır və bu yaşda cinayət törədən uşağın böyüklərdən daha az cəza alacağı qəbul edilmişdir.

III. Kar və lal uşaqların cinayət məsuliyyəti

Türk Cinayət Qanunu tənzimləmələrində kar və lal üçün cinayət məsuliyyəti fərqlidir. TCQ-nun 33-cü maddəsinə əsasən, kar və lalların yaş qruplarına görə istifadə edə biləcəyi cəza endirimləri aşağıdakılardır:

¹ 14.05.2014-cü il tarixli və 21195-17566 sayılı Yargıtay qərarında da; Cinayətin törədildiyi tarixdə cinayətə sürüklənən 12-15 yaş arası uşaq haqqında 5237 sayılı TCQ-nun 31/2 maddəsinə əsasən, törətdiyi əməlin hüquqi mənasını və nəticələrini dərk etmək, davranışlarını istiqamətləndirmək qabiliyyətinin inkişafı ilə bağlı psixoloq və ya psixiatr mütəxəssis həkim rəyi alınmadan yazılı qərar verilməsinin düzgün olmayacağı ifadə edilmişdir.

-15 yaşına çatmamış kar və lal uşaqlar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir. Sözügedən şəxslərə qarşı cinayət istintaqı aparıla bilməz, lakin uşaqlar üçün xüsusi təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq oluna bilər.

-15 yaşını tamamlamış; lakin 18 yaşını tamamlamamış kar və lal uşaqlar üçün məhkəmə-tibbi ekspertiza rəyi və sosial araşdırmanın rəyi alınmalıdır. Hesabatlar uşağı təqsirkarlıq qabiliyyəti baxımından qiymətləndirmək üçün yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə hakim və ya məhkəmə və ya prokurorluq tərəfindən qəbul edilir. Sözügedən uşaqlar tərəfindən törədilmiş cinayət ağırlaşdırıcı ömürlük azadlıqdan məhrum etməni zəruri edirsə, 12 ildən 15 ilədək azadlıqdan məhrum etmə; Cinayət ömürlük azadlıqdan məhrum etməni tələb edirsə, 9 ildən 11 ilə qədər; Cinayət başqa həbs cəzalarını tələb edərsə, cəza yarıya qədər azaldılır.

18 yaşını tamamlamış, lakin yaşı 21yaşdan aşağı olan kar və lal şəxslərin təqsirkarlıq qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün məhkəmə-tibbi ekspertiza rəyinin alınması tələb olunmur; lakin bu uşaqlarla bağlı sosial araşdırma müraciət edilməlidir. Cinayət ağırlaşdırılmış ömürlük azadlıqdan məhrum etməni tələb edirsə, 18 ildən 24 ilədək azadlıqdan məhrum etmə; Cinayət ömürlük azadlıqdan məhrum etməni tələb etsə də, 12 ildən 15 ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası alır. Bütün digər müddətli cəzalar üçdə bir nisbətində azaldılır və bu halda hər bir hərəkətə görə təyin olunan həbs cəzasının 12 ildən çox olması mümkün deyil.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Asıcioglu F, Okutan M, Özek H, Elmas İ. Suç İşleyen Sağır ve Dilsizler, İstanbul Barosu Dergisi, 1998, 72(3)
2. Özgenç, İzzet, Türk Ceza Hukuku, Genel Hükümler, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 8. Bası, Ankara 2013.
3. EVİK, Ali Hakan, Çocuk Suçluların Yargılanması ve Yaptırımlarının Uygulanması Rejimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,1998, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü
4. GÜLER,Murat,"Çocuğun Güvenliği Bakımından Çocuk-Suç İlişkisi ve Çocuk Polisi",Milli Eğitim Dergisi, Temmuz-Ağustos-Eylül,2001
5. YENİSEY,Feridun,"Genç Ceza Hukukunun Yeniden Yapılandırılması Hakkında Bazı Düşünceler", Çocuklar ve Suç-Ceza,Karşılaştırılmalı Güncel Ceza Hukuku Serisi 4, Ord.Prof.Dr.Sulhi Dönmezer'in Değerli Hatırasına Armağan, Seçkin Yayınları,Ankara,2005
6. Şen E. Ceza Sorumluluğunu Kaldıran veya Azaltan Sebepler, Sempozyum: Türk Ceza Kanununun 2 Yılı, Teori ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar, TCHD Yayınları: 10, İstanbul 2008
7. <https://www.tckmadde.com/> , (Erişim Tarihi: 15.03.2023)

MƏNZİL OĞURLUQLARI TÖRƏTMİŞ YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN ŞƏXSİYYƏTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN BƏZİ CİNAYƏT-PROSESSUAL, KRİMİNALİSTİK VƏ KRİMİNOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: mənzil oğurluğu, üsul, primitiv, ixtisaslaşmış, peşəkar, şifrəli qıfıl, açar seçmə, qıfıl mexanizmi

Key words: apartment theft, method, primitive, specialized, professional, combination lock, key selection, lock mechanism

Ключевые слова: квартирная кража, способ, примитивный, специализированный, профессиональный, кодовый замок, подбор ключа, механизм замка

Respublikamızın ərazisində törədilən bütün cinayətlərin strukturunda mənzillərdən oğurluqlar xüsusi yer tutur və nəticədə vətəndaşlara kifayət qədər maddi və həm də mənəvi ziyan dəyir. Bir çox hallarda isə bu növ cinayətlərin subyekti qismində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər çıxış edir. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 428.2-ci maddəsi cinayət prosesində yetkinlik yaşına çatmayanlar dedikdə, cinayətin törədilməsi anıadək on səkkiz yaşına çatmamış şəxslər başa düşülür. Vacib məqamlardan biri də Azərbaycan Respublikası CPM-in 429-cu maddəsində törədilən cinayət üzrə müəyyən edilməli olan hallardan başqa yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraat zamanı aşağıdakı halların da müəyyən edilməsinin nəzərdə tutulmasıdır:

1. Yetkinlik yaşına çatmayanın yaşının müəyyən edilməsi.

Şəxsin şəxsiyyəti, o cümlədən yaşı doğum haqqında şəhadətnamə və ya şəxsiyyət vəsiqəsi ilə müəyyən edilir. Bu zaman şəxsin on səkkiz yaşa çatması onun doğulduğu gündən deyil, həmin günün qurtardığı vaxtdan, yəni sonrakı günün başladığı andan götürülür. Əgər ilkin materialların yoxlanılması zamanı yeniyetmənin dəqiq yaşını müəyyən etmək mümkün olmamışdırsa, onda bu məsələ cinayət işinə başlandıqdan sonra, istintaq prosesində həll edilir. Şəxsiyyət vəsiqəsi və ya doğum haqqında şəhadətnamə olmadıqda, yaş həddi müvafiq sənədlərin (tibbi kartın, tədris müəssisələrində karguzarlıq sənədlərinin, kadrlar şöbəsindən şəxsi işin və s.) alınması yolu ilə mü-

əyyən edilir. Bu məqsədlərlə şahidlər (valideynlər, himayəçilər, qohumlar və s.) dindirilə bilər. Digər imkanlar olmadıqda şəxsin yaşı məhkəmə-tibbi və məhkəmə psixoloji ekspertiza təyin edilərək müəyyən edilir. Bu zaman isə nəzərə almaq lazımdır ki, məhkəmə-tibb ekspertizasının rəyi ilə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin yaşı müəyyən olunarkən onun doğum günü ekspertiza rəyində göstərilən ilin son günü hesab olunur. Belə şəxsin yaşı minimum və maksimum illər üzrə müəyyən edildikdə isə ekspertlərin təklif etdikləri minimum yaş əsas götürülür. [2, s2].

2. Yetkinlik yaşına çatmayanın həyat və tərbiyə şəraitinin tədqiq edilməsi.

Qanunun bu göstərişinin həyata keçirilməsi üçün yeniyetmənin ailəsini xarakterizə edən məlumatlar əldə olunaraq aşağıdakılar müəyyənləşdirilir: Bu kateqoriya şəxslərin ailədə həyat və tərbiyə şəraitini aydınlaşdırarkən, onun tərbiyəsi ilə bilavasitə kimin məşğul olmasına, onun həyatı baxışlarının formalaşmasına ailənin necə təsir göstərməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Burada xüsusilə yetkinlik yaşına çatmayanın valideynləri (və ya onları əvəz edən şəxslər) harada və hansı vəzifədə işləmələri, valideynləri arasında qarşılıqlı əlaqə necə olması, qeydiyyatdan keçmiş nikahda olmaları, onların mənəvi simaları və mədəni səviyyələri, uşaqların tərbiyəsinə onların baxışları, münasibəti, yeniyetməni əhatə edən şəraitin xarakteristikası, onun tərbiyəsi ilə valideynlərinin faktiki məşğul olması imkanlarının olub-olmamasının, ailədə başqa uşaqların olması, onların yaş həddi, məşğulluğu, ailənin maddi və məişət şəraiti, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibət, ailədə alkoqolizmdən əziyyət çəkən və əvvəllər məhkum olunmuş şəxslərin olması və bu kimi digər hallar aydınlaşdırılmalıdır.

Bütün bu sadalanan hallar hökmən tədqiq edilməlidir. Çünki yeniyetmənin dünyagörüşü, onun xarakteri, psixologiyası, həyat prinsipləri, kollektivə, əməyə, qadına münasibəti məhz ailədə formalaşır. Şəxs yaxşı və pis barədə ilk təsəvvürləri ailədə əldə edir, yaşlıların davranışını müşahidə edir, çox vaxt onları kor-koranə təqlid edir.

Bir qayda olaraq, mehriban yaşayan və vicdanla çalışan ailələrdə vicdanlı, əməksevər uşaqlar böyüyür, onlar uşaqlıqdan əməyə, ailə və cəmiyyət qarşısındakı vəzifələrinə vicdanla yanaşırlar. Əgər ailədə valideynlər arasında əks münasibət mövcuddursa, burada böyüyən uşaqlar egoist olur, öz məqsədlərinə çatmaq üçün istənilən vasitədən istifadə etməkdən çəkinmirlər. Müəyyən amillərin təsiri nəticəsində onlar çox vaxt cinayət törətmək yoluna qədəm qoyurlar. Adətən, ailənin dağılması uşaqlara ağır təsir göstərir. Nəticədə onların bir çoxu evdən qaçır, avaralıqla məşğul olur, cinayətkar elementlərin təsiri altına düşür və bəziləri cinayət əməlləri törətməyə başlayır-

lar. Yeniyetmənin təhsil və ya iş şəraitini aydınlaşdırarkən, müəyyən etmək lazımdır: o, oxuyurmu? Hansı məktəbdə (texnikumda, liseydə və s.) oxuyur? Hansı sinifdə oxuyur? Onun qiymətləri və davranışı necədir? Müəllimlərinə, sinif yoldaşlarına və digər şagirdlərə qarşı münasibəti necədir? Dərsə davamiyyəti hansı vəziyyətdədir? Təkrar olaraq bir sinifdə qalmışdırmı və hansı sinifdə (yaxud da siniflərdə)? Hansı fənlər onun xoşuna gəlir? O, ictimai həyatda iştirak edirmi və bu iştirak nədə ifadə olunur? O, kiminlə dostluq edir? O, gənclər təşkilatının üzvüdülmü?

Əgər yeniyetmə təhsili buraxmışsa, buna səbəb nə olduğunu, bu hadisənin nə vaxt baş verdiyini, pedaqoji kollektivin, ictimai təşkilatın buna necə reaksiya verməsini, yeniyetmənin təhsil müəssisəsinə qayıtması üçün hansı tədbirlərin görülməsini aydınlaşdırmaq lazımdır. Yeniyetmənin təhsil müəssisəsindən xaric edilməsi hallarında bu təsir tədbirinin nə qədər əsaslı olmasını və bu tədbirin yetkinlik yaşına çatmamışların işləri üzrə Komissiya ilə razılaşdırılıb – razılaşdırılmamasını yoxlamaq lazımdır.

Əgər yetkinlik yaşına çatmayan işləyirsə, burada aşağıdakılar müəyyən edilməlidir: onun harada, hansı qismdə işləməsi, seçdiyi peşənin onun xoşuna gəlib-gəlməməsi, onun bu peşəni necə mənimsəməsi, hansı məbləğdə əmək haqqı alması, işdə özünü necə aparması, tabeliyində olduğu şəxsin (ustanın, briqadirin) ona necə münasibət bəsləməsi, bu şəxslərin mənəvi keyfiyyətləri; əgər yetkinlik yaşına çatmayan işdən sonra axşam məktəblərində təhsil alırsa, onun təhsildə nailiyyətləri; əvvəllər haradaca işləyib-ışləməməsi, işdən nə üçün azad olunması; əmək stajı; yetkinlik yaşına çatmayan üzərində fərdi hamiliyin müəyyən edilməsi və bu hamiliyin məhz nədə ifadə olunması; haminin mənəvi keyfiyyətləri, yeniyetmənin düzgün tərbiyəsinə özünün şəxsi keyfiyyətləri ilə onun təsir edib-etməməsi və s.

Yetkinlik yaşına çatmayanın təhsili və işi ilə əlaqədar öyrənilməli sualların belə geniş dairəyə malik olması heç də təsadüfi deyil. Məlumdur ki, təhsil müəssisəsi və sonradan istehsalat yeniyetmənin ailədə aldığı tərbiyənin davam etdirilməsinə xidmət edir. Məhz bu müəssisələrdə gənclərin əməyinin və asudə vaxtının düzgün təşkili üzrə tərbiyə işinin lazımi səviyyədə təşkili onların cəmiyyətin faydalı bir üzvü kimi böyüməsində mühüm rol oynayır.

Lakin ümumtəhsil məktəblərində, institutlarda və s. inkişaf edən nəslin tərbiyələndirilməsi sistemində ciddi bu kimi pozuntularla tez-tez qarşılaşmalı oluruq. Bu pozuntular heç də yeni insanın formalaşmasına təsir göstərmir. Mənzil oğurluqlarının istintaqı zamanı yeniyetmə təqsirləndirilən şəxsin oxuduğu məktəbdə tərbiyə işinin düzgün qurulmaması, lazımi intizamın olmaması, təhsilin ciddi qüsurlara malik olması, şagirdlərin asudə vaxtının təşkil

edilməməsi aydınlaşdırılır. Bununla yanaşı, uşaqların pis davranışını izah edən daha konkret hallar da aşkar edilir. Belə hallara məktəb gecələrində uşaqların spirtli içkilər içməsi, onların qumar oyunlarında iştirak etməsi və s. aid edilə bilər.

Son dövrlərdə yeniyetmələrin sənaye müəssisələrinə, tikintiyə və nəqliyyata axını artmaqdadır. Lakin təcrübə göstərir ki, müəssisələrin müdiriyyəti və ictimai təşkilatları yeniyetmə oğlan və qızların istehsalat təliminə və tərbiyəsinə lazımi diqqət yetirmirlər. Cinayət işlərinin istintaqı zamanı çox vaxt yeniyetmələrlə heç kimin məşğul olmamasını, onları istehsalat təliminin düzgün təşkil edilməməsini, yeniyetmələrin əməyini mühafizə edən qanunvericiliyin və texniki təhlükəsizlik qaydalarının pozulmasını, yetkinlik yaşına çatmayanların uzun müddət yardımçı işlərdə istifadə olunmasını təsdiqləyən faktlar aşkar edilir. Bütün bunlar yeniyetmədə narazılıq hissləri oyadır, onlar işdən azad olunmağa və yaşamaq üçün başqa yol axtarmağa çalışırlar. İşdən azad olunan yeniyetmə isə qısa müddət ərzində mənfi təsirlərə məruz qalır və cinayət törətmək yoluna qədəm qoya bilər.

3. Yetkinlik yaşına çatmayanın fiziki intellektual və əqli inkişaf səviyyəsi müəyyənləşdirilməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayanın maraqları, onun dostları, vaxt keçirməsi ilə tanış olmaq üçün aşağıdakı suallara cavab tapmaq lazımdır: Yetkinlik yaşına çatmayan özünün asudə vaxtını necə keçirir, o, nəyi daha çox sevir? Hansı kinofilmlər onun xoşuna gəlir, hansı filmlər xoşuna gəlmir? Qəzet, jurnal, kitab oxuyurmu? Hansı ədəbiyyatla maraqlanır, idmanla məşğul olurmu, məhz hansı idman növü ilə məşğul olur? Bədi özfəaliyyət dərnəklərində iştirak edirmi? Yetkinlik yaşına çatmayanın dostları varmı, onlar nə ilə məşğul olurlar? Onlar yeniyetmənin törətdiyi hüquq pozuntusu barədə bilirlərmə, buna onların münasibəti necə olmuşdur? Dostlarının yeniyetməyə təsiri necədir?

Cinayətin törədilməsindən əvvəlki dövrdə şəxsin xarakterinin xüsusiyyətləri və onun davranışı haqqındakı məlumatlar da çox vaxt onun tərəfindən cinayətin törədilməsinə məhz hansı halların kömək etməsini izah edə bilər. Məlumdur ki, insanların bəziləri mənfi təsirlərə tez tabe olur, bəziləri isə onlara müqavimət göstərilir. Məsələn, zəif iradəli insanlar ətraf əhatənin mənfi təsirinə asanlıqla məruz qalır, sağlam olmayan mühitlə əlaqələrini müstəqil pozmağa güc tapmırlar. Məhz onlar tezliklə cinayətəkar elementlərin təsiri altında cinayət əməlləri törədirlər.

Cinayət törədənədək şəxsin davranışı dərinlən öyrənilməlidir. Bu zaman onu müsbət tərəfdən xarakterizə edən hallar da obyektiv surətdə araşdırılmalıdır. Məhz bu məsələlərin obyektiv tədqiqi cinayətin təsadüfən törədil-

məsini və ya bu əməlin onun şəxsin əvvəlki davranışını məntiqi surətdə tamamladığını müəyyən etməyə imkan verir. Şəxsin keçmişdəki mənfi davranışına münasibətdə aşağıdakı halların müəyyənləşdirilməsi məqsədamüvafiqdir: o, əvvəllər cinayət törətmişdirmi (əgər törətmişsə, nə vaxt və hansı)? Neçə dəfə məhkum olunmuşdur (hansı yaşda və hansı cinayətlərə görə)? Hansı cəzaya məhkum edilmişdir, cəzanı çəkmişdirmi (tam çəkmişdir, qismən çəkmişdir, ümumiyyətlə çəkməmişdir)? Cəzanı harada çəkmişdir? Cəzaçəkmə yerlərindən qaçmışdırmı, neçə dəfə və bunlara görə cəzalandırılmışdırmı? Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün xüsusi tərbiyə müəssisəsində olmuşdurmu, nə vaxt, nəyə görə və bu müəssisədə nə qədər olmuşdur? O, polis orqanlarında profilaktiki qeydiyyatda durmuşdurmu? İnzibati məsuliyyətə cəlb edilmişdirmi, nəyə görə? O, cinayətkar və cəmiyyətsiz digər elementlərlə əlaqədə olmuşdurmu?

Bu hallara baxmayaraq, həyatı və tərbiyəsi ilə bağlı şəxsə fərdi yanaşmaqla, hər bir cinayət işi ilə əlaqədar obyektiv halları, cinayətin motivini aydınlaşdırmaq vacibdir. Praktiki cəhətdən əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, şəxs cinayəti hansı səbəbdən törətmişdir. Məsələn, şəxs mənzil oğurluğu ilə bağlı cinayətin törədilməsində təqsirli bilinir. İşin araşdırılması zamanı aydınlaşdırmaq vacibdir ki, o, bu cinayəti hansı səbəbdən törədib? Ona təsir edən səbəblər nə olmuşdur? Cinayətin törədilmə vaxtının, yerinin də müəyyənləşdirilməsinin rolu böyük qiymətləndirilir. Eyni zamanda cinayətin törədildiyi yer, digər şəxslərin onu təhrik etməsi və s. halların cinayətə hansı dərəcədə şərait yaratması aydınlaşdırılmalıdır. Bu kateqoriya cinayətləri nəzərdən keçirərkən, bu növ cinayətlərin rayonda, qəsəbədə və ya şəhərdə necə yayılması təhlil olunmalıdır.

4. Yetkinlik yaşına çatmayanın törətdiyi cinayətdə digər iştirakçılar olduqda onun barəsində cinayət işinin icraatının ayrılmasının mümkünlüyü müəyyənləşdirilməlidir. Azərbaycan Respublikası CPM-in 431-ci maddəsində göstərilir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinayətin törədilməsində digər şəxslərlə birlikdə iştirak etdiyi halda məhkəməyədək icraat mərhələsində onun barəsində cinayət işi imkan daxilində ayrıca icraata ayrılmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cinayət işinin ayrıca icraata ayrılması işin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiq edilməsi üçün əhəmiyyətli maneələr yaratdıqda həmin işin ayrıca icraata ayrılmasına yol verilmir. [1, s. 352].

Qanun, yetkinlik yaşına çatmayanları cinayətkar fəaliyyətə təhrik edən yaşlı şəxslərin aşkar edilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir. Bu şəxslərin ifşa olunmaması, bir qayda olaraq, onlar tərəfindən digər yetkinlik yaşına çatma-

yanların da mənzil oğurluqları ilə bağlı cinayət fəaliyyətinə cəlb olunmasına şərait yaradır. Buna görə də yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə cinayət işinin ibtidai istintaqını aparan müstəntiq bütün səyini aşağıdakı məsələlərin araşdırılmasına yönəltməlidir: yetkinlik yaşına çatmayanlar, hələ ifşa olunmamış yaşlı şəxsin tövsiyələri üzrə hərəkət etmişdirmi; təhrikçinin aşkar edilməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edilmişdirmi

Yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakı ilə qrup halında törədilən cinayət işlərinin öyrənilməsi göstərir ki, bir çox hallarda yaşlı təhrikçilər Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddəsi üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmirlər. Bu maddə üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişlər isə çox vaxt məhkəmələr tərəfindən bəraət qazanırlar. Bu hal onunla izah olunur ki, müstəntiq cinayət işinin istintaqı prosesində yaşlı şəxsin, yetkinlik yaşına çatmayanları cinayətkar fəaliyyətə cəlb etməsi zamanı məhz hansı hərəkətlər törətməsini – dilə tutmasını, hədələməsini və s. müəyyən etmir. Nəzərə almaq lazımdır ki, mənzil oğurluqları ilə bağlı yaşlının təhrikçiliyindən əvvəl onun yetkinlik yaşına çatmayanla birgə spirtli içkilər içməsi, narkotik qəbul etməsi, qumar oynaması və s. baş verir [5,s. 64-70].

Qanunun göstərilən tələblərinin realizəsi üçün yetkinlik yaşına çatmayanlarda cəmiyyətsizlik və baxışların yaranması səbəblərini müəyyən etmək, cinayətkar niyyətin formalaşmasına gətirib çıxaran, cinayətin hazırlanmasına, törədilməsinə, cinayət izlərinin gizlədilməsinə kömək edən halları aşkar etmək lazımdır. Hər bir cinayət işi üzrə aşağıdakı fərziyyələr irəli sürülməli və yoxlanılmalıdır: yaşlı təhrikçilərin və digər birgə iştirakçıların mövcudluğu; bir neçə cinayət törətmiş yeniyetmə qruplarının mövcud olması; yaşlılar (valideynlər, narkotikləri yeniyetməyə saxlamağa verən şəxslər və s.) tərəfindən xəbər verməmə və ya qabaqcadan vəd etmədən gizlətmə faktlarının olması; narkotiklərin yaşlılar tərəfindən əldə edilməsi və onların yeniyetmə tərəfindən satışı; yetkinlik yaşına çatmayanın dilənçiliklə, sərxoşluqla, qumar oyunları ilə məşğul olmağa, narkotik vasitələr qəbul etməyə, avaraçılıqla məşğul olmağa cəlb edilməsi və s. Bu fərziyyələr üzərində işləyərkən müxtəlif variantları aydınlaşdırmaq lazımdır. Məsələn, yeniyetməni cinayət törətməyə məcbur etmişlər və ya o, cinayət törədilməsində iştirak et-sə də, bu iştirak fəal olmamışdır [8,s. 82].

Əgər şəxsin cinayətkar davranışı təhsil aldığı məktəbdə, texnikumda, peşə məktəbində müəllimlərin iclasında, işlədiyi müəssisənin, idarənin, təşkilatın ictimai qurumlarının iclaslarında müzakirə olunmuşsa, bu iclasların protokollarından çıxarışlar tələb olunur və onların işə əlavə olunması məqsəddə müvafiqdir.

Bəzən elə hallar olur ki, müstəntiqin fikrincə, əməl az ictimai təhlükəli olduğu üçün onun törədilməsinə gətirib çıxaran səbəb və şəraitin təfsilatı ilə aydınlaşdırılmasına ehtiyac olmur. Fikrimizcə, bu cür təcrübəni düzgün hesab etmək olmaz. Az əhəmiyyətli hüquqpozmanın səbəblərini aydınlaşdırmadan onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək qeyri-mümkündür və beləliklə də, şəxs tərəfindən təkrar cinayət törədilməsinin qarşısını almaq mümkün olmur.

Böyük sayda sənədlərin (xasiyyətnamələrin, sorğuların, arayışların və s.) tələb edilməsi, onların öyrənilməsi və cinayət işinə daxil edilməsi üzrə müstəntiqin hərəkətləri istintaqın üzvi tərkib hissəsi olmalı, mexaniki deyil, yaradıcı qaydada həyata keçirilməlidir. Çünki gələcək istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılması və onların keçirilməsi taktikası çox vaxt bu sənədlərdə olan informasiyadan asılıdır.

Konkret istintaq hərəkətlərinin plana daxil edilməsi, onların müddətlərinin və növbəliliyinin müəyyən edilməsi cinayətin xarakterindən və cinayət işinin başlanılması anında toplanmış ilkin məlumatlardan asılıdır. Lakin istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılması zamanı yeniyetmələrin yaş xüsusiyyətini nəzərə almaq; istintaq zamanı böyük fasilədən qaçmaq; dindirmənin ardıcılığını və taktikasını müəyyən etmək və s. tövsiyə olunur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət işinə xitam vermək və işi yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komissiyaya vermək müstəntiqi istintaqın tam və dərinədən aparılmasından azad etmir. Eyni zamanda müstəntiq, işi məhkəməyə göndərərkən yenə də Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinin tələblərinə müvafiq olaraq cinayət işi üzrə sübut edilməli olan halları, xüsusilə də cinayətin törədilməsinə kömək edən halları aydınlaşdırmağa borcludur. Bu tələb tamamilə qanunauyğundur. Çünki yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komissiya yeniyetmənin taleyini həll edərkən, onun təqsiri barədə bütün sübutlara, şəxsiyyəti barədə məlumatlara malik olmalı, hansı səbəb və şəraitin cinayətin törədilməsinə kömək etdiyini bilməlidir [4, s. 342].

Təəssüflər olsun ki, bir çox hallarda müstəntiqlər cinayət işinin başlanılmasını rədd edərək və ya başlanmış cinayət işinə xitam verərək, yalnız bir sıra yoxlama xarakterli istintaq hərəkətlərini həyata keçirilər. Məsələn, onlar yalnız cinayət faktını və cinayətin törədilməsində yetkinlik yaşına çatmayanın təqsirinə dair məsələləri tədqiq edərək, işi yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komissiyaya göndərirlər. Əlbəttə ki, belə bir addım yetkinlik yaşına çatmayan tərəfindən cinayətin törədilməsinə kö-

mək edən səbəbin aydınlaşdırılmasını tam təmin etmir. O, belə bir addım atmaqqla qanunla onun üzərinə qoyulmuş vəzifələri yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə Komissiyanın üzərinə qoymuş olur. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqların müdafiəsi üzrə Komissiyalar haqqında Əsasnaməyə müvafiq olaraq, bu komissiya da cinayətlərin törədilməsinə kömək etmiş səbəb və şəraiti aşkar etməyə, habelə onların aradan qaldırılması üzrə tədbirlər görməyə borcludur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə Komissiya, əsasən, təhsil müəssisəsindən, evlər idarəsindən, bilavasitə valideynlərdən və s. daxil olmuş materiallar əsasında belə işləri yerinə yetirə bilər.

Müstəntiqin yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə Komissiyanın iclaslarında iştirakı məsələsi təcrübədə müxtəlif cür həll edilir. Bir sıra müstəntiqlər Komissiyanın iclaslarında iştirak etmir və hesab edirlər ki, bu icaslarda polisın müvafiq əməliyyat müvəkkillərinin və prokuror köməkçisinin iştirakı kifayətdir. Bəzi müstəntiqlər Komissiyanın iclaslarında fəal iştirak edir, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayı, onun həyat və tərbiyə şəraitini yaxından bilməklə, Komissiyaya daha məqsədyönlü tərbiyəvi təsir tədbirini seçmək və icaslara kimləri dəvət etmək yolunu göstərir, icaslarnın harada keçirilməsini məsləhət görürlər.

Mənzil oğurluqları ilə bağlı yetkinlik yaşına çatmayanların işlədiyi kollektivlərdə çıxışlar üçün də cinayət işləri dərinədən düşünülərək seçilməlidir. Burada nəzərə almaq lazımdır ki, yetkinlik yaşına çatmayan hüquq pozucusunun hərəkətləri auditoriyanın bəzi hissəsində mərhəmət hissi oyada bilər [9, s. 298].

Müstəntiq tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə Komissiyaya, yetkinlik yaşına çatmayanların yaşayış yerinə, onların valideynlərinin iş yerinə, polisın yetkinlik yaşına çatmayanlarla iş üzrə şöbələrinə və s. göndərilmiş təqdimatlarla yanaşı, profilaktik fəaliyyətin digər formalarından da istifadə etməsi məqsədəuyğun olardı [4, s. 195].

Bir sıra hallarda müəllimlərlə və tərbiyəçilərlə də söhbətlər aparmaq məsləhət görülür. Belə söhbətlərin məqsədləri, adətən, ondan ibarətdir ki, yetişməkdə olan gənc nəslin bilavasitə tərbiyəsi ilə məşğul olan insanlar hər hansı yeniyetməyə və ya yeniyetmələr qrupuna diqqəti artırmalıdırlar.

Qeyd edilən söhbətlər prosesual hərəkətlər olmadığı üçün cinayət işinin materiallarında öz əksini tapmır. Lakin bizim fikrimizcə, müstəntiqin aparılmış söhbət barədə qısaca arayış tərtib etməsi və onu iş üzrə nəzarət icraatında saxlaması faydalı ola bilər. Bu, sonralar bütün profilaktika işinin yekunlarının aparılması üçün vacibdir.

Cinayətin bütün iştirakçılarının aşkar edilməsi və məsuliyyətə cəlb olunması. Müstəntiqin profilaktik fəaliyyətinin əsas istiqamətləri cinayətin bütün iştirakçılarının aşkar edilməsi, cinayətkarların ifşa edilməsi və məsuliyyətə cəlb olunması ilə bağlıdır [6,s. 79]. Əgər şəxs ifşa olunmazsa, o, yənidən cinayət törədə bilər.

Qanun, yetkinlik yaşına çatmayanları cinayətkar fəaliyyətə təhrik edən yaşlı şəxslərin aşkar edilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir. Bu şəxslərin ifşa olunmaması, bir qayda olaraq, onlar tərəfindən digər yetkinlik yaşına çatmayanların da mənzil oğurluqları ilə bağlı cinayət fəaliyyətinə cəlb olunmasına şərait yaradır. Buna görə də yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə cinayət işinin ibtidai istintaqını aparan müstəntiq bütün səyini aşağıdakı məsələlərin araşdırılmasına yönəltməlidir: yetkinlik yaşına çatmayanlar, hələ ifşa olunmamış yaşlı şəxsin tövsiyələri üzrə hərəkət etmişdirmi; təhrikçinin aşkar edilməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edilmişdirmi ?

Nəzərə almaq lazımdır ki, mənzil oğurluqları ilə bağlı yaşlının təhrikçiliyindən əvvəl onun yetkinlik yaşına çatmayanla birgə spirtli içkilər içməsi, narkotik qəbul etməsi, qumar oynaması və s. baş verir [7,s. 22].

Məlumdur ki, təhrikçiliyi aşkar etmək və ifşa etmək heç də asan məsələ deyil. Mənzil oğurluqları ilə bağlı cinayətin birgə iştirakçılarını, o cümlədən də təhrikçini, aydındır ki, ilk növbədə, yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkar göstərə, onlar barədə zəruri məlumatlar verə bilər. Burada çətinlik ondan ibarətdir ki, yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkar heç də həmişə bu barədə düzgün məlumat vermir. Onun təhrikçi barədə məlumat verməməsi bir çox səbəblərlə izah oluna bilər. Bir sıra hallarda yetkinlik yaşına çatmayan qisas alınacağından qorxur (təcrübədə belə hallara çox rast gəlinir). Digər hallarda isə o, hesab edir ki, təhrikçi barədə məlumat verməsi yoldaşa münasibətdə satqınçılıqdır və buna görə də təhrikçini göstərmir. Nəhayət, bəzən elə olur ki, təhrikçinin dilə tutması nəticəsində yetkinlik yaşına çatmayan cinayəti, heç kəsin iştirakı olmadan, özünün törətməsi barədə ifadə verir. O, hesab edir ki, yaş həddi məsuliyyəti yüngülləşdirən haldır və ona təyin ediləcək cəza o qədər də sərt olmayacaqdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, yetkinlik yaşına çatmayanların onları cinayətkar fəaliyyətə kimlərin cəlb etdiyini göstərdiyi və sonuncuların bunu etiraf etdiyi hallarda da müstəntiq, onların cinayətin törədilməsində iştirakına dair əlavə sübutları axtarmağa səy göstərməlidir. Bu onun üçün lazımdır ki, bəzən məhkəmədə təhrikçilər və yetkinlik yaşına çatmayanlar özlərinin ilkin ifadələrindən imtina edirlər. Belə olan təqdirdə, əlavə sübutlara zərurət yaranır.

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən mənzil oğurluqları ilə bağlı araşdırmanın özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Araşdırma prosesində yetkinlik yaşına çatmayanın yaşının müəyyən edilməsi, həyat və tərbiyə şəraitinin tədqiq edilməsi, fiziki intellektual və əqli inkişaf səviyyəsi müəyyənləşdirilməsi, törətdiyi cinayətdə digər iştirakçılar olduqda onun barəsində cinayət işinin icraatının ayrılmasının mümkünlüyü ilə bağlı müddəalar ətrfali şəkildə təhlil olunmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. <https://www.e-qanun.az/framework/46950>
2. “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli qərarı. <https://sc.supremecourt.gov.az/decision/show/21>
3. İmanlı M.N. Mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlər. Dərslik. Bakı, «Digesta» nəşriyyatı, 2018, 336 s.
4. Məmmədov F. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər arasında cinayətin qarşısını alınması üzrə prokurorluq və məhkəmə orqanlarının fəaliyyəti // “Azərbaycan Respublikasında Dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri” elmi məqalələr məcmuəsi, Bakı – 2004, s. 341-346.
5. Paşayev B.E Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaqın aparılmasının xüsusiyyətləri / “Dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri” mövzusunda hüquq fakültəsi professor-müəllim heyətinin, aspirant, dissertant və magistrantların 9-cu elmi-praktik konfransının materialları. Bakı - 2009, 14 may, s. 192-196.
6. Kərimov E. Müstəntiqin öz işini planlaşdırması // “Hüquq dövlət və qanun” № 2, 1998, s. 78-81.
7. Nəsimov E.A. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ibtidai istintaqın xüsusiyyətləri. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2004, 22 s.
8. Трубачев А.Д. Использование специальных познаний при производстве тактических операций в процессе выявления и расследования хищений // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью. Свердловск: СЮИ, 1983, 187-191.
9. Косенко А.А. Социально-психологические аспекты формирования личности подростка / Сборник научных трудов. Ставрополь: СФ КА МВД РФ, 2003, Вып. №1, с. 296-300.

Some criminal-procedural, criminological and criminological aspects of studying the identity of minors who have committed apartment thefts

The study of apartment thefts committed by minors has its own characteristics. In the research process, determining the age of the minor, studying the conditions of life and upbringing, determining the level of physical, intellectual and mental development, discovering the adult persons who provoked them to criminal activity, the possibility of separating the criminal proceedings against him if there were other participants in the crime he committed, investigators the provisions on sending the research material to the Commission on the Affairs and Protection of Rights of Minors when finding cases that exclude criminal prosecution have been analyzed in detail.

Некоторые уголовно-процессуальные, криминалистические и криминологические аспекты изучения личности несовершеннолетних, совершивших квартирные кражи

Изучение квартирных краж, совершенных несовершеннолетними, имеет свои особенности. В процессе исследования определение возраста несовершеннолетнего, изучение условий жизни и воспитания, определение уровня физического, интеллектуального и психического развития, выявление совершеннолетних лиц, спровоцировавших их на преступную деятельность, возможность выделения уголовных производств в отношении при наличии других участников совершенного им преступления, следователями подробно проанализированы положения о направлении материалов исследования в комиссию по делам и защите прав несовершеннолетних при установлении дел, исключающих привлечение к уголовной ответственности.

Elnur Novruzov

*Daxili İşlər Nazirliyinin Baş İstintaq və
Təhqiqat İdarəsinin Ağır cinayətlərin istintaqı
şöbəsinin rəisi, polis polkovniki*

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLAR TƏRƏFİNDƏN TÖRƏDİLƏN CİNAYƏTLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ, QARŞISININ ALINMASI YOLLARI VƏ XARİCİ TƏCRÜBƏ

Y etkinlik yaşına çatmayanlar cəmiyyətimizin həssas təbəqəsi hesab olunmaqla dövlətimizin gələcək inkişaf səviyyəsinin göstəricisidir. Dövlət siyasətinin ən mühüm məqsədlərindən biri də uşaqların sağlam mühitdə, layiqli həyat şəraitində böyüməsi, tərbiyə alması, sağlam düşüncəyə malik vətəndaş kimi formalaşmasıdır. Uşaq hüquqlarının müdafiəsi, yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və qanuni mənafeələrinin qorunması dövlətimizin sosial siyasətinin ən prioritet istiqamətlərindən biridir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasında uşaqların, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə 60-dan çox normativ hüquqi aktlar qəbul edilmiş¹, bu sahədə geniş işlər görülmüş, Azərbaycan Respublikasının əsas Qanununda uşaq hüquqları ilə bağlı normalar təsbit olunmuşdur.² Lakin bəzi hallarda bütün məsuliyyəti dövlətin üstünə ataraq öz şəxsi məsuliyyətimizi yetəri formada dərk etməyərək uşaqların tərbiyəsində yol verdiyimiz nöqsanlar, onların həyata baxışlarında, xarakterlərinin yaranmasında istiqamətləndirici təşəbbüsümüzün olmaması təəssüf ki, arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxarır. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən bəzi cinayət hadisələri törədilir ki, hazırda bu hal müasir cəmiyyətimizin ən böyük problemlərindən biridir. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət və ya digər hüquqpozmalara səbəb olan hərəkətlərə yol verməsinin başlıca səbəblərindən, bəlkə də ən birincisi ailədir. Təmali ailədə qoyulmuş insan xarakterinin, onun sosial simasının formalaşması erkən yaşlardan başlayır. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanlara olan münasibət onların hələ formalaşmaqda olan şəxsiyyətlərində müsbət və ya mənfi keyfiyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsiyyətində mövcud olan keyfiyyətlərin böyük qismi ailədə formalaşır. Məhz ailə yetkinlik yaşına çatmayanların davranışlarında yaranan kriminogen halların qarşısının alınmasında əsas faktor kimi çıxış edir. Təhlil göstərir ki, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına

¹ E-Qanun.az (Hüquqi aktların vahid elektron bazası)

² Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Maddə 17, maddə 34.

çatmayanların böyük əksəriyyəti natamam, yəni valideynlərindən hansınınsa olmaması, onların boşanması, valideynlərdən birinin və ya hər ikisinin sağlam həyat tərzini keçirməməsi ilə bağlı olan ailələrin üzvləridirlər. Bundan başqa normal ailələrdə böyümüş uşaqların pis mühitli əhatədə, kriminala meyilli şəxslərin təsiri altına düşərək cinayət törətmələri, yaxın qohumlarının içərisində kriminal meyilləri olan şəxslərdən “ilham almaları” hallarına rast gəlinir. Göstərilənləri nəzərə alaraq hər birimiz uşaqlar üzərində nəzarəti zəiflətməməyə çalışmalı, ətrafımızda da bu yöndə təbliğat aparmalıyıq. Təxminən 10-15 il əvvəl çoxumuz “bizim ailədə, bizim qohumlarda cinayətkar uşaq ola bilməz” deyər düşündükdə, artıq bu həssas məsələyə bir qədər ehtiyatla yanaşmaq məcburiyyətindəyik və ətrafımızda xüsusilə narkotik bələsının normal ailələrə belə ayaq açdığından məlumatsız deyilik. Həmçinin ümumtəhsil müəssisələrində və yerli polis orqanları tərəfindən tərbiyəvi xarakterli profilaktik işlərin kifayət dərəcədə aparılmaması da yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən hüquqpozumlar törədilməsinin qarşısının alınmasındakı nöqsanlardandır. Təqdirəlayiq haldır ki, son illərdə Daxili İşlər Nazirliyi rəhbərliyinin tapşırığına əsasən yerli polis orqanları tərəfindən təhsil müəssisələrində şagird və tələbələrini pis vərdislərdən, zərərli əməllərdən çəkindirmək məqsədilə mütəmadi görüşlər keçirilir, müsabiqələr təşkil olunur, geniş profilaktik iş aparılır. Yetkinlik yaşına çatmayanları qanunlara əməl etməsi ruhunda tərbiyələndirmək, hüquq pozuntusu törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar və digər şəxslər tərəfindən yeni hüquq pozuntusu törədilməsinin qarşısını almaq üçün yeni mexanizmlərin hazırlanmasına, profilaktik işin daha geniş miqyasda aparılmasına zərurət vardır.

Tərəfimizdən aparılmış statistik təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 2022-ci il ərzində yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən ən çox, yəni 60 faiz mülkiyyət əleyhinə, həyat və sağlamlıq əleyhinə (20 faiz), ictimai təhlükəsizlik əleyhinə (6 faiz), narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı (4 faiz), cinsi azadlıq və cinsi toxunulmazlıq əleyhinə (4 faiz) və digər kateqoriyalı (6 faiz) cinayətlər törədilmişdir. Statistik göstəricilərə əsasən il ərzində 379 nəfər yetkinlik yaşına çatmayan şəxs məhkəmə məsuliyyətinə verilməmiş, həmin şəxslərdən 70 nəfərin ağır və xüsusilə ağır cinayət törətməsində təqsirli olmaları təəssüf doğuran məqamlardandır.

Cari ilin yanvar-fevral ayları ərzində istintaq işinə dair əsas göstəricilərə əsasən Respublikanın istintaq orqanları tərəfindən 31 yetkinlik yaşına çatmayan barəsində 27 cinayət işinin istintaqı yekunlaşaraq məhkəmələrə göndərilmiş, daha 40 cinayət işi isə icraatda qalıq qalmışdır.³

³ İstintaq işinə dair Əsas göstəricilər cədvəli, yanvar-fevral ayları.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərdən ən çox oğurluq cinayətləri baş vermişdir. Daha çox narahatlıq yaradan hallardan biri də mülkiyyət əleyhinə cinayətlər törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin çoxunun narkotik asılılığından əziyyət çəkən şəxslər təşkil etməsidir. Yəni, narkotik ehtiyacını təmin etmək üçün həmin şəxslər oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq və sairə cinayətlərə əl atırlar. Göründüyü kimi, yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı problemlərin daha dərinləndən öyrənilməsinə, onların hüquqazidd əməllər törətmələrinə şərait yaradan səbəb və amillərin aradan qaldırılmasına, daha müfəssəl təhlilinə ehtiyac vardır. Həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər arasında zorakı ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin olması da narahatlıq doğurur. Təəssüf ki, yeni texniki vasitələrdən, informasiya resurslarından lazımi istiqamətdə yararlanmamaq bəzi hallarda uşaqlar arasında neqativ meyllərin yaranmasına səbəb olur. Belə ki, yuxarıda göstərilən və ya digər cinayətlər törətmiş şəxslərin içərisində internet şəbəkələrində izlədikləri kriminala meyli, pozucu hərəkətlərə səsləyən, asan yolla gəlir qazanmağa sövq edən videoların təsirindən cinayət törətmiş şəxslərə rast gəlmək mümkündür. Ona görə də uşaqlar tərəfindən internetdən istifadə olunarkən zərərli məlumatlara əlçatanlığının məhdudlaşdırılmasına çalışılmalı, mümkün qədər valideyn nəzarəti olmaqla yanaşı informasiya təhlükəsizliyi sahəsində çalışan mütəxəssislərin köməyindən istifadə edilməli, hüquq mühafizə orqanları tərəfindən informasiya resurslarında hüquq pozuculuğuna səsləyən, cinayət törətməyə meyillər yaradan videogörüntüləri və məlumatları yayanlara qarşı kəsərli cəza tədbirlərinin görülməlidir. Belə məlumatların yayılmaması üçün informasiya texnologiyaları ilə məşğul olan qurumlar tərəfindən nəzarət mexanizminin hazırlanması çox müsbət nəticələr verə bilər. Daha bir narahat doğuran məqamlardan biri də yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkar fəaliyyətə cəlb edilməsidir. Belə hallara son zamanlar mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərdə, həmçinin narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərdə yetkinlik yaşına çatmayanlardan kuryer qismində istifadə edilməsində rast gəlinir. Ümumiyyətlə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin xüsusiyyətlərini öyrənərkən bu qənaətə gəlinir ki, onlar təklidə, bir qrup şəxs halında, həmçinin özlərindən böyüklərin göstəriş və ya iştirakları ilə cinayətlər törədirlər. Bu cür cinayətkar fəaliyyətdə ən çox rast gəlinən hal qrup şəklində törədilən cinayətlərdir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş dəhşətli hadisələrdən biri də son zamanlar artan tendesiya ilə inkişaf edən özünə qəsd hallarıdır. Belə hadisələr adətən imtahanlardakı uğursuzluq, həmyaşıdları tərəfindən al-

çaldıcı təzyiqlərə məruz qalma, ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən cinsi qısnamaya məruz qalma, uğursuz sevgi, ümitsizlik, həyat eşqinin olmaması, internet resurslarındakı uşaq psixikasına mənfi təsir göstərən virtual oyunlar və sairə ilə bağlı rast gəlinir. Bu cür halların da qarşısının alınması üçün ailələrdə, təhsil ocaqlarında, idman dərəcələrində tədrisdən, məşğələdən başqa fərdimənəvi, psixoloji tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Bəzən biz özümüz yanlış olaraq yaşımız, həyat təcrübəmiz fonunda düşüdüklərimizin eynisini uşaqlarımızdan, yetkinlik yaşına çatmayan övladlarımızdan təzyiqlə tələb etməklə, həyatın axarını, zamanın dəyişməsini, mövcud reallıqları nəzərə almırıq, bu da arzuolunmaz nəticələrə səbəb ola bilər. Ona görə də ilk növbədə valideynlər sağlam düşünməli, müəllimlər mütəmadi olaraq elmi, mənəvi-tərbiyyəvi mövzularda söhbətlər aparmalı, dövlət qurumları, televiziya və radio kanalları gələcək nəsillərin sağlam ruhda inkişaf etmələri, dövlətimiz, xalqımız üçün vətənpərvər, savadlı, müasir dünyagörüşlü gənclərin yetişməsi üçün təşviqat-təbliğat işləri aparılmalıdır.

Həmçinin yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayət və digər hüquqpozmaların qarşısının alınması üçün inkişaf etmiş xarici dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi də faydalıdır. Bu baxımdan Almaniya nümunəsi maraqlıdır ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cəzalandırılmasından çox, onlara münasibətdə tərbiyyəvi təsir tədbirlərinin görülməsini nəzərdə tutur. Almaniya Federativ Respublikasında yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ədalət mühakiməsi Qanununa uyğun olaraq aşağıdakı sanksiyalar tətbiq olunur: - yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyyəvi xarakterli tədbirlər, islah tədbirləri və cəzalar. Tərbiyyəvi xarakterli tədbirlər cinayət faktı üzrə təyin edilir və yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə qarşı məcburi tərbiyyə təsirindən ibarətdir. Müəyyən edilmiş məhdudiyətlər və tədbirlər profilaktik xarakterli olmaqla gənclərin davranışlarını düzəltmək məqsədi daşıyır və müəyyən edilmiş qaydalara əməl olunmasına nəzarət edilir. Orada cinayət cəza siyasəti ikincili və köməkçi xarakter daşımaqla profilaktika işinin əsas yükü hüquq mühafizə orqanlarının deyil, müəllim-pedaqoqların üzərində düşür.⁴

Bundan başqa İngiltərədə polis orqanlarına uşaqlar və yeniyetmələr tərəfindən cinayət təzahürlərinin qarşısının alınması sahəsində müəyyən səlahiyyətlər verilmişdir. Məsələn, 17 yaşdan az olan şəxs tərəfindən ağır olmayan hər hansı bir cinayət törədildiyi təqdirdə, ictimai maraqlar onun qınanmasını tələb etmərsə, cinayət təqibi başlamaq əvəzinə polis ona töhmət və ya xəbər-

⁴ Некоторые особенности профилактики преступности несовершеннолетних в зарубежных странах, Амирова А.А

darlıq etmək hüququna malikdir. Bu tədbir əvvəllər cinayət törətməmiş, təhmət və ya xəbərdarlıqları olmamış uşaqlara və ya yeniyetmələrə şamil edilə bilər ki, bu da valideynlərin və ya səlahiyyətli şəxslərin iştirakı ilə cinayəti törətmiş şəxsə elan edilir və onun diqqətinə yetkinlik yaşına çatmayanın dilində, yəni başa düşülən formada çatdırılmalıdır. Bundan sonra polis cinayət törətmiş yeniyetməni reabilitasiya proqramında iştirak etmək üçün xüsusi gənclər qrupuna göndərir. Həmçinin Böyük Britaniya Polis Federasiyası və Müəllimlər İttifaqı məktəblərdə polis əməkdaşlarının hüquqi-tərbiyə işləri ilə bağlı birgə təlimat hazırlamış, təlimatın müddəalarına əsasən, polisin məktəblilərin təlim və tərbiyəsində iştirakına cəlb edilməsinin əsas vəzifəsi uşaqlara və yeniyetmələrə hüquq və vəzifələrini izah etmək, Qanuna, dövlətdə qurulmuş ictimai asayişə və polisə hörmət münasibəti formalaşdırmaqdır. Müəllimlərin fikrincə, belə bir vəzifənin yerinə yetirilməsi polisin daimi iştirakı olmadan mümkün deyil.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının cinayət qanununda yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı vahid, aydın şəkildə ifadə olunan qayda yoxdur. Belə ki, orada uşaqların cinayətin subyektı sayılması üçün yaşı, əməlin təhlükəliliyi, cəza tədbirləri və sairə ştatlara uyğun olaraq dəyişir. Lakin yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı əsas istiqamət xəbərdaredici, ümumsosial profilaktika xarakter daşıyır. Məktəblərdə xüsusi proqram əsasında məşğələlərin həyata keçirilərək ABŞ vətəndaşlarının hüquq və vəzifələri, fərdi və kollektiv təhlükəsizliyin təmin edilməsi tədbirləri, polis, prokurorluq, məhkəmə orqanlarının vəzifələri, nəyin cinayət və cəzalandırılmalı olması və sairə hallar izah edilərək bununla bağlı rəngli materiallar hazırlanır, oyunlar keçirilir, qısametrajlı filmlər nümayiş etdirilir. Həmin məşğələləri xüsusi geyim formalı polis əməkdaşları həyata keçirirlər ki, bunun da çox mühüm müsbət psixoloji təsiri vardır.

Ümumilikdə həm ABŞ-da, həm də İngiltərədə cinayət törətmiş yeniyetmələrin ictimai proqramlar üzrə yenidən təhsilə göndərilməsi kimi tədbirlərdən istifadə etməklə qanunvericilik çərçivəsində müdaxiləni, yəni cinayət işi başlamaq, məhkəmədə hökm çıxarmayı minimuma endirməyə cəhdlər edilir. Məsələn Şotlandiyada yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmələri ağır cinayətləri çıxarmaqla, belə desək, uşaqların işləri üzrə dinləmələr sistemi ("children's hearings") əvəz etmişdir. Bu sistemin əsas məqsədi yeniyetməni və onun ailəsini ilk növbədə uşağın maraqlarını ən yaxşı şəkildə yerinə yetirməsini təmin edəcək razılaştırılmış bir qərar əldə etmə prosesinə cəlb etməyi hədəfləyir. Yəni belə olan halda uşaqlarla bağlı hüquq sahəsindəki qeyri-peşəkarların əvəzinə uşaqlarla iş sahəsindəki mütəxəssislərin uşa-

ğın maraqlarına riayət etmək, onların düzgün yola istiqamətləndirmək üçün nə edəcəyinə qərar verməsinə imkan verir. Belə olan halda işə baxılması nəticəsində iki növ təsir təyin edilə bilər: - 1) ev nəzarəti, 2) evdən kənar nəzarət. Nəzarət növünün seçilməsi məsələsi komissiya tərəfindən müvafiq təhsilli olan yerli icmanın üç nümayəndəsindən ibarət - yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin özü, valideynləri (qəyyumları) və sosial işçinin, yaxud zəruri hallarda müəllim və ya digər mütəxəssisin iştirakı ilə həll edilir.

Fransada, bir sıra xarici ölkələrdə olduğu kimi yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı məhkəmə araşdırmasından yayınmağın yollarını axtarmaq üçün cəhdlər edilir. Alternativ tədbirlər kimi prokuror tərəfindən tətbiq edilə bilən, ağır olmayan cinayət törədildiyi təqdirdə işi məhkəməyə göndərməyə-rək - “qanunla tanışlıq” (rappel a la loi) tətbiq olunur ki, bu da yetkinlik yaşına çatmayan şəxs və onun valideyni ilə rəsmi danışmaq aparılmasında ifadə edilir. Bu zaman yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi qanun pozuntusuna görə məsuliyyət nəzərdə tutan qanunun mətni ilə tanış edərək hərəkətinin cinayət olduğu izah edilir və mümkün cəza tədbiri barədə xəbərdarlıq edilir. Burada əsas diqqət valideynlərə yeni yetmənin tərbiyə edilməsindəki vəzifələrinin izah edilməsinə və həmin vəzifələrin tam, düzgün yerinə yetirilməyəcəyi təqdirdə baş verəcək nəticələrinə yönəldilir.

Yaponiyada isə həmçinin ailə məhkəmələri mövcuddur ki, onun fəaliyyətinin əsas istiqaməti cinayətkarlığın profilaktikasına yönəlmişdir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə qarşı mübarizə sahəsindəki qanunlarda əsas prioritet cinayət-mühakimə icraatından kənar tərbiyəvi-islah tədbirlərinin tətbiq edilməsidir.⁵ Həmçinin Yaponiyada hüquq mühafizə orqanları yeni yetmələrin məktəbdəki davranışlarına əsasən fərdi xüsusiyyətlərini öyrənməyə üstünlük verməklə, mütəmadi məktəblərdə uşaqlarla maraqlanmaqla, müəllimlərlə söhbətlər aparmaqla kriminogen faktorların qarşısını almaq üçün preventiv tədbirlər görülməsini hədəfləyirlər.

Bundan başqa bəzi ölkələrdə, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların işlərinə baxılması məqsədilə ixtisaslaşdırılmış məhkəmələr yaradılmışdır. Bu ölkələrdən ABŞ, İspaniya, Avstriya, Fransa, Qazaxıstanı misal gətirmək olar.

Bəzi Avropa ölkələrində isə ixtisaslaşmış məhkəmələr olmasa da, məhkəmə daxilində yetkinlik yaşına çatmayanların işinə baxmaları üçün ixtisaslaşmış hakimlər vardır ki, həmin ölkələrdən İsveçi misal gətirmək mümkündür.

Göründüyü kimi, ölkəmiz tərəfindən, həmçinin qabaqcıl dövlətlər tərə-

⁵ Yetkinlik yaşına çatmayanlar haqqında Qanun (1948-ci il), Uşaqların rifahı haqqında Qanun (1947-ci il)

findən yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqazidd əməllərinin qarşısının alınması, belə əməllərə səbəb olan şəraitin müəyyən edilməsi, qanun pozuntularına yol vermiş şəxslərin gələcəkdə belə halları təkrarlamamaları üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilir. Lakin cəmiyyət inkişaf etdiyindən, yeni reallıqlar yarandığından bu mexanizmlər bəzi hallarda öz effektivliyini itirdiyi üçün yeni, daha səmərəli üsullar müəyyən edilməli, ciddi, məqsədyönlü iş aparılmalı, bu işdə cəmiyyətimizin bütün təbəqələri, bütün subyektləri kompleks şəkildə fəaliyyət göstərməlidirlər.

İNSAN HÜQUQLARI ASPEKTİNDƏN YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRİN CİNAYƏTLƏRİNDƏ MÖVCUD SOSIAL-PSIXOLOJİ FAKTORLAR

İnsan hüquqları sahəsində mövcud ədəbiyyatlarda uşaq hüquqları adı altında həm də yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin hüquqları realizə olunur. Milli qanunvericilikdə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin profilaktikası məqsədilə çoxsaylı normativ-aktların mövcudluğu ölkəmizin bu sahədə islahatlar aparılmasında maraqlı olduğunun bariz nümunəsidir. Məqalədə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin əsas səbəbi, burada mövcud psixoloji amillər və sosial faktorlar araşdırılmış, bu sahədə mövcud dövlətdaxili qanunvericilik təhlil olunmuş və müvafiq təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs, insan hüquqları, uşaq hüquqları, milli qanunvericilik, beynəlxalq praktika, cinayət məsuliyyəti, psixoloji amillər, sosial faktorlar, dövlət senzurası.

Key words: *Minor, human rights, children's rights, national legislation, international practice, criminal responsibility, psychological factors, social factors, state censorship.*

Ключевые слова: *несовершеннолетний, права человека, права ребенка, национальное законодательство, международная практика, уголовная ответственность, психологические факторы, социальные факторы, государственная цензура.*

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra insan hüquqları sahəsində milli bazanın formalaşdırılması istiqamətində çoxsaylı normativ-aktlar qəbul olunmuş, milli qanunvericilik beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmışdır. Uşaq hüquqları aspektindən insan hüquqları təhlil olunarkən burada uşaq hüquqlarını əks etdirən milli qanunvericiliyin və milli praktikanın əhəmiyyətli yer tutduğunun şahidi oluruq. Onların sosial və psixoloji, hüquqi müdafiəsini təmin etmək istər beynəlxalq, istərsə də milli qanunvericilik aktlarında əks olunur. Hüquq ədəbiyyatlarında tez-tez işlədilən *yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər* anlayışı hüquqi cəhətdən müəyyən yaş aralığında olan şəxsləri əhatə edir. Təbbi ki, uşaq kateqoriyasına mənsub olan şəxslər də müəy-

yən yaş aralıqlarına görə fərqləndirilir. Hüquq ədəbiyyatlarında bu dövr *uşaqlığın ilkin gənclik illəri* adlanır və 14-15 yaşdan 17-18 yaşa qədər olan dövrü əhatə edir [1, s. 141]. Oxford ingilis lüğətinə görə *uşaq anlayışını tam fiziki inkişafa çatmayan gənc insan kimi müəyyən edilir* [1, s. 141]. Lakin bu məsələ, təbii ki, hər bir ölkənin daxili qanunvericiliyi ilə müəyyən aspektlər üzrə fərqli istiqamətlərdə tənzimlənir. Dövlətdaxili qanunvericiyə nəzər salsaq, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 84.1-ci maddəsinə görə isə *cinayət törədərkən on dörd yaşı tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab* olunduğunu görə bilərik [2; 3].

Təəssüf ki, istintaq təcrübəsi göstərir ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz yaş aralığında olan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə də təcrübədə kifayət qədər rast gəlinir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə nəzər salsaq, burada ailənin və onların düşdüyü sosial mühitin böyük payının olduğunu görə bilərik. Heç təsadüfi deyil ki, insanın şəxsiyyət olaraq formalaşmasında ən mühüm illər kimi onun beş yaşına qədər yaşadığı mühit xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təbii ki, ailədə uşağın rastlaşdığı və yaşadığı travma və stresslər də onun gələcək həyatına, psixoloji vəziyyətinə və bütün həyat yoluna təsir edə bilər. Bəs yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə təsir edən ən vacib mənəvi-psixoloji amillər hansılardır? Onların şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir edən və psixologiyalarında iz qoyan ən vacib travmalar necə müəyyən edə bilərik?

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin II bəndində göstərilir ki, *uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir*. Eyni maddəsinin IV bəndində isə qeyd olunur ki, *uşaqları onların həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyətinə təhlükə törədə bilən fəaliyyətə cəlb etmək qadağandır*. VI bənddə göstərilir: *Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir* [2; 3].

Uşaqların müdafiə hüququ Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 51-ci maddəsində göstərilmişdir. Həmin maddənin II bəndində deyilir ki, *“Uşağın hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi valideynlər (onları əvəz edən şəxslər), bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş hallarda isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir”* [2; 3]. Bu hüquqlar sırasında Ailə Məcəlləsində uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüququ, uşağın öz valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ, uşağın müdafiə hüququ, uşağın öz fikrini bildirmək hüququ, uşağın ad, ata adı və soyad daşımaq hüququ, uşağın adının və soyadının dəyişdirilməsi, uşağın əmlak hüquqları, “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda uşağın yaşamaq və inkişaf etmək hüququ,

uşağın həyatı və sağlamlığının mühafizəsi hüququ, uşağın ad və vətəndaşlıq almaq hüququ, uşağın tərbiyə almaq hüququ, uşağın azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ, uşağın zəruri maddi təminat hüququ, uşağın vicdan, fikir və söz azadlığı, uşağın məlumat azadlığı, valideynlərindən ayrı yaşayan uşağın hüququ, uşağın vərəsəlik və valideynlərinin əmlakı hesabına saxlanma hüququ, uşağın təhsil almaq hüququ və s. öz əksini tapmışdır [2; 3]. Lakin bütün digər hüquqlar kimi uşaq hüquqlarının da praktikada tez-tez pozulduğu halların şahidi ola bilirik. Bəs ailədə və cəmiyyətdə tez-tez pozulan hüquqlar hansılardır? Onlar nə zaman və hansı səbəblərdən pozulur? Bu hüquqların pozulması uşaqları cinayətkar psixologiyada yetişməyə sövq edirmi?

Təəssüf ki, müasir dövrdə ailə mühitində ən ağır istirabları məhz uşaqlar çəkirlər. Psixoloji cəhətdən gərgin valideynlər bəzi hallarda uşaqlara emosional yanaşa, onların psixikasında gələcək həyatlarına təsir edəcək travmalar qoya bilir, onların potensial cinayətkar kimi yetişməsinə zəmin yarada bilirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət törətməsinə səbəb olan sosial və psixoloji faktorlar olduqca çoxdur. İstintaq təcrübəsi göstərir ki, uşaq evində böyümüş və valideyn himayəsindən məhrum şəxslərin cinayət törətməsi halları müasir cəmiyyətimizdə üstünlük təşkil edir. Bu kateqoriyadan olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə əksər hallarda mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətləri - yəni, oğurluğu, soyğunçuluğu misal çəkmək olar. Görünür, onların maddi cəhətdən üzləşdikləri problemlər və sıxıntılar onları talama cinayətlərinə sövq edir. Hüquqi ədəbiyyatlarda da bu qəbildən olan şəxslər sosial təhlükəli vəziyyətdə olan yetkinlik yaşına çatmayan adlanır ki, buna da **“Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında”** Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1-ci maddəsində anlayış verilir: *Sosial təhlükəli vəziyyətdə olan yetkinlik yaşına çatmayan – baxımsızlıq və ya kimsəsizlik nəticəsində həyatına və ya sağlamlığına təhlükə yaranan, yaxud tərbiyə edilməsi və ya saxlanması üçün tələblərə cavab verməyən şəraitdə olan, yaxud hüquq pozuntuları törədən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsdir* [2; 3]. Pediatriklar və uşaq psixiatrları müşahidə etmişdilər ki, ata və anasından, bacı və qardaşlarından, bir sözlə, yaxınlarından və qohumlarından ayrılıqda müalicə olunan kiçik yaşlı uşaqlar fiziki və psixi cəhətdən normal inkişaf etmirlər. Bu faktların ümumiləşdirilməsi əsasında elmdə **“qospitalizm”** termini əmələ gəlmişdir. “Qospitalizm” sözü fransızca hospital sözündən əmələ gələrək xəstəxana deməkdir. Qospitalizm dedikdə, valideynlərini itirmiş uşaqların, eləcə də valideynlərindən, yaxınlarından, qohumlarından ayrılıqda xəstəxanada müalicə olunan uşaqların fiziki və psixi inkişafında özünü

göstərən xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur. Psixoloqların böyük əksəriyyətinin fikrincə, qospitalizmin əmələ gəlməsinin ilkin səbəbi uşaqların ünsiyyətsiz olmalarıdır [5].

Bununla belə qeyd olunmalıdır ki, valideynləri ilə bərabər yaşayan yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında da talama cinayətlərinə rast gəlinir. Səbəb isə yenə də ailənin maddi-sosial rifahının nisbətən aşağı olması göstərilə bilər. Bununla belə maddi vəziyyəti nisbətən sabit olan ailələrdə də belə hallarla üzləşilir. Böyük ehtimalla, ailənin övladlarına qarşı iqtisadi yöndə tətbiq etdiyi məişət zorakılığı burada əsas rol oynayır. Belə ki “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun **Əsas anlayışlar** adlı birinci maddəsinə nəzər salsaq, orada göstərilir ki, *məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqi - bu Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərini onun mülkiyyətində, sərəncamında və ya istifadəsində olan əmlakdan, gəlirlərdən məhrum etməsinə, iqtisadi asılılıq yaratmasına, belə asılılığı saxlamasına və ya ondan sui-istifadə etməsinə yönəlmiş hərəkətləri* ifadə edir [2; 3]. Belə ki, ailədə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə qarşı iqtisadi yöndə törədilmiş zorakılıq halları onların potensial cinayətkar kimi formalaşmasına səbəb ola bilər.

Başqa növ cinayətlərə nəzər saldıqda isə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən talama məqsədi olmadı nəqliyyat vasitələrinin qaçırılması cinayətlərinin törədilməsinə də istintaq təcrübəsində tez-tez rast gəlinir. Bu isə sosioloji baxımdan bu kateqoriyadan olan şəxslərə nəqliyyat vasitələrinə olan marağın düzgün təbliğ edilməməsidir. Onların idarə edə bilmədikləri maraqları müvafiq hallarda inzibati və ya cinayət məsuliyyəti ilə nəticələnə bilər. Sosioloji faktorlar burada mühüm rol oynayır. Belə ki, Ali Məhkəmənin 30 iyun 2008-ci il tarixli Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında plenum qərarında da həmçinin göstərilir ki, *yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə cəza təyin olunması haqqında məsələ həll edilərkən, Azərbaycan Respublikası CM-nin 58-ci maddəsində qeyd olunan (törədilmiş cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyəti haqqında məlumatlar, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar) hallardan başqa, həmçinin Azərbaycan Respublikası CM-nin 86-cı maddəsində nəzərdə tutulan şərtlər də (yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin həyat və tərbiyə şəraiti, əqli və psixiki inkişaf səviyyəsi, şəxsiyyətlərinin digər xüsusiyyətləri, yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin ona təsiri və s.) nəzərə alınmalıdır* [6].

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə cinayət törətməsində kütləvi informasiya vasitələrinin və sosial şəbəkələrin də rolu olduqca böyükdür. Göstərilən

platformalarda cinayətkarlığın təbliği, cinayət törətmiş şəxslərin digərlərinin fəvqündə üstünlüyünün nümayiş etdirilməsi və s. bu kimi faktorlar yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət aləminə yaranan maraqlarının artmasına səbəb olmuşdur. Məhz buna görə də son dövrlərdə xüsusilə inkişaf etmiş sosial şəbəkələr və kütləvi informasiya vasitələrində bu cür məlumatların yayılması yol verilməzdir. “Media haqqında” 30 dekabr 2021-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası qanununun 5-ci maddəsi **Media azadlığı** adlanır ki, orada da *media üzərində dövlət senzurasının qadağan olunduğu* göstərilir [2; 3]. Lakin fikrimizcə, informasiya əldə etmək hüququ müəyyən yaş kateqoriyasından olan şəxslər üçün məhdudlaşdırılmalıdır. Müasir dövrdə müvafiq 18+ saytlarda qeydiyyat üçün tələb olunan məlumatlar bəzi yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən saxlataşdırıla bilər. Nəticədə sistem şəxsin həqiqi yaşını nəzərə almadan onun daxil etdiyi məlumatlar əsasında hesabı qeydə alır. Halbuki, şəxsin üz cizgilərinin eyniləşdirilməsi - identifikasiya məlumatlarına əsasən onun yaşının müəyyən edilməsindən sonra hesabının qeydə alınması daha məqsədəuyğundur. Fikrimizcə, bu istiqamətlərdə işlərin aparılması və platformaların bu formada proqramlaşdırılması daha effektiv nəticələr əldə olunmasına gətirib çıxara bilər. Bu platformalar üzərində dövlət senzurasının tətbiq olunması labüddür.

Uşaqların və xüsusən də yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin təhlükəsiz, zorakılıqsız və dəstəkləyici mühitdə yaşayıb böyümələri, onların hüquqlarının təmin olunması bu gün dövlətimizin qarşısında duran prioritet istiqamətlərdən biridir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin profilaktikası və qarşısının alınması məqsədilə müvafiq təşkilatların tövsiyyələrinə, inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsinə əməl olunmalı, bu istiqamətdə davamlı konfrans və seminarlar keçirilməli, valideynlər maarifləndirilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Ə.Əliyev, İnsan hüquqları, Dərslik, Bakı; 2019
2. Prezidentin rəsmi sahifəsi <https://president.az/>
3. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası <https://e-qanun.az/>
4. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmi saytı <https://sosial.gov.az/>
5. http://kafondu.org/wp-content/uploads/2020/07/SOSIAL-IŞ-BACARIQLARI_KİTABİ.pdf <https://dejure.az/az/court-acts/yetkinlik-yasina-catmayanlarin-cinayttri-bard-islr-uzr-mhkm-tcrubsi-haqqinda>

Yavər Məmmədova
Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası,
gömrük xidməti leytenantı,
Əlavə Təhsil şöbəsinin böyük mütəxəssisi

ALMANİYADA YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN CİNAYƏT MƏSƏLƏLƏRİ

Əsas Qanunun (GG) 3-cü maddəsinə əsasən, hər kəs qanun qarşısında bərabərdir¹. Bununla belə, yetkinlik yaşına çatmayanlara və bəzən də yeniyetmə-gənc cinayətkarlara böyüklərdən fərqli yanaşılır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı cinayət qanununun tətbiqi cinayət törətmiş şəxsin cinayətin törədildiyi zaman yaşından asılıdır. ***Yetkinlik yaşına çatmayanlara dair məhkəmə aktının (JGG)*** 1-ci maddəsinə əsasən bu yaş qrupları aşağıdakı kimi fərqləndirilir²:

1. 14 yaşına qədər şəxslər Alman cinayət hüququna görə uşaq sayılırlar. Uşaqlar Alman cinayət hüququna görə cinayət məsuliyyəti daşıyırlar, buna görə də cinayət prosesində heç vaxt ittiham oluna bilməzlər.

2. 14-17 yaş arasında olan şəxslər qanunverici orqanın nəzərində yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı cinayət qanununun həmişə tətbiq olunduğu yetkinlik yaşına çatmayan şəxs sayılırlar.

3. 18-21 yaş aralığında olan şəxslər yeniyetmə-gənc sayılırlar. Bu yaş qrupunda ya yetkinlik yaşına çatmayanlara dair cinayət qanunu, ya da yetkin şəxslərə dair cinayət qanunu tətbiq oluna bilər. Hansı qanunun tətbiqi hər bir fərdi halda cinayət törətmiş şəxsin cinayət anındakı yetkinliyinə uyğun olaraq müəyyən edilir. Bununla belə, daha da vacib olan odur ki, o, hələ də konkret əməldə, məsələn, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə xas əməl törətdiyinə görə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə bərabər tutulmalı idimi? Məsələn, artıq tək yaşayan 20 yaşlarında gənc bank işçisi xəyanət və ya digər mürəkkəb iqtisadi cinayət iddiaları ilə ittiham olunanda yetkinlər üçün cinayət qanunu ilə cəzalana bilər, 20 yaşında hələ də ana və atası ilə yaşayan gənc isə dava etdiyinə görə və ya Narkotik qanununu pozduğuna görə günahlandırılarkən böyük ehtimalla yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət qanunu çərçivəsində ittiham olunacaq. Yaxşı bir cinayət müdafiəçisi adətən imkanlardan istifadə edir ki, onun müdafiə etdiyi şəxs hələ də yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət qanununun yurisdiksiyasında olsun.

¹ <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>

² https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/_1.html

4. 21 yaşından etibarən isə artıq yetkin sayılırlar. Bundan sonra yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət qanununun tətbiqi istisna edilir.

JGG-nin 2-ci maddəsinin 1-ci bəndində niyə gənclərə və yeniyetmələrə cinayət hüququnda böyüklərdən fərqli münasibət göstərildiyini izah edir³:

“Yetkinlik yaşına çatmayanlara dair cinayət qanunvericiliyinin tətbiqi ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanlar və ya yeniyetmə-gənclər tərəfindən yenilənmiş cinayət əməllərinə qarşı mübarizə aparmaq məqsədi daşıyır. Bu məqsədə çatmaq üçün hüquqi nəticələr və valideynlərin uşaqları tərbiyə etmək hüququ nəzərə alınmaqla, prosedur ilk növbədə uşaqların tərbiyəsi ideyasına uyğunlaşdırılmalıdır.”

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət hüququ ilə yetkinlərin cinayət hüququ arasındakı fərq prosedurların gedişində və daha çox sanksiyalardadır⁴:

Yetkinlərin cinayət hüququ ilk növbədə əməllərə sanksiya təyin etmək məqsədi daşıyır. Günahkar səhv hərəkətə görə cəzalandırılmalıdır - gələcək üçün çəkindirmə ikinci yerdədir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət hüququnda isə ən başlıca prioritet və əsas məqsəd cinayət törədən şəxsə maarifləndirmə və faydalı təsir göstərməkdir. Buna görə də, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət hüququ ilə müqayisədə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət hüququ üçün daha çox və daha fərqli sanksiya variantları mövcuddur: Tərbiyə tədbirləri, intizam tədbirləri, yetkinlik yaşına çatmayanların həbsi.

Ən yumşaq vasitələr şagirdlik və ya işə qəbul, iş görmək, sosial təlim kursunda iştirak etmək, müəyyən şəxslərlə bir yerdə olmaq, restoranlara və ya əyləncə yerlərinə baş çəkməkdən çəkinmək, zərərçəkmiş tərəflə barışığa getməyə çalışmaq və ya onunla əlaqə saxlamaq kimi maarifləndirici tədbirlərdir.

Bu maarifləndirici tədbirlərin yeganə məqsədi cinayət törətmiş şəxsin yenidən cinayət törətməsinin qarşısını almaq üçün cinayət nəticəsində aşkara çıxan tərbiyə nöqsanlarını aradan qaldırmaqdır. Buna görə də, onların təşkili və seçilməsində yalnız tərbiyəvi aspektlər nəzərə alınmalıdır, qisas, cəza və geniş ictimaiyyətin müdafiəsi deyil.

Əgər yetkinlik yaşına çatmayanlar məhkəməsinin nöqtəyi-nəzərindən bu, gənci “düz yola” qaytarmaq üçün kifayət etmirsə, məhkəmə ən ağır cəzanı, yetkinlik yaşına çatmayana həbs cəzası da verə bilər. Bu, yetkinlik yaşına çatmayanların və ya yeniyetmə-gənclərin saxlanması üçün nəzərdə tutulmuş müəssisədə azadlıqdan məhrum etmədir.

³ https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/_2.html

⁴ <https://www.kupka-stillfried.de/strafrecht/jugendstrafrecht>

Yetkinlik yaşına çatmayanların minimum cəzası altı ay, maksimumu beş il, ekstremal hallarda on ildir. Yetkinlik yaşına çatmayanların həbsi məsələsində də tərbiyə anlayışı ön plandadır, çünki gənclərin həbsi elə ölçülməlidir ki, lazımi tərbiyəvi təsir mümkün olsun.

Yetkinlik yaşına çatmayanların həbsi JGG-nin §17-də tənzimlənir⁵:

“(1) Yetkinlik yaşına çatmayanların cəzası onun icrası üçün nəzərdə tutulmuş müəssisədə azadlıqdan məhrum etmədir.”

Bu cəza növü mahiyyət etibarilə yetkinlik yaşına çatmayanların həbsi ilə eynidir. Bununla belə, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmənin hakimi onlara yalnız aşağıdakı ciddi şərtlər daxilində qərar verə bilər⁶:

1. Yetkinlik yaşına çatmayan və ya yetkin cinayətkar;
2. yetkinlik yaşına çatmayanların və ya yeniyetmə-gənclərin zərərli meylləri;
3. həqiqətin ortaya çıxması;
4. təhsil üçün tərbiyəvi tədbirlər və ya intizam vasitələri kifayət deyil;
5. və ya təqsirinin ciddiliyinə görə tələb olunan gənclik cəzası.

Hakimlər üçün bu tələblərin konkret iş üzrə yerinə yetirilib-yetirilməməsi sualına cavab vermək həmişə asan olmur.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət hüququnda cinayətkarın şəxsiyyəti və həyatı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı icraatda cinayət törətmiş şəxsin şəxsi inkişafı, onun həyat vəziyyəti və mövcud çətinlik və problemləri araşdırılır.

Burada əsas xüsusiyyət yetkinlik yaşına çatmayanlara məhkəmə yardımının əməkdaşlarının cəlb edilməsidir. Təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə əvvəlcədən ətraflı danışılır və əsas dinləmədən əvvəl hakimə bu şəxsin qiymətləndirilməsi ilə bağlı məlumat verilir.

Hakim təqsirləndirilən şəxsə yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün həbs cəzası verməzdən əvvəl onun zərərli meylinin olduğunu müəyyən etməlidir ki, bu meyl artıq cinayət törədilən zaman mövcud olmalıdır. JGG-nin § 17.2 bu zərərli meyli tələb edir, lakin bununla nə başa düşülməli olduğunu izah etmir⁷:

“(2) Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə faktiki olaraq yaranmış zərərli meyllərə görə tərbiyə tədbirləri və ya intizam tənbehi tədbirləri tərbiyə üçün kifayət etmədikdə və ya təqsirinin ağırlığına görə cəza zəruri olduqda, hakim yeniyetmə--gənc cəzası təyin edir.”

⁵ https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/___17.html

⁶ <https://www.koerperverletzung.com/jugendstrafe/>

⁷ https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/___17.html

Bu şərtin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən yerinə yetirilib-yetirilmədiyini öyrənmək üçün ilk növbədə qanunun mənası, “zərərli meyl”in konkret ifadədə nə demək olduğu aydın olmalıdır.

Federal Ədalət Məhkəməsi (BGH) zərərli tendensiya ilə bağlı 10 mart 1992-ci il tarixli qərarında (Az. 1 StR 105/92) aşağıdakıları qeyd etmişdir⁸:

“JGG-nin § 17.2-ci maddəsində zərərli meyillər mənasında cinayətkarın daha uzun ümumi təhsili olmadan növbəti cinayət əməllərinin törədilməsi riskinə haqq qazandıran əhəmiyyətli meyl və ya tərbiyə çatışmazlıqlarıdır. Bir qayda olaraq, onlar yalnız o halda təsdiq edilə bilər ki, cinayətdən əvvəl, hətta gizlədilsə də əhəmiyyətli şəxsiyyət qüsurları müəyyən olunsun. Axı onlar hökm çıxarılan zaman hələ də mövcud olmalı və təqsirləndirilən şəxslərin növbəti cinayət əməlləri ilə bağlı qorxularına səbəb olmalıdır”.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün cəzanın müddəti § 18 JGG-də tənzimlənir. Minimum altı ay, maksimum beş ildir. Yetkinlik yaşına çatmayan və ya yeniyetmə-gənc “ümumi cinayət qanunu ilə ən çox on ildən çox azadlıqdan məhrum etmə təhlükəsi yaradan” cinayət törətmişsə, gənclər üçün azadlıqdan məhrum etmə cəzasının ən yüksək həddi on il müəyyən edilə bilər⁹:

“Maddə 18 Yetkinlik yaşına çatmayanların həbs müddəti

(1) Yetkinlik yaşına çatmayanların minimum cəzası altı ay, maksimumu beş ildir. Əgər cinayət ümumi cinayət qanunu ilə ən çox on ildən çox azadlıqdan məhrum etmə ilə təhdid edilən cinayətdirsə, maksimum cəza on ildir. Ümumi cinayət hüququnun cəza çərçivəsi tətbiq edilmir.

(2) Yetkinlik yaşına çatmayanların cəzası elə ölçülməlidir ki, lazımı tərbiyəvi təsir mümkün olsun.”

Digər tərəfdən, yeniyetmələr üçün, ümumiyyətlə, maksimum on il tətbiq olunsada, qətl işində təqsirləndirilən şəxs maksimum 15 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilə bilər (§ 105 bənd 3 JGG)¹⁰:

“Maddə 105. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət qanununun yeniyetmə-gənclərə tətbiqi

(3) Yeniyetmə-gənclər üçün də maksimum yetkinlik yaşına çatmayanların cəzası on ildir. Əgər cinayət adam öldürmədirsə və 1-ci cümləyə görə maksimum müddət təqsirin xüsusi ağırlığına görə kifayət etmirsə, maksimum müddət 15 ildir.”

⁸ <https://research.wolterskluwer-online.de/document/521db87e-04de-4ff8-92bd-3113c217efb6>

⁹ https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__18.html

¹⁰ https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__105.html

Yetkinlik yaşına çatmayanların cəzası məsələsinə baxarkən hakim aşağıdakı aspektləri nəzərə almalıdır:

- yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyəti;
- onun keçmiş həyatı;
- faktın halları;
- təqsirləndirilən şəxsin cinayətdən sonrakı davranışı;
- yetkinlik yaşına çatmayanın yaşayış şəraiti;
- sınaq müddətindən gözlənilən təsirlər.

Sınaq müddəti ən azı iki il davam etməlidir, lakin üç ildən çox ola bilməz.

Sonda yuxarıda qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirdikdə görürük ki, Alman hüququnda yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlərə xüsusi diqqət vardır və əsas məqsəd yetkinlik yaşına çatmayanların cəzalanması deyil, tərbiyə edilməsidir. Məhz bu səbəbdən də yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlərə tətbiq olunan qanunvericilik ayrıca müəyyən edilmiş, hətta məhkəmə prosesinin də həyata keçirilməsi üçün yetkinlik yaşına çatmayanların işlərinə baxan məhkəmə yaradılmışdır.

Yasin Mikayılı

*Bakı Şəhər Baş Polis İdarəsinin İstintaq
və Təhqiqat İdarəsinin rəis müavini,
polis polkovniki*

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

Uşaqlar yetkinlik yaşına çatmış şəxslərdən fərqli olaraq yaşı, fiziki və psixoloji xüsusiyyətlərinə görə fərqli olsalar da, yalnız XIX əsrin ikinci yarısından sonra uşaqlıq dövrü müəyyən bir müddətlə məhdudlaşdırılmağa başlandı və uşaqlıq dövrü bəzi elm sahələrində fərqli kateqoriya olaraq qəbul edildi. Belə vəziyyət uşaqların cəmiyyətdə yerinin və hüquqlarının müəyyən olunması, digər insanlarla münasibətləri ilə bağlı proqramlarının yaranması və sınaqdan keçirilməsi ilə nəticələnmiş, hüquqazidd əməllərin qarşısının alınması və onlarla mübarizə sahəsində qanunvericiliklərdə də belə əməllər törətmiş yetkinlik yaşına çatmış şəxslərlə uşaqların fərqləndirilməsi, uşaqlara münasibətdə sərt cəzaların tətbiqindən imtina edilməsi kimi yanaşmalar formalaşmışdır. XX əsrin əvvəllərindən etibarən uşaq məhkəmələrinin yaradılması, uşaqlara münasibətdə xüsusi qaydaların qəbulu istiqamətində irəliyə doğru addımlar atılması uşaq mühakimə (cəza) hüququnun yaranmasına gətirib çıxarmış, beynəlxalq səviyyədə uşaqların qorunması ilə bağlı hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir. Müasir dövrdə əksər dövlətlərin cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyinin ümumi prinsipləri keçən əsrdə qəbul edilmiş “Uşaq Hüquqlarına dair Cenevrə Bəyannaməsi”, BMT-nin “Uşaq hüquqlarına dair” Konvensiyası, BMT-nin “Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə aid minimal standart qaydalarına” (“Pekin Qaydaları”) və digər beynəlxalq sənədlərə uyğunlaşdırılmışdır. Lakin müasir dövrdə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi, ibtidai araşdırma müddətləri, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, tutulması, həbsi, onlara tətbiq edilən digər qətimkan tədbirləri, cəzalar və cinayət-mühakimə icraatının digər elementləri ilə bağlı hüquq sistemləri və ölkələr üzrə fərqli yanaşmalar da mövcuddur.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlərin qarşısının alınması və belə cinayətlərlə cinayət-hüquqi mübarizə sahəsində olan əsas problemlərdən biri də cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi ilə bağlı məhdudiyətdir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 20.1-ci

maddəsinə görə cinayət törədənədək 16 yaşı tamam olmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Lakin, həmin Məcəllənin 20.2-ci maddəsinə əsasən 14 yaşı tamam olmuş şəxs tərəfindən bəzi cinayətlərin törədilməsinə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir. Burada həmin cinayətlərin məhz hansı prinsipə əsasən müəyyən edilməsi aydın deyildir. Məsələn, məsuliyyətə cəlb etmə yaşı seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə görə 14 olduğu halda, seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə cinayətinə görə nəyə görə 16 olmalıdır? 14 yaşına çatmış şəxs narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa görə məsuliyyətə cəlb edilə bilərsə, nəyə görə narkotik vasitələrin qanunsuz satışına görə məsuliyyətə cəlb edilə bilməz? Ona görə də hesab edirik ki, CM-in 20.2-ci maddəsinə həmin Məcəllənin 151, 183, 217, 218, 219, 219-1, 220, 229, 234, 237, 238, 280 və 282-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərə görə də 14 yaşı tamam olmuş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini nəzərdə tutan əlavə edilməlidir.

Bu sahədə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin daha effektiv təşkil edilməsi, ictimai təhlükəli əməli törədən yetkinlik yaşına çatmayanların vaxtında müəyyən edilib, onların yeni cinayətlər törətməsinin qarşısının alınması və yenidən tərbiyələndirilməsi üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinin (14 yaş) aşağı endirilməsi də nəzərdən keçirilməlidir. Bu gün bəzi ölkələrin qanunvericiliyində cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi 7 yaşdan başlayır. Belə ki, Avstraliya, Banqladeş, Qana, Küveyt, Livan, Suriya, Kipr, İrlandiya, Sudan, İordaniya və Pakistanda 7, Şotlandiya və Şri-Lankada 8, İraq və Flippində 9, İngiltərə, Yeni Zelandiya, Nepal və Nikaraquada 10, Kanada, Uqanda, Cənubi Koreya və Türkiyədə 12, Əlcəzair, Çad, Polşa, Tunis və Fransada 13, Bolqarıstan, Çin, Almaniya, Macarıstan, İtaliya, Yaponiya, Liviya, Rumunya, Rusiya və Vyetnamda 14, Danimarka, Misir, Finlandiya, Norveç, İslandiya, Peru, Sudan və İsveçdə 15, Argentina, Boliviya, Çili, Kuba, Portuqaliya, İspaniya və Ukraynada 16, Belçika, Kolumbiya və Panamada 18 yaşı tamam olmuş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

Hesab edirik ki, 12-14 yaşda cinayət törətmiş uşaqlara münasibətdə effektiv tərbiyəvi xarakterli tədbirlərin tətbiq edilməsi, onların cinayət (digər huquq pozuntusu) törətməkdən çəkindirilməsi işi (maarifləndirmə, məsuliyyətə cəlb etmə qorxusu, məhrumiyyətlərin tətbiqinin labüdlüyü və s.) düzgün qurulmadığından onlar daha yuxarı yaşda yenidən cinayət törətməkdə davam edirlər. Hətta 14 yaşdan yuxarı uşaqlara münasibətdə də, cəza və digər tərbiyəvi tədbirlərin sadəcə tətbiqi effektiv deyil. Belə şəxslərə cəza çəkmə və ya tərbiyəvi tədbirlər tətbiq edərkən onların cinayətdən çəkindirilməsi

ilə bağlı kompleks işlər təşkil edilməli, dünya praktikasında olan qabaqcıl metodlar sınaqdan keçirilməlidir. Məsuliyyətə cəlb etmə yaşının aşağı endirilməsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cəzalandırılmasından daha çox onların törətdikləri ictimai təhlükəli əmələ görə cinayət məsuliyyətinin olmasını özləri, valideynləri (qəyyum və ya himayəçiləri), eləcə də, məsuliyyətə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmadıqlarına görə cəzalandırılmayacaqlarını bilərək onları cinayətə təhrik edən şəxslərin bilməsi nöqtəyindən də çox əhəmiyyətlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, 20-30 il əvvəlki dövrlə müqayisədə internetin və digər informasiya vasitələrinin olduğu müasir dövrdə yaşayan uşaqlar 14-16 yaşda deyil, daha erkən yaşda törətdikləri əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcıdan görür və bunları ya arzu edir, ya da arzu etməsə də belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol verir. Fikrimizcə, ölkəmizdə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinin 12-yə endirilməsi zəruridir. Lakin, belə olduqda 12 yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayanın öz hərəkətlərini və bunun ictimai təhlükəli nəticələrini dərk etmək və idarə etmək imkanında olması mötəbər sübutlar məcmusu ilə, o cümlədən kompleks məhkəmə-tibbi və məhkəmə-psixoloji ekspertizasının rəyi ilə təsdiq edilməlidir.

Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti sahəsində ölkəmizin qanunvericiliyi, eləcə də istintaq və məhkəmə təcübəsində bir sıra problemlər vardır. Əvvəla, cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində aparılan icraatla bağlı müəyyən istisnalar və məhdudlaşdırmalar nəzərdə tutan normalar təəsüf ki, konkret və birmənalı deyildir. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun 25-ci maddəsinə görə normativ hüquqi aktlar daxilən uzlaşdırılmalı, məntiqli qurulmalı və normayaratma texnikasına uyğun olmalıdır. Normativ hüquqi aktın normaları ifadə edilərkən həm həddindən artıq ümumiləşdirilmiş, həm də həddindən artıq təfərrüatlı ifadələrə yol verilməməlidir. Normativ hüquqi aktın normaları yığcam şəkildə, əsasən təsdiq formasında və indiki zamanda ifadə edilməlidir. Normativ hüquqi aktın mətnində istifadə edilən termin və anlayışlar aydın və birmənalı olmalıdır. Həmin Konstitusiyaya Qanununun 53-cü maddəsinə görə normativ hüquqi aktın mətni normaların ziddiyyətli təfsirini istisna edən sadə və aydın dildə tərtib edilir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin də formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə görə qanunun müddəası qeyri-müəyyən və ikimənalı olmamalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması ilə bağlı cinayət-prosessual qanunvericiliyində birbaşa istisna hal nəzərdə tutulmamışdır. Lakin, CPM-in

433.2-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirən hakim və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması onlara məlum olan kimi bu Məcəllənin 434.1 və 434.2-ci maddələri ilə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla dərhal onun azad edilib-edilməməsi məsələsinə baxmalıdır. Fikrimizcə, bu norma kifayət qədər aydın və birmənalı yazılmamışdır. Eyni zamanda həmin normanın təcübədə tətbiqi real deyildir. Əvvəla, tutulmuş şəxs 48 saat başa çatana qədər ya azad ediləcək, ya da CPM-in 434.1-ci maddəsinə əsasən barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün məhkəməyə çıxarılacaq. Qanunvericilikdə tutulma barədə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora məlumat verilməsi göstərilərsə də, bununla bağlı məhkəmə nəzarətini həyata keçirən hakimin məlumatlandırılması göstərilməmişdir. Belə olan halda təcübədə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması barədə məhkəmə nəzarəti həyata keçirən hakimin məlumat alması o qədər də real deyildir. Bundan əlavə, nəzərə alınmalıdır ki, hakim (və ya prokuror) yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması barədə məlumat aldıqdan sonra onun azad edilib-edilməməsi məsələsinə baxması üçün yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi tutan təhqiqatçı və ya müstəntiqi məhkəməyə dəvət etməli, material və ya cinayət işinin öyrənilməli və daha sonra qərar qəbul etməlidir. Qeyd olunan hərəkətlər edilənədək tutulmanın cinayət işi başlanana qədər 24 saat, başlandığı halda isə 48 saat ərzində davam etməsi nəzərə alındıqda vaxt etibarlı ilə real və effektiv olmadığı məlum olur. Burada onu da nəzərə almaq lazımdır ki, təhqiqatçı və ya müstəntiq 24 və ya 48 saatlıq qısa zaman kəsiyində tutulmuş şəxsin iştirakı ilə və ya onun iştirakı olmadan, lakin şəxsin tutulmasına əsas olan cinayət hadisəsinin araşdırılması ilə bağlı istintaq hərəkətləri də aparmalıdır. Eyni zamanda, həbsdən fərqli olaraq, tutulmanın yalnız CPM-in 434.1-ci maddəsində nəzərdə tutulduğu kimi ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətdiyinə görə 14 yaşına çatmış, az ağır cinayəti zorakı üsulla və ya iki dəfədən çox törətdiyinə görə 16 yaşına çatmış yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə münasibətdə tətbiq edilməsi cinayətkarlığa qarşı effektiv mübarizə və cinayət təqibinin tezliyinin təmin olunmasına mane olan məhdudlaşdırıcı normadır. Hesab edirik ki, zorakı olmayan cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan kimsəsiz və ya baxımsız olduqda, daimi yaşayış yeri olmadıqda, istintaqdan gizləndikdə, cəmiyyət üçün təhlükə yaratdıqda tutularaq iştirakı ilə zəruri və təxirəsalınmaz istintaq hərəkətləri keçirilməlidir. Qanunvericilikdə olan belə anlaşılmaq vəziyyətin həll edilməsi üçün təklif edirik ki, CPM-in 433.2-ci maddəsinə əlavə və dəyişiklik edilərək həmin Məcəllənin 434.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan hallar-

da yetkinlik yaşına çatmayanların tutulması 24 və ya 36 saat həddində müəyyən edilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanı nəzarət altına vermə qətimkan tədbiri seçilərkən həmin uşağın nəzarətinə verildiyi valideyn, qəyyum, himayəçi və ya saxlandığı qapalı uşaq müəssisəsinin müdiriyyətinin yazılı razılığının alınması CPM-in 170-ci maddəsində nəzərdə tutulmalıdır.

Qanunvericilikdə yaş məhdudiyətinə görə cinayətin subyektı olmayan yetkinlik yaşına çatmayanların açıq və ya qapalı tipli müəssisəyə yerləşdirilməsinin prosedurları müəyyən edilməsinə baxmayaraq cinayətin subyektı olan, lakin törətdiyi cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya zorakı olmayan az ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil olduğuna görə həbs qətimkan tədbiri seçilməsi mümkün olmayan şəxslərin yenidən cinayət törətmək, cəmiyyət üçün təhlükə törətmək imkanlarının məhdudlaşdırılması üçün belə müəssisələrə yerləşdirilməsi və bunun prosedurları müəyyən edilməmişdir. Belə ki, yalnız Daxili İşlər Nazirliyinin 24 fevral 2007-ci il tarixli 111 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş «Daxili işlər orqanlarının yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün müvəqqəti təcridətmə mərkəzlərinin fəaliyyətinin təşkili haqqında» Əsasnaməsində təcridətmə mərkəzlərinə məhkəmənin qərarı əsasında həyatının, sağlamlığının qorunması və təkrar ictimai təhlükəli əməlin törədilməsinin qarşısının alınması, o cümlədən yaşayış yerinin, yaxud şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi zərurətinin olduğu hallarda cinayət törətmiş və cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmış yetkinlik yaşına çatmayanların saxlanması nəzərdə tutulsa da aidiyyəti normativ hüquqi aktlarda, o cümlədən CPM-də qeyd olunan sahə tənzimlənmədiyinə görə həmin əsasnamənin bu barədə normaları faktiki olaraq tətbiq edilməməkdədir.

Fikrimizcə, xüsusən cinayət törətmiş baxımsız və kimsəsiz, valideynlərinin, qəyyumunun, himayəçisinin və ya saxlandığı uşaq müəssisəsi müdiriyyətinin nəzarət etmə imkanı olmayan, lakin qanunvericiliyə əsasən həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi mümkün olmayan və ya məqsədəmüvafiq olmayan yetkinlik yaşına çatmayanların ibtidai istintaqı zamanı yaranan çətinliklərin həlli məqsədi ilə CPM-in “Qətimkan tədbirləri” fəslində belə yetkinlik yaşına çatmayanların məhkəmə qərarı əsasında açıq və ya qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyyə müəssisələrinə yerləşdirilməsi qismində qətimkan tədbirinin nəzərdə tutulması və bunun dəqiq prosedur qaydası müəyyən edilməlidir.

Bundan əlavə, CPM-in 432.2-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ibtidai araşdırma müddətləri konkret müəyyən olunmayaraq cinayət işi üzrə icraatın “hər hansı bir gecikdirməyə yol verilmədən” aparılma-

sı göstərilmişdir. Bu qaydanın belə dəqiq müəyyən olunmadığı şəraitdə, belə əks mənə da başa düşülə bilər ki, yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin barəsində ibtidai istintaq zamanı gecikdirmələrə yol verilə bilər. Eyni zamanda, CPM-in 435.4.2-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi ilə bağlı olan cəza tədbiri yalnız həmin məsələnin mükəmməl baxılmasından sonra tətbiq edilməli və imkan daxilində aşağı həddə endirilməlidir. Göründüyü kimi burada da norma dəqiq və aydın yazılmamışdır. Hesab edirik ki, bütün normalarda, xüsusən müddətlərlə bağlı normalarda konkretlik olmalı, qanunları tətbiq edən orqanlar tərəfindən birmənalı anlaşılmalı və vahid qaydada da icra edilməlidir. Normalarda ümumi xarakterli ifadələrdən istifadə edilməklə yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı icraatın mümkün qədər qısa müddət ərzində, tez və təxirəsalınmadan aparılmasına, digər şəxslərdən fərqli olaraq yetkinlik yaşına çatmayanların tutulması, həbsi və azadlıqdan məhrum edilməsi sahəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olmaq olmaz. Hesab edirik ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərə dair işlər üzrə ibtidai istintaq müddətləri cinayətin kateqoriyasından asılı olaraq ümumi müddətlərin 2/3-dən çox olmamalı və bu qayda qanunvericilikdə birbaşa təsbit edilməlidir.

CPM-in 432.1-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaqın imkan daxilində müvafiq ibtidai istintaq xüsusi bölmələri və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə müvafiq iş təcrübəsinə malik olan şəxslər tərəfindən aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Lakin, hazırda Azərbaycan Respublikasının heç bir ibtidai istintaq orqanında belə xüsusi bölmə yoxdur. Fikrimizcə, hər bir istintaq orqanında yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı xüsusi bölmələrin yaradılmasına ehtiyac da yoxdur. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən daha çox prokurorluq və daxili işlər orqanlarının istintaq aidiyyatına daxil olan cinayətlər törədilir. Lakin, vergi, gömrük, ədliyyə və digər orqanların istintaq aidiyyatına daxil olan cinayətlərin yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilməsinə təcrübədə az rast gəlinir. Ona görə də, prokurorluq və daxili işlər orqanlarının istintaq qurumlarında yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə bağlı xüsusi bölmələrin yaradılması, vergi, gömrük, ədliyyə və digər orqanların istintaq qurumlarında isə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin belə şəxslərlə iş təcrübəsinə malik müstəntiqlər tərəfindən aparılması məqsədemüvafiqdir. Eyni zamanda, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin təqsirləndirilməsinə dair cinayət işlərinə baxılması üçün ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin yaradılması da vahid istintaq və məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılmasına, cinayət törətmiş (cinayətə sürüklənmiş) yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının

və dövlətin bu sahədə maraqlarının daha effektiv təmin olunmasına xidmət göstərmiş olardı.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara tətbiq edilən cəzalarla bağlı qeyd olunmalıdır ki, Cinayət Məcəlləsinin 85-ci maddəsinə görə yetkinlik yaşına çatmayanlara cərimə, ictimai işlər, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzaları təyin edilə bilər. Lakin, yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə təyin edilməsi nəzərdə tutulmuş bu cəza növlərinin heç də hamısı təcrübədə real tətbiq oluna bilən cəzalar deyildir. Belə ki, cərimə cəzası yalnız müstəqil əmək haqqı və ya bu cəzanın icrasına yönəldilə bilən əmlakı olan yetkinlik yaşına çatmayan məhkuma təyin edilir. Konstitusiyaya və Əmək Məcəlləsinə görə əmək müqaviləsinin yalnız on beş yaşına çatmış şəxslə bağlanılmasına icazə verilsə də, 18 yaşadək yetkinlik yaşına çatmayanların daha çox orta məktəbdə təhsil almaları, həqiqi hərbi xidmətə getmədən dövlət və bir sıra özəl strukturlarda işləmənin qeyri-mümkünlüyü və bir sıra bu və ya digər səbəblərdən yetkinlik yaşına çatmayanların rəsmi iş yerinin olması və ya adına əmlakın olması çox az rast gəlinən bir haldır. Qeyd etdiyimiz bu obyektiv hal islah işləri cəzasının təyin edilməsi ilə bağlı da mövcuddur. “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli Qərarında da problem həllini tapmamışdır. Belə ki, qərarın 24-cü bəndində cərimə cəzasının icrası zamanı cərimənin şəxsin özü tərəfindən ödənilməsi mümkün olmadığı halda Mülki Məcəllənin 1104.1-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuş normaların tətbiq edilə biləcəyi qeyd edilmişdir. Lakin, mülki hüquq pozuntusundan fərqli olaraq cinayət əməlinin törədilməsində iştirak etməyən şəxsin üzərinə cəza ilə bağlı məhrumiyyətlərin qoyulması həm qanunsuzdur, həm də effektiv deyildir.

CPM-in 435.4.3-cü maddəsinə görə yetkinlik yaşına çatmayan şəxs ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin, habelə ağır nəticələrə səbəb olan zor tətbiq etməklə qəsdən törədilmiş cinayətin və ya digər ağır cinayətin təkrarən törədilməsində təqsirli bilinmədiyi halda onun azadlıqdan məhrum edilməsi məqsəddə uyğun deyildir. Təəssüf ki, bu normada da, uyğunsuzluq vardır. Belə ki, normanın əvvəlində yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə münasibətdə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiq edilməsi hallarından biri olaraq həmin şəxsin ağır cinayət törətməkdə təqsirli bilinməsi qeyd olunduğu halda, normanın davamında yetkinlik yaşına çatmayan digər ağır cinayətin təkrar törədilməsində təqsirli bilindiyi halda da azadlıqdan məhrum edilə bilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Əvvəla, ağır cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanın

azadlıqdan məhrum edilə bilməsi göstərildiyi halda, “digər ağır cinayətin təkrar törədilməsi” halının qeyd edilməsinə ehtiyac yoxdur. Hesab edirik ki, burada texniki səhvə yol verilərək digər ağır cinayət sözlərindən istifadə edilmişdir. Əslində, qanunvericilikdə “digər az ağır cinayətin” təkrar törədilməsi yetkinlik yaşına çatmayanın azadlıqdan məhrum edilməsi üçün şərt olaraq müəyyən etməli idi. Bundan əlavə, ağır nəticələrə səbəb olan zor tətbiq etməklə qəsdən törədilmiş cinayətin, xüsusən də “ağır nəticələrə səbəb olma”nın anlayışı qanunvericilikdə verilmədiyindən bu birmənalı başa düşülmə bilməz, təcrübədə vahid yanaşma da yoxdur. Cinayət Məcəlləsində ağır nəticələrə səbəb olma daha çox ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin məcburi elementi və ya tövsifedici əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur. Qəsdən törədilən cinayətlərdən yalnız zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla özgənin əmlakını qəsdən məhv etmə və ya zədələməyə görə cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutan 186-cı maddəsində yandırmaqla, partlatmaqla və ya başqa ümumi təhlükəli üsulla törədildikdə və ya ağır nəticələrə səbəb olduqda (186.2.2) tövsifedici əlamət kimi qeyd edilmişdir. Ona görə də hesab edirik ki, ya Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən “ağır nəticələrə səbəb olma”nın rəsmi şərhini verilməli, ya da CPM-in 435.4.3-cü maddəsində bu norma daha dəqiq və birmənalı başa düşülən formada ifadə edilməlidir.

Eyni zamanda, Cinayət Məcəlləsinin 85.5-ci maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddinin törədilmiş cinayətin növündən asılı olmayaraq 10 il müəyyən olunması ilə də razılaşmaq olmaz. Hesab edirik ki, yetkinlik yaşına çatmayanlara azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi cinayətlərin və hökmlərin məcmusu qaydasında, o cümlədən xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar daha artıq (15 ilədək) müddətə müəyyən edilməlidir.

Sonda, qeyd etmək istəyirəm ki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti sahəsində mövcud problemlərin həlli üçün yuxarıda qeyd olunan təkliflər də nəzərə alınmaqla qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə, vahid istintaq və məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılmasına ehtiyac vardır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. www.e-qanun.az
2. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu. www.e-qanun.az
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. www.e-qanun.az
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. www.e-qanun.az
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. www.e-qanun.az

6. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. www.e-qanun.az
7. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiya. www.e-qanun.az
8. BMT-nin “Uşaq hüquqlarına dair” Konvensiyası. www.scfwca.gov.az
9. “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. www.e-qanun.az
10. “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. www.e-qanun.az
11. “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı. supremecourt.gov.az
12. «Daxili işlər orqanlarının yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün müvəqqəti təcridetmə mərkəzlərinin fəaliyyətinin təşkili haqqında» Əsasnamə. DİN-in 24 fevral 2007-ci il tarixli 111 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmişdir.
13. Alman Ceza Muhakimesi Kanunu. Almanca mətn-Türkçə çeviri. Prof. Dr. Feridun Yenisey, Dr. Salih Oktar, Av. Ayla Oktar. İstanbul, 2020
14. Ceza Muhakimesi Hukuku Başvuru kitabı. Prof. Dr. Feridun Yenisey, Prof. Dr. Ayşe Nuhoglu, Ankara, 2021
15. Polis mevzuatı və temel ceza kanunları. İstanbul, 2019
16. Mukayeseli hukuk açısından ceza sorumluluğu yaşı ve ceza sorumluluğu olmayan çocuklar ve gençler için ceza hukukunda uygulanan alternatif yaptırımlar. 2007, Prof. Dr. Feridun Yenisey. www.barobirlik.org.tr

Rahib Əliyev

*Daxili İşlər Nazirliyinin Baş İstintaq və Təhqiqat
İdarəsinin baş müstəntiqi, polis polkovnik-leytenantı*

CINAYƏTİN SUBYEKTİ OLAN YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏR ÜÇÜN QANUNLA MÜƏYYƏN EDİLMİŞ YAŞ HƏDDİNİN YERLİ VƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə əsasən yalnız Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır [1].

Cinayətin tərkib əlamətlərinin əsas elementlərindən biri də cinayətin subyektidir. Mövcud qanunvericilik şəxsin cinayətin subyekti olması üçün şəxsin cinayət törətmiş anlaqlı şəxs olması ilə yanaşı Cinayət Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş yaş həddinə çatmasını da şərtləndirir [1].

Yetkinlik yaşına çatmayanın şüur səviyyəsi, ətraf sosial mühitdə baş verən hadisələri dərk etmək və buna uyğun düşünülmüş hərəkət etmək qabiliyyəti məhz müəyyən yaş həddinə çatmaqla formalaşır. Şəxsdə belə dərk etmə ailə, məktəb, sosial mühitin təsiri ilə yaranmış olur. [2, I hissə s. 58-59].

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün yaş həddini 16 yaş olaraq müəyyən edir və cinayət törədənədək on altı yaşı tamam olmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir [1].

On dörd yaşı tamam olmuş şəxs yalnız qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam oğurlamağa, zorlamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlığa, odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir [1].

Müasir elm, texnika və informasiya texnologiyaları sahəsində əldə edilmiş uğurlar dövlətin, cəmiyyətin dinamik inkişafına zəmin yaratsa da bu nai-

liyyətlərdən heç də hər zaman müsbət istiqamətdə istifadə edilmir. Bunun nəticəsində ağır ictimai təhlükəli nəticələrə səbəb ola biləcək bir sıra cinayətlərin yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilməsinin yerli və beynəlxalq statistikasında artım müşahidə olunur.

Ötən əsrin sonları və 2000-ci illərin əvvəllərində məlumatların əldə edilməsi, ötürülməsi yalnız qəzet, jurnal, ən yaxşı halda televiziya vasitəsi ilə mümkün idisə, hazırda ağıllı telefon, ağıllı saat, sosial şəbəkələr və digər əlaqə vasitələri məlumatların əldə edilməsi və ötürülməsini sürətləndirdiyindən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən cəmiyyətdə baş verən hadisələrin başa düşülməsi, onların öz əməllərinin ictimai təhlükəli nəticələrini daha aşağı yaşlarda dərk etmələrini şərtləndirir.

Roman-german və anqlo-sakson hüquq sistemlərinə daxil olan inkişaf etmiş ölkələrin, həmçinin MDB-yə üzv olan bəzi dövlətlərin cinayət qanunvericiliyi öyrəniləndə elm və texnikanın sürətli inkişafının insanların həyatına və ictimai münasibətlərə daha çevik təsiri nəzərə alınaraq müasir cəmiyyətdə daha aktual olan cinayətlərin subyektü üçün müəyyən edilmiş yaş həddinin 14 yaş, bəzi ölkələrdə isə daha aşağı olması görünür.

Biz tez-tez kibercinayəti böyüklər dünyasında baş verən bir hadisə kimi düşünsək də, kibercinayətkarlar çox vaxt gözlədiyimizdən daha gənc olur. Məsələn, bu yaxınlarda Co Bayden, Barak Obama, Elon Musk və Bill Gatesə məxsus Twitter hesablarının oğurlanmasında iştirak etmiş şəxslərin əksəriyyəti 22 yaşdan aşağı, onlardan biri isə yetkinlik yaşına çatmayan şəxs olmuşdur. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən bütün kibercinayətlər ön səhifə xəbərləri yaratmasa da həqiqətən bu cinayətlər getdikcə daha çox yayılır. Statistik sorğunun nəticəsinə əsasən ABŞ-da təxminən hər 6 yeniyetmədən 1-i, Böyük Britaniyada hər 4 yeniyetmədən 1-i kiber hücumlar etməyə cəhd etdiklərini açıqlamışlar [3].

Əksər Avropa dövlətlərinin cinayət qanunvericiliyində şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə imkan verən yaş həddi Azərbaycan qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş yaş həddindən daha aşağı, hətta bəzi dövlətlərdə 10-12 yaş olaraq müəyyən edilmişdir [4]. Bu ölkələrə misal olaraq Böyük Britaniya, Uels, İsveçrə, İrlandiya, Niderland, Belçika kimi qərbi Avropa ölkələri ilə yanaşı ABŞ, Kanada, İsrail, İndoneziya, Malaziya kimi dövlətləri də misal göstərmək olar [5].

Almaniya, İtaliya, Avstriya, Xorvatiya, Malta, Latviya, Bolqarıstan və digər bu kimi Avropa dövlətlərində cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən minimal yaş həddi 14 yaş, Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya, Polşa və Çexiyada isə yaş həddi 15 yaş olaraq qəbul edilmişdir. [6].

MDB-yə üzv olan bəzi dövlətlərin cinayət qanunvericiliyinə nəzər yetirdikdə görürük ki, qonşu Gürcüstanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 33-cü maddəsinə əsasən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə imkan verən yaş həddi 14 yaş olaraq müəyyən edilmişdir [7].

Həmçinin qanunsuz olaraq narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya onların prekursorlarını hazırlama, istehsal etmə, əldə etmə, saxlama, daşıma, göndərmə və ya satma (AR CM - maddə 234) [1] kimi cinayət əməli Özbəkistan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 17-ci maddəsinə uyğun olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə imkan verən yaş həddinin 14 yaş olması qəbul olunmuşdur [8].

Bundan başqa terrorçuluq barədə bilə-bilə yalan məlumat vermə (AR CM - maddə 216), terrorçuluğa açıq çağırışlar (AR CM - maddə 214-2), terrorçuluq məqsədi ilə təlim keçmə (AR CM - maddə 214-3) kimi cinayətlərə görə cinayətin subyektinə qoyulmuş minimal yaş həddi Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyindən fərqli olaraq Rusiya Federasiyasının Cinayət Məcəlləsinin 20.2-ci, Qazaxıstan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 15.2-ci maddələrinə əsasən qeyd edilən dövlətlərdə 14 yaş olaraq müəyyən edilmişdir [9-10].

Qeyd edilən beynəlxalq təcrübədən də göründüyü kimi elm və texnikanın inkişaf etməsi cəmiyyətdə ictimai münasibətlərin dərinləşməsi cinayətlərin yeni növlərinin yaranmasına səbəb olur. Dövlətimizin yerləşdiyi mürəkkəb coğrafi mövqe, beynəlxalq səviyyəli layihələrin və yolların kəsişməsində yerləşməsi, Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və hərbi gücünün artması fonunda xarici kriminal ünsürlər tərəfindən edilən xain qəsdlər nəticəsində ölkə ərazisində narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi, terrorçuluq, kiber və digər transmilli cinayətlərin sayının artmasına səbəb olur. Sosial şəbəkələr və digər vasitələrlə məqsədli olaraq yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdə pis vərdişlərin formalaşdırılması həmin cinayətlərin daha aşağı yaş qrupuna aid olan şəxslər tərəfindən törədilməsinə zəmin yaradır.

2022-ci ilin statistik göstəricilərinə müraciət edildikdə görürük ki, il ərzində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətinə 8.677 nəfər cəlb edilmiş, onlardan 16-18 yaşadək 13 nəfər, 18-25 yaşadək 601 nəfər, 26-29 yaşadək 1.439 nəfər, 30 yaş və ondan yuxarı isə 6.624 nəfər təşkil edir. Cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş şəxslərdən 99 nəfəri xarici ölkə vətəndaşlarıdır. Məsuliyyətə cəlb edilmiş 99 xarici ölkə vətəndaşından 48-i İran İslam Respublikası, 19-u Rusiya, 15-i Türkiyə, 10-u Gürcüstan, 2-si Ukrayna, 2-si Türkmənistan, 1-i Qazaxıstan, 1-i Pakistan və 1-i Maldiv vətəndaşı olmuşdur [11].

Beləliklə, yerli və beynəlxalq təcrübənin müqayisəli təhlili nəticəsində yekun olaraq qeyd etmək olar ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 20.1. maddəsi ilə müəyyən edilmiş yaş həddinin aşağı endirilərək 14 yaş olması və ya həmin Məcəllənin 20.2. maddəsində nəzərdə tutulan cinayətlərin sayının artırılması məqsədmüvafiqdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi.
<https://www.e-qanun.az/framework/46947>
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası.
3. <https://cleaninter.net/cyber-crime-youths-understanding-child-cyber-delinquency/>
4. <https://archive.crin.org/en/home/ages/europe.html>
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Age_of_criminal_responsibility
6. A Rights-based analysis of youth justice in the United Kingdom (Summary and infographics) UnicefUKYouthJusticeExecSummaryInfographic_2020_2.pdf
7. Gürcüstanın Cinayət Məcəlləsi
<https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=242>
8. Özbəkistan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
<https://lex.uz/mobileact/111457>
9. Rusiya Federasiyasının Cinayət Məcəlləsi <https://rulaws.ru/uk/>
10. Qazaxıstan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
<https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1400000226>
11. https://www.nmdk.gov.az/files/2023_03_16_10_01_10_2321.pdf

Malik Səlimov
Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Azərbaycan Respublikası Dövlət
Təhlükəsizliyi Xidmətinin H.Əliyev adına
Akademiyasının baş müəllimi

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRƏ CƏZA TƏYİNİNİN CİNAYƏT-HÜQUQI VƏ CİNAYƏT-PROSESSUAL ASPEKTLƏRİ

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkədə iqtisadi, sosial, mədəni və s. sahələrdə mövcud olan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi ilə bağlı bir sıra qanunlar qəbul edilmiş, milli qanunvericiliyin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması sahəsində xeyli işlər görülməklə cinayətkarlığa, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə qarşı mübarizə gücləndirilmişdir. Lakin qanunverici yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin yaşını, sosial-psixoloji xüsusiyyətlərini və törətdikləri cinayətlərin xarakterini nəzərə alaraq onların məsuliyyətinin cinayət-hüquqi, cinayət-prosessual, cəza-icra və sair aspektlərinin tənzimlənməsinə xüsusi diqqət yetirir.

Milli qanunvericilik səviyyəsində bu məsələlər cinayət, cinayət-prosessual və cəza-icra məcəllələrində, “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında” Əsasnamədə, beynəlxalq səviyyədə isə “Yetkinlik yaşına çatmayanlar haqqında ədalət mühakiməsinin aparılması ilə bağlı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Minimal Standart Qaydaları” (“Pekin Qaydaları”) və “Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya”da öz əksini tapmışdır.

Problemin spesifikliyini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 30 iyun 2008-ci il tarixli qərar qəbul etmişdir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətinin cinayət-hüquqi aspektləri CM-nin aşağıdakı normalarında öz əksini tapmışdır:

-yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlər residiv zamanı nəzərə alınmır (mad.18.4.2);

-14 yaşına çatanların törətdiyi cinayətlərin dairəsi qanunla məhduddur (mad.20.2);

-sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlara ictimai işlər tətbiq olunmur (mad.47.4.1);

-hökm çıxarılanadək 18 yaşı tamam olmamış şəxslər ümumi və möhkəm rejimli tərbiyə müəssisəsində yerləşdirilirlər (mad.55.1);

- 18 yaşı olmayanlara ömürlük azadlıqdan məhrum etmə təyin olunmur (mad.57.2);

-cinayətin onlar tərəfindən törədilməsi yüngülləşdirici haldır (mad.59.1.2);

-cinayətin azyaşlıya qarşı törədilməsi ağırlaşdırıcı hal hesab olunur (mad.61.1.7);

- yetkinlik yaşına çatmayanlara məhdud formada yalnız 5 növ cəza (mad.85) və 4 növ tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbir (mad.88) təyin edilə bilər və bu zaman CM-nin 58-ci maddəsində müəyyən edilmiş hallardan başqa, həmçinin şəxsin həyat və tərbiyə şəraiti, psixi inkişaf səviyyəsi, şəxsiyyətinin digər xüsusiyyətləri və kənar şəxslərin ona təsiri nəzərə alınır (mad.86.1);

-yetkinlik yaşına çatmayanların cəzadan azad edilməsi, şərti olaraq vaxtından əvvəl cəzadan azad edilməsi, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi, müddətin keçməsi və məhkumluğun ödənilməsi müddətlərinin fərqli qaydaları müəyyən olunur (mad.89-92).

Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və azadlığın məhdudlaşdırılması cəzalarının təyini və icrasının özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onların geniş təhlilini zəruri hesab edirik.

Ümumiyyətlə, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın mahiyyəti və məzmununu düzgün dərk etmək üçün “azadlıq” anlayışının müəyyən edilməsi zəruridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın mahiyyətinə münasibətdə “azadlıq” anlayışı tətbiqi xarakter daşımaqla və geniş aspektdə götürüldükdə bu cəza növünün icrası məhkumun azadlıqdan tam məhrum edilməsi ilə müşayiət olunmur.Əksinə, cinayət, cinayət-prosessual və cəza-icra qanunvericiliklərinin tələblərinə uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayan məhkumların cəzanın icrası prosesində bir sıra hüquq və azadlıqlarına qanunla təminat verilir və onların realizəsi bir vəzifə kimi cəza-icra orqanlarının üzərinə qoyulur. Ona görə də bu orqanlar zəruri hallarda məhkumları təhsilə və peşə hazırlığına cəlb etməli, onların bilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə, sosial faydalı fəaliyyətə cəlb edilməsinə hərtərəfli yardım göstərməlidirlər.

Bu cəzaya məhkum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin fiziki mənada azadlığının məhdudlaşdırılması, hər şeydən əvvəl, onun ümumi və möhkəm rejimli tərbiyə müəssisəsində yerləşdirilməsi yolu ilə fiziki təcrid

edilməsi, davranışının həmin müəssisənin Daxili İntizam Qaydaları ilə tənzimlənməsi və rejim tələblərindən irəli gələn digər məhdudiyyətlərə və məhrumiyətlərə məruz qalmasında ifadə olunur. Deməli, məhkumun şəxsi hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının xarakteri və dərəcəsi hər bir halda azadlıqdan məhrum etmə cəzasının icrası və çəkilməsinin təmin edildiyi tərbiyə müəssisəsində müəyyən edilmiş rejimdən asılıdır.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının icrası cəmiyyətdə həyata keçirildiyindən məhkumun fiziki təcridi nisbi xarakter daşıyır və buna görə də onun fiziki aspektini cəzanın icrasının digər tərəflərindən, o cümlədən sosioloji və sosial-psixoloji aspektlərindən ayırmaq düzgün olmazdı.

Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edildiyi kimi məhkumun fiziki təcrid edilməsinin sosioloji aspekti onun müstəqilliyinin müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırılmasında ifadə olunur (14, s.132). Sosioloji planda azadlıq yalnız insanlar və onların birlikləri arasındakı münasibətlərdə realizə oluna bilər. Ona görə də məhkumun müstəqilliyinin məhdudlaşdırılması onun müəyyən dairədə şəxslərlə ünsiyyət imkanlarının azalmasında, habelə öz davranışını tərbiyə müəssisəsində müəyyən edilmiş rejim və ondan irəli gələn məcburi həyat tərzinə uyğun qurmaq məcburiyyətində qalmasında ifadə olunur. Məhkumun şəxsi azadlıqlarını məhdudlaşdıran cəza növü kimi müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxsin saxlanması üçün nəzərdə tutulmuş müvafiq rejimli tərbiyə müəssisəsində azadlıqdan məhrum etmənin icrası və çəkilməsi rejimi məhkumun davranışlarını müəyyən çərçivəyə salmaqla elə qurulmuşdur ki, bu qaydalar son nəticədə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 41.2-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş cəzanın məqsədinə nail olunmasını təmin etmiş olur.

Azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlara tətbiq olunan əsas islahetmə vasitələri, yəni rejim, tərbiyə işi, ictimai faydalı əmək, ümumi təhsil, peşə təhsili və peşə hazırlığı və ictimai təsir, habelə qanunla onların üzərinə qoyulmuş vəzifələr qeyd olunan məhdudiyyətlərin əsas konturlarını müəyyənləşdirir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, cəzanın icrası və çəkilməsi prosesində məhkuma onu əhatə edən mühit mühüm təsir göstərir ki, burada da azadlıqdan məhrum etmənin sosial-psixoloji aspektləri təzahür edir. Bu aspekt özünü məhkumun azadlıqda olan insanlarla (ailə üzvləri, yaxın qohumlar, dostlar və.s) ünsiyyətinin məhdudlaşdırılmasında qabarıq şəkildə göstərir (15, s97). Çünki, hər bir insanın, o cümlədən cəza çəkən şəxsin cəmiyyətlə ünsiyyətə olan ehtiyacı şüurlu idarə olunan insan təbiətinin əsas komponentləri sırasına daxildir ki, bunlar da bu və ya digər dərəcədə onun psixikasına təsirsiz ötürülmür.

Azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın icrası və çəkilməsi prosesində yetkinlik yaşına çatmayan məkumun digər məhkumlarla, habelə tərbiyə müəssisəsinin əməkdaşları ilə münasibətləri sosial-psixoloji nöqteyi nəzərdən özünəməxsus xarakter kəsb etdiyindən, azad cəmiyyətdəki münasibətlərdən tamamilə fərqlənir. Bu münasibətlərin özünəməxsusluğu onda ifadə olunur ki, onların iştirakçılarından biri-tərbiyə müəssisəsinin əməkdaşı böyük hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan subyekt, digəri, yəni məhkum isə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş və icraya yönəldilmiş hökmü, habelə tərbiyə müəssisələrinin müvafiq rejimi ilə nəinki fiziki azadlığı, habelə müəyyən dərəcədə müstəqilliyi məhdudlaşdırılmış subyekt kimi çıxış edir.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının sosial-psixoloji aspekti həmçinin bu cəzaya məhkum olunmuş şəxslərin cəzanın icrası və çəkilməsi prosesində qanunla, habelə tərbiyə müəssisəsində mövcud olan rejim növü ilə kütləvi kommunikasiya vasitələrinə çıxışın məhdudlaşdırılması, kinofilmlərin xüsusi olaraq seçilməsi və sair bu kimi məhdudiyətlərdə təzahür edir ki, bu da məhkumların xarici aləmlə təmaslarına bilavasitə təsir göstərir.

Qeyd olunanlar belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 55 və 57-ci maddələrində müəyyən edilmiş azadlıqdan məhrum etmə növündə (müəyyən müddətə və ömürlük) cəzanın obyektə məhz məhkumun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və digər qanunlarla təsbit olunmuş şəxsi azadlığıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət cəzası növü kimi azadlıqdan məhrum etmənin anlayışına müxtəlif dövrlərdə qanunvericilikdə və cinayət-hüquq nəzəriyyəsində müxtəlif aspektlərdən yanaşılmış, onun məzmununa müxtəlif elementlər daxil edilmişdir. Məsələn, “Sovet ensklopedik lüğəti”ndə azadlıqdan məhrum etmə cinayət cəza tədbiri kimi müəyyən olunmuşdur. (16, s. 719). Hüquq ensklopedik lüğətində isə azadlıqdan məhrum etmə məhkumun cəmiyyətdən məcburi təcrid olunmasında ifadə olunan cəza növü kimi göstərilir. (17, s. 162)

Qeyd olunan bu ziddiyyətli mövqe cinayət qanununda da təkrarlanır. Azərbaycan Respublikası CM cəzanın anlayışı, məqsədi və növlərini müəyyən edərkən bir tərəfdən onu məhkəmə hökmü ilə təyin edilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbir (mad. 41.1), digər tərəfdən cəza növü kimi (mad. 42.0.12 və 42.0.13) nəzərdə tutulur.

Azadlıqdan məhrum etmənin mahiyyəti və məzmunu barədə hüquq ədəbiyyatında da vahid mövqe yoxdur. Bəzi müəlliflər bu cəzanın məzmununun müəyyən edilməsi zamanı məhkumun cəmiyyətdən təcrid olunması elementinə üstünlük verdikləri halda (18, s.257), digərlərinin fikrincə, “azadlıqdan

məhrum etmə cinayət cəzası növü kimi yalnız məhkumun məhkəmə hök-mündə müəyyən edilmiş müddətdə cəzaçəkmə və ya tərbiyə müəssisəsində saxlanılmasından ibarət olmayıb, habelə ümumi müəyyən edilmiş üsullarla vətəndaşlıq hüquqlarından istifadə azadlığından məhrum edilməsindən ibarətdir” (13, s.81-82).

Başqa bir qrup müəlliflər isə azadlıqdan məhrum etməyə yalnız məhkumun cəmiyyətdən təcrid edilməsi kimi baxırlar (11, s.296).

Göründüyü kimi, cinayət-hüquq nəzəriyyəsində cinayət cəzası növü kimi azadlıqdan məhrum etmənin vahid anlayışı müəyyən edilməmişdir.

Qeyd olunanlarla yanaşı onu da nəzərə almaq lazımdır ki, azadlıqdan məhrum etmə cəza növü kimi cinayət qanunu ilə cəza üçün müəyyən olunmuş bütün əlamətlərə malik olmalıdır. CM-nin 41.1-ci maddəsinin məzmunundan göründüyü kimi cəzanın bir sıra əlamətləri, o cümlədən cinayət-hüquqi xarakterli dövlət məcburiyyət tədbiri olması; yalnız məhkəmənin hök-mü ilə cinayət törərməkdə təqsirli bilinən şəxsə təyin edilməsi, həmin şəxs barəsində qanunla müəyyən edilən məhrumiyyətlər yaratması, onun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasından ibarət olması kimi xarakterik xüsusiyyətləri bütövlükdə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına da xasdır. lakin sonuncunu digər cəza növlərindən fərqləndirən ən mühüm əlamət məhkumun şəxsi hüquq və azadlıqlarında yaranan məhdudiyət və məhrumiyyətlərdən ibarətdir ki, bunlar da həmin cəza növünün məzmununu və mahiyyətini təşkil edir.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının mahiyyəti və məzmunu ilə bağlı belə bir mövqe mövcuddur ki, bu cəzanın bilavasitə təsir obyektini şəxsiyyətə məxsus olan maddi və mənəvi dəyərlər təşkil edir ki, bunların içərisində onun şəxsi hüquq və azadlıqları başlıca yer tutur (19, s.6).

Qüvvədə olan cinayət və cəza-icra hüquq normalarının təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, azadlığın məhdudlaşdırılması və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzalarında məhkumun hüquq və azadlıqlarından bəzilərinə məhrum etmə elementləri olsa da, bütövlükdə konstitusiyada və qanunlarda təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarından məhrum etmədən söhbət gedə bilməz.

Birincisi, “məhrum etmə” termininin məzmunundan görünür ki, o, müt-ləq xarakter daşımaqla şəxsin nədənsə qismən deyil, tam məhrum edilməsini nəzərdə tutur, yəni şəxsin bu və ya digər nemətdən məhrum edilməsindən söhbət gedirsə, onun qismən saxlanılması istisna olunur. Başqa sözlə, məhrum etmə nəyinsə itirilməsi, tam şəkildə təcrid edilmə, nədənsə ayrılma və s. kimi başa dqşqlmıdır (12. s.504).

İkincisi, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cəzanın icrası müddətində tərbiyə müəssisəsində öz iradəsini ifadə etmək imkanlarından məhrum olmur. Həmin şəxslər heç olmazsa özünün fiziki mövcudluğu şəraitində bir sıra konstitusional və digər hüquq münasibətləri çərçivəsində müəyyən hərəkətlər etmək və ya onlardan imtina etmək imkanlarına malikdir. Məsələn, azadlıqdan məhrum etmə cəzasının çəkilməsi prosesində şəxs Konstitusiyada təsbit olunmuş əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının bəzilərindən tam, (bərabərlik hüququ, yaşamaq hüququ, təhlükəsiz yaşamaq hüququ, sağlamlığın qorunması hüququ, ana dilindən istifadə hüququ, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ və s.), bəzilərindən isə müəyyən məhdudlaşdırıcılarla (azadlıq hüququ, mülkiyyət hüququ, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, əmək hüququ, təhsil hüququ) istifadə etməkdə davam edir.

Göründüyü kimi hər bir şəxsin, o cümlədən azadlıqdan məhrum etmə və azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin konstitusiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlarını məhkəmədən başqa heç kəs məhdudlaşdırma bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 14.1-ci maddəsi belə bir mühüm müddəə nəzərdə tutur ki, hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər. Bu müddəə özünün məzmununa və mahiyyətinə görə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin 2-ci hissəsi ilə tamamilə üst-üstə düşür.

Bu «Əsas İnsan və Vətəndaş hüquq və azadlıqları haqqında» 1950-ci il Avropa Konvensiyasının «Azadlıq hüququ və şəxsiyyət toxunulmazlığı» nı təsbit edən 5-ci maddəsinin prinsiplərinə də uyğundur. Cəzaların icrası və çəkilməsi prosesində meydana çıxan hüquq münasibətlərinin beynəlxalq hüquqi tənzimləmə mexanizmini nəzərdə tutan Avropa Şurasının Nazirlər Kabinetinin 11 yanvar 2006-cı il tarixdə qəbul edilmiş «Avropa Pentensiar Qaydaları»nın müvafiq normalrının təhlili də bu qənaəti möhkəmləndirir. Həmin «Qaydalar»ın 1-4-cü maddələrində qeyd olunur ki, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə davranış zamanı onların hüquqlarına hörmət edilməli, həmin şəxslər məhkum olunduqları və həbsdə saxlandığıları qanuna və məhkəmənin qərarına əsasən məhrum olunduqları bütün hüquqları saxlayırlar.

Törətdiyi cinayətə görə təqsirli bilinən və məhkəmə tərəfindən cəzaya, o cümlədən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş hər bir şəxsin Konstitusiyada təsbit edilmiş müraciət etmək hüququnun (maddə 57) realizəsini və onun təminatı üsulunu nəzərdə tutan Azərbaycan Res-

publikası Cinayət-Prosessual Məcəllisinin 35.2-ci maddəsinə əsasən, məhkum olunmuş hər bir şəxs yuxarı məhkəməyə şikayət verərək barəsində çıxarılmış məhkəmə hökmünün qanunsuz və əsassız olması ilə əlaqədar işə yenidən baxılmasını tələb etmək, hökmə təyin olunmuş cəzasının ağırlığı ilə əlaqədar onun yüngülləşdirilməsini xahiş etmək hüququna malikdir.

Qanunun qeyd olunan norması imperativ xarakterli belə bir qayda müəyyən edir ki, məhkum göstərilən hüquqlardan nəinki məhrum edilə bilməz, bu hüquqların hətta məhdudlaşdırılması belə yol verilməzdir. CPM-in 509-cu maddəsində məhkəmənin hökmünün icrası qurtarandək məhkumun bir sıra hüquqları nəzərdə tutulmuşdur.

Göründüyü kimi qüvvədə olan cinayət prosessual qanunvericiliyi cəzanın icrası və çəkilməsi prosesində məhkum olunmuş şəxsə kifayət qədər hüquq və azadlıqlar verir və onların prosessual təminatlarını da nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikası CİM-in bir sıra normaları da cəzaların icrası zamanı məhkumların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlarına təminat verir və xüsusi olaraq vurğulanır ki, məhkumların hüquq və azadlıqları yalnız qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məhdudlaşdırıla bilər.

Beləliklə, cinayət, cinayət-prosessual və cəza-icra qanunvericiliyi normalarının təhlili də belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, azadlıqdan məhrum etmə və azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaya məhkum edilmiş şəxslər heç də hüquqlardan tam məhrum edilmir, yalnız onların realizəsi mexanizmində müəyyən korrektələr edilməklə bu hüquq və azadlıqlar qanunun imkan verdiyi hədlərdə məhdudlaşdırılmaqla həyata keçirilməkdə davam edir.

“Avropa Penitensiar Qaydaları” da eyni mövqedən çıxış edərək “Fikir, vicdan və din azadlığı” bölməsində müəyyən edir ki, məhbusların fikir, vicdan və din azadlığına hörmətlə yanaşılmalıdır.

Göründüyü kimi Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində təsbit olunmuş fikir, vicdan və din azadlıqları sahələrində mövcud münasibətləri tənzimləyən normalar “Avropa Penitensiar Qaydaları”nın müddəalarına uyğun olmaqla azadlıqdan məhrum etmə və azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin həmin cəzaların icrası və çəkilməsi prosesində də bu azadlıqlardan mütləq mənada tam məhrum olunmadıqlarını, yalnız onların məhdudlaşdırıldığını göstərir.

Göstərilənlər belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, məhkumun şəxsi azadlıqlarını məhdudlaşdıran cəzaların istər təyini, istərsə də onların icrası və çəkilməsi prosesində şəxs konstitusion, cinayət, cinayət-prosessual, mülki, mülki-prosessual, inzibati, əmək, ailə, mənzil və s. sahələrdəki hüquq və azadlıqlarından mütləq mənada məhrum edilmir.

Qeyd olunanlar ümumiləşdirərək belə hesab edirik ki, məhkumun şəxsi azadlıqlarını məhdudlaşdıran cəzaların təyini, icrası və çəkilməsi zamanı məhkum heç də hüquq və azadlıqlardan mütləq mənada məhrum edilmir, onlar cəzanın xarakterindən, cəzaçəkmə rejimindən və digər amillərdən asılı olaraq bu və ya digər dərəcədə məhdudlaşdırılır.

Ona görə də, Azərbaycan Respublikası CM-nin 57-ci maddəsinin qanundan çıxarılmasını, 52-1-ci və 55-ci maddələrin yeni məzmununda aşağıdakı redaksiyada verilməsi təklif edirik:

Maddə 52-1. Cəmiyyətdən təcrid etmədən azadlığın məhdudlaşdırılması

52-1.1. Cəmiyyətdən təcrid etmədən azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası məhkumun cəmiyyətdən tam təcrid olunmadan yaşayış yeri üzrə nəzarət altında saxlanılmasından ibarətdir. Məhkəmə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası təyin edilmiş məhkumun yaşayış yerini (tamamilə və günün müəyyən vaxtlarında) və müəyyən ərazi hüdudlarını tərk etməsinə məhdudiyət qoyur.

52-1.2. Cəmiyyətdən təcrid etmədən azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasına məhkum edilmiş şəxs aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir: (quvvədə olan redaksiya saxlanılır).

52-1.3. Məhkəmə məhkum üçün aşağıdakı əlavə vəzifələr müəyyən edə bilər: (quvvədə olan redaksiya saxlanılır).

52-1.4. Cəmiyyətdən təcrid etmədən azadlığın məhdudlaşdırılması altı aydan beş ilədək müddətə təyin edilir.

52-1.5. Məhkəmənin müəyyən etdiyi vəzifələri mütəmadi və ya qərəzli olaraq yerinə yetirməkdən boyun qaçıran məhkumun cəzasının çəkilməmiş hissəsi cəzanın icrasına nəzarət edən orqanın təqdimatı əsasında məhkəmə tərəfindən cəmiyyətdən təcrid etməklə müəyyən müddətə azadlığı məhdudlaşdırılması növündə cəza ilə əvəz olunur. Bu zaman iki gün cəmiyyətdən təcrid etmədən azadlığın məhdudlaşdırılması bir gün cəmiyyətdən təcrid etməklə azadlığın məhdudlaşdırılması hesabı ilə hesablanır.

52-1.6. Cəmiyyətdən təcrid etmədən azadlığın məhdudlaşdırılması hərbi qulluqçulara, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə, habelə Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşayış yeri olmayan şəxslərə təyin edilmir.

Maddə 55. Cəmiyyətdən təcrid etməklə müəyyən müddətə və ömürlük azadlığın məhdudlaşdırılması.

55.1. Cəmiyyətdən təcrid etməklə müəyyən müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması məhkəmənin məntəqə tipli, ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə və ya həbsxanaya yerləşdirilməsi yolu ilə onun cəmiyyətdən

yətdən təcrid olunmasından ibarətdir. Cəmiyyətdən təcrid etməklə müəyyən müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasına məhkum olunmuş, lakin hökm çıxarılanadək 18 yaşı tamam olamamış şəxslər ümumi və ya möhkəm rejimli tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilir.

55.2. Cəmiyyətdən təcrid etməklə müəyyən müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası üç aydan iyirmi ilədək müddətə müəyyən edilir. Cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən cəmiyyətdən təcrid etməklə müəyyən müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasının müddətinin qismən və ya tamamilə toplandığı hallarda bu cəzanın yuxarı həddi iyirmi ildən, hökmlərin məcmusu üzrə isə iyirmi beş ildən artıq ola bilməz.

55.3. İctimai işlər, islah işləri və ya cəmiyyətdən təcrid etmədən azadlığın məhdudlaşdırılması cəmiyyətdən təcrid etməklə müəyyən müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası ilə əvəz edildikdə, cəmiyyətdən təcrid etməklə azadlığın məhdudlaşdırılması üç aydan az müddətə də tətin edilə bilər.

55.4. Cəmiyyətdən təcrid etməklə ömürlük azadlığın məhdudlaşdırılması yalnız sülh və insanlıq əleyhinə, müharibə cinayətləri ilə əlaqədar, şəxsiyyət, ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda və dövlət hakimiyyəti əleyhinə törədilmiş xüsusi ilə ağır cinayətlərə görə müəyyən edilir.

55.4. Cəmiyyətdən təcrid etməklə ömürlük azadlığın məhdudlaşdırılması qadınlara, cinayət törədərkən on səkkiz yaşı tamam olmamış şəxslərə, habelə hökm çıxarılanadək altmış beş yaşına çatmış kişilərə təyin edilmir.

55.4. Məhkəmə cəmiyyətdən təcrid etməklə ömürlük azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəza çəkən məhkumun bu cəzanın ən azı iyirmi beş ilini həqiqətən çəkdiyini, həmçinin onun bu cəzanı çəkdiyi müddətdə qəsdən cinayət törətmədiyi nəzərə alaraq və məhkumun həmin cəzanı çəkməsinə daha lüzum olmadığı qənaətinə gələrsə, cəmiyyətdən təcrid etməklə ömürlük azadlığın məhdudlaşdırılması cəza növünü cəmiyyətdən təcrid etməklə müəyyən müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması ilə əvəz edə və ya onu bu cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilə bilər.

55.4. Bu Məcəllənin 55.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada cəmiyyətdən təcrid etməklə ömürlük azadlığın məhdudlaşdırılması cəza növü on ilədək müddətə cəmiyyətdən təcrid etməklə azadlığın məhdudlaşdırılması ilə əvəz edilə bilər.

Qüvvədə olan Cinayət, Cinayət-Prosessual, Cəza İcra və digər qanunlarda qeyd olunan cəza növlərinin anlayışı, mahiyyəti və məzmunu, onların təyini, icrası və digər hüquqi tənzimləmə məsələlərinin həllində vahid yanaşmanın təmin edilməsi məqsədi ilə həmin qanunlarda da müvafiq əlavə və dəyişikliklərin aparılmasını zəruri hesab edirik.

Fikrimizcə, məsələnin təklif olunan sxem üzrə həll edilməsi məhkumun şəxsi azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan cəzaların, o cümlədən azadlığın məhdudlaşdırılması, müəyyən müddətə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaların adı ilə məzmunu arasında vəhdətin təmin edilməsinə, onların tətbiqi və icrası mexanizminin təkmilləşdirilməsinə kömək edəcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı,2022, 94 s.
2. Azərbaycan SSR-nin 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi, Bakı, 1999,280 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, Bakı, 2022,383 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi, 20Bakı, 22,372 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası, Bakı, 2022,
6. 960 s.
7. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, 2022, Bakı,372 s.
8. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası,
9. 2016, Bakı,1335 s.
10. Bayramov Ə.S. Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya, Dərslük, Bakı, 2002, 620 s.
11. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ.Ümumi hissə. Bakı, 2007, 697 s.
12. Səlimov M.D. Azadlığı məhdudlaşdıran bəzi cəzaların tətbiqi problemləri, Bakı, 2011, 472 s.
13. Naumov A.V. Cinayət hüququ.Ümumi hissə. Bakı, 1998, 421 s.
14. Большой толковый словарь русского языка.Спб.2000, 184 с.
15. Дементьев С.И. Лишение свободы.Уголовно-правовые и исправительно-трудовые аспекты.Ростов на-Дону, 1991, 482 с.
16. Исправительно-трудовое право, М.2018, 347 с.
17. Уголовное право России. Общая часть, М.2019, 457 с.
18. Советский энциклопедический словарь, М.1985, 719 с.
19. Юридический энциклопедический словарь, М.198, 1062 с.
20. Уголовное право.Общая часть, М.1999, 457 с.
21. Сундуров Ф.П. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности. Казань, 1980, 397

Rasif Müzəffərov

*Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasının “DİO-da ƏAF” kafedrasının
baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı,
Odlar Yurdu Universitetinin “Psixologiya,
Pedaqogika və Sosial fənlər” kafedrasının dissertantı*

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN CİNAYƏT TÖRƏTMƏSİNƏ TƏSİR EDƏN SOSIAL-PSIXOLOJİ AMİLLƏR

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayan, davranış növü, norma və qaydalar, ailə, sosial faktor, psixoloji faktor.

Keywords: juvenile, behavior option, norms and rules, family, social factor, psychological factor.

Ключевые слова: несовершеннолетний, вариант поведения, нормы и правила, семья, социальный фактор, психологический фактор.

Cinayətkarlığın sosial faktorlarını xüsusi qrupa ayırmaqla biz, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkar davranışının formalaşmasına sözün əsil mənasında təsir göstərən böyük bir təbəqəyə toxunuruq. Yeni-yetmədə müəyyən davranış növünü, məhz, sosium, ictimai həyat sferası formalaşdırır. Yeni-yetmənin bütün həyat boyu daxil olduğu müxtəlif ictimai münasibətlər onun şəxsiyyətinin əsas təməlini təşkil edir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin davranış seçimində sosial faktorlar içərisində ailə daha vacib faktor hesab edilir. Orada valideynlər arasındakı münasibətlər çərçivəsində uşağın ilkin sosial rolu formalaşır. Ailədəki mikroiklim, qarşılıqlı anlama, hörmət uşağın davranış növünü seçməsində mühüm rol oynayır. Ailədə alkoqolizmin və narkomaniyanın yayılması, uşağa qarşı zorakılığın, zülmün olması, valideynlə uşaq arasında emosional kontaktın olmaması cəmiyyətdə yeni-yetmənin həyatının sonrakı pillələrində xoşagəlməz formada öz əksini tapır. Ailədəki münasibətlərə, valideynlərinin davranışlarına diqqətini cəmləyən yeni-yetmə ailədə gördüyü davranışı normal və düzgün davranış kimi qavrayır. Artıq ictimai həyatda müxtəlif münasibətlər sistemində o, bu davranış növünü sərgiləyir.

Tədqiqatlar göstərir ki, ailədə natamamlıq və valideynlərin aşağı təhsil səviyyəsinə malik olması öz-özlüyündə heç də mənfi faktor deyildir və heç də həmişə yeni-yetmələrdə cinayətkar davranışına gətirib çıxarmır. Tədqiqatçılar tərəfindən aparılmış ailə tərbiyəsindəki mühüm çatışmazlıqların analizi

bir sıra faktorları ayırd etməyə imkan vermişdir. Bunlar ailədə kobud münasibət, sərt valideyn avtoritarlığı, fiziki cəzaların sistemli olaraq tətbiq edilməsi və sairidir. Uşaqlara təsir edən cəza tədbirləri seçimində valideynlərin yol verdikləri kobud səhvlər, ilk öncə, onların üzünə gülmək, onların nazına dözmək və uşaqları cəzalandırmamaq, digər tərəfdən isə systemsiz ciddiyyətin nümayişi, atanın sərxoş halda uşağı döyməsi, uşağa qarşı hörmətsizlik və s. hesab olunur. Valideynlərin ailədə bu cür səhvlərə yol verməsi sonradan ictimai həyatda yeniyetmələrdə cinayətkar davranışın formalaşmasına zəmin yaradır [1, səh:17-32].

Beləliklə, uşaq onu əhatə edən sosial mühitdə inkişaf edir, yetkin şəxsiyyətə çevrilir və müəyyən davranış modellərini mənimsəyir. Ona görə də uşaqda adekvat və ya qeyri-adekvat davranış modelinin formalaşmasına valideynlərin tərbiyə üsulu, o cümlədən ailədaxili münasibətlərin xarakteri mühüm təsir göstərir. Ailə və onun uşağın psixososial inkişafına təsirinin təhlilindən belə nəticə çıxara bilərik ki, erkən sosializasiyası fiziki və psixi zorakılıqla şərtlənən, stressli situasiyalar şəraitində keçən uşaqların bir qismi normalardan yayınmanın müxtəlif formalarına, digər bir qismi isə məhz cinayətkar davranışa meylli olurlar.

E.Q. Yuzixanov (2014) qeyd edir ki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı bir-birilə qarşılıqlı şəkildə əlaqələnen kompleks faktorlarla, yəni psixoloji, sosial, yaş xüsusiyyətləri və sosial statusun xarakteristikası ilə şərtlənir.

D.İ.Feldşteyn tədqiqatlarında qeyd edirdi ki, yeniyetmələrin qeyri-formal gənclər qruplarına üzv olması da cinayətkar davranışa gətirib çıxara bilər. Belə ki, müxtəlif qeyri-formal qrupların, çox zaman, bir-birilə əlaqələri olur və bu cür qruplara, əsasən, əvvəllər aqressivliyə daha çox məruz qalan yetkinlik yaşına çatmayanlar meyl edirlər.

L.S.Ruban cinayətkar davranışın formalaşmasına səbəb olan sosial amillər içərisində yeniyetmələrə olan sosial nəzarətin əhəmiyyətini xüsusi olaraq qeyd etmişdir. O, hesab edir ki, yeniyetməyə qarşı sosial nəzarətin pozulması konfliktlərin kriminalizasiya həddinə çatmasına gətirib çıxarır. Bunun nəticəsində etdiyi hərəkətlərə görə yeniyetmələrdə hüquqi sərhədlərin qeyri-müəyyən olması, məsuliyyət ölçülərinin olmaması müşahidə olunur ki, bu da cəmiyyətin sosial-siyasi və əxlaqi dayaqlarına, oradakı vətəndaşların şəxsi təhlükəsizliyinə əhəmiyyətli dərəcədə ziyan vurur.

Yeniyetmələrdə cinayətkar davranışın yaranmasına səbəb olan psixoloji faktorlara tədqiqatçılar, əsasən, aşağıdakıları aid etmişdir: şəxsiyyət daxilində baş verən konfliktlər, yeniyetmə şəxsiyyətinin strukturundakı pozuntular,

onun inkişafında mövcud olan çatışmazlıqlar, degenerasiya (orqanizmin bioloji və ruhi cəhətdən pozulması), əqli qüsurlar, yeniyetmələrdə xarakterin aksentuasiyası və psixopatiyalar daxildir. Yeniyetmə şəxsiyyətinin davranış reaksiyalarında öz əksini tapan xarakterin aksentuasiyası və psixopatiyalar, bir qayda olaraq, neqativ tərbiyəvi təsir səbəbindən meydana çıxır. Bu cür tərbiyəvi təsirlərə valideylərin uşaqlarda mənfi, neqativ xarakter cizgilərini möhkəmləndirən situasiyalar yaratması daxildir. Xarakter cizgilərinin spesifik ahəngi davranışda bu və ya digər yayınmanı müəyyən edən müxtəlif xarakter tiplərində (isterik, şizoid, epileptoid, psixastenik, astenik, paranoial və s.) öz əksini tapır. Bütün bu sadalanan pozuntular yeniyetmə şəxsiyyətində əsəb-psixi xəstəliklərdə, psixopatiya, nevrasteniya, sinir sistemində həssaslığın artması nəticəsində qeyri-adekvat reaksiyalara səbəb olan vəziyyətlərdə öz əksini tapır [2, səh 23-30]. Bu cür vəziyyətlər də yeniyetməlik dövründə müxtəlif həcmli cinayətlərin törədilməsinə yol açır.

Qeyd edək ki, inkişafın hər bir dövründə uşaqda bəzi psixi keyfiyyətlər, onun şəxsiyyəti və xarakter cizgiləri formalaşır. Yeniyetmələrdə psixi inkişaf, əsasən, 2 istiqamətdə gedir: yaşadığı sosial mühitin, ictimai sferanın norma və tələblərinə uyğun davranmaq və ya onların yerinə yetirilməsindən yayınmaq. Əgər uşaq doğulduğu ailədə valideyn sevgisi, diqqəti görmürsə, bu zaman onda yadlaşma kimi özünü bürüzə verən müdafiə mexanizmi meydana çıxır. Bu cür yadlaşma nevroitik reaksiyalar, ətrafdakı insanlarla ünsiyyət çətinlikləri, emosional qeyri-sabitlik və soyuqluq, psixi xəstəliklərlə şərtlənən zəiflik, psixi inkişafda gerilik və ləngimə, müxtəlif psixi patologiyalar ilə müşayiət edilir ki, bu da yeniyetmələrin cinayət törətməyə meyilli olmasını artırır.

Yeniyetməlik dövrü üçün xarakterik sayılan imtina etmə, etiraz etmə, quplaşma kimi reaksiyalar, bir qayda olaraq, emosional asılılıq, disharmonik ailə münasibətləri zəminində formalaşır. Onu da qeyd edək ki, yeniyetmənin digərlərində mövcud olan norma və qaydalara laqeyd münasibəti ilə şərtlənən eqosentrik mövqeyi “mənfi avtoritetliyə”, cinayətkar davranışlar vasitəsilə özünü “igid” göstərməyə, özünün xarici mühitə göstərdiyi təsirlərə bəraət qazandıрмаğa, öz davranışına görə daşdığı məsuliyyətin zəifləməsinə gətirib çıxarır ki, bütün bunlar da cinayətkar davranışa səbəb olan psixoloji amillərə aid edilir.

Müasir dövrdə yeniyetmələrdə cinayətkar davranışın inkişafına şərait yaradan vacib sosial-psixoloji səbəblərdən biri də küçələrdə boş yerə vaxt itirmə, antisosial birliklərin nümayəndəsi olmaqdır. Bu zaman yetkinlik yaşına çatmayanlarda, hətta insan orqanizminə mənfi təsir göstərən maddələrə

meyl göstərmək kimi vərdişlər də formalaşmağa bilər. Yeniyetmələrin psixoaktiv maddələrdən istifadə etməsinin sosial-psixoloji faktorlara aşağıdakılar da aid edilir: psixoaktiv maddələrin ziyanı haqqında tamamilə məlumatsız olmaq və ya bu haqda təhrif olunmuş məlumata malik olmaq; psixoaktiv maddələrin əlçatan olması; fiziki çatışmazlıqlarına görə həmyaşıdları tərəfindən qəbul olunmama; daha böyük yaşda olan yeniyetmələri yamsılamaq; hər hansı bir psixoaktiv maddəni sınamaq təklifini rədd edə bilməmək və s. [2, səh 48-50].

Son dövrlərdə məktəblilərdə mövcud norma və qaydalardan yayınma şəklində təzahür edən davranışın yeni forması müşahidə olunur ki, bu da videofilmlərdən, kompyuter oyunlarından, dini sektalardan asılılıqla əlaqədar hesab edilir.

Tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, internet asılılığından əziyyət çəkən yeniyetmələr kompyuter arxasında gündə 20 saata qədər vaxt keçirirlər. Bununla yanaşı, bu cür yeniyetmələrin dostları və yaxınları ilə ünsiyyəti məhdudlaşır, anlaşıqlı şəkildə yalan danışır və internet naminə öz təhsillərindən, idmandan və hobbilərindən yayınırlar. İnternetin məhdudlaşdırılması, hətta, onlarda təşviş hissinə və emosional oyanmaya səbəb olur. Bəzi yeniyetmələr reallıqla əlaqəni o qədər itirirlər ki, hətta elementar şəxsi gigiyena qaydalarına riayət etməyi belə unudurlar, öz xarici görünüşlərinə diqqət etmirlər. Bu cür psixoloji vəziyyətləri araşdıran mütəxəssislər qeyd edirlər ki, internet asılılığı, çox vaxt, insanın həyatında digər ciddi problemlərin (məs: depressiya və ünsiyyət çətinlikləri) əsas simptomlarına çevrilirlər ki, bunlar da nəticədə yeniyetmələrin müxtəlif cür cinayətlərə meyl etməsinə gətirib çıxarır [3, səh 15-20].

Yeniyetmələrdə cinayətkar davranışa meyillilik artıq təcrübədən də məlumdur ki, əksər hallarda, şəxsiyyətin psixoloji strukturundan asılıdır. Yetkinlik yaşına çatmayalarda cinayət törətməyə meyilli davranışın formalaşmasında şəxsiyyətin təhrif olunmuş motivləri, tələbatları, maraqları, dəyərlər oriyentasiyasını və normativ təsəvvürləri əhatə edən istiqamətləri kimi psixoloji xarakteristikası mühüm rol oynayır. Bura şəxsi vəziyyətin dəyişilməsinə olan tələbatı əks etdirən motivləri aid etmək olar: *gedonistik motivlər* – eyforiya hissini dadmağa cəhd; *ataraktik motivlər* – neqativ emosional yaşantıları neytrallaşdırma istəyi; *davranışın hiperaktivasiya motivləri* – apatik vəziyyətdən çıxmağa, intellektual və fiziki iş qabiliyyətini qısa müddətdə artırmağa cəhd.

Yeniyetmənin bu cür disharmonik şəxsiyyəti daxilində sosial-psixoloji uğursuzluq zəminində inkişaf edən alkoqolizm və psixoaktiv maddələrə alu-

dəcəliyi onun cinayətkar davranışa meyilliliyini daha da artırır. Əvvəlcə, xaricən təzahür edən ittihamedicı reaksiyalar, impulsiv davranışlar, getdikcə artan konfliktlər, paranoyalıq, emosional partlayışlar üzərində nəzarəti itirmə, şəxsi “Mən”in dezinteqrasiyası ilə müşayiət olunan aqressiv təzahürlər formasında özünü büruzə verən erkən şəxsi tendensiyalar yeniyetməlik dövründə kəskin şəkildə nəzərə çarpır. Sonrakı şəxsiyyət pozuntuları zamanı isə emosional reaksiyaların azalması müşahidə olunur. Hətta intellektin zəifləməsi aşağıdakı formada təzahür edir: yaddaşın sınınilmasında uyğunsuzluqlar nəzərə çarpır, diqqəti cəmləyə bilməmək, hesab prosedurlarını düzgün aparılmaması müşahidə olunur, verbalizasiya prosesləri ağırlaşır, stereotiplər və primitiv assosiasiyalar vasitəsilə yadda saxlama meydana çıxır, təfəkkürün ünsiyyət çətinlikləri ilə ifadə olunan konkretliyi, bayağı yumor və qeyri-tənqidilik təzahür edir [3, səh 41].

Cinayətkar davranışlara səbəb olan faktorlardan danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu cür yeniyetmələrin iradi, idrak fəaliyyəti sferasında pozuntular təzahür edir və buna görə də onlar edəcəkləri hərəkətin nəticələrini qabaqcadan görmək imkanından məhrum olurlar. Bu cür şəxslər yüngül fikirli olur, hüquq pozuntularına xarici təhriklərin təsiri altında yol verirlər. Bu zaman onları müəyyən hərəkətə təhrik edən motivlərin gücü bu hərəkətin nəticələrinin təhlilini ləngidir. Bu yeniyetmələrin böyük əksəriyyəti bədbəxt, pis şəraitə və maddi vəziyyətə malik olan, ailə üzvləri arasında münasibətlərin gərgin, uşağa qayğının aşağı olduğu ailələrdə yaşayır. Belə yeniyetmələrdə xroniki müvəffəqiyyətsizlik, məktəb kollektivindən təcrid olma və müəllimlərlə pis münasibət kimi xarakter cizgiləri özünü göstərir.

Q. M. Minkovski apardığı tədqiqatlar nəticəsində cinayətkar istiqamətin ifadə olunma dərəcəsiindən asılı olaraq yetkinlik yaşına çatmayan hüquq pozanların dörd tipini fərqləndirmişdir:

- Cinayətkarlığa meyilli yeniyetmələr. Onlar üçün rəzil tələbatlar, aqressivlik, kobudluq, qumara meyillilik və s. xarakterikdir;

- Mənfi yönəlişlərə meyilli yeniyetmələr. Onlar üçün mənasız vaxt keçirməyə adət etmə, içkiyə meyillilik, “axınla getmə”yə cəhd göstərmə xarakterikdir. Lakin birinci qrupun nümayəndələrindən fərqli olaraq, bu cür yeniyetmələr cinayət təşəbbüskarları olmurlar.

- Qeyri-sabit şəxsi istiqamətli yeniyetmələr. Onlar nüfuzlu motivlərə görə cinayət törədirlər və etdikləri hərəkətlərə görə çox vaxt peşmançılıq hissi keçirirlər.

- Müsbət istiqamətə meyilli yeniyetmələr. Bu cür yeniyetmələr cinayətləri qəflətən, yüngül fikirlik üzündən törədirlər [4, səh 37-40].

Beləliklə, yeniyetməlik dövründə cinayətkar davranışa gətirib çıxaran faktorların təhlili onları iki cür qruplaşdırmağa imkan verir: sosial və psixoloji (şəxsiyyətdaxili). Əksər tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, sosial faktorlar burada üstünlük təşkil edir. Yeniyetmələrdə cinayətkar davranışın profilaktikası və qarşısının alınması probleminin həll yollarından biri cəmiyyətdə yeniyetmələrin, valideynlərin, müəllimlərin və psixoloqların qarşılıqlı təsirinin inteqrasiya edilməsi prosesinin reallaşmasıdır. Bu zaman cəmiyyətin istənilən sferalarında, yəni istər ailədə, istər məktəbdə, istərsə də KİV-də profilaktika yönümlü diskussiyaların aparılması və bu sahədə sosial-psixoloji treninqlərin keçirilməsi gələcəkdə yeniyetmələrin cinayətkar davranışa meyli etməsinin qarşısını almağa kömək edəcək vacib şərtlərdəndir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Аллахьярова С.А., Пириева Э.А. Факторы отклоняющегося поведения подростков. Материалы II Международной заочной научно-практической конференции г. Владимир, 12 мая 2011 г.
2. Şəfiyeva E.İ. Yeniyetmələrin zərərli maddələrdən sui-istifadəsi səbəbləri və addiktiv davranışın səciyyəsi. Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası, 2013, №4 s.109-119
3. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних: М., 2011.
4. Ларионова В.А. Социально-психологическая характеристика несовершеннолетнего преступника/В. А. Ларионова//Апробация. –2013. –№ 8(11).

Социально-психологические факторы, влияющие на преступность несовершеннолетних

Аннотация: преступности несовершеннолетних во все времена уделялось большое внимание, так как, возвращая новых членов общества, подрастающему поколению стараются привить необходимые условия общежития, моральные и нравственные устои общества. Однако, несмотря на воспитание подростков и закладывание общепринятых правил поведения, некоторые из них все же не следуют данным нормам и выбирают для себя неприемлемый для окружающих путь – путь преступный. Для ответа на вопрос о причинах и условиях такого поведения подростков необходимо исследовать более подробно природу и социологические аспекты преступности несовершеннолетних. Следует отметить, что криминогенная обстановка в семье оказывает прямое влияние на членов семьи. Ранее судимые родители, братья, сестры, непосредственно их поведение после освобождения из мест лишения свободы

накладывают своеобразный отпечаток на выбор жизненной ориентации подростка. Первоочередным фактором в выборе варианта поведения подростком выступает семья, которая закладывает необходимые для жизни в обществе моральные и нравственные установки. Большое значение для формирования и выбора типа поведения для подростка играет социальная сфера, в которой он находит и выстраивает по мере значимости нормы и правила, влияющие на дальнейшую жизнь в обществе. Ответственность за процесс становления личности подростка лежит на каждом, кто его окружает, прежде всего, это семья, школа и ближайшее окружение – все это закладывает фундамент в социальной жизни.

Socio-psychological factors affecting juvenile delinquency

Abstract: juvenile delinquency has always received great attention. Since, nurturing new members of society, the younger generations are trying to instill the necessary conditions of the hostel, moral and ethical foundations of society. However, despite the education of adolescents, and laying in them the generally accepted rules of conduct, some still do not follow these standards, and choose an unacceptable path for others – the path of crime. To answer the question about the causes and conditions of such behavior of adolescents, it is necessary to study in more detail the nature of the sociological aspects of juvenile delinquency. It should be noted that the criminal situation in the family has a direct impact on family members. Previously convicted parents, brothers, sisters, directly their behavior after the release of places of deprivation of liberty leave a peculiar imprint in the choice of life orientation.

The primary factor in choosing a teenager's behavior is the family, which lays the moral and moral principles necessary for life in society. Of great importance for the formation and choice of the type of behavior for a teenager is the social sphere in which he finds and builds, as far as significance, the norms and rules that affect the future life in society.

It is necessary individual. In the formation of the personality of a teenager, the responsibility lies with everyone who surrounds him, first of all, his family, school and his immediate environment – all this lays the foundation in social life.

Nuridə Əlizadə
*Ədliyyə Akademiyasının baş məsləhətçisi,
I dərəcəli ədliyyə qulluqçusu,
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı*

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARA TƏYİN EDİLƏN BƏZİ CƏZALARIN XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ CƏZA TƏYİN EDİLƏRKƏN NƏZƏRƏ ALINAN HALLAR

Cinayətin subyekti Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (bundan sonra CM) ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmış anlaqlı şəxs ola bilər. Məlumdur ki, cinayət törədənədək on altı, bəzi cinayətlərə görə isə on dörd yaşı tamam olmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. CM-nin 84-cü maddəsinə əsasən, cinayət törədərkən on dörd yaşı tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunur. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə cinayət məsuliyyətinin əsaslarına CM-də ayrıca bir bölmə həsr olunub. Çünki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti bəzi məqamlara görə yetkin şəxslərin cinayət məsuliyyətindən fərqlənir.

İlk növbədə qeyd edim ki, yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilərkən cəzanın təyin olunmasının ümumi əsasları ilə, yəni törədilmiş cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, təqsirkarın şəxsiyyəti, o cümlədən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallarla yanaşı, yeniyetmənin həyat və tərbiyə şəraiti, psixi inkişaf səviyyəsi, onun şəxsiyyətinin digər xüsusiyyətləri və kənar şəxslərin ona təsiri də nəzərə alınmalıdır.

CM-nə əsasən yetkinlik yaşına çatmayanlara cərimə, ictimai işlər, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzaları təyin oluna bilər. Cinayət törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və cəzalandırılması üçün qanunla müəyyən olunmuş yaş həddinə çatma və anlaqlılıq zəruri şərt hesab olunur [4]. Şəxsin on səkkiz yaşa çatması onun doğulduğu gündən deyil, həmin günün qurtardığı vaxtdan, yəni sonrakı günün başladığı andan götürülür [10].

Cərimə, yalnız müstəqil əmək haqqı və ya bu cəzanın icrasına yönəlməklə əmlakı olan yetkinlik yaşına çatmayana altı yüz manatadək miqdarda təyin edilir.

İctimai işlər səksən saatdan üç yüz iyirmi saatadək müddətə təyin olunur. Barəsində ictimai işlər tətbiq edilən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cəlb ediləcəyi işlər və belə işlərin keçiriləcəyi yerlər müəyyənləşdirilən za-

man onların təhsilindən və ya əsas işindən sonra asudə vaxtlarında yerinə yetirə biləcəyi işlər əsas götürülməli, onların yaş dövrünə uyğun psixoloji cəhətləri nəzərə alınmalıdır. Bu zaman, həmçinin, yetkinlik yaşına çatmayanların təhsili və ya əsas işi, cinsi mənsubiyyəti, yaş dövrünə uyğun fiziki sağlamlığı və psixoloji cəhətləri, həyatı qavrama baxışları nəzərə alınır. Barəsində ictimai işlər tətbiq edilən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cəlb ediləcəyi işlərin növləri və belə işlərin həyata keçiriləcəyi yerlər müəyyən edilən zaman kənardan hamının sərbəst şəkildə görə bilmədiyi, həmçinin, belə işlərin icrasının digər şəxslər tərəfindən foto və video çəkilişlərinin aparılması mümkün olmadığı işlərə və iş yerlərinə üstünlük verilməlidir [6]. Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun qərarına əsasən məhkəmələr ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətmiş 15 yaşınadək şəxslərə ictimai işlər cəzasının təyin edilməsi məsələsini həll edərkən, ilk növbədə, onların CM-nin 88.1-ci maddəsinə uyğun olaraq cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə üstünlük verməlidir.

AR Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə əsasən 15 yaşınadək şəxslərin əmək mənasibətlərinə başlamasına yol verilmədiyindən, islah işləri növündə cəza yalnız 15 yaşı tamam olan və ya daha çox yaşı olan yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində iki aydan bir ilədək müddətə tətbiq edilə bilər. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası isə yetkinlik yaşına çatmayanlara iki aydan iki ilədək müddətə təyin edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən ən ağır cəza müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasıdır və on ildən çox olmayan müddətə təyin edilə bilər. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilərkən yetkinlik yaşına çatmayanlar yetkinlik yaşına çatanlardan ayrı saxlanılır. Yetkinlik yaşına çatmayan qızlar və ilk dəfə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar ümumi rejimli tərbiyə müəssisələrində, əvvəllər müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar isə möhkəm rejimli tərbiyə müəssisələrində cəza çəkirlər. Yeniyetmələr barədə bir istisna hal da mövcuddur. Belə ki, Cəzaların İcrası Məcəlləsinə əsasən məhkum olunmuş şəxslər basqınlar törətdikdə, mühafizə altından qaçdıqda, əgər başqa tədbirlərlə bu hərəkətlərin qarşısını almaq mümkün deyilsə, müstəsna tədbir kimi odlu silahdan istifadəyə yol verilir. Yalnız qadınlara və yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı odlu silah tətbiq edilməsinə yol verilmir. Cəzaçəkmə müəssisələrində yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlara yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraiti yaradılır və onlar üçün yeməyin xüsusi normaları müəyyən edilir. Yetkinlik yaşına çatmayan məh-

kumlar əmək qanunvericiliyinə uyğun işə cəlb edilirlər. Tərbiyə müəssisələrində nümunəvi davranış göstərən yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlara digər həvəsləndirmə tədbirləri ilə yanaşı, müəssisənin hüdüdlərindən kənarında idman, mədəni-kütləvi və digər tədbirlərə bir dəfə tamaşa etməyə icazə vermək növündə həvəsləndirmə tədbiri tətbiq edilə bilər. Cəzanın icrası qaydalarını pozan yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlara isə digər tənbeh tədbirlərindən əlavə, təhsilini davam etdirmək şərtilə yeddi günədək müddətə intizam təcridxanasına keçirmək tənbeh tədbiri tətbiq edilə bilər [1]. Uşaqların azadlıqdan məhrum edilməsi ilə bağlı olan cəza tədbirləri məhkəmələr tərəfindən yalnız həmin məsələnin mükəmməl baxılmasından sonra tətbiq edilməli və imkan daxilində aşağı həddə təyin edilməlidir [7].

Cinayət Məcəlləsi “cəza” ilə “tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirləri” bir-birindən fərqləndirir. Cəza azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı ola və ya olmaya bilər. Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər isə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı deyil, xəbərdarlıq, valideynlərinin nəzarəti altına vermə, yetkinlik yaşına çatmayanın üzərinə əmlak vəziyyəti imkan verdiyi halda vurulmuş ziyanın ödənilməsini qoymaq və asudə vaxtın məhdudlaşdırılması və yetkinlik yaşına çatmayanın davranışına xüsusi tələblərin qoyulmasından ibarətdir. Qeyd olunan alternativ tədbirlərin tətbiq edilməsində məqsəd cinayət əməli törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə şəxsi məsuliyyət hissini inkişaf etdirərək onu cəmiyyətə qaytarmaq və cəmiyyətdə faydalı rol oynamaqla uşağın düzgün inkişafına kömək etməkdir. Bu tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayan ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törədərsə, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onun islah olunması mümkün hesab edilərsə, tətbiq olunur. Belə halda yetkinlik yaşına çatmayan cinayət məsuliyyətindən azad edilmiş sayılır. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş cəza çəkməkdən azad edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların yaşayış sahəsi olmadıqda, onlar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən internat məktəblərinə göndərilir və tam dövlət təminatına götürülülər [1, m.175.4].

Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraat zamanı yetkinlik yaşına çatmayanın yaşı, həyat və tərbiyə şəraiti, fiziki intellektual və əqli inkişaf səviyyəsi kimi hallar müəyyən edilməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayanın törətdiyi cinayətdə digər iştirakçılar olduqda onun barəsində cinayət işinin icraatının ayrılmasının mümkünlüyü müəyyən edilməlidir [3, m.429].

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən 18 yaşına çatmış şəxslərin iştirakı ilə törədilmiş cinayətlər haqqında işlərə baxılarkən cinayətin iştirak-

çısı olan yetkinlik yaşına çatan şəxslə yeniyetmə arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin xarakterinin dəqiq araşdırılması zəruridir. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cinayət törədilməsində və ya cəmiyyətə qarşı qanuna zidd digər hərəkətlərə cəlb edilməsində yetkinlik yaşına çatmış şəxsin rolunun müəyyən olunması üçün qeyd olunan göstəricilərin mühüm əhəmiyyəti ola bilər [10].

CM-nin 170 maddəsində də yetkinlik yaşına çatmış şəxs tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanı cinayətkar fəaliyyətə cəlb etmə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. G.B.Şəfiyeva düzgün olaraq belə hesab edir ki, sözügedən maddədə daha sərt sanksiyanın təsbit edilməsi, ilk növbədə, yeniyetmələri pis əməllərə və cinayətə sövq etmək niyyətində olan şəxslərin həmin cəzanın sərtliyindən çəkinmələrinə səbəb ola bilər ki, bu da yeniyetmələrin qorunmasında müəyyən rola malik olar [5, s.27].

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət törətməsinə başqa yaşlı şəxslərin, o cümlədən zərərçəkmişlərin hüquqa zidd, təhrikədiçi hərəkətlərinin səbəb olması müəyyən edildiyi hallarda məhkəmə həmin halları cəzanı yüngülləşdirici hallar kimi qəbul edə bilər. Belə hallarda məhkəmələr nəzərə almalıdır ki, yetkinlik yaşına çatmayanın yaşlı şəxsdən asılılığı real olmalıdır.

Respublikamız uşaq hüquqlarının təminatı ilə bağlı bir sıra beynəlxalq sazişlərə, o cümlədən 1994-cü ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasına qoşulmuşdur. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 3-cü maddəsinə görə uşaqlar barəsində sosial təminat məsələləri ilə məşğul olan dövlət idarələri və ya özəl idarələr, məhkəmələr, inzibati və ya qanunvericilik orqanları tərəfindən görülən bütün tədbirlərdə əsas diqqət uşaq mənafələrinin daha yaxşı təmin edilməsinə yönəldilir. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər heç bir uşağın işgəncə və ya qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan digər rəftar və ya cəzaya məruz qalmamasını, 18 yaşına çatmayanlara ölüm cəzası və ömürlük azadlıqdan məhrum edilmə cəzası verilməməsini, azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir uşaqla humanist rəftar edilməsini, yaşlılardan ayrı saxlanmasını, azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir uşağın ləngidilmədən hüquqi yardım almaq hüququnu təmin etməyi öz öhdələrinə götürürlər.

Azyaşlılara cəza təyin edilməsində mütənasiblik prinsipi bir çox beynəlxalq və regional insan hüquqları müqavilələrində öz əksini tapmışdır. AR Milli Məclisinin 1993-cü il 28 iyul tarixli 652 nömrəli Qərarı ilə ölkəmiz BMT Baş Məclisinin 1985-ci il noyabrın 29-da qəbul etdiyi “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə aid minimal standart qaydaları”na (Pekin Qayda-

ları) qoşulmuş, milli qanunvericilik bu sənəddən irəli gələrək təkmilləşdirilmişdir. Pekin Qaydalarına əsasən, yuvenal ədliyyə sistemində yetkinlik yaşına çatmayanın əmin-amanlığının təmin edilməsi ön planda olmalıdır. Bundan əlavə, Pekin Qaydalarının 17-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı ədalət mühakiməsinin prinsipləri sadalanır:

1. Veriləcək cəza təkcə cinayətin törədilməsi və ağırlıq dərəcəsindən deyil, eyni zamanda azyaşlının şərait və ehtiyacları, həmçinin cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun olmalıdır.

2. Azyaşlının şəxsi azadlığına qoyulacaq məhdudiyətlər diqqətlə yoxlanıldıqdan sonra tətbiq olunmalı, belə məhdudiyətlər mümkün qədər az tətbiq olunmalıdır.

3. Azadlıqdan məhrum etmə cəzası azyaşlının ağır cinayət törətməsi və ya zor tətbiq etməklə cinayət törətməsi hallarından başqa tətbiq edilməməlidir.

4. Yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı işlərdə azyaşlıların reabilitasiyası rəhbər prinsip olmalıdır [12].

Pekin Qaydaları tələb edir ki, kiçik xətalar istisna olmaqla bütün hallarda cəzanın təyin edilməsindən öncə sosial sorğu haqqında hesabat mövcud olmalıdır. Sosial sorğu haqqında hesabat uşağın ailə vəziyyəti, uşağın harada, kiminlə yaşaması, təhsil və sağlamlıq vəziyyəti də daxil olmaqla uşağın hazırki vəziyyəti və uşağın cinayəti törətməsi və anlaması halları daxil edilməlidir. Göründüyü kimi beynəlxalq hüquq tələb edir ki, cəza təyin edilməsi ilə bağlı qərar qəbul edilən zaman uşağın mənafeləri nəzərdə saxlanılmalı, atılan əks addım uşağın və cinayətin hallarına mütənəsb olmalı və cəzanın məqsədi cəzalandırıcı deyil, yenidən inteqrasiyaya rəvac verməli və konstruktiv olmalıdır. Bizim qanunvericilik də beynəlxalq normalara uyğun olaraq eyni prinsipləri rəhbər tutur.

Qanunvericiliyimizdə yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının qarşısını almaq, onların yaranmasına imkan verən səbəb və halları aradan qaldırmaq, onların hüquq və qanuni mənafeələrini qorumaq, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkar fəaliyyətə cəlb edilməsi hallarını aşkar etmək və aradan qaldırmaq barədə müddəalar geniş şəkildə nəzərdə tutulmuşdur [11].

Qanunverici 14 yaşından 18 yaşına qədər olan şəxsləri yetkinlik yaşına çatmayanlar qrupuna aid edərkən onların kifayət qədər əqli yetişməliyə çatmadıqlarını və həyat təcrübələrinin az olmasını nəzərə almışdır. Bu səbəbdən də cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə məsuliyyətin həddi və cəza təyini zamanı onların həyat və tərbiyə

şəraitinin, psixi inkişaf səviyyəsinin, onun şəxsiyyətinin digər xüsusiyyətlərinin və kənar şəxslərin ona təsirinin nəzərə alınmasını məcburi sayır.

Beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq formalaşmış yeni yanaşmaya görə yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinayəti işləmiş kimi deyil, cinayəti törədəcək şəraitə düşürülmüş şəxs kimi qiymətləndirilir. Bu yanaşma uşağı bir cinayətkar olaraq görmür və cinayətə yönəldildiyini qəbul etməklə, onu da cinayətin müəyyən mənadə qurbanı kimi qəbul edir. Lakin bu vəziyyət cinayət törətmiş uşağın cəzasız qalacağı mənasına gəlməməli, tətbiq ediləcək sanksiyaya uşağın vəziyyətinə və törətdiyi əmələ uyğun və mütənəşib olmalıdır [4].

Qardaş ölkə Türkiyənin praktikasına nəzər salsaq görərik ki, orada yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmələr mövcuddur. Bu məhkəmələrdə yalnız 18 yaşına çatmayan yeniyetmələr barədə olan işlərə baxılır. Hesab edirəm ki, eyni sistem bizim ölkəmizdə də tətbiq olunmalıdır. Bu sistem yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə daha ədalətli qərar verilməsinə səbəb olar. Çünki həmin məhkəmələrdə işləyən hakimlər yuvenal ədliyyə sahəsində ixtisaslaşmalı və bu barədə xüsusi təlimlər keçməlidirlər. Belə məhkəmələrdə, həmçinin, pedaqoqlar və uşaq psixoloqlarının da fəaliyyəti nəzərdə tutulmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi <https://www.e-qanun.az/framework/46951>.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi https://www.e-qanun.az/framework/46947#_Toc89058499.
3. AR Cinayət Prosesual Məcəlləsi <https://www.e-qanun.az/framework/46950>
4. AR Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 23 aprel 2021-ci il tarixli Qərarı (AR Cinayət Məcəlləsinin 85.3 və 85.4-cü maddələrinin AR Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin V hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair) <https://constcourt.gov.az/az/decision/1225>
5. “Azyaşlıları cinayətə sövq edən səbəblər və CM-nin 170-ci maddəsinin təkmilləşdirilməsinə dair”, Şəfiyeva G.B., Qanunçuluq jurnalı, 2012-ci il № 4.
6. “İctimai işlər cəzasına məhkum olunmuş və ictimai işlər növündə inzibati tənbeh tədbiri tətbiq edilmiş şəxslərin cəlb ediləcəyi işlərin növləri və belə işlərin keçiriləcəyi yerlərin müəyyənləşdirilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında AR Nazirlər Kabinetinin 17 oktyabr 2017-ci il tarixli Qərarı <https://e-qanun.az/framework/36740>
7. Uşaq hüquqları haqqında 19 may 1998-ci il tarixli AR Qanunu <https://e-qanun.az/framework/3292>
8. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya (BMT, 20 noyabr 1989-cu il)

https://migration.gov.az/content/pdf/5acb09f3100d0_U%C5%9Faq%20h%C3%BCquqlar%C4%B1%20haqq%C4%B1nda%20Konvensiya.pdf

9. Uşaqların ədliyyə sisteminə çıxışı baxımından Azərbaycan qanunvericiliyinin təhlili, Bakı 2014 <https://www.unicef.org/azerbaijan/media/811/file/Azerbaijan%20Legal%20Review%20on%20Justice%20for%20Children-AZ.PDF%20.pdf>
10. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli Qərarı <https://supremecourt.gov.az/post/view/166>
11. Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında 24 may 2005-ci il tarixli AR Qanunu <https://e-qanun.az/framework/10670>
12. Birləşmiş millətlər çocuk adalet sisteminin uygulanması hakkında asgari standart kurallar (Pekin (beijing) kuralları (29 kasım 1985) https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uakararlar/cocukadaletsistemininuygulanmasi.pdf.

Rasim İsaqov

*DİN-in Polis Akademiyasının “Kriminalistika”
kafedrasının baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı*

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞÜBHƏLİ VƏ TƏQSİRLƏNDİRİLƏN ŞƏXSLƏRİN İŞTİRAKI İLƏ İSTINTAQ HƏRƏKƏTLƏRİNİN HAZIRLANMASININ VƏ KEÇİRİLMƏSİNİN TAKTİKİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Muasir dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanlar müxtəlif hüquq münasibətlərinin iştirakçısı kimi çıxış edirlər. Cinayət prosesi çərçivəsində yetkinlik yaşına çatmayanlar fərqli hüquqi statusa malik ola bilərlər: şahid, zərərçəkmiş, şübhəli və təqsirləndirilən şəxs. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin statusu nə olursa olsun, hər bir halda onun fiziki, psixoloji və emosional inkişafının xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

BMT-nin Yetkinlik yaşına çatmayanlara dair ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üzrə 29 noyabr 1985-ci il tarixli 40/33 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Minimum Standart Qaydalarının (Pekin Qaydaları) 10.3-cü bəndinə uyğun olaraq, hüquq-mühafizə orqanları ilə cinayət prosesinin yetkinlik yaşına çatmayan iştirakçıları arasında istənilən növ əlaqə cinayət işinin bütün halları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin şəxsiyyətinə hörmətli münasibət maksimum dərəcədə təmin edilməli, onun gələcək rifahına və cəmiyyətdə yenidən sosiallaşmasına kömək etməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin rifahı cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə ona verilən bir sıra əlavə prosesual təminatlar ilə təmin edilir. Bunlara aşağıdakılar aid edilə bilər: yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin istintaq və digər prosesual hərəkətlərin aparılması üçün ibtidai istintaq orqanlarına çağırılmasının xüsusi qaydası; istintaq hərəkətlərinin müddətinin azaldılması; müdafiəçi, qanuni nümayəndə, müəllim və psixoloq və başqaları tərəfindən təmin edilən yetkinlik yaşına çatmayanın hüquq və qanuni mənafələrinin müdafiəsinin qarışıq modeli. Bunu nəzərə alaraq, ibtidai istintaq orqanları azyaşlının iştirakı ilə istintaq hərəkətləri apararkən xüsusi hazırlıq və cəmləşmə, cinayət prosesinin bu iştirakçılarına münasibətdə cinayətlərin açılması taktika və üsullarının daim təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Kriminalist alimlər: İ.A. Fomina və E.V. Qorbaçovun tədqiqatlarında qeyd edildiyi kimi, bir sıra halları və hər şeydən əvvəl, uşağın şəxsi keyfiy-

yətlərinin emosional vurğulanması səbəbindən onun psixi reaksiyalarının sürəti və gedişatının prosesini yetkin insanların zehni reaksiyalardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndiyini nəzərə almaq lazımdır.

Həbsdə olmayan yetkinlik yaşına çatmayan şəxs qanuni nümayəndəsi vasitəsilə ibtidai istintaq orqanlarına və məhkəməyə çağırılır, əgər o, ixtisaslaşdırılmış müəssisədə saxlanılırsa həmin idarənin rəhbərliyi vasitəsilə çağırılır. Taktiki səbəblərdən qanunvericiliyin bu mövqeyi kifayət qədər ağlabatan görünür və istintaq hərəkətinin reallaşmasına daha çox kömək edir. Özbaşına çağırış vərəqəsi almış yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi qorxu, qorxu və ya əminsizlik hissi onu sarsıda bilər ki, bu da istintaqa rəhbərlik edən prosessual şəxsin planlaşdırdığı prosessual istintaq hərəkətini poza bilər. Qanuni nümayəndə öz vicdanına uyğun olaraq, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin nəinki ibtidai istintaq orqanlarına gəlməsini və ya gətirilməsini təmin edə, həm də onun lazımi müdafiəsini hazırlaya bilər.

İstintaq hərəkətlərinin icrası bir qayda olaraq ibtidai istintaqın aparıldığı yerdə aparılır. Bununla belə, bəzi hallarda ibtidai istintaq orqanlarının qərarı ilə cinayət prosesinin yetkinlik yaşına çatmayan iştirakçısına tanış olan şəraitdə, məsələn, onun yaşayış yerində, təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi yerdə və ya tərbiyə müəssisəsində istintaq hərəkətinin aparılması barədə qərar qəbul edilə bilər.

Hüquq-mühafizə orqanı əməkdaşının bu cür yanaşması müəyyən dərəcədə yeniyetmənin kommunikativ məhdudiyyətini aradan qaldırmağa, onunla erkən psixoloji əlaqənin qurulmasına və nəticədə vəziyyətlə bağlı daha doğru və ətraflı ifadə almağa kömək edəcəkdir.

İstintaq hərəkətinin aparılmasına hazırlaşarkən müstəntiq, dindirməni aparacaq şəxs dindirmə planını tərtib etmək və onunla işin taktiki üsullarını müəyyən etmək üçün dindirilən yetkinlik yaşına çatmayan şəxs haqqında ilkin məlumatları toplamalıdır. Müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin dindirilməsindən əvvəl onun qanuni nümayəndələrinin dindirilməsini həyata keçirilir, uşaq poliklinikasına, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyalara, yetkinlik yaşına çatmayanlarla profilaktik işin təşkili üzrə inspektora və yaşayış yeri üzrə rayon polis orqanlarına sorğular göndərilə bilər. Bundan əlavə, yetkinlik yaşına çatmayanın sosial bioqrafiyasını öyrənmək, habelə yeniyetmənin təhsil aldığı və ya tərbiyə aldığı müəssisəsinin nümayəndələri ilə söhbət çox önəmli ola bilər. Həmçinin yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin yaşayış yeri üzrə əraziyə baş çəkmək həm də ibtidai istintaq orqanlarına yeniyetmənin şəxsiyyəti haqqında zəruri ilkin məlumatların toplanmasında çox kömək edə bilər.

İstintaq hərəkətlərinin icrası çərçivəsində müstəntiqin, dindirmə aparən şəxsin nitqi yeniyetmə üçün sadə və başa düşülən olmalı, uşaqlar üçün mürəkkəb çıxışlardan qaçınılmalıdır.

Bir qayda olaraq, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə bilərəkdən yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti barədə xəbərdarlıq edilmir, lakin ona sözlərinin doğruluğuna dair tələblər izah edilir. Bu müddəanı izah edərkən əsas odur ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı hər hansı ya hədə-qorxu üsulları istisna olunsun. Uşağın inkişaf etmiş kommunikativ qabiliyyətləri vəziyyətində, əvvəlcə onun başına gələn hadisənin şərtləri haqqında hekayəsini dinləmək, sonra aydınlaşdırıcı suallar vermək daha düzgündür. Uşağın təcrid edilməsi və məhdudlaşdırılması zamanı ilk növbədə mehriban mühit yaradılmalıdır, bunun üçün qanuni nümayəndə, müəllim və psixoloq kimi cinayət prosesinin belə iştirakçılarının köməyindən istifadə etmək olar. Belə ki, bəzi alimlərin fikrincə, istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı qanuni nümayəndənin iştirakı ailə tərəfindən mənəvi dəstəyə və yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmayanın maraqlarının qorunmasının ən mühüm təminatıdır. Pedaqoq azyaşlıya ibtidai istintaq orqanları ilə ünsiyyətdə, pedaqoji baxımdan düzgün dialoq qurmaqda pedaqoji dəstək göstərməyi bacarır. Psixoloq, insanın psixoloji xüsusiyyətlərini və psixoloji proseslərin gedişatını öyrənmək sahəsində mütəxəssis kimi, psixotraumatik vəziyyətlərin riskini azaltmağa imkan verən əlverişli psixoloji mühitin yaradılmasına kömək edə bilər.

Psixologiya və psixiatriya sahəsinin alimləri çoxdan sübut ediblər ki, hər yaşda insan zamanın axınının fərqli hissini yaşayır. Bununla əlaqədar, müasir qanunverici yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin iştirakı ilə aparılan istintaq hərəkətinin müddətinin müəyyən edilməsi, yetkinlik yaşına çatmış şübhəli, təqsirləndirilən şəxslə müqayisədə onun yarıya qədər azaldılması məsələsinə differensial yanaşma təqdim etmişdir. Psixoloqlar hesab edir ki, uşaqla həddən artıq işləmək, yəni gündə 4 saatdan çox olmayan və fasiləsiz 2 saatdan çox olmamaqla onun psixikasına əhəmiyyətli dərəcədə zərər verə bilər, bəzi hallarda isə ona psixoloji və ya psixi zədə yetirə bilər. Bununla əlaqədar olaraq, hər bir konkret vəziyyətdə ibtidai istintaq orqanları yetkinlik yaşına çatmayanın emosional vəziyyətini və onun davam edən istintaq hərəkətlərində iştirakını davam etdirmək istəyini və ya istəməməsini rəhbər tutmalıdır. Eyni zamanda, ibtidai istintaq orqanları yetkinlik yaşına çatmayanın iştirakı ilə istintaq hərəkətləri apararkən onun gündəlik iş rejimini də nəzərə almalıdır, məşğələlərin, əlavə və dərnəklərin, nahar fasiləsinin, istirahət vaxtının, və s.

Yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ifadələri

ibtidai istintaq hərəkətinin protokolunda birinci şəxsdən, mümkün olduqda isə sözlə qeyd edilir. Bundan əlavə, qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakı ilə aparılan istintaq hərəkətlərinin gedişatını videoçəkiliş və ya lentə almaq üçün texniki vasitələrdən istifadə etməyə icazə verir. Bununla belə, hüquq-mühafizə təcrübəsi göstərir ki, çox vaxt texniki vasitələrdən istifadə yetkinlik yaşına çatmayanlarda və onun qanuni nümayəndəsində inamsızlıq yaradır ki, bu da çox vaxt yeniyetmənin ifadə verməkdən imtina etməsinin və ya yalan ifadə verməsinin mənfi təsirinə səbəb olur. Kameranı görəndə uşaq qapalı və sıxılır. Bununla əlaqədar olaraq, ibtidai istintaq orqanları videoçəkilişdən istifadə məsələsinə hər bir konkret vəziyyətdə onlardan istifadənin məqsədəuyğunluğundan çıxış edərək son dərəcə ehtiyatla yanaşmalıdırlar.

Bu gün yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinayət prosesinin konkret subyektidir, onun şəxsiyyətinə təkcə qanunverici tərəfindən deyil, həm də hüquq-mühafizə orqanının əməkdaşı tərəfindən differensial yanaşma tələb olunur. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cinayət prosesini həyata keçirən ibtidai istintaq orqanları yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakı ilə istintaq və digər prosesual hərəkətlərin aparılması taktikasından savadlı və səmərəli istifadə etmək üçün yetkinlik yaşına çatmayanların ədalət mühakiməsi sahəsində müəyyən ixtisasa və təcrübəyə malik olması məqsədmüvafiqdir.

Ata Vəliyev

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasının “Mülki hüquq” kafedrasının baş müəlimi, Bakı Dövlət Universitetinin “Əmək və ekologiya hüququ” kafedrasının doktorantı, polis baş leytenantı

UŞAQLARA SOSIAL XİDMƏT

Açar sözlər: *uşaq, yeniyetmə, sosial xidmət, yardım, təminat*

Keywords: *child, adolescent, social service, assistance, provision*

Ключевые слова: *ребенок, подросток, социальная служба, помощь, обеспечение*

Sosial xidmət sosial dövlətin yardıma möhtac, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan, əhalinin nisbətən zəif təbəqələrinə natura formasında təqdim etdiyi sosial təminat növlərinin məcmusudur. Bu sosial təminat növü digərlərindən, məsələn pensiyalardan, müavinətlərdən və ya təqaüdlərdən fərqli olaraq pul formasında deyil, əsasən natura formasında təqdim edilməsi ilə xarakterizə olunur (6, s. 289).

“Sosial xidmət haqqında” 30.12.2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsində sosial xidmətə legal anlayış verilmişdir. Anlayışa əsasən, sosial xidmət - çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlərdir. Qanun sosial xidmətin mahiyyətini açıqlayarkən yeni bir anlayış olan “çətin həyat şəraiti” sözündən istifadə etmiş və sosial xidmətin göstərilməsini bu şəraitdən asılı etmişdir. Həmin Qanunun 1.0.2-ci maddəsinə əsasən, çətin həyat şəraiti dedikdə, şəxsin (ailənin) sosial xidmətə götürülməsi üçün əsas yaradan və həyat fəaliyyətini obyektiv surətdə pozan, təkbaşına aradan qaldıra bilmədiyi hal başa düşülür (1.).

Göstərilənlərə əsasən, hər iki normanı bir-biri ilə əlaqələndirərək qeyd edə bilirik ki, şəxsin (ailənin) sosial xidmətə götürülməsi üçün əsas yaradan və həyat fəaliyyətini obyektiv surətdə pozan, təkbaşına aradan qaldıra bilmədiyi sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər kompleksi sosial xidmət adlanır (5, s. 40).

Sosial xidmət institutu sosial təminat sistemində müstəqil bir institut olmaqla əsas məqsədi uşaqların, qocaların, qadınların, əlillərin, sağlamlıq im-

kanları məhdud olan şəxslərin, müəyyən zorakılığın qurbanı olmuş şəxslərin, fiziki qüsurları səbəbindən özlərini cəmiyyətdən təcrid etmiş fərdlərin sosial müdafiəsini təmin etmək və onların digər cəmiyyət üzvləri kimi layiqli həyat səviyyəsini təmin etməkdən ibarətdir (7, s. 102).

“Sosial xidmət haqqında” Qanunun 7-ci maddəsində şəxsin (ailənin) çətin həyat şəraitində hesab edilməsinin əsasları müəyyən edilmişdir. Bu maddə mahiyyət etibarı ilə sosial xidmətə ehtiyacı olan şəxslərin dairəsini də müəyyən edir. Həmin şəxslərin dairəsini diqqətlə nəzərdə keçirsək görürük ki, uşaqlar, yəni yaşı 18-dən aşağı olan şəxslər əksər hallarda bu münasibətlərin subyekt qismində çıxış edirlər.

Respublikamızın müxtəlif qanunvericilik aktlarında, eləcə də “Sosial xidmət haqqında” Qanunda uşaq və yetkinlik yaşına çatmayan anlayışlarından istifadə edilir. “Uşaq hüquqları haqqında” 19 may 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsi 18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməyən hər bir şəxsi uşaq kateqoriyasına daxil edir (2.). Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 28.2-ci maddəsinə əsasən, fiziki şəxsin mülki hüquq fəaliyyət qabiliyyəti, o, yetkinlik yaşına, yəni on səkkiz yaşına çatdıqda tam həcmdə əmələ gəlir (4.). Göründüyü kimi mülki qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi 18 yaşınadək olan şəxslər kateqoriyasına, yəni uşaq kateqoriyasına daxil edir.

Həmçinin, “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” 24 may 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsində də qeyd edilir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar - on səkkiz yaşınadək olan şəxslərdir (3.). Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən normativ hüquqi aktların məzmunundan bu qənaətə gəlmək mümkündür ki, “yetkinlik yaşına çatmayan” və “uşaq” anlayışlarının hər ikisi 18 yaşınadək olan şəxsləri nəzərdə tutur.

“Sosial xidmət haqqında” Qanunun müvafiq olaraq şəxsin çətin həyat şəraitində hesab edilməsi əsaslarını diqqətlə nəzərdən keçirsək görürük ki, əksər hallarda uşaqlar bu münasibətlərin birbaşa subyekt qismində çıxış edir. “Sosial xidmət haqqında” Qanunun 7-ci maddəsində şəxsə sosial xidmət göstərilməsi üçün 10 müxtəlif əsas müəyyən edilmişdir ki, onlardan 9-u uşaqlarla bağlıdır. Belə ki, aşağıdakı əsaslardan azı biri olduqda 18 yaşınadək olan şəxslərə (uşaqlara) sosial xidmətlər göstərilə bilər:

- uşaqların valideynlərini itirməsi və ya valideyn himayəsindən məhrum olması;
- uşaqların əlilliyinin olması;

- yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığı və ya sosial təhlükəli vəziyyətdə olması;
- şəxsin ictimai təhlükəli xəstəliyə tutulmasına görə həyat fəaliyyətinin məhdudlaşması;
- insan alverinin qurbanı olması;
- uşağın cinsi istismar və ya cinsi zorakılıq qurbanı olması;
- məişət zorakılığından zərər çəkməsi;
- müəyyən yaşayış yerinin olmaması;
- valideynlərini itirməsi və ya valideyn himayəsindən məhrum olmasına görə sosial xidmət müəssisələrində yaşamış şəxslərin, həmin müəssisələri tərk etdikdən sonra yaşayış yerinin olmaması;

Sosial xidmət göstərilməli olan uşaqların dairəsi demək olar ki, əksər ölkələrin qanunvericiliyində eyni olsa da müəyyən fərqli məqamlar da əlbəttə ki mövcuddur. Məsələn, Fransanın sosial xidmət qanunvericiliyinə (2007-ci il tarixli “Uşaqların Müdafiəsi Qanun”, Fransa “Sosial Fəaliyyət və Ailə Məcəlləsi”, 2016-cı il tarixli “Uşaq Hüquqları Aktı”) görə cinayətin qurbanı olmuş və cinayətdən zərər çəkmiş uşaqlar, həmçinin, qaçqınların və miqrantların uşaqları da sosial xidmətlə əhatə olunurlar.

Almaniya Federativ Respublikasının qanunvericiliyə əsasən bütün uşaqlar səhiyyə, təhsil və mənzil təminatı da daxil olmaqla bütün sosial xidmətlərə müraciət etmək hüququna malikdirlər. Bütün bu təminatlar müxtəlif qanunvericilik aktları, ən əsası isə “Uşaq və Gənclik Xidmətləri Aktı” (Kinder- und Jugendhilfegesetz, KJHG) ilə tənzimlənir. Yaponiyada da bu cür model yəni, sosial xidmətlərin mənşəyindən və şəraitindən asılı olmayaraq, ümumiyyətlə, bütün uşaqlara təqdim olunması həyata keçirilir.

Ölkəmizdə mövcud olan sosial xidmət institutunun digər ölkələrdən əsas fərqi ondan ibarətdir ki, “Sosial xidmət haqqında” Qanun sosial xidmətin pul formasında deyil, yalnız natura (yəni) formasında həyata keçirilməsini özündə ehtiva edir. Hesab edirik ki, gələcəkdə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və dövlət tərəfindən çətin həyat şəraitində olan şəxslərə pul formasında verilən ödəmələrin də “Sosial xidmət haqqında” Qanunda öz əksini tapması məqsədmüvafiq olardı.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. “Sosial xidmət haqqında” 30.12.2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun - <https://e-qanun.az/framework/23195>
2. “Uşaq hüquqları haqqında” 19 may 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun - <https://e-qanun.az/framework/3292>
3. “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” 24 may 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun - <https://e-qanun.az/framework/10670>
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi –
5. <http://e-qanun.az/framework/46944>
6. A.Vəliyev. Kimlərə sosial xidmət göstərməliyik ?. “Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri” Elmi Hüquq Jurnalı, Bakı, 2022, səh. 40-45
7. A.Vəliyev. Sosial dövlət və sosial xidmət. “Müasir dövrdə insan hüquqlarının aktual problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfransının materialları, Bakı, 2022, səh. 287-292
8. A.Vəliyev. Sosial xidmət - sosial ədalət nəzəriyyəsi kontekstində. Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri” Elmi Hüquq Jurnalı, Bakı, 2022, səh. 101-105

Ənnağı Məmmədli

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Məhkəmə Ekspertiza Mərkəzinin doktorantı*

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARA CƏZA TƏYİN EDİLMƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: cinayət məsuliyyəti, cəza təyinetmə, yetkinlik yaşına çatmayanlar, cinayət hüququ.

Key words: criminal liability, sentencing, minors, criminal law.

Ключевые слова: уголовная ответственность, назначение наказания, несовершеннолетние, уголовное право.

Hüquq fikrinin inkişafının bütün dövrlərində cinayət hüquq doktrinasının mühüm cəhəti dövlətin ictimai, hüquqi və sosial inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti probleminin öyrənilməsidir. Azərbaycan dövlətinin cinayət siyasətinin formalaşmasının müxtəlif mərhələlərində yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət cəzası aspektində tədqiqi belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, bu məsələyə yanaşma ölkədəki mövcud ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq dəyişir.

Mövcud cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edərkən nəzərə alınmalı olan halların siyahısını ehtiva edir. Bunlara ilk növbədə aşağıdakılar daxildir:

- Həyat və tərbiyə şərtləri;
- Zehni inkişaf səviyyəsi;
- Yaşlı insanların təsiri.

Bütün yuxarıda göstərilən halların geniş şəkildə öyrənilməsi ilə məhkəmə fərdiləşdirmə prinsipinə cavab verən ən ədalətli, təsirli cəza təyin etmək imkanı əldə edir.

Azərbaycan Cinayət Məcəlləsinin 86-cı maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə cəza təyin edilərkən, digər hallarla yanaşı, həyat və tərbiyə şərtləri də nəzərə alınır. [CM, s.22] Daxili cinayət qanunvericiliyi ilə yanaşı, bu hal məcburi hal kimi beynəlxalq aktlarda da öz əksini tapmışdır. Xüsusilə, bu, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yetkinlik yaşına çatmayanlara dair ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üzrə Minimum Standart Qaydalarının 16-cı bəndidir. Burada nəzərdə tutulur ki, kiçik cinayətlərdən başqa bütün hallarda, səlahiyyətli orqanlar yekun qərar qəbul etməzdən əvvəl yet-

kinlik yaşına çatmayanın mühitini və onun yaşadığı şəraiti diqqətlə öyrənməlidir.

“Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 2008-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarında da qeyd olunur: *“Yetkinlik yaşına çatmayanların həyat tərzi, tərbiyəsi ilə əlaqədar ətraflı məlumat əldə etmək məqsədilə təhsil-tərbiyə müəssisələrinin və ya iş yaxud yaşayış yeri üzrə ictimai təşkilatların nümayəndələrinin də məhkəmədə iştirakını təmin etmək üçün tədbirlər görülməlidir”*.

Ağlabatan bir qərara gəlmək üçün bu qayda nəzərə alınmalıdır. Yaşayış şəraitindən danışarkən şəxsiyyətin sosiallaşmasının və sonrakı həyatının aşağıdakı institutları nəzərə alınmalıdır:

- **Yetkinlik yaşına çatmayanın ailədə sosial rolu:** Bu halda, söhbət yeniyetmənin valideynləri və ya onları əvəz edən şəxslər haqqında məlumatın yaradılmasından gedir, yəni uşaq tam və ya natamam ailədə tərbiyə olunub, valideynlərin şəxsiyyəti (onların təhsili, məşğulluğu, mənəvi keyfiyyətləri haqqında məlumatlar) cinayət keçmiş, pis vərdişlər, ailənin maddi vəziyyəti, ailədəki münasibətlər, münasibətli vəziyyətlərin olması, ailənin yaşayış şəraiti, valideynlərin uşağın davranışına təsir etmək qabiliyyəti. Rəsmi statistika göstərir ki, cinayətlərin əksəriyyətini valideynlərdən biri olan ailədə tərbiyə alan yetkinlik yaşına çatmayanlar törədir, daha sonra həmin yeniyetmələr də var ki, onlar ailədən kənar tərbiyə alırlar.

- **Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin ictimai faydalı məşğulluğu:** Söhbət oxumaqdan və ya əməklə məşğul olmaqdan gedir. Tədqiqata gəlinə, bu, ilk növbədə, təhsil müəssisəsindəki psixoloji iqlim, həmyaşıdları ilə münasibətlər, yeniyetmənin öyrənməyə münasibəti, onun akademik göstəriciləridir. Həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanın işlədiyini öyrənmək, iş yerini, təşkilatdakı münasibətləri və vəziyyəti, onun işə münasibətini müəyyən etmək lazımdır.

- **Yetkinlik yaşına çatmayanın boş vaxtlarında sosial rolu:** Yeniyetmənin asudə vaxtını, maraqlarını, hobbilərini, sosial çevrəsini, ailədən kənar və məktəbdən asudə vaxtlarında nə ilə məşğul olduğunu nəzərə almaq lazımdır.

Yuxarıda göstərilən halları aydınlaşdırmaq üçün hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları əksər hallarda dindirmə kimi prosedurla məhdudlaşırlar. Dindirmə yetkinlik yaşına çatmayanın valideynləri və ya qanuni nümayəndələri, təhsil müəssisələrinin müəllimləri, dostları və tanışları ilə aparılır. İş əlavə olaraq, təhsil, iş (əgər varsa), yaşayış yerindən xarakteristikalar əlavə olunur.[8, səh. 120]

1997-ci il tarixli “Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığa qarşı bərpaedici yanaşmanın dəstəklənməsi zərurəti haqqında” Leuven Bəyannaməsində deyilir ki, “bərpaedici ədalət mühakiməsinin məqsədi cinayət qurbanlarına dəyən zərərin ödənilməsi və ölkədə sülh və təhlükəsizliyin təşviq edilməsidir. [6]

İ.Y.Foinitskinin fikrinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanlara tətbiq edilən hüquqi təsir tədbirlərinin məqsədi “böyüklər üçün müvafiq cəzalar əvəzinə, cəzanın yüngülləşdirilməsi konsepsiyasını tətbiq etməkdir”. [10, c.425] Cinayət hüququ doktrinasında bu yanaşma üstünlük təşkil edir. Gələcəkdə cinayət hüququ nəzəriyyəsinə təbii xarakterli məcburi tədbirlər aşağıdakılar kimi nəzərdən keçirilir: böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət əməlləri törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün cinayət cəzasını əvəz edən tədbirlər kimi xəbərdarlıq, töhmət, valideynlərin ciddi nəzarəti altında köçürülmə və s. Habelə cinayət sayılmayan hüquqpozmalar (o cümlədən ictimai təhlükəli hərəkətlər - cinayət məsuliyyəti yaşına çatanaqədər) törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanlara tətbiq edilən təsir tədbirləri.

Kurqanovun fikrincə, cəzalar sistemi "cinayətlərin törədilməsinə görə cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş cəza növlərinin sifarişli siyahısı, dövlətin cinayət siyasətinin xarakteri və istiqaməti, cinayətin vəziyyəti və səviyyəsi nəzərə alınmalıdır. [9, səh. 160]

Cinayət hüququnda yetkinlik yaşına çatmayanların məsuliyyətinə dair xüsusi qaydaların zəruriliyi birbaşa ədalət və humanizm prinsiplərindən irəli gəlir. Bir tərəfdən uşaq (yetkinlik yaşına çatmayan), “fiziki və əqli cəhətdən yetkin olmadığına görə xüsusi müdafiəyə və qayğıya, o cümlədən lazımi hüquqi müdafiəyə ehtiyacı var...”. Digər tərəfdən, yetkinlik yaşına çatmayanın psixologiyasının xüsusiyyətləri xüsusi, daha yüngül cəza tədbirlərinin tətbiqi ilə cinayət cəzasının məqsədlərini daha yaxşı həyata keçirməyə imkan verir. Çox vaxt yetkinlik yaşına çatmayı düzəltməyin ən yaxşı yolu cinayət cəzası olmayan təbii tədbirlərin tətbiqidir. [7]

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinin məzmunu anlayışını genişləndirərək qeyd etmək lazımdır ki, o, Cinayət Məcəlləsində cinayət törətmiş bütün şəxslər üçün müəyyən edilmiş ümumi qaydalara uyğun olaraq baş verir. Bununla belə, Cinayət Məcəlləsinin bir sıra normalarında yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətini müəyyən edən müddəalar var. Beləliklə, qanunverici yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinin əsasını iki komponentlə əlaqələndirir:

- cinayət məsuliyyəti yaşı;
- ağılı başında olma anlayışı.

Cinayət məsuliyyətinin başladığı yaş anlayışı yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün əsasların xüsusiyyətləri məsələsi ilə bağlıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətlərin böyüməsini və xüsusi qəddarlığını nəzərə alaraq, dövlət cinayət məsuliyyətinə onunla mübarizə vasitəsi kimi yanaşır. AR Cinayət Məcəlləsinin 84-cü maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət törətdiyi zaman on dörd yaşı olan, lakin on səkkiz yaşı olmayan şəxslərdir. [5, s 38] (Müqayisə üçün: məsələn, 14 yaş Avstriya, Almaniya və Yaponiya qanunlarında da müəyyən edilib, Fransada qanun on üç yaşından, Hollandiya və Portuqaliya məəcəllələrində 12 yaşdan etibarən məsuliyyət nəzərdə tutur).

Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əməli və ya hərəkətsizliyi törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin yaşı cinayət-prosessual qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəyyən edilir. [4, s 17] İstintaq və məhkəmə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin doğum tarixini, ayını və ilini müəyyən etməyə borcludur. Cinayətin kvalifikasiyası zamanı yaş nəticələrin baş verdiyi vaxtda deyil, ictimai təhlükəli əməlin törədildiyi vaxtda müəyyən edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə münasibətdə cəzanın növü və həddi seçilərkən konkret hallar, törədilmiş cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, habelə təqsirkarın şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri, ölkədəki sosial mikromühit müəyyən edilir. Cinayət məsuliyyətini müəyyən edərkən yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına qarşı mübarizənin ən səmərəli mexanizmi kimi onların yenidən tərbiyə olunmasına diqqət yetirilir. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət törətdiklərinə görə məsuliyyətinin sərtləşdirilməsi heç bir halda onların cinayətkarlığının probleminin həllinə kömək etmir. Bu problemin həlli çoxşaxəlidir və ilk növbədə aşağıdakı kimi sahələrdə uzunmüddətli kompleks iş tələb edir:

1. ailə institutunun möhkəmləndirilməsi;
2. sosial müdafiə orqanlarının və təhsil müəssisələrinin işinin optimalaşdırılması və əsaslı tənzimlənməsi;
3. məcburi əmək cəza növlərinin, habelə xəbərdarlıq, valideyn nəzarəti altına keçirmək, vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi öhdəliyinin qoyulması kimi məcburi tərbiyəvi tədbirlərin həyata keçirilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi.

Fikrimizcə yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ixtisaslaşmış məhkəmələr sisteminin yaradılması məqsədəuyğundur. Belə bir məhkəmə sisteminin yaradılmasına olan sosial tələb, ilk növbədə, yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni mənafələrini və hüquqlarını qorumaq, maarifləndirməyə borclu olan

şəxslərə hüquqi təsir göstərməklə onların yaşayış şəraitinin və təhsilinin normalaşdırılması zərurətindən irəli gəlir.

Bu günə qədər yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti məsələlərinə dair praktiki olaraq bütün doktrinal mənbələr sosiologiya, psixologiya, tibb, pedaqogika və bir sıra digər elmlərin nailiyyətlərinə əsaslanır. Cinayət məsuliyyətinin differensiallaşdırılmasının qanunverici tərəfindən cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakterini, habelə cinayət törətmiş şəxsin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini nəzərə alaraq həyata keçirildiyindən çıxış etmək lazımdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı cinayət cəzalarının tətbiqinin vahid və sistemli təcrübəsinin olmaması yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri probleminin kifayət qədər elmi inkişafının nəticəsidir ki, bu da çox vaxt bu yaş qrupunda cinayətin kriminoloji tədqiqatları ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Yuxarıda deyilənlər belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, cinayəti törətmiş şəxsin yetkinlik yaşına çatmaması cinayət məsuliyyətinin həddlərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır, eyni zamanda təqsirkar şəxsə cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmənin xüsusi növlərinin tətbiqinə imkan verir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi, 1999. Qanunvericilik toplusu.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. prof. F.Y.Səməndərovun red. ilə. Bakı, 2019.
3. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 2008.
4. Cavadov R.Ə., Qarayev R.M. Yeniyetmələrin hüquqa zidd davranışının bəzi psixoloji məsələləri. "Müasir elm: problemlər perspektivlər" mövzusunda elmi praktik konfransın materialları, Bakı, 2000, s.17
5. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Ali məktəblər üçün dərslik. Yenidən işlənmiş təkrar çap. DIGESTA nəşriyyatı. Bakı-2013.
6. Declaration of Leuven on the advisability of promoting the restorative approach to juvenile crime, Potentialities, Risks and Problems for Research, Leuven, May 12-14, 1997.
7. Declaration of the Rights of the Child, G.A. res. 1386 (XIV), 14 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 19, U.N. Doc. A/4354 (1959).
8. Бабаев М.М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. М.: Юрид. лит., 1968. 120 с
9. С. И. Курганов "Наказание. Уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминалистический аспекты", 2008, с 192.
10. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Том 2. -1996. С. 425.

Features of sentencing juveniles

International conventions and agreements in the field of criminal law in the field of regulation of the responsibility of minors declare the humanization and liberalization of the criminal policy of states in relation to minors. The problem with modern criminal policy is that it has not fully developed a uniquely effective mechanism to ensure the lawful behavior of minors. Therefore, rather than criminal-legal impact measures, which determine the features of the responsibility of minors and have an obvious preventive content, which lead to the repetition of crimes among minors, criminal punishment measures are often preferred.

Особенности наказания несовершеннолетних

Международные конвенции и соглашения в области уголовного права в сфере регулирования ответственности несовершеннолетних декларируют гуманизацию и либерализацию уголовной политики государств в отношении несовершеннолетних. Проблема современной уголовной политики заключается в том, что в ней не выработан в полной мере однозначно действенный механизм обеспечения правомерного поведения несовершеннолетних. Поэтому мерам уголовно-правового воздействия, определяющим особенности ответственности несовершеннолетних и имеющим явное профилактическое содержание, что приводит к рецидиву преступлений среди несовершеннолетних, зачастую отдается предпочтение мерам уголовно-правового воздействия.

Марина Кардашевская,
доктор юридических наук, профессор
Московский университет МВД России
имени В. Я. Кикотя,
профессор кафедры криминалистики

ОСОБЕННОСТИ ПРИГЛАШЕНИЯ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ОБВИНЯЕМОГО В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Лица, не достигшие 18-летнего возраста, не редко становятся участниками уголовного судопроизводства в качестве подозреваемых, обвиняемых. Хотя их количество в 2022 г. в Российской Федерации уменьшилось на 9,7 %, но их удельный вес в общем числе выявленных преступников остается стабильным – 3,2 %¹. Так, только за 10 месяцев 2022 г. было выявлено 21350 несовершеннолетних, совершивших преступления, что составило 3,1 % в общем числе выявленных лиц [Состояние преступности в России].

Для защиты прав и законных интересов несовершеннолетнего в ходе уголовного расследования привлекают его законного представителя. Анализ российского и азербайджанского уголовно-процессуального законодательства свидетельствует о разном подходе к приглашению законного представителя. Представляется, что сравнение этого подхода представляет научный интерес и будет способствовать решению вопросов по реализации процессуальных прав и обязанностей несовершеннолетнего в ходе уголовного расследования.

В качестве законного представителя несовершеннолетнего подозреваемого (обвиняемого) могут выступать его родители, усыновители, опекуны или попечители, органы опеки и попечительства. В российском законодательстве в качестве законных представителей могут выступать также представители учреждений или организаций, на попечении которых находится несовершеннолетний (п. 12 ст. 5 УПК РФ).

В соответствии с ч. 4 ст. 100 УПК Азербайджанской Республики несовершеннолетние могут самостоятельно осуществлять свои права с

¹ Состояние преступности в России за январь-декабрь 2022 года. М.: ГИАЦ МВД России, 2023. С. 55.

согласия законного представителя. В российском законодательстве такого положения нет, хотя подросток, умышленно совершивший преступление, осознает как сделанное, так и ту ответственность, которое он должен за это понести. Поэтому, если его родители согласны, что он может сам осуществлять свои права, то так и должно быть. Анализ российской судебно-следственной практики показал, что подростки часто не хотят, чтобы при их допросе присутствовал кто-либо из родителей. Они замыкаются в себе, начинают лгать или отказываются от дачи показаний. Кроме того, законный представитель часто приводит множество причин, по которым он не может участвовать при производстве следственных действий с подозреваемым (обвиняемым), что может быть расценено следователем как действия, наносящие ущерб интересам несовершеннолетнего. В этом случае следователь должен заменить лицо, привлекаемое в качестве законного представителя. Прокуроры расценивают как основания для возвращения уголовного дела для дополнительного расследования случаи допуска в качестве законного представителя лицо, которое таковым быть не может, например, родственника, у которого подросток постоянно проживает, и которое принимает участие в его воспитании; а также производство следственных действий в отсутствие законного представителя.

В Российской Федерации в каждом регионе или муниципальном образовании органы опеки могут называться по-своему. Например, орган опеки Московской области — областное министерство социального развития, а в Волгоградской области — областной комитет социальной защиты населения. На местах это управления или отделы опеки и попечительства. И они могут быть как отдельными органами в системе муниципальной власти, так и частью каких-то других.

В ч. 2 ст. 101 УПК Азербайджанской Республике делается акцент, что в качестве законного представителя несовершеннолетнего может быть только один из его родителей, усыновителей, опекунов или попечителей. В Российском законодательстве такого указания нет, но практика идет по тому же пути — только одно лицо в качестве законного представителя.

В ч. 3 той же статьи отмечается, что не может быть в качестве законного представителя лицо, которому вменяется в вину причинение несовершеннолетнему морального, физического или материального ущерба деянием, предусмотренным УК Азербайджанской Республики. В российском законодательстве такого нет. Однако если мы говорим о

несовершеннолетнем подозреваемом или обвиняемом, то родитель (или иное лицо), чаще всего, выступает либо в роли соучастника совершенного подростком преступления либо лицом, которое вовлекло несовершеннолетнего в совершение преступления (ст. 150 УК РФ), антиобщественные действия (ст. 151 УК РФ). Поскольку по российскому законодательству одно лицо может иметь только один процессуальный статус (за исключением, гражданского истца и гражданского ответчика), то подозреваемый (обвиняемый) не могут выступать в качестве законного представителя.

В отличие от ст. 426 УПК России, где закреплены только права законного представителя несовершеннолетнего подозреваемого (обвиняемого) в ходе досудебного производства по уголовному делу, ст. 101 УПК Азербайджанской Республики содержит достаточно большой перечень обязанностей законного представителя. Особенно следует обратить внимание на обязанность законного представителя представить документы, удостоверяющие его полномочия. Это может быть:

- свидетельство о рождении ребенка, в котором законный представитель указан в качестве матери или отца, паспорт законного представителя, куда вписаны дети;

- удостоверение опекуна или попечителя на право представления интересов подопечного *или свидетельство, подтверждающее факт усыновления, либо копия судебного постановления или акт органа опеки и попечительства о назначении опекуна (попечителя);*

- удостоверение сотрудника органа опеки и попечительства с указанием занимаемой должности и письменное *решение органа опеки о направлении этого сотрудника защищать права и законные интересы конкретного подростка;*

- *паспорт социального педагога детского дома* (в должностные обязанности социального педагога входит выступление посредником между воспитанников и правоохранительными органами) *или другого представителя учреждений или организаций, на попечении которых находится несовершеннолетний, а также доверенность на защиту прав несовершеннолетнего подозреваемого (обвиняемого) от руководителя данного учреждения или организации.*

Анализ российской судебно-следственной практики показывает, что одной из организационных ошибок следователей является не выяснение личности законного представителя, к материалам уголовного дела не приобщаются копии документов, подтверждающих законность

приглашения именно данного лица в качестве законного представителя. Это все является основанием для возвращения уголовных дел для дополнительного расследования.

Таким образом, проведенный анализ норм уголовно-процессуального законодательства Российской Федерации и Азербайджанской Республики, касающихся приглашения законного представителя несовершеннолетнего обвиняемого (подозреваемого), показал, что УПК Азербайджанской Республики содержит ряд норм (возможность несовершеннолетним самостоятельно осуществлять свои права; обязанность законного представителя представлять удостоверяющие документы), внедрение которых в российское законодательство позволило бы избежать следственных ошибок, влекущих за собой возвращение уголовных дел на дополнительное расследование и затягивание сроков предварительного расследования.

Назим Алиев

*Доктор юридических наук, доцент
Начальник отдела «Наука, инновация и сотрудничество»,
младший советник налоговой службы
Учебный центр Государственной налоговой службы
при Министерстве экономики Азербайджанской Республики*

Валентин Харламов

*Доктор юридических наук, доцент,
Профессор кафедры уголовного права
Санкт-Петербургский университет МВД России*

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ПЕНАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШЕННЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И РОССИИ

Пенализация представляет собой процесс установления законодателем характера наказуемости криминализированных деяний, а также процесс назначения наказания в судебной практике¹. Значение уголовного наказания весьма метко выразил профессор И.М. Рагимов, по мнению которого, «наказание... есть сильнейшее средство воспрепятствовать преступлениям»². Считается, что пенализация - «ахиллесова пята» уголовно-правовой науки в связи с ее неоднозначностью и недостаточной разработанностью³. Следует заметить, что более двухсот лет назад итальянский правовед Чезаре Беккариа обращал внимание на поиск оптимальных решений при выборе наказания за совершенное преступление⁴. Ныне действующий инструментарий пенализации осваивает проблематику наиболее эффективной соразмерности между совершенными преступлениями и примененными наказаниями.

¹ Антонов И.М. Пенализация преступлений, причиняющих вред здоровью: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Дальневост. гос. ун-т. - Владивосток, 2004. С. 8.

² Рагимов И.М. О нравственности наказания. Санкт-Петербург: Юридический центр, 2016. С. 212.

³ Побегайло Э. Ф. Кризис современной российской уголовной политики // Преступность и уголовное законодательство: реалии, тенденции, взаимовлияние: сборник научных трудов / под ред. Н. А. Лопашенко. Саратов: Сателлит, 2004. С. 102.

⁴ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Сост. и предисл. В. С. Овчинский. М.: ИНФРА-М, 2004. С. 95.

Надежность уголовно-правового запрета определяется адекватностью уголовного наказания. Характер пенализации криминального деяния, совершенного ребенком, обуславливает впоследствии возможность или невозможность совершения им повторного преступления. Динамика массива несовершеннолетних осужденных за совершение преступлений в Азербайджане отражена в таблице 1.

Таблица 1⁵

Динамика массива несовершеннолетних, осужденных за совершение преступлений в Азербайджане

№ п/п	Общая численность осужденных за совершение преступлений	Год			
		2010	2015	2020	2021
1.	Всего осуждено по приговорам суда в Азербайджане	14312	13270	9946	15649
2.	Из них осужденных несовершеннолетних	238	286	207	259
3.	Доля подростков, осужденных в общем массиве осужденных, в %	1,7	2,2	2,1	1,7

По информации Государственного статистического комитета Республики Азербайджан, в период 2010-2021 годов доля массива подростков, подвергнутых уголовному наказанию, оказалась достаточно стабильной, составляя и в 2010 году, и в 2021 году 1,7% от общего числа всех осужденных в стране. Меры наказания, примененные к осужденным подросткам в Азербайджане в период 2010-2021 гг., и состав несовершеннолетних осужденных представлены в таблице 2.

⁵ Сведения Государственного статистического комитета Республики Азербайджан. Преступление и правонарушение. URL: <https://www.stat.gov.az/source/crimes/?lang=en> (дата обращения: 19.03.2023).

Таблица 2⁶

Меры наказания и состав осужденных за совершение преступлений в Азербайджане

	Численность несовершеннолетних осужденных за совершение преступлений	№ п/п	Год			
			2010	2015	2020	2021
	Всего осужденных несовершеннолетних	1	238	286	207	259
Виды наказания	Лишение свободы на определённый срок	2	46	95	61	81
	Доля осужденных к лишению свободы на определённый срок из стр. 1, в %*	3	19,3	33,2	29,5	31,3
	Обязательные работы	4	14	3	4	1
	Доля осужденных к обязательным работам из стр. 1, в % *	5	5,9	1,0	1,9	0,4
	Исправительные работы	6	12	17	3	2
	Доля осужденных к исправительным работам из стр. 1, в % *	7	5,0	5,9	1,4	0,8
	Штраф (основное наказание)	8	60	85	13	8
	Доля осужденных к штрафу (в качестве основного наказания) из стр. 1, в % *	9	25,2	29,7	6,3	3,1
	Условное осуждение к лишению свободы	10	106	86	45	54
Доля осужденных к условному осуждению к лишению свободы из стр. 1, в % *	11	44,5	30,1	21,7	20,8	
Совершили преступления:	Мужчины	12	225	281	201	249
	Доля осужденных мужчин из стр. 1, в % *	13	94,5	98,3	97,1	96,1
	Лица женского пола	14	13	5	6	10
	Доля осужденных лиц женского пола из стр. 1, в % *	15	5,5	1,7	2,9	3,9
	Учащиеся и студенты	16	82	79	36	43
	Доля осужденных учащихся и студентов из стр. 1, в % *	17	34,5	27,6	17,4	16,6
	Рабочие	18	21	-	51	54
	Доля осужденных рабочих из стр. 1, в % *	19	8,8	-	24,6	20,8
	Трудоспособные лица без опр. рода занятий	20	135	207	120	162
	Доля осужденных трудоспособных лиц без опред. рода занятий из стр. 1, в % *	21	56,7	72,4	58,0	62,5
	В группе	22	51	58	35	32
	Доля осужденных, совершивших преступление в группе из стр. 1, в % *	23	21,4	20,3	16,9	12,4
	В состоянии алкогольного опьянения	24	3	3	1	3
	Доля осужденных, соверш. преступление в состоянии алк. опьян. из стр.1, в %*	25	1,3	1,0	0,5	1,2

* По расчетам авторов

⁶ Сведения Государственного статистического комитета Республики Азербайджан. Преступление и правонарушение. URL: <https://www.stat.gov.az/source/crimes/?lang=en> (дата обращения: 19.03.2023).

Судебная статистика, отраженная в таблице 2, свидетельствует о том, что к осужденным подросткам в период 2015 – 2021 годов ежегодно в Республике Азербайджан преимущественно применялись наиболее карательные уголовные наказания в виде лишения свободы. Данному репрессивному виду наказания ежегодно подвергался каждый третий подросток. В отношении крупного массива несовершеннолетних осужденных (каждого пятого подростка в 2020-2021 гг.) ежегодно применялась такая мера уголовного наказания как условное осуждение к лишению свободы. В рассматриваемый временной период в Азербайджане судами ежегодно применялись значительно меньше, особенно в последние годы, следующие виды уголовных наказаний: штраф (от 25,2% в 2010 году до 3,1% в 2021 году), обязательные работы (от 5,9% в 2010 году до 0,4% в 2021 году) и исправительные работы (от 5,0% в 2010 году до 0,8% в 2021 году) в общем массиве осужденных подростков. Показатели, приведенные в таблице 2, свидетельствуют о том, что социальные характеристики несовершеннолетних играют значимую роль при назначении уголовного наказания. Так, очевидно преобладание среди осужденных несовершеннолетних мужчин (их число составило свыше 94,0% и лиц женского пола – до 6,0%%). Более половины всех осужденных в Азербайджане являлись трудоспособные лица без определенного рода занятий, то есть являлись ни учащимися, ни работающими. Ежегодный показатель доли подростков, осужденных в Азербайджане за групповые преступления, из общего массива несовершеннолетних осужденных характеризуется тенденцией снижения от 21,4% в 2010 году до 12,4% в 2021 году. Последние годы (2020-2021 гг.) каждый пятый осужденный подросток являлся рабочим и каждый шестой осужденный в несовершеннолетнем возрасте относился к категории учащихся. Динамика ежегодного показателя доли осужденных несовершеннолетних за совершение преступления в состоянии алкогольного опьянения свидетельствует стабильности данного показателя: в 2010 году он составил 1,3% и в 2021 году – 1,2%. Динамика массива осужденных несовершеннолетних за совершение преступлений в Российской Федерации представлена в таблице 3.

**Динамика массива несовершеннолетних, осужденных
за совершение преступлений в России**

№ п/п	Общая численность осужденных за совершение преступлений	Год			
		2010	2015	2020	2021
1.	Всего осуждено по приговорам суда в РФ	845 071	734 581	530 998	565 317
2.	Из них осужденных несовершеннолетних	46 954	22 863	14 702	14 855
3.	Доля подростков, осужденных в общем массиве осужденных в России, в %	5,6	3,1	2,8	2,6

По официальным сведениям Судебного департамента при Верховном Суде Российской Федерации, в период 2010-2021 годов численность подростков, осужденных в России за криминальные посягательства, сократилось более чем в три раза: от 46 954 несовершеннолетних в 2010 году до 14 855 лиц в 2021 году. В рассматриваемый период доля осужденных подростков в общем массиве всех осужденных в стране снизилась с 5,6% до 2,6%. К осужденным подросткам в период 2010 – 2021 годов применялись меры наказаний преимущественно в виде условного осуждения к лишению свободы. Так, 50,6% от общего числа несовершеннолетних осужденных в 2010 году были подвергнуты условному осуждению к лишению свободы, и 43,9% - в 2021 году. Показатели долей осужденных подростков разных категорий в общем массиве детей, осужденных за совершение криминальных посягательств в России, отражены в таблице 4.

⁷ Статистические сведения Судебного Департамента при Верховном Суде Российской Федерации. Основные статистические показатели состояния судимости в России за 2008-2021 годы. URL: cdep.ru/index.php?id=798item=2074 (дата обращения: 10.03.2023).

Таблица 4⁸

**Доли осужденных подростков разных категорий
в общем массиве несовершеннолетних, осужденных
за совершение преступлений в России**

№ п/п	Удельный вес несовершеннолетних, осужденных за совершение преступлений, в %		Год			
			2010	2015	2020	2021
1.	Контингент подростков, осужденных в России по приговорам суда		100,0	100,0	100,0	100,0
	Виды	Реальное лишение свободы на определённый срок	19,0	19,4	16,8	18,3
		Обязательные работы	15,6	18,7	21,9	19,9
		Исправительные работы	1,5	1,4	1,6	1,5
		Штраф	10,7	10,0	11,0	11,3
	Условное осуждение к лишению свободы		50,6	46,3	43,4	43,9
	Совершили преступление	Мужчины	91,5	92,7	92,3	91,3
		Лица женского пола	8,5	7,3	7,7	8,7
		Учащиеся	68,1	68,0	66,2	64,5
		Работающие	3,6	2,8	3,1	3,5
		Неучащиеся и не работающие	27,3	29,1	30,5	31,8
		В группе	48,0	47,9	50,9	50,7
		В состоянии алкогольного опьянения	18,9	14,1	11,2	11,0
		В состоянии наркотического опьянения	0,4	0,9	0,3	0,2
		Имеющие неснятые и непогашенные судимости	24,0	17,8	19,5	18,4

Представленные в таблице 4 показатели свидетельствуют, что в период 2010 – 2021 годов в России каждый шестой ребенок ежегодно осуждался к наиболее репрессивному наказанию в виде лишения свободы. Срок лишения свободы не превышал десять лет. Представляется, что рассматриваемая карательная практика в отношении детей чрезмерна. Целесообразны альтернативные виды уголовного наказания. Характерно, что повторное преступление в России совершал ежегодно

⁸ Статистические сведения Судебного Департамента при Верховном Суде Российской Федерации. Основные статистические показатели состояния судимости в России за 2008-2021 годы. URL: cdep.ru/index.php?id=798item=2074 (дата обращения: 10.03.2023).

каждый пятый ребенок, имеющий неснятую и непогашенную судимость. Указанный факт отражает недостаточную эффективность применяемых уголовных наказаний.

Значимые позиции среди примененных видов наказания в отношении несовершеннолетних россиян занимал такой вид уголовного наказания как обязательные работы. К рассматриваемому виду наказания привлечено в 2010 году 15,6% осужденных от общего числа несовершеннолетних осужденных; соответственно в 2015 году – 18,7%, в 2020 году – 21,9%, в 2021 году – 19,9% от общего числа несовершеннолетних осужденных. Динамика относительных показателей ежегодного числа осужденных детей, подвергнутых такому виду уголовного наказания как штраф, свидетельствует о тренде их незначительного роста от 10,7% в 2010 году до 11,3% в 2021 году от общего числа несовершеннолетних осужденных. Фактически к каждому десятому осужденному в несовершеннолетнем возрасте в России применено уголовное наказание в виде штрафа.

Динамика относительных показателей ежегодного числа осужденных детей, подвергнутых такому виду уголовного наказания как исправительные работы, свидетельствует о стабильности данного показателя. И в 2010 году, и в 2021 году он составлял 1,5% от общего числа несовершеннолетних осужденных в России.

Следует отметить, что в отечественной судебной практике несовершеннолетние подсудимые иногда подвергались в России таким видам уголовных наказаний как ограничение свободы и лишение права заниматься определенной деятельностью. Однако их рассмотрение оставим за рамками настоящего исследования в связи с их малозначительностью.

На применение соответствующего вида уголовного наказания повлияли отдельные социальные характеристики детей, приведенные в таблице 4. Так, в рассматриваемый временной промежуток ежегодный показатель доли лиц женского пола в общем числе осужденных несовершеннолетних не превышал 10,0% от общего числа несовершеннолетних осужденных в России. Очевидно преобладание среди осужденных несовершеннолетних мужчин (свыше 90,0%). Примечательно, что в числе несовершеннолетних осужденных россиян преобладали учащиеся. В 2010 году этот показатель составил 68,1% осужденных от общего числа осужденных подростков; соответственно в 2015 году – 68,0%; в 2020 году – 66,2%, в 2021 году – 64,5% от общего числа осужденных подростков.

Определенную тревогу вызывает групповая преступность осужденных российских подростков. Фактически каждый второй подросток осужден за совершение группового преступления.

Динамика ежегодного показателя доли осужденных несовершеннолетних за совершение преступления в состоянии алкогольного опьянения свидетельствует об определенном тренде снижения указанного показателя от 18,9% в 2010 году до 11,0% в 2021 году от общего числа несовершеннолетних осужденных в России. В то же время динамика ежегодного показателя доли осужденных несовершеннолетних за совершение преступления в состоянии наркотического либо иного опьянения отражает определенную стабильность указанного показателя от 0,4% в 2010 году до 0,2% в 2021 году от общего числа несовершеннолетних осужденных в России.

Динамика ежегодного показателя доли работающих подростков, осужденных в России за совершение криминального посягательства, свидетельствует также об определенной стабильности указанного показателя от 3,6% в 2010 году до 3,5% в 2021 году от общего числа несовершеннолетних осужденных в России.

Резюмируя изложенное, можно констатировать следующее:

1. Среди осужденных подростков несовершеннолетних преобладают лица мужского пола (свыше 94,0% - в Азербайджане и свыше 90,0% - в России).

2. Судебная практика Азербайджана и России такова, что к осужденным подросткам преимущественно применены судами наиболее репрессивный вид наказания в виде лишения свободы и условное осуждение к лишению свободы. Ежегодный показатель лишения свободы на определенный срок варьировал от 19,3% в 2010 году до 31,3% в 2021 году от общего ежегодного числа всех несовершеннолетних осужденных в Азербайджане; в то же время в России - соответственно от 19,0% в 2010 году до 18,3% в 2021 году. Представляется, что рассматриваемая карательная практика в отношении детей чрезмерна. Целесообразны альтернативные виды уголовного наказания. Ежегодный показатель условного осуждения к лишению свободы варьировал от 44,5% в 2010 году до 20,8% в 2021 году от общего ежегодного числа всех несовершеннолетних осужденных в Азербайджане; в то же время в России соответственно от 50,6% в 2010 году до 43,9% в 2021 году.

2. Значительно меньше, особенно в последние годы, в исследуемый временной период в Азербайджане судами ежегодно применялись

к детям следующие виды уголовных наказаний: штраф (от 25,2% в 2010 году до 3,1% в 2021 году), обязательные работы (от 5,9% в 2010 году до 0,4% в 2021 году) и исправительные работы (от 5,0% в 2010 году до 0,8% в 2021 году) в общем массиве осужденных подростков. В России к каждому пятому подростку применялся такой вид уголовного наказания как обязательные работы, каждый десятый несовершеннолетний был подвергнут уголовному наказанию в виде штрафа и каждый пятидесятый подросток был подвергнут исправительным работам.

3. Более половины всех осужденных в Азербайджане и каждый третий осужденный подросток в России относились к лицам трудоспособным без определенного рода занятий, то есть не работающим и не учащимся.

4. Ежегодный показатель доли подростков, осужденных в Азербайджане за групповые преступления, из общего массива несовершеннолетних осужденных имел тенденцию снижения от 21,4% в 2010 году до 12,4% в 2021 году в то время, как в России этот показатель варьировал от 48,0% в 2010 году до 50,7% в 2021 году.

5. В последние годы (2020-2021 гг.) в Азербайджане каждый пятый осужденный подросток являлся рабочим (в России – каждый двадцать пятый) и каждый шестой осужденный в несовершеннолетнем возрасте относился к категории учащихся (в России – каждый второй).

6. Динамика ежегодного показателя доли несовершеннолетних осужденных за совершение преступления в Азербайджане в состоянии алкогольного опьянения свидетельствует о стабильности данного показателя. В частности, в 2010 году он составил 1,3% и в 2021 году – 1,2%. В России в рассматриваемый период наблюдался тренд снижения указанного показателя от 18,9% в 2010 году до 11,0% в 2021 году от общего числа несовершеннолетних осужденных в России.

Денис Лозовский
*профессор кафедры уголовного процесса
Краснодарского университета МВД России,
доктор юридических наук, доцент*

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, СОВЕРШЕННЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Сегодня киберпреступность приобрела всеобъемлющий, организованный и трансграничный характер, сочетающийся с технически сложными способами совершения составляющих ее деяний. Этот вид преступности мгновенно трансформируется под влиянием не только технического прогресса, но и мировых социальных, экономических и политических процессов¹.

В своем выступлении на расширенной коллегии МВД 20 марта 2023 президент РФ В.В. Путин отметил: «Один из безусловных приоритетов вашей работы – это борьба с преступлениями с использованием информационных технологий. По итогам 2022 года число таких преступлений уже превысило полмиллиона и составило четверть от всех уголовно наказуемых правонарушений.»²

Особую озабоченность вызывают факты совершения противоправных деяний с использованием сети Интернет, совершенных в отношении несовершеннолетних.

Необходимо отметить, что личность несовершеннолетнего потерпевшего имеет ряд особенностей для расследования указанного вида преступлений, в частности поведенческого и психологического характера. Подростки из-за комплексов и стеснения создают различные «фейковые» аккаунты в социальных сетях в надежде выговориться незнакомым людям, чтобы никто не узнал их настоящую личность. В этом возрасте им очень важно их личное пространство, а родители в большинстве своем используют личную информацию ребенка, доверенную непосредственно им, в целях угнетения. В этом возрасте Ин-

¹ Бессонов А.А. Некоторые особенности расследования киберпреступлений// Криминалистика: наука, практика, опыт: Всероссийская научно- К82 практическая конференция, 23 июня 2022 г.: сборник научных трудов / [сост. И. В. Тишутина]. - М.: Московский университет МВД России имени В.Я. Кикотя, 2022. С.9.

² <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/70744>

тернет становится частью их жизни, собеседникам в Сети они готовы рассказать больше, чем близким людям и родителям в том числе, думая о том, что последние все равно их не смогут понять³.

Важную роль в расследовании преступлений, исследуемой категории играют знания и умения сотрудников правоохранительных органов о механизме образования следов преступления в сети Интернет. В. А. Мещеряков считает, что в новых реалиях необходимо включить виртуальные следы, оставленные в ходе совершения компьютерных преступлений, в традиционную классификацию материальных следов преступления⁴.

Следами преступления совершенных в отношении несовершеннолетних использованием сети Интернет будут являться изменения в файловых системах, так же данные IP-адреса подозреваемого и иные данные журнала доступа к запрашиваемой информации на жестком диске. Сама файловая система представляет из себя совокупность именованной области данных, представленной на носителе информации. В свою очередь любые действия с файлом (внесение изменений в наименование, характеристик информационной единицы, ее создание или удаление) можно отследить с помощью журнала действий.

В связи со специфичностью способа совершения преступления существует следующие виды следов, оставленных при совершении преступлений исследуемой категории: материально-фиксированные следы, виртуальные следы и идеальные следы.

- к материально-фиксированным можно отнести привычные нам отпечатки пальцев на месте преступления, на клавиатуре, на компьютерной мыши и иных составляющих компьютера;

- к виртуальным относятся данные жесткого диска, данные истории браузера, данные «кэша» и cookie-файлы.

- идеальные следы – отпечатки события в памяти, сознании потерпевших, свидетелей, очевидцев и т.д. В связи с характером таких следов, их также называют «интеллектуальные следы» или «памятные следы».

³ Елфимов П.В., Виноградова О.П. Проблемные аспекты расследования преступлений, связанных с распространением детской порнографии в сети интернет // Научный вестник Орловского юридического института МВД России имени В.В. Лукьянова [электронный ресурс]: электрон. журнал / Орловский юридический институт МВД России имени В.В. Лукьянова. - Электр. текстовые данные (2,50 МБ). - Орел: ОрЮИИ МВД России имени В.В. Лукьянова, 2022. С.167.

⁴ Мещеряков В. А. Следы преступлений в сфере высоких технологий // Библиотека криминалиста. 2013. № 5. С. 265-270.

В процессе расследования преступлений в отношении несовершеннолетних, совершенных с использованием сети Интернет особое внимание следует уделять месту, где было обнаружено компьютерное устройство, использовавшееся при совершении противоправного деяния.

В связи с этим, целесообразно выделить ряд рекомендаций, направленных на повышение эффективности данной деятельности:

1) безотлагательно организовать охрану места происшествия;

2) принять неотложные меры для сохранности доказательств на электронных носителях: обеспечить бесперебойное питание компьютерного оборудования, исключить доступ посторонних лиц в помещение;

3) если компьютер выключен, оставить его выключенным, при этом сфотографировать (по правилам обзорной, узловой и масштабной фотосъемки) сам компьютер, место его расположения, вид спереди и сзади с кабелями и подключенными медиаустройствами;

4) если компьютер включен:

- сделать несколько снимков экрана, если что-то отображается на мониторе;

- если экран пуст, пошевелить мышью или нажать «пробел», что активизирует изображение на мониторе, после чего сфотографировать экран. Так как на компьютерной технике могут находиться следы рук и микрообъекты, оставленные преступником, выполнять данные действия следует заранее проконсультировавшись со специалистом;

- не использовать компьютер, не производить никаких операций с файлами на нем;

- правильно завершить работу компьютера и подготовить его к транспортировке как вещественное доказательство;

5) в случае, когда имеются предположения о том, что компьютер уничтожает доказательства:

- немедленно выключить компьютер, выдернув кабель электропитания;

- если мобильный персональный компьютер не выключается, когда кабель электропитания от него отсоединен, найти и вынуть батарею автономного электропитания. Обычно она расположена на нижней панели и есть специальная кнопка или переключатель, позволяющий извлечь батарею. После того как батарея извлечена, нельзя возвращать ее на прежнее место и хранить в самом мобильном персональном компьютере: извлечение батареи предотвратит его случайный запуск;

б) сфотографировать пространство вокруг компьютерной техники, перед тем как перемещать что-либо из объектов (см. правила в рекомендациях выше);

7) для транспортировки:

- отметить и промаркировать кабели для последующей идентификации подключенных устройств;

- отключить все кабели и устройства от системного блока;

- упаковать комплектующие и транспортировать изъятые как хрупкий груз;

- изъять дополнительные устройства для хранения информации;

9) хранить все медиаустройства, включая системный блок, подальше от магнитов, радиоприемников и других потенциально опасных устройств;

10) изъять инструкции по эксплуатации, документацию и записи на бумаге;

11) при работе с компьютером, подключенным к компьютерной сети, кроме всего перечисленного, для надлежащей сохранности данных необходимо сначала отключить питание роутера или модема;

12) при работе с сервером компьютерной сети/сервером предприятия для надлежащей сохранности данных необходимо:

- сначала проконсультироваться у специалиста по компьютерной технике для дальнейшего оказания им помощи в осмотре;

- обеспечить охрану места происшествия и исключить доступ посторонних к объектам на месте происшествия, кроме специалиста, умеющего работать с компонентами компьютерных сетей;

- обеспечить бесперебойное питание сервера, так как его отключение может повлечь повреждение системы, причинение ущерба законной деятельности и, как следствие, привлечение к ответственности лица, проводящего расследование;

13) при работе с устройствами для хранения информации для надлежащей сохранности данных необходимо:

- изъять инструкции по эксплуатации, документацию на бумаге;

- запротоколировать все действия, связанные с изъятием устройств для хранения информации;

- хранить их подальше от магнитов, радиоприемников и других

потенциально опасных устройств⁵.

Таким образом, в рамках данной статьи рассмотрены отдельные аспекты расследования преступлений в сети Интернет, совершенных в отношении несовершеннолетних и предложены отдельные рекомендации, направленные на совершенствование данной деятельности.

⁵ Расследование преступлений в сфере информационных технологий: учеб. пособие / П. А. Жердев ; Дальневост. юрид. ин-т МВД России. - Хабаровск: РИО ДВЮИ МВД России, 2019. С.47

Лариса Яковлева

*доктор юридических наук, доцент
Всероссийский научно-исследовательский институт
МВД России, главный научный сотрудник
научно-исследовательского центра № 5 по исследованию
проблем расследования преступлений*

О КЛАССИФИКАЦИИ ВИДОВ ОСВОБОЖДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ

Уголовный кодекс Российской Федерации (далее – УК РФ) продолжил традицию советского уголовного законодательства на более гуманное отношение к несовершеннолетним по сравнению с лицами, достигшими 18-летнего возраста. В прежнем Уголовном кодексе Российской Социалистической Федеративной Советской Республики (далее – УК РСФСР) несовершеннолетие являлось смягчающим обстоятельством, в отношении таких лиц не применялся ряд наказаний, закреплялись меньшие сроки, по отбытии которых возможно было освобождать несовершеннолетних условно-досрочно или заменять им наказание более мягким и пр.

Однако расположение этих норм в разных главах УК РСФСР, как отмечал профессор С. В. Бородин, не позволяло выявить «в полной мере картины особой регламентации уголовной ответственности несовершеннолетних в советском уголовном праве» [1, с. 223]. С целью систематизации уголовно-правовых предписаний, касающихся вопросов уголовной ответственности и наказания рассматриваемой категории лиц, авторским коллективом Института государства и права Академии наук СССР (далее ИГиПАН СССР) в теоретической модели уголовного кодекса они были выделены в отдельную главу.

Предложенное учеными решение нашло отражение в УК РФ, в котором в главе 14 УК РФ «Особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних» объединены те нормы, которые являются своего рода исключением из общих положений об уголовной ответственности, и действие которых распространяется только на указанных в ней лиц. При этом наличие отдельной главы не означает, что иные нормы УК РФ, закрепляющие, в частности, основания и порядок освобождения от уголовной ответственности или наказания, не могут

применяться к несовершеннолетним. Напротив, к указанным лицам применимы как общие нормы (например, ст. 75, 76 УК РФ и др.), так и те, которые закреплены в статьях главы 14.

Таким образом, действующее российское уголовное законодательство предусматривает достаточно широкий диапазон мер, позволяющих несовершеннолетним избежать уголовной ответственности либо наказания. Правовая природа этих мер неоднородна. Часть из них следует отнести к мерам, стимулирующим позитивное посткриминальное поведение несовершеннолетних, совершивших преступление либо осужденных. В эту группу включаются нормы, применение которых обусловлено соответствующими поступками лица, свидетельствующими о его желании искупить вину за содеянное путем оказания помощи в расследовании преступления, примирения с потерпевшим, либо о его стремлении досрочно освободиться от назначенного наказания. К этой же группе следует отнести и норму о сроках давности, действие которой предопределено также поведением несовершеннолетнего, воздерживающегося от противоправных поступков в течение определенного времени. В соответствии с этими правовыми предписаниями несовершеннолетний может быть освобожден как от уголовной ответственности, так и от наказания.

Применение норм, относящихся ко второй группе, зависит от объективных обстоятельств, таких как наличие заболевания (включая наркоманию) или наличие детей, и позволяет освобождать несовершеннолетнего от наказания либо от его отбывания.

Для освобождения от наказания в связи с изменением обстановки в законе сформулировано два основания, одно из которых предполагает положительную характеристику поведения лица, а второе – наступление событий, не связанных непосредственно с конкретным виновным в совершении преступления, но позволяющих признать утрату деянием общественной опасности. Двойственная природа данной нормы позволяет включить ее как в первую группу, так и во вторую.

Третья группа объединяет нормы, применение которых зависит от прогноза будущего поведения несовершеннолетнего и позволяет освободить его либо от уголовной ответственности, либо от наказания. Прежде всего это условное осуждение, принудительные меры воспитательного воздействия, включая помещение в специальное учебно-воспитательное учреждение закрытого типа. Несмотря на отсутствие в ч. 2 ст. 92 УК РФ упоминания о том, что несовершеннолетний может

исправиться без применения наказания, системное толкование уголовного закона позволяет признать, что в основе принятия решения о такого рода освобождении лица лежит именно данный вывод. Эта позиция разделяется большинством исследователей [2, с. 25-26; 3, с. 35].

Классификацию видов мер позитивного стимулирования посткриминального поведения несовершеннолетних можно проводить и по другим критериям. Так, наиболее простым является деление их на виды освобождения от уголовной ответственности и виды освобождения от наказания или его отбывания.

Более сложным представляется разграничение видов освобождения несовершеннолетних в зависимости от категории совершенного преступления и пр.

Таким образом, в действующем УК РФ существует достаточно большой перечень мер, направленных на позитивное стимулирование посткриминального поведения несовершеннолетних, которые в совокупности можно признать системой. Они учитывают все существующие в настоящее время основания для освобождения несовершеннолетних от уголовной ответственности и наказания. При этом сложившаяся система подвижна, она периодически дополняется новыми элементами. Так, например, в 2016 г. в УК РФ появилась ст. 76², в которой в качестве альтернативы уголовной ответственности предусмотрен судебный штраф [4, с. 8-11].

Вместе с тем в ряде работ высказываются критические замечания относительно формулирования оснований применения некоторых из рассматриваемых мер. Доктор юридических наук Н.М. Иманлы, отмечая сходство и различия в регламентации видов освобождения от уголовной ответственности и наказания в УК РФ и Уголовном кодексе Азербайджанской Республики (далее – УК АР), указывает, что отсутствие в азербайджанском уголовном законодательстве возможности повторного условного осуждения несовершеннолетнего в большей степени соответствует сути данной меры [5, с. 178]. С высказанной точкой зрения можно согласиться, и положение, закрепленное в ч. 6.2 ст. 88 УК РФ следует исключить из УК РФ либо ввести ограничение на его применение. Так, учитывая высокую степень рецидива преступлений против собственности и в сфере незаконного оборота наркотических средств, можно было бы предусмотреть запрет на повторное условное осуждение лиц, совершающих такие преступления, в течение испытательного срока.

В заключение хотелось бы отметить, что диалектика развития общества предполагает неизбежную смену старого новым. Дети – это будущее любого государства. От того, какими они станут, какие им будут привиты идеалы, к достижению каких целей они будут стремиться зависит и то, каким будет государство и общество будущего. Осознание данных обстоятельств лежит в основе закрепления в уголовном законе довольно мягких мер корректировки поведения оступившихся несовершеннолетних, мер, позволяющих избежать негативных последствий осуждения и отбывания наказания.

Список литературы:

1. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования / Анашкин Г.З., Бородин С.В., Гальперин И.М., Загородников Н.И., и др.; Отв. ред.: Келлина С.Г., Кудрявцев В.Н. - М.: Наука, 1987. С. 223.
2. Галкин В. Теоретические проблемы освобождения несовершеннолетних от уголовной ответственности // Мировой судья. 2009. № 3. С. 25-26.
3. Трапайдзе К.З. Освобождение несовершеннолетнего от наказания (статья 92 УК РФ): вопросы практики и теории // Администратор суда. 2021. № 4. С. 35.
4. Козлова Е.Л., Барина Е.Д. Судебный штраф как мера освобождения от уголовной ответственности несовершеннолетних // Российский судья. 2021. № 4. С. 8 - 11.
5. Иманлы М.Н. Уголовная ответственность несовершеннолетних по УК РФ и УК Азербайджанской Республики: сравнительная характеристика // Актуальные проблемы российского права. 2019. № 4. С. 178.

Наталья Лантух
*профессор кафедры уголовного процесса
Санкт-Петербургского университета МВД
России, кандидат юридических наук, доцент*

ОСОБЕННОСТИ ЗАДЕРЖАНИЯ И ПРОЦЕССУАЛЬНОГО АРЕСТА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ПОДОЗРЕВАЕМОГО И ОБВИНЯЕМОГО: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Право несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого на определенный объем дополнительных процессуальных гарантий должно обеспечиваться на всех стадиях уголовного судопроизводства и применительно к отдельным процедурам. Современный УПК РФ содержит ряд особенностей уголовного преследования несовершеннолетних: особый предмет доказывания, двойное представительство интересов несовершеннолетнего, специфика производства отдельных процессуальных действий, особенности применения мер уголовно-процессуального принуждения. Особую актуальность представляет применение к несовершеннолетнему уголовно-процессуального задержания и заключения под стражу в силу их ярко выраженного ограничительного характера на фоне современных тенденций преступности несовершеннолетних, статистических данных об уровне рецидива, количества совершаемых несовершеннолетними тяжких и особо тяжких преступлений.

Порядок процессуального задержания и ареста несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого подчинен общим правилам, предусмотренным уголовно-процессуальным законом, но с определенными изъятиями (ст. 423, 96, 101, 105, 108 УПК РФ).

При оформлении протокола о задержании несовершеннолетнего в порядке ст. 91 УПК РФ должен присутствовать его защитник. По мнению некоторых юристов, следует дополнить ст. 91 УПК РФ ч.3 положением о том, что «задержание несовершеннолетнего лица по подозрению в совершении преступления небольшой тяжести может быть произведено лишь при наличии одного из оснований, указанных в ч.1 ст. 91 УПК РФ, и если это лицо пыталось скрыться, либо не имеет постоянного места жительства, либо не установлена его личность»¹. В соот-

¹ Бабкин, Л.М., Булатецкий С.В. О некоторых аспектах правовых норм, регулирующих порядок назначения наказания по уголовным делам в отношении несовершенно-

ветствии с ч.4 ст. 96, ч.3 ст.423 УПК РФ о задержании, заключении под стражу или продлении срока содержания под стражей несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого незамедлительно извещаются его законные представители.

Существует проблема, связанная с реализацией данного положения, когда несовершеннолетний не имеет связи с родителями, либо сложилась неблагоприятная обстановка в семье, либо родители отсутствуют.

В юридической литературе высказано мнение о том, что необходимо законодательно закрепить правило о том, что следователь обязаны непосредственно после фактического задержания несовершеннолетнего немедленно уведомить о задержании кого-либо из близких родственников, а при их отсутствии – других родственников. В случае отсутствия близких родственников или родственников несовершеннолетнего подозреваемого или их отказа от участия в уголовном судопроизводстве в качестве законных представителей, орган дознания, дознаватель, следователь обязаны немедленно уведомить о задержании органы опеки и попечительства. В случае невозможности немедленного уведомления оно осуществляется позднее в возможно кратчайшие сроки².

По мнению И.С. Тройниной, необходимо предусмотреть положение о том, что право несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого на конфиденциальность должно соблюдаться на всех стадиях уголовного судопроизводства с момента фактического задержания³. В связи с этим следует установить в законе запрет на извещение о задержании несовершеннолетнего учреждения, где он работает либо обучается.

В случае задержания в порядке ст.91 УПК РФ несовершеннолетний подозреваемый должен быть допрошен в течение 24 часов с момента его фактического задержания (ч.2 ст. 46 УПК РФ), т.е. с момента доставления в ОВД по подозрению в совершении преступления, в присутствии защитника, законного представителя, педагога или психолога

нолетних // Вестник Рязанского филиала Московского университета МВД России. 2016. № 10. С. 131-137.

² Лавдаренко Л.И. Задержание и заключение под стражу несовершеннолетнего // Российский следователь. 2015 № 6 С. 23-27; Колударова, О.П.. Производство по уголовным делам в отношении безнадзорных несовершеннолетних подозреваемых, обвиняемых: отдельные вопросы теории и практики: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.09.- Ижевск, 2011.

³ Тройнина И.С. Уголовно-процессуальные гарантии обеспечения законных прав и интересов несовершеннолетних подозреваемых (обвиняемых) при избрании и применении меры пресечения в виде заключения под стражу // Вестник ВГУ. Серия: Право. 2018. № 4. С. 292-298.

(для несовершеннолетних в возрасте до 16 лет), а при необходимости, и в присутствии переводчика (ч.4 ст.46 УПК РФ).

Согласно ст. ст. 100, 108 УПК РФ мера пресечения в отношении подозреваемого и обвиняемого избирается в исключительных случаях. Заключение под стражу подозреваемого, обвиняемого в качестве меры пресечения является «экстраординарной» мерой, которая применяется в течение возможно краткого периода времени». Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 1 февраля 2011 г. «О судебной практике применения законодательства, регламентирующего особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних» (п. б) воспроизводит данное положение: «Заключение под стражу до судебного разбирательства дела может применяться к несовершеннолетнему лишь в качестве крайней меры и в течение кратчайшего периода времени»⁴.

Согласно ч.2 ст.108 УПК РФ к несовершеннолетнему подозреваемому или обвиняемому заключение под стражу может быть применено в случае, если он подозревается или обвиняется в совершении тяжкого или особо тяжкого преступления, в исключительных случаях - в совершении преступления средней тяжести. В последнем случае в постановлении должна быть мотивирована исключительность данного решения.

В юридической литературе существуют различные мнения, что можно понимать под исключительными случаями. Например, такие случаи, когда несовершеннолетний ранее совершал преступления, привлекался к уголовной ответственности, освобождался от уголовной ответственности, совершил (сам или в составе группы) несколько преступлений или серию преступлений, его преступная деятельность продолжалась длительный период, личность несовершеннолетнего требует его изоляции от общества, является наркоманом, систематически совершает правонарушения) и др.⁵

Так, по мнению З. Д. Еникеева, при избрании заключения под стражу в отношении несовершеннолетнего следует учитывать такие обстоятельства, как совершение преступления повторно; злостность умысла;

⁴ Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 1 февраля 2011 г. № 1 «О судебной практике применения законодательства, регламентирующего особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних» // Российская газета. 2011. № 29. 11 февраля.

⁵ Тетюев С.В. Избрание мер пресечения в отношении несовершеннолетних // Судья. - 2015. - № 7. - С. 20-23.

циничность преступных действий, наличие порочной связи с преступной средой; плохое поведение после совершения преступления; продолжительность и стойкость антиобщественного поведения до совершения деяния; безуспешность обычных воспитательных усилий и отсутствие реагирования на меры общественного и административного воздействия, предпринятые ранее в связи с совершением какого-либо правонарушения; длительное отсутствие определенных занятий, анти-социальный образ жизни⁶.

Ряд авторов полагает, что данное правило следует предусмотреть в ч. 2 ст. 108 УПК РФ. Так, С. И. Глизнуца считает обоснованным включение в указанную норму положения о том, что не допускается применение под стражу к лицу, не достигшему возраста 16 лет, обвиняемому в совершении преступления небольшой тяжести, а также в совершении преступления средней тяжести впервые⁷.

Лавдаренко Л.И. указывает, что заключение под стражу допускается лишь в случае подозрения или обвинения несовершеннолетнего в совершении тяжкого или особо тяжкого преступления, когда по совокупности обстоятельств, характеризующих содеянное, особенности личности несовершеннолетнего, его отношение к содеянному и последующее поведение, заключение под стражу представляется единственно возможной в данных условиях мерой».

Таковыми обстоятельствами являются: 1) совершение преступления в отношении лиц, проживающих совместно с несовершеннолетним, так как очевидно, что в данном случае избрание домашнего ареста или иной, более мягкой меры пресечения, если обвиняемый будет находиться и проживать совместно с потерпевшими, может представлять для них угрозу; 2) в случае неоднократного совершения преступлений несовершеннолетним, ведущим асоциальный образ жизни, заключение под стражу может быть единственным способом обеспечить нормальный ход расследования преступления и избежать продолжения занятия им преступной деятельностью, так как иные меры могут быть неэффек-

⁶ Еникеев З.Д. Особенности применения мер уголовно-процессуального пресечения в отношении несовершеннолетних // Вопросы совершенствования борьбы с преступностью несовершеннолетних. Межвузовский научный сборник. - Уфа: Изд-во Башк. ун-та, 1983. -С. 94.

⁷ Глизнуца С.И. Применение мер пресечения в отношении несовершеннолетних: дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2011. С. 1-23.

тивны⁸.

Таким образом, большинство юристов высказывают мнение, что следует исключить из ч.2 ст. 108 УПК РФ положение о том, что заключение под стражу может несовершеннолетнего, подозреваемого или обвиняемого преступлений средней тяжести.

При решении вопроса об избрании меры пресечения в отношении несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого в каждом конкретном случае должна обсуждаться возможность отдачи его под присмотр родителям, опекунам, попечителям или другим заслуживающим доверия лицам, а также должностным лицам специализированного детского учреждения, в котором он находится, в порядке, установленном ст.105 УПК РФ. Тем не менее, остается не урегулированным на законодательном уровне, кем и в какой форме должен обсуждаться вопрос о возможности применения рассматриваемой меры пресечения, кем и какой процессуальный документ должен быть составлен по результатам такого обсуждения.

Как полагает Ф. Багаутдинов, в закон должно быть внесено положение о том, что в случае вывода о невозможности отдачи несовершеннолетнего обвиняемого, подозреваемого под присмотр прокурором выносилось бы мотивированное постановление⁹.

В судебном заседании о рассмотрении ходатайства дознавателя или следователя об избрании меры пресечения в виде содержания под стражей вправе участвовать законный представитель несовершеннолетнего подозреваемого или обвиняемого¹⁰. О времени судебного заседания дознаватель должен своевременно известить законного представителя, адвоката.

В соответствии с требованиями ведомственных нормативных актов прокуратуры перед дачей согласия на возбуждение перед судом хода-

⁸ Лавдаренко Л.И. Задержание и заключение под стражу несовершеннолетнего // Российский следователь. 2015 № 6 С. 24-25.

⁹ Багаутдинов Ф. Ювенальная юстиция начинается с предварительного следствия // Российская юстиция. - М.: Юрид. лит., 2002. № 9. - С. 44.

¹⁰ Березенко М.П. Особенности применения меры пресечения в виде заключения под стражу в отношении несовершеннолетних (на примере практики Магаданского городского суда Магаданской области за период 2010-2016 годов) // Актуальные вопросы современной науки: сборник статей по результатам конференции. – Новосибирск, 2017 – С. 190-199; Марковичева Е. В. Особенности избрания меры пресечения в отношении несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого // Российский следователь. – 2017. – № 22. – С. 28-29.

тайства об избрании меры пресечения в виде заключения под стражу прокурор обязан лично допросить несовершеннолетнего.

Обязанность доставления для допроса прокурором несовершеннолетнего, его законного представителя, адвоката, педагога (для несовершеннолетних до 16 лет) возлагается на лицо, в производстве которого находится уголовное дело. Копия постановления об избрании любой меры пресечения вручается лицу, в отношении которого оно вынесено, а также защитнику или законному представителю по их просьбе. Одновременно несовершеннолетнему подозреваемому, обвиняемому и его законному представителю разъясняется порядок обжалования решения об избрании данной меры пресечения (ст.101 УПК РФ).

В настоящее время практика применения мер пресечения к несовершеннолетним свидетельствует о том, что заключение под стражу является одной из наиболее распространенных из них, а, например, специальная мера пресечения в виде присмотра за несовершеннолетним избирается крайне редко¹¹. В связи с этим в науке предлагаются различные альтернативные меры пресечения в отношении несовершеннолетних.

В частности, одни полагают возможным введение в отношении несовершеннолетних новой меры пресечения в виде помещения несовершеннолетнего подозреваемого или обвиняемого в специализированное воспитательное учреждение, которое могло бы применяться по судебному решению. Другие обосновывают применение комбинированной меры пресечения в отношении несовершеннолетних подозреваемых, обвиняемых - «домашнего ареста с отдачей под присмотр». Также предложено помещать безнадзорных несовершеннолетних в центры временного содержания несовершеннолетних правонарушителей в качестве альтернативы заключению под стражу.

Представляется, что поиск оптимальной стратегии по вопросу об альтернативах мере пресечения в виде заключения под стражу несовершеннолетних будет продолжаться и это потребует анализа и разработки организационных, экономических и юридических ресурсов для его разрешения.

¹¹ Сидорова Е.И. Проблемы применения меры пресечения в виде заключения под стражу в отношении несовершеннолетних // Уголовно-процессуальная охрана прав и законных интересов несовершеннолетних. 2018 № 1 (5). С. 136.

Оксана Чабукиани

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовного процесса Санкт-Петербургского университета МВД России

Ольга Шепелёва

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовного процесса Санкт-Петербургского университета МВД России

ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, УЧИТЫВАЕМЫЕ ПРИ ИЗБРАНИИ МЕР ПРЕСЕЧЕНИЯ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПОДОЗРЕВАЕМЫХ И ОБВИНЯЕМЫХ

Одним из оснований для дифференциации форм уголовного процесса является возраст подозреваемого, обвиняемого на момент совершения им общественно опасного деяния.

По действующему Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (далее УПК РФ) особенности производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних регламентируются главой 50 и рядом других статей УПК РФ, определяющих особенности реализации отдельных институтов, в том числе и порядка избрания мер пресечения.

Несмотря лишь на ряд особенностей и изъятий из общих правил, вопросы избрания, продления и применения мер пресечения в отношении несовершеннолетних остаются одними из дискуссионных в науке и практики следственной деятельности.

Эти вопросы рассматривались в трудах, в том числе монографического и диссертационного уровня: К. А. Авалиани, У. Н. Ахмедова, Т. Т. Балашова, Б. Б. Булатова, Н. А. Буданцева, А. Г. Волеводз, Л. А. Воскобитовой, О. Х. Галимова, И. В. Гецмановой, С. И. Гирько, А. В. Гриненко, С. У. Дикаева, Г. И. Загорского, Т. В. Исакова, А. Г. Калугина, К. К. Клецкова, О. П. Колударовой, О. Л. Кузьминой, В. А. Лазаревой, О. А. Малышевой, Е. В. Марковичевой, Ю. П. Михальчук, Е. А. Мищенко, С. А. Насонова, И. А. Насоновой, Н. А. Николаевой, В. В. Николука, Т. В. Орловой, А. Н. Попова, В. Д. Потапова, Г. З. Ситдиковой, Н. В. Спесивова, В. Ю. Стельмаха, Ю. Н. Стражевич, А. А. Сычева, С. В. Тетюева, О. А. Тучиной,

Р. С. Хисматуллина, Е. В. Цветковой, А. С. Шаталова,
Л. А. Шестаковой и многих других.

Несмотря на большое количество фундаментальных работ, тема остается дискуссионной не только среди теоретиков, но и среди практиков. Это подтверждается тем, что в 2012 году была принята Национальная стратегия действий в отношении детей¹, 2018-2027 годы в Российской Федерации названы Десятилетием детства, периодически вносятся изменения, дополнения, уточнения в Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 1 февраля 2011 года № 1², многие годы законодатель стремился к обеспечению гарантий международных стандартов, учитывая их при изменениях национального законодательства.

Какие же обстоятельства, должны быть учтены при избрании мер пресечения в отношении несовершеннолетних?

Все обстоятельства можно разделить на общие (относящиеся ко всем мерам пресечения) и специальные (требующие установления для конкретной меры пресечения). Учитывая объем статьи и то, что в отношении несовершеннолетних необходимо в первую очередь избирать меры, не связанные с изоляцией от общества, минимально ограничивающие конституционные права, рассмотрим общие обстоятельства, подлежащие установлению, и специальные, которые учитываются при избрании подписки о невыезде и различных видах поручительства.

Общими для установления являются следующие: 1) сведения о личности подозреваемого, обвиняемого, его возраст (число, месяц, год рождения), состояние здоровья, семейное положение, в том числе влияние на несовершеннолетнего старших по возрасту лиц, род занятий, условия жизни и воспитания несовершеннолетнего, уровень психического развития и иные особенности его личности; 2) тяжесть совершенного общественно опасного деяния; 3) наличие достаточных оснований, предусмотренных ст. 97 УПК РФ, о том, что несовершеннолетний скроется от дознания, предварительного следствия или суда, продолжит заниматься преступной деятельностью, может угрожать свидетелю, иным участникам уголовного судопроизводства, уничтожить до-

¹ Указ Президента Российской Федерации от 1 июня 2012 года № 761 «О Национальной стратегии действий в интересах детей на 2012-2017 годы».

² В Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 01.02.2011 № 1 «О судебной практике применения законодательства, регламентирующего особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних» вносились изменения четырьмя Постановлениями Пленума Верховного Суда РФ от 09.02.2012 N 3, от 02.04.2013 N 6, от 29.11.2016 № 56, от 28.10.2021 № 32 // СПС КонсультантПлюс.

казательства либо иным путем воспрепятствовать производству по уголовному делу; 4) исключительность случая, требующая мер, направленных на обеспечение должного поведения несовершеннолетнего подозреваемого (ст. 100 УПК РФ).

Специальными основаниями применительно к каждой из мер пресечения к несовершеннолетнему являются:

– при подписке о невыезде и надлежащем поведении: установление обстоятельств, являющихся достаточными для вывода о том, что несовершеннолетний не будет покидать постоянное или временное место жительства без разрешения дознавателя, следователя или суда; станет являться в назначенный срок по выводам должностных лиц, в производстве которого находится уголовное дело; не будет препятствовать производству по уголовному делу (ст. 102 УПК РФ). Как правило, подписка о невыезде и надлежащем поведении избирается в случаях, когда лицо совершило общественно опасное деяние в несовершеннолетнем возрасте, а на момент производства по уголовному делу достигло восемнадцатилетия.

Мнение И. Л. Петрухина и А. С. Барабаш³ о том, что аспекты надлежащего поведения не имеют значения правовых обязательств, считаем ошибочным. Предупредительная роль определена тем, что лицо добровольно, осознавая последствия в виде возможности должностного лица изменить меру пресечения на более строгую, берет на себя письменное обязательство должным образом исполнять свои процессуальные обязанности. В случае, если добровольности такого решения нет, данная мера пресечения не допустима⁴. Основываясь на Определении Конституционного Суда РФ от 29 сентября 2016 года № 2232-О⁵, некоторые защитники бояться негативных последствий в виде избрания более строгой меры пресечения при отказе доверителя дать собственноручно обязательство о невыезде⁶. Хотя, как справедливо счита-

³ Барабаш А. С. Подписка о невыезде и другие меры пресечения, избрание которых не требует решения суда // Российский юридический журнал. – 2017. № 1(112). – С. 110-124. – С. 111.

⁴ Новиков С. А. Подписка о невыезде и надлежащем поведении: о чем забывают следователи [Электронный ресурс] // ЮрФак 21.07.2018.

⁵ Определение Конституционного Суда РФ от 29 сентября 2016 г. № 2232-О «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Хруника Александра Юлиановича на нарушение его конституционных прав статьей 102 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации» // СПС Гарант.

⁶ Адвокат добился признания не обоснованной должным образом подписки о невыезде незаконной [Электронный ресурс] // Адвокатская газета 10.04.2019 г. URL:

ет А. С. Барабаш, в таком случае «нет оснований изменения меры пресечения в связи с отказом дать подписку о невыезде», так как мера без данного условия не является принятой. Но логично, что следователь, дознаватель все же изберут иную более строгую меру пресечения, так как ст. 102 УПК РФ применена быть не может.

Следователям, дознавателям следует помнить, что трактовка п. 1 ст. 102 УПК РФ не должна толковаться буквально, запрещая покидать территорию проведения предварительного расследования, рассматривая удаленность нахождения от органов предварительного расследования как обстоятельство, препятствующее производству по уголовному делу. Это приводит к обжалованию принимаемого решения об избрании подписки о невыезде⁷. Ограничение должно быть целесообразным. Должностное лицо должно осознавать, что в случаях длительного расследования участник не сможет выехать за пределы населенного пункта по семейным обстоятельствам, в отпуск или на каникулы, по состоянию здоровья и необходимости прохождения курсов лечения либо реабилитации после них, обучаться в образовательной организации, находящейся на территории другого города. Поэтому, если важность такого выезда будет установлена, то необходимо рассмотреть возможность избрания не меры пресечения, а обязательства о явке.

Полностью согласны с мнением О. И. Цоколовой о том, что в силу ограничения конституционного права на свободу перемещения, необходимо предусмотреть сроки всех мер пресечения, в том числе подписки о невыезде и надлежащем поведении, и в последующем их засчитывать при назначении наказания⁸:

– при личном поручительстве требуется письменное согласие лица, в отношении которого дается поручительство, и письменное ходатайство одного или нескольких поручителей (ст. 103 УПК РФ). При данной мере следователь, дознаватель обязан установить: заслуживает ли поручитель доверие у лица, в отношении которого принимается решение об избрании меры пресечения, а также у лица, в производстве которого находится уголовное дело; доверительность отношений канди-

<https://www.advgazeta.ru/novosti/advokat-dobilsya-priznaniya-ne-obosnovannoy-dolzhnym-obrazom-podpiski-o-neyezde-nezakonnoy/> дата обращения 01.02.2022.

⁷ Обзор практики межгосударственных органов по защите прав и основных свобод человека № 11 (2020) (подготовлен Верховным Судом РФ) // СПС Консультант-Плюс.

⁸ Цоколова О. И. Подписка о невыезде как ограничение прав личности // Проблемы правоохранительной деятельности. – 2015. – № 1. – С. 6-9.

дата в поручители и подозреваемого, обвиняемого; личностные характеристики поручителя, в том числе исключаяющие его участие быть таковым⁹ (например, наличие судимости, недееспособность, несовершеннолетний возраст и т.п.).

Вопрос доверия должен быть подтвержден материалами уголовного дела, а не являться лишь формулировкой умозаключения в постановлении об избрании меры пресечения. Для этого следователь, дознаватель должны установить данные о личности возможного поручителя и подтвердить доверительность отношений, о которых могут свидетельствовать следующие данные: родственные или иные социальные связи; руководящее положение возможного поручителя относительно подозреваемого, обвиняемого, построенного на трудовых или социальных отношениях «тренер» – «ученик», «учитель или преподаватель» – «ученик»; взаимный материальный интерес (например, совместное занятия благотворительностью, волонтерством). Основа доверия значення не имеет, главное, чтобы было достоверно установлено, что участник боится «подвести» лицо, принявшего на себя обязанность должного контроля за поведением.

Решение лица выступить в роли поручителя должно быть добровольным. В ином случае следователю, дознавателю либо следует решить вопрос о замене поручителя, либо об избрании иной меры пресечения.

– при отдаче под присмотр за несовершеннолетним подозреваемым или обвиняемым следует помнить, что УПК РФ требует рассмотреть вопрос об избрании такой меры пресечения в каждом случае принятия решения в отношении несовершеннолетнего (ст. 105 УПК РФ).

Важное значение имеет выбор лица, которому участник будет передан под присмотр. Следователь, дознаватель должен удостовериться, что родители правильно оценивают содеянное ребенком общественно опасное деяние, способны оказать на него влияние и обеспечить должное поведение в ходе предварительного расследования и судебного разбирательства; согласны взять на себя контроль для обеспечения как своевременной явки к должностным лицам, так и пресекать попытки продолжения совершения общественно опасных деяний. Также следует установить наличие (отсутствие) факторов, которые непосредственно

⁹ Закомолдин А. В. Проблемы применения личного поручительства в уголовном процессе России // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Юридические науки. – 2018. № 4(35). – С. 10-14.

вливают на принятие процессуального решения о данной мере: не ведут ли законные представители аморальный образ жизни, не злоупотребляют ли алкогольными напитками, наркотическими средствами либо одурманивающими веществами, не связано ли расследуемое преступление с вовлечением несовершеннолетнего в совершение правонарушений либо общественно опасных деяний¹⁰, должным ли образом выполняют обязанности по воспитанию, не устанавливалось ли органом опеки и попечительства, что между интересами родителей и детей имеются противоречия, если такие противоречия были, то какие складываются отношения между несовершеннолетним и представителем органа опеки и попечительства, назначенным для защиты прав и интересов ребенка (ст. 64 Семейного кодекса РФ), не совершали ли родители преступление в отношении несовершеннолетнего (п.11 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 1 февраля 2011 года № 1).

Добровольность принятия родителем на себя обязательств, указанных выше, имеет большое уголовно-процессуальное значение. Если добровольности либо положительного влияния или контроля со стороны законного представителя нет, то может быть решен вопрос о возложении обязанности по присмотру на иное лицо, заслуживающее доверие и пользующиеся уважением, оказывающее положительное влияние на несовершеннолетнего. Однако считаем, что, если присмотр будет возложен на иное лицо, законный представитель должен дать письменное согласие на это, так как в силу ст. 64 Семейного кодекса РФ родители выступают в защиту прав и законных интересов несовершеннолетних в судах, без специальных полномочий.

Несмотря на имеющуюся практику установления добровольности, высказывается суждение о том, что мера пресечения может быть назначена и принудительно, так как в ином случае следует ставить вопрос о недолжном исполнении обязанностей по воспитанию со стороны родителей¹¹. Также недопустим отказ от администрации специализированного детского учреждения, на которое возложены функции профилактики безнадзорности и правонарушений.

Анализ правоприменительной практики показывает, что при из-

¹⁰ Тетюев С. В. Избрание мер пресечения в отношении несовершеннолетних // Судья. – 2015. № 7. – С. 20-23.

¹¹ Ландо А.С. Представители несовершеннолетних обвиняемых в советском уголовном процессе. – Саратов, 1977. – С. 82; Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под общ. ред. А.В. Смирнова. – СПб: Питер, 2004. – С. 258.

брании присмотра за несовершеннолетним подозреваемым, обвиняемым поручитель вправе запретить несовершеннолетнему некоторые действия с целью обеспечения выполнения взятых на себя обязательств. Например, запретить нахождение вне дома в ночное время, ограничить круг общения, изменить форму обучения, ограничить посещение определенных мероприятий и т.п.¹² Об установленных ограничениях следует проинформировать следователя, дознавателя.

Таким образом, в настоящей статье рассмотрены общие и специальные обстоятельства, подлежащие установлению при решении вопроса об избрании самых распространенных мер пресечения в отношении несовершеннолетних, выявлен ряд дискуссионных вопросов и приведены рассуждения авторов о необходимости соблюдения не только норм УПК РФ при расследовании и разрешении уголовных дел, но и норм иных отраслей права, регламентирующих ответственность законных представителей за должное воспитание и представление интересов ребенка, в том числе перед органами уголовного преследования и в суде.

¹² Баландюк О.В. Совершенствование порядка применения ст. 105 УПК РФ при производстве по уголовным делам в отношении несовершеннолетних // Общество и право. – 2014. - № 2(48). – С. 198-203.

Николай Сорокун
доцент кафедры уголовного права и кримино-
логии Ростовского юридического института
МВД России кандидат юридических наук

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

На территории России на сегодняшний день ситуация сложилась таким образом, что насильственная преступность выделяется как явление общенационального значения. По сравнению с прошлыми годами борьба с насильственной преступностью из ограниченной задачи, возлагаемой только на правоохранительные органы, переросла в одну из главных проблем, беспокоящих общество столь же сильно, как, например, экономический кризис. Объясняется это тем, что насилие является наиболее опасной формой преступной деятельности, и, начиная с ней борьбу, необходимо обладать достаточным уровнем подготовки.

Важно осуществлять профилактическое воздействие именно таким образом, чтобы все полученные знания в области криминологии направить на предупреждение конкретных насильственных преступлений и снижение уровня преступности в целом.

Законодательную основу системы профилактики составляют следующие нормативные правовые акты: Федеральный закон от 24 июля 1998 г. № 124-ФЗ «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации» [1]; Уголовный кодекс Российской Федерации [2], содержащий в частности нормы, касающиеся возраста привлечения к уголовной ответственности (ст. 20 УК РФ), а также особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних. Так, в соответствии с ч. 1 ст. 87 УК РФ, несовершеннолетними признаются лица, которым ко времени совершения преступления исполнилось четырнадцать, но не исполнилось восемнадцати лет. В соответствии с ч. 2 ст. 89 УК РФ несовершеннолетний возраст учитывается в качестве смягчающего вину обстоятельства, Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации [3], где отражены особенности производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних, и другие вопросы.

Традиционно профилактика подразделяется на общую и индивидуальную, каждая из которых хоть и самостоятельна, но все равно высту-

пает элементом единой системы и имеет определенные особенности.

К исследованию сферы насильственной преступности подростков и молодежи, следует подходить с учетом доктринальных основ. Известно, что состояние преступности в этой группе признается базисом прогностических оценок всей преступности, а просчеты в профилактике деяний несовершеннолетних создают основу для роста рецидивной, профессиональной и групповой преступности. По этой причине вопрос предупреждения антиобщественного поведения подрастающего поколения стоит на повестке дня самых высоких трибун и ряда научных площадок [4].

Сегодня особую опасность представляет проблема вовлечения в преступную деятельность несовершеннолетних и лиц раннего молодежного возраста посредством сети Интернет. В силу возрастных характеристик у подростков легко формируются и укореняются радикальные взгляды, убеждения, складывается интерес к криминальным и деструктивным движениям и реализации негативного протестного потенциала.

Особенности личности несовершеннолетнего преступника и преступника из молодежной среды имеют общие черты, что необходимо учитывать при разработке общих и индивидуальных предупредительных мероприятий. Во-первых, эти категории населения включены в процесс становления личности, поскольку подростковый, ранний юношеский, юношеский возрасты являются начальной стадией взросления; во-вторых, имеют общие психологические и физиологические черты (яркое проявление – возрастная группа от 16 до 20 лет), несовершеннолетние стремятся подражать лицам старшего возраста.

Меры индивидуальной профилактики должны воздействовать как на саму личность несовершеннолетнего преступника, так и на его окружение. Такое воздействие основывается на выявлении молодых людей и несовершеннолетних, способных совершить насильственные преступления; закреплении основных мер и мероприятий, осуществление которых поможет достичь желаемого результата; выработке таких методов, способов организации и контроля, при помощи которых будет достигнут наибольший эффект индивидуального профилактического воздействия. Предупредительная деятельность, должна носить всесторонний характер взаимодействия органов внутренних дел, государства, общества и иных организаций и учреждений, в рамках комплексных операций, рейдов, целевых проверок и других мероприятий.

Деятельность субъектов, осуществляющих профилактику насилия в подростково-молодежной среде должна осуществляться с учетом принципов гуманизма, научной обоснованности и законности. Субъекты профилактики насилия в подростково-молодежной среде это государственные и негосударственные органы, которые осуществляют меры по профилактическому воздействию на подростков в целях недопущения различных форм насильственных действий.

Поэтому считаю, что для осуществления эффективного профилактического воздействия прежде всего сегодня нужно создавать большее количество образовательного контента, минимизировать сцены насилия и агрессии.

С учетом важности исследуемой темы считаем, что проблема профилактики насилия в среде молодёжи - это общая проблема, которая касается всех субъектов профилактики, а не только правоохранительных органов (а также, комиссий по делам несовершеннолетних и защите их прав, органов управления социальной защитой населения, органов опеки и попечительства и т.д.).

В настоящее время семья является главной ценностью в жизни человека, именно эта группа людей, связанных кровным родством воспитывает подрастающее поколение, немало важную роль играет в воспитании детей именно для того, чтобы привить им хорошие нравы. Родителям нужно с раннего возраста следить за ребёнком, правильно развивать его потенциал, чтобы направить его в нужное русло и развить в ребёнке положительные качества, начиная с раннего детства.

Список использованной литературы:

1. Федеральный закон от 24 июля 1998 г. № 124-ФЗ «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации». [Электронный ресурс]. URL: <http://www.consultant.ru/>
2. «Уголовный кодекс Российской Федерации» от 13.06.1996 № 63-ФЗ (ред. от 29.12.2022) [Электронный ресурс]. <http://www.consultant.ru/>
3. «Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации» от 18.12.2001 № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. <http://www.consultant.ru/>
4. Демидова-Петрова Е.В. Преступность несовершеннолетних в современной России: теоретико-методологические и прикладные проблемы ее познания и предупреждения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Казань, 2019.

Николай Диденко

*Начальник кафедры уголовного процесса
ФГКОУ ВО РЮИ МВД России, кандидат
юридических наук, доцент, полковник полиции*

Максим Фисаков

*Старший преподаватель кафедры уголовного
процесса ФГКОУ ВО РЮИ МВД России,
подполковник полиции*

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

К аковы причины, по которым несовершеннолетние совершают преступления? Прежде всего, это основные причины, по которым совершают преступления люди любых возрастов.

Наиболее распространен возрастной предел совершения преступлений подростками от 16 до 17 лет, т.е. очень молодых преступников, начавших свою самостоятельную жизнь с преступлений, немного.

Среди таких подростков мы отмечаем преобладание «классических» преступлений: драк, краж, грабежей и убийств. Здесь следует наказывать подростков по всей строгости закона, отправлять их в детскую комнату полиции – они легко обнаруживаются и сдаются сами правоохранительным органам, как только оказываются обнаруженными¹.

Просто все преступники однажды совершают преступления в первый раз – и нужно стремиться их предотвратить, а если оно уже произошло – за ним должно последовать наказание.

С другой стороны, это особенность характера подростков, их мировоззрения. Общеизвестно, что подростковый возраст часто приносит с собой проявления антисоциального поведения, запрещенные законом нарушения, стремлением самовыражения себя через отрицательные характеристики. И подросток становится преступником просто потому,

¹ Зекох З.А. Изучение личности несовершеннолетнего обвиняемого с позиции уголовно – процессуального права и криминалистики // Сфера услуг: инновации и качество. 2017. № 28. С. 4.

что хочет быть преступником².

Этот возраст сам по себе является критическим - в это время люди достигли такой степени умственного и произвольного развития, что уже могут критически осмысливать свои действия. Но в этом возрасте они не всегда осознают общественную опасность своих действий и способны их контролировать, могут намеренно или ненамеренно добиваться девиантного поведения.

Подростки познают жизнь, стараются узнать поближе все её сферы, даже отрицательные. Но при этом подростки часто не понимают, что своим преступным поведением представляют угрозу будущему существованию и полноценному развитию всего общества, так как данный вид преступлений нарушает полноценный процесс воспитания несовершеннолетнего.

Отмечается повышение криминальной самостоятельности и инициативы подростков, совершающих преступные действия - они не всегда становятся членами банды или действуют сообща, могут совершать преступления в одиночку, от скуки, ради любопытства, небольшой выгоды, чтобы произвести впечатление на ровесников.

И это замечают те люди, которые являются организаторами крупных преступлений. Так, молодые люди часто становятся «закладчиками», т.е. распространяют наркотики. Они получают за это большие по их меркам деньги – больше, чем зарплаты их родителей. При этом они уверены, что это – единственный способ стать обеспеченным без минимальных рисков и с кучей свободного времени. Подростков часто привлекают распространители, уверяя тех, что в силу возраста они не получат наказания, будут неподозрительны для правоохранительных органов, а также смогут получить крупную по меркам подростка денежную сумму за простую работу.

Также наблюдается повальная мода среди подростков на различные виды киберпреступности. При этом в силу возраста подростки отлично умеют скрываться от закона и при этом активно делятся своим опытом со сверстниками. Совершаются такие преступления даже успешными в социальном и материальном плане подростками.

Многие подростки ценят свободу, изо всех сил стараются не попасться на мелкие бытовые преступления и стараются защитить себя от поимки после совершения преступления. Они могут совершать мелкие

² Савченко А.Е. Психология личности несовершеннолетнего преступника // Аллея науки. 2017. № 16. С. 691-694.

кражи в магазинах, ради экстрима, делиться добычей в специальных сообществах, воспринимая преступную жизнь как приятную и выгодную субкультуру.

Это связано с эмоциональностью подростков, они понимают справедливость, а также подражание другим преступникам. Формируется романтика преступной жизни и жестоких поступков, при которой преступник объясняет свою мораль обществу и считает её положения верными – «обидчик должен быть наказан, богатый должен делиться с бедным, определенные категории населения заслуживают страданий».

Но можно определить и третью группу причин, по которым подростки совершают преступления. Они уверены в своей безнаказанности, ожидают только общественного осуждения, недовольства со стороны взрослых (что может даже стать их самоцелью), но никак не предполагают, что могут быть серьезно наказаны. В случае, когда хулиган отбирает деньги у младшеклассника – он должен загладить вину собственными средствами, и даже это справедливое действие кажется ему несправедливым наказанием³.

Помимо идеологической проблемы, есть и правовая проблема. К преступлениям, совершаемым детьми, всегда лояльно относилось и общество и закон. Ведь обязательным условием привлечения лица к уголовной ответственности является достижение определенного возраста. Таким образом, лицо является объектом преступления и может быть привлечено к ответственности, если на момент совершения преступления ему исполнилось 16 лет. Если преступление было совершено раньше – должно последовать неправовое наказание, а скорее воспитательного характера, что не всегда является эффективной мерой: малолетний преступник может озлобиться на наказывающего, велика вероятность рецидива и более умелых попыток замести следы⁴.

При этом учителя и родители не являются авторитетом для таких учеников – их поучения они воспринимают как пустое морализаторство, покушение на собственную свободу, снижение собственного статуса.

³ Попова В.А., Семенцова И.А. Социально-экономические детерминанты преступности несовершеннолетних // Интеллектуальные ресурсы - региональному развитию. 2020. № 1. С. 647-653.

⁴ Семенцова И.А., Салахатдинов Р.Р. Профилактическая работа органов полиции по противодействию преступных деяний в отношении несовершеннолетних, оставшихся без попечения родителей // Ученые записки Института управления, бизнеса и права. Серия: Право. 2018. № 2. С. 179-182.

Таким образом, изучая мотивацию несовершеннолетних правонарушителей, мы сможем спрогнозировать состояние и рост преступности в будущем и принять необходимые меры для снижения уровня преступности несовершеннолетних.

Как можно решить эти проблемы?

Ранее в школах практиковалось следующее: приглашали на открытый урок сотрудников правоохранительных органов, которые расскажут несколько интересных историй из своей практики – например, о том, как закладчик наркотиков проработал всего неделю и получил ничтожную оплату за свою работу, и при этом – суровое наказание.

Основной тезис - подростки-преступники получают серьезные наказания, хотя думают, что останутся непойманными и безнаказанными. Важно показать, что полиция умеет обнаруживать даже самых скрытных и опытных преступников, не делая скидку на их возраст при вынесении им наказания.

Также важно отслеживать интернет-сообщества подростков, интересующихся тематикой наркотиков, магазинных краж, уличных драк, хакерства и шантажа, и ограничивать их деятельность.

Необходимо возведение физических барьеров - например, разрешив продажу оружия только с 21 года и даже старше, ужесточив контроль на входе в школы и т.д., чтобы не допустить скулшутинг.

Говоря о более глобальном варианте решения этой проблемы, в последнее время в обществе и законе планируются меры по снижению возраста уголовной ответственности за тяжкие и особо тяжкие преступления, что связано с ростом таких преступлений, совершаемых подростками для самоутверждения в обществе. Рост избиений сверстниками, жестоких убийств и изнасилований говорит о том, что снижение возраста ответственности за такие преступления до 14 лет со временем может быть распространено, например, на более высокий возраст молодежи⁵.

Но очень важно найти баланс между наказанием несовершеннолетнего правонарушителя и возможностью его реабилитации, чтобы не взрастить из подростка-закладчика, начинающего хакера или шоплифтера настоящего преступника-рецидивиста, прошедшего тюрьму. Необходимо уважительное отношение общества к несовершеннолетним обнаруживается даже после совершения ими противоправного де-

⁵ Бельский А.И. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего преступника // Российский следователь. 2019. № 15. С. 48–50.

яния, психологическую работу с преступниками-подростками и обеспечение возможности их реабилитации, поиска легальной работы и развивающих хобби.

Список использованной литературы:

1. Бельский А.И. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего преступника // Российский следователь. 2019. № 15. С. 48–50.
2. Зекох З.А. Изучение личности несовершеннолетнего обвиняемого с позиции уголовно – процессуального права и криминалистики // Сфера услуг: инновации и качество. 2017. № 28. С. 4.
3. Попова В.А., Семенцова И.А. Социально-экономические детерминанты преступности несовершеннолетних // Интеллектуальные ресурсы - региональному развитию. 2020. № 1. С. 647-653.
4. Савченко А.Е. Психология личности несовершеннолетнего преступника // Аллея науки. 2017. № 16. С. 691-694.
5. Семенцова И.А., Салахатдинов Р.Р. Профилактическая работа органов полиции по противодействию преступных деяний в отношении несовершеннолетних, оставшихся без попечения родителей // Ученые записки Института управления, бизнеса и права. Серия: Право. 2018. № 2. С. 179-182.

Венера Гайнельзянова
*кандидат юридических наук,
доцент кафедры криминалистики
ФГКОУ ВО «Уфимский юридиче-
ский институт МВД России»*

ТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ДОПРОСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО

На стадии предварительного следствия, одним из основных следственных действий, которые имеют важное доказательственное значение для расследования уголовного дела является допрос. Если свидетелем либо потерпевшим по произошедшему событию является несовершеннолетнее лицо, тогда производство усложняется.

Особенность выбора тактики проведения допроса с участием несовершеннолетнего лица связано в первую очередь с его возрастом. Дети более внушаемы, они эмоционально чувствительны к постороннему воздействию, могут фантазировать, что вследствие может отразиться на их показаниях и оказаться в некоторых случаях добросовестным заблуждением.

В отечественной психологической науке сложился подход к разделению несовершеннолетних на определённые возрастные группы:

- 1) младенческий возраст (от рождения до 1 года);
- 2) раннее детство (от года до 3 лет);
- 3) дошкольный возраст (от 3 до 6–7 лет);
- 4) младший школьный возраст (от 6–7 до 11–12 лет);
- 5) подростковый возраст (от 11–12 до 14–15 лет);
- 6) старший школьный или ранний юношеский возраст (от 14–15 до 17–18 лет)

У каждой из приведённых выше групп свои особенности поведения и взаимодействия. Например, у детей дошкольного возраста (от 3 до 6–7 лет) в слабой степени выражается способность к выстраиванию причинно-следственных связей, например, им трудно пояснить истинные намерения и мотивы действия тех или иных лиц; они запоминают информацию фрагментами, какие в свою очередь нередко являются второстепенными, что осложняет задачу в достижении цели получить полную информацию по предмету допроса.

С взрослением у детей развивается память и мышление, они стано-

вятся более сосредоточенными и внимательными. С подросткового возраста (от 11-12 до 14-15 лет) детям присуще быть импульсивными, неуравновешенными. В этом возрасте у ребят проявляется самостоятельность, желание к самостоятельным взрослым решениям и взглядам, которые в свою очередь вступают в конфронтацию с завышенной самооценкой и неуверенностью в себе.

В более старшем возрасте (17-18 лет) у несовершеннолетних усматривается высокое развитие психических и физических процессов, формируется более осознанное мировоззрение, идеалы, правосознание, система ценностей. Но и в таком возрасте тоже есть свои особенности, например, совмещение как детских черт, так и уже взрослых стереотипов.

Конечно же, индивидуально все дети отличаются друг от друга в силу различных факторов, таких как состав семьи, качество и количество воспитания родителями, круг общения и так далее [4, с. 130-133].

Несовершеннолетние лица, особенно с подросткового возраста, очень динамичны в своём психологическом развитии, они испытывают желание «казаться взрослыми», самостоятельно принимать решения и как следствие, часто попадают под влияние сверстников, компаний, что в свою очередь может влечь развитие жестокости, искаженных понятиях о ценностях и морали. Также они очень ранимы, противоречивы, своеобразны.

При планировании допроса следователю необходимо внимательно подходить к изучению личности несовершеннолетнего лица, его качеств при подготовке к допросу и определить наиболее правильные и эффективные тактические приемы.

На предварительной стадии допроса несовершеннолетнего важное значение имеет установление психологического контакта. Необходимо выбирать наиболее возможный мягкий тон, исключить сложную по конструкции формулировку вопросов, сделать её более понятной и доступной для словарного запаса и умственных навыков несовершеннолетнего лица в соответствии с его возрастным периодом. Во-вторых, поговорить сначала о темах, косвенно связанных и в то же время интересных для ребёнка, это может быть: школа, взаимоотношения с одноклассниками, спортивная секция, хобби, друзья. Это поможет чувствовать несовершеннолетнему лицу себя комфортнее, стать разговорчивее и доверчивее к должностному лицу, проводящему допрос. В-третьих, рекомендуется обратиться к специальному психологу, педагогу, закон-

ному представителю с просьбой разъяснять вопросы, проводить различного рода беседы для улучшения психологического контакта с несовершеннолетним в процессе допроса. Но при этом необходимо выяснить отношение законного представителя к проведению допроса и расследованию уголовного дела в целом.

Возможна ситуация, где законный представитель будет оказывать давление, негативно влиять на несовершеннолетнее лицо в процессе следственного действия и этим причинит ущерб его интересам. Это также воспрепятствует эффективному проведению допроса. В таком случае, руководствуясь ч. 4 ст. 426 УПК РФ необходимо вынести постановление об отстранении данного законного представителя и вместо него привлечь другого.

Непосредственно в процессе допроса имеют место быть ситуации в отвлеченном рассказе несовершеннолетнего от основного события. В данном случае следователю необходимо аккуратно и корректно подвести рассказ снова под интересующее событие. Вместе с тем, у несовершеннолетнего лица могут возникнуть негативные эмоции, на почве вспоминания отрицательных событий, что в свою очередь может вызвать оцепенение, истерику. Следует сделать паузу, постараться отвлечь ребёнка и оказать психологическую помощь с участием педагога, психолога или законного представителя.

Отметим, что у детей выражена память на мелкие, второстепенные особенности события, где можно использовать тактический прием смежности, необходимо дать возможность несовершеннолетнему вспомнить все детали и от них попытаться выстроить ассоциативную связь к основным моментам события. В случае возникновения подозрения, что ребёнок располагает необходимой информацией и может намеренно её скрывать, например, для того чтобы не указывать на причастность друзей к произошедшему событию, необходимо снова объяснить важность и ценность его показаний для осуществления правосудия, но ни в коем случае не оказывать психологического давления.

Подводя итог, стоит отметить, что несовершеннолетнее лицо это в первую очередь ребёнок, который ещё находится на стадии своего умственного, физического и психического развития. Он психологически неустойчив и динамичен в своём поведении. Некорректно проведённый допрос следователем или дознавателем единожды, может оказать сильное негативное влияние на развитие психики в будущем. И наоборот, корректное взаимодействие с несовершеннолетним лицом даст наибо-

лее полные показания и следственное действие достигнет планируемого результата. Данная статья имеет целью не только анализ, исследование в области криминалистической тактики, но и профилактическое воздействие на должностных лиц, которые в своей практике будут сталкиваться с проведением допроса в отношении несовершеннолетнего лица.

Список использованной литературы:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ (ред. от 24.09.2022)
2. Александров, И. В. Криминалистика: тактика и методика: учебник для вузов / И. В. Александров. - Москва : Издательство Юрайт, 2022. - 313 с.
3. Криминалистика: учебник для вузов / К. Г. Иванов [и др.]; под научной редакцией В. Н. Карагодина, Е. В. Смахтина. - 2-е изд. - Москва: Издательство Юрайт, 2022; - 487 с.
4. Хайбрахманова, А. Д. Психологические особенности при проведении допроса несовершеннолетних / А. Д. Хайбрахманова. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2019. - № 42 (280).

Равиль Амиров
кандидат юридических наук, преподаватель кафедры криминалистики Казанского юридического института МВД России

ТАКТИКА ДОПРОСА ПРИ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШЕННЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

За последние годы наблюдается значительный рост преступности несовершеннолетних. Анализ проблемы выявляет тенденцию “омоложения” этой группы преступлений, повышение криминальной активности детей младших возрастов.

Динамику преступности несовершеннолетних следует рассматривать в соотношении с общим числом населения этой возрастной группы. Так, по расчетам специалистов преступность несовершеннолетних в последние годы росла в семь раз быстрее, чем изменялось число несовершеннолетних в структуре населения России.

Причем при сопоставлении темпов роста преступности среди различных возрастных групп за последние 8—10 лет оказывается, что по мере перехода к младшим возрастным группам они резко возрастают.

Таким образом, преступность несовершеннолетних обнаруживает крайне неблагоприятные тенденции к росту, что позволяет утверждать, что именно данная категория населения нашей страны является наиболее криминально пораженной.

Преступность несовершеннолетних, обуславливается особенностями соматического, психического и нравственного развития несовершеннолетних, а также их социальной незрелостью [1].

Преступность несовершеннолетних как социальное явление и расследование преступлений, совершенных несовершеннолетними, особенности борьбы с ней представляют комплексную проблему. Несмотря на ее изученность и исследованность в работах целого ряда криминологов и криминалистов разных лет актуальность данной проблемы сохраняется.

Масштабы преступности несовершеннолетних, ее современное состояние и облик обуславливают необходимость эффективного расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними: необходимо разрабатывать и применять определенные методики расследования преступлений данной категории, что имеет важное практическое и познавательное значение. Изучение криминалистической характеристики пре-

ступности несовершеннолетних и методик расследования преступлений, совершенных данной возрастной группой является весьма актуальным.

Особую сложность в расследовании данной категории дел представляет допрос несовершеннолетних, в частности, подозреваемых и обвиняемых. Это обусловлено не только особенностями психики несовершеннолетнего, но и своеобразным порядком допроса в плане гарантии его объективности: участием педагога, врача, родителей, защитника.

Допрос несовершеннолетнего, совершившего общественно опасное деяние, как и другие следственные действия с его участием, должен строиться с учётом ряда обстоятельств:

1. Возрастных особенностей: ограничение времени допроса (в возрасте до 7 лет не могут продолжаться без перерыва более 30 минут, а в общей сложности - более одного часа, в возрасте от 7 до 14 лет - более одного часа, а в общей сложности - более двух часов, в возрасте старше 14 лет - более двух часов, а в общей сложности - более четырех часов в день) [2]; тенденции смещения реального и воображаемого; эмоциональность суждений и действий; неспособность выделить главное, существенное.

2. Возможности построения ложных объяснений, которые у несовершеннолетних, как правило, отличаются недостаточной продуманностью.

3. Особенности установления психологического контакта с несовершеннолетним.

Выбор тактических приёмов при проведении допроса несовершеннолетних зависит от конкретных обстоятельств дела и личности допрашиваемого. То, что может быть применено в отношении взрослого, иногда оказывается недопустимым в отношении подростка. Подготовка к допросу предполагает всестороннее и глубокое изучение личности подростка, условий в которых он живёт и воспитывается; определение момента и времени проведения данного следственного действия, способа вызова к следователю, выяснению круга лиц, которых нужно привлечь к участию в допросе, разработку плана его проведения, определение объёма и формулировок основных и контрольных вопросов, а также устранение причин, мешающих подростку давать правдивые развёрнутые показания [3].

Подготовка к допросу несовершеннолетнего подозреваемого имеет свою специфику, которая состоит в следующем, прежде всего, необходимо наметить линию проведения допроса, примерный перечень, последовательность и характер вопросов, которые должны быть понятны допрашиваемому, учитывать уровень его развития. Такая подготовка должна быть даже в тех случаях, когда время ограничено и отсутствует

исчерпывающая информация о подростке.

Выбор момента допроса несовершеннолетнего зависит от: эмоционального состояния подростка после совершения преступления; влияния на подростка заинтересованных лиц; объёма собранных по делу доказательств. Выбор места допроса зависит от конкретных обстоятельств дела и личности допрашиваемого. При этом следует учитывать, что привычная обстановка (школа, дом) допроса, как правило, не способствует осознанию несовершеннолетним всей серьёзности содеянного, а в связи с этим лучше всего допрос проводить в кабинете следователя: это подчёркивает серьёзность сложившейся ситуации и зачастую удерживает допрашиваемого от дачи ложных показаний.

Определённое значение при допросе имеет темп. Нельзя торопить, обрывать несовершеннолетнего, поскольку большинство из них может подходить к существу через сложные специфические переживания [4].

Подготовка к допросу несовершеннолетнего свидетеля и потерпевшего и тактика его проведения в общих чертах имеет ту же специфику, что и допрос несовершеннолетнего обвиняемого (подозреваемого).

При подготовке к данному следственному действию наряду с другими вопросами необходимо тщательно изучить все материалы, сведения, характеризующие личность несовершеннолетнего, степень его умственного развития, особенности психической структуры (наблюдательность, память, впечатлительность, подверженность внушению), его интересы, отношение к событию.

При подготовке к допросу малолетнего свидетеля или потерпевшего нужно учитывать, что дети в силу различных причин нередко не желают разговаривать. Согласно закону при допросе лиц, не достигших 14-летнего возраста, обязательно присутствие педагога, педагог может присутствовать по усмотрению следователя, а также по ходатайству адвоката, при допросе обвиняемого, не достигшего 16-летнего возраста. В соответствии со ст. 425 УПК, участие педагога или психолога обязательно при допросе несовершеннолетнего обвиняемого старше 16 лет, если последний страдает психическим расстройством или отстаёт в психическом развитии. Педагог выступает в роли специалиста в области детской психологии. При необходимости на допросе может присутствовать врач.

Характер и тактика допроса несовершеннолетнего обвиняемого зависят от отношения подростка к обвинению. Если подросток признаёт себя виновным, следователь обязан тщательным образом проверить до-

стоверность такого признания, поскольку в основе его может лежать самооговор из чувства ложного товарищества, «геройства», желания скрыть взрослых организаторов. Оценивая показания несовершеннолетнего, необходимо иметь в виду, что, если подросток даёт правдивые показания, а следователь в результате ненадлежащей их оценки применяет приёмы для преодоления лжи, это может привести к нарушению психологического контакта между ними, допрашиваемый может замкнуться, что осложнит проведение данного следственного действия.

Признаком, свидетельствующим о ложных, заранее подготовленных показаниях несовершеннолетнего, является заученность рассказа, употребление выражений, не свойственных данной возрастной группе.

Видя, что несовершеннолетний даёт ложные показания, нужно выяснить, что стоит за ними: следование избранной «легенде», отрицательное отношение к следствию, угроза, чувство неправильно понимаемого товарищества, солидарности.

Во время допроса необходимо принимать меры по предупреждению дачи ложных показаний и их разоблачению, если таковые будут. Для этого могут использоваться различные тактические приёмы: акцент на ложных сведениях, сообщённых допрашиваемым, с целью предупреждения дачи подобных в дальнейшем.

Предъявление доказательств и оказание правомерного психологического воздействия позволяют пресечь попытку дачи ложных сведений в начале допроса; демонстрация осведомлённости следователя; выяснение в ходе допроса основных моментов в показаниях для последующей их проверки; обращение к чувствам несовершеннолетнего, понимание его стремления к самостоятельности, совершению смелых поступков и т.д.; постановка контроль вопросов об обстоятельствах совершённого преступления; предъявление доказательств в нарастающем порядке и анализ их совместно с несовершеннолетним; воспроизведение допрашиваемому фрагментов допроса других лиц, давших правдивые показания, не раскрывая их общего объёма; постановка подростку сопоставляющих вопросов, применяется, когда возникают противоречия с раннее данными им показаниями или показаниями других лиц. Допрос должен сопровождаться звукозаписью, киносъёмкой, фотографированием и видеозаписью. При этом применяться технические средства должны таким образом, чтобы не отвлекать несовершеннолетнего [5].

В ходе изучения вышеуказанной темы нами было установлено, что при расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними лицам, ведущим расследование, необходимо использовать в своей дея-

тельности познания криминалистической тактики и юридической психологии для того, чтобы учитывать в полной мере возрастные особенности несовершеннолетних в целях положительного результата расследования по уголовному делу.

В совокупности причинно связанных обстоятельств, которые надлежит в полном объеме выявлять во всех случаях расследования преступлений несовершеннолетних, можно выделить следующие составные части:

- непосредственная причина совершения подростком преступления;
- причины, под воздействием которых сформировалась антиобщественная направленность личности несовершеннолетнего;
- объективные и субъективные условия, способствующие формированию и закреплению у подростка антиобщественной направленности личности;
- условия, способствующие проявлению антиобщественной направленности личности подростка в конкретном преступлении.

Список использованной литературы:

1. Забрянский Г.И. Проблемы трудовой занятости несовершеннолетних и криминогенная напряженность в обществе // Материалы научно-практической конференции, октябрь 1994 г. / Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре РФ; Ред. колл.: В.В. Панкратов (отв. ред.) и др. – М., 1996. – С.164 -180.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 N 174-ФЗ.
3. Сорокотягин, И. Н. Юридическая психология : учебник и практикум для академического бакалавриата / И. Н. Сорокотягин, Д. А. Сорокотягина. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2017. – 360 с.
4. Методические рекомендации по организации и ведению допроса несовершеннолетних в специализированном помещении на этапе следствия / ГСУ СК Российской Федерации по Санкт-Петербургу. СПб: Санкт-Петербургская общественная организация «Врачи Детям», 2014. – 66 с.
5. Чельшева Ольга Владиславовна, Сотников Константин Иванович, Лутошкин Григорий Юрьевич, Криминалистика : учебник / [Чельшева О. В., Сотников К. И., Лутошкин Г. Ю. и др.; под общей редакцией Чельшевой О. В.] МВД России, Санкт-Петербургский университет. - Санкт-Петербург: Р-КОПИ, 2017. - 579 с.

**ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПО УГОЛОВНЫМ
ДЕЛАМ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
ПО УГОЛОВНО–ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ КОДЕКСУ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ**

**Features of criminal proceedings against minors under the criminal pro-
cedure code of the Russian Federation**

***Аннотация:** в настоящей статье проанализированы и дана авторская оценка особенностям производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних по Уголовно–процессуальному кодексу Российской Федерации¹. В статье систематизированы совокупность процессуально–правовых норм, регламентирующих: понятие несовершеннолетнего в уголовном судопроизводстве России; гарантию защиты прав и законных интересов несовершеннолетнего как участника уголовного судопроизводства; назначение уголовного судопроизводства в отношении несовершеннолетнего; уголовно–процессуальный статус несовершеннолетних в качестве самостоятельных участников на различных стадиях судопроизводства; формы окончания предварительного расследования в отношении несовершеннолетнего и т.п.*

Выводы, сформулированные в настоящей статье, направлены на повышение качества теории и науки уголовного судопроизводства с участием несовершеннолетних, а также на оптимизацию качества правоприменительной деятельности.

***Abstract:** this article analyzes and gives the author's assessment of the peculiarities of criminal proceedings against minors under the Criminal Procedure Code of the Russian Federation (hereinafter referred to as the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation). The article systematizes a set of procedural and legal norms regulating: the concept of a minor in criminal proceedings in Russia; the guarantee of protection of the rights and legitimate interests of a minor as a participant in criminal proceedings; the purpose of criminal proceedings against a minor; the criminal procedural status of minors as independent participants at various stages of legal proceedings; the forms of completion of the preliminary investigation against a minor, etc.*

¹ Уголовно–процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ (ред. от 17.02.2023) // Собрание законодательства РФ. 2001. № 52 (ч. I). Ст. 4921. Далее – УПК РФ

The conclusions formulated in this article are aimed at improving the quality of the theory and science of criminal proceedings involving minors, as well as optimizing the quality of law enforcement activities.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство России, участники уголовного судопроизводства, уголовно–процессуальный статус несовершеннолетнего, следственные, судебные и иные процессуальные действия.

Key words: criminal proceedings in Russia, participants in criminal proceedings, the criminal procedural status of a minor, investigative, judicial and other procedural actions.

УПК РФ дифференцирует правовой статус несовершеннолетних как участников уголовного судопроизводства и закрепляет за ними определенный перечень прав и законных интересов в зависимости от их статуса на различных стадиях уголовного процесса. Законодательно регламентированы правила о том, что несовершеннолетние в уголовном судопроизводстве могут быть признаны подозреваемым, обвиняемым, подсудимым, потерпевшим, свидетелем и гражданским ответчиком. Не все лица принимающие участие на различных стадиях уголовного процесса наделяются процессуальным статусом. Например, в УПК РФ допускается подача заявления самим несовершеннолетним непосредственно в правоохранительные органы. Следовательно, несовершеннолетний также может выступить в качестве заявителя, но сам заявитель не наделяется статусом участника уголовного судопроизводства. По этой причине и в целях оптимизации качества производства по уголовным делам, возбужденным в отношении несовершеннолетнего УПК РФ закрепляет самостоятельную главу 50, которая называется «Производство по уголовным делам в отношении несовершеннолетних».

Для рассмотрения типовых особенностей производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних, необходимо первоначально проанализировать само понятие несовершеннолетнего в сфере уголовно–правовых отношений.

Статья 5 УПК РФ, где закреплены основные понятия, используемые в уголовном процессе, не содержит определения несовершеннолетнего. Почему законодатель до настоящего времени не сформировал понятие несовершеннолетнего в уголовном процессе остается открытым вопросом.

Этимологически Толковый словарь русского языка С. И. Ожегова определяет несовершеннолетнего как лицо, не достигшее совершеннолетия². Аналогичной позиции придерживается лингвист Т. Ф. Ефремова, определяя несовершеннолетнего как того, кто не достиг совершеннолетия³. Но наиболее широкое определение несовершеннолетнего сформулировано в толковом словаре В. И. Даля, где под ним понимается лицо, не достигшее полных лет, а также имеется упоминание каких именно полных лет – 21 года⁴.

Таким образом, в понятии несовершеннолетний главное значение имеет категория совершеннолетние и именно с достижением этого возрастного рубежа человек становится полноправным членом общества, способным нести полную ответственность за свои действия. И каждое государство определяет этот рубеж по-своему, в зависимости от различных обстоятельств и факторов.

УПК РФ регулирует производство по делам несовершеннолетних, как общими положениями, так и отдельно закреплёнными нормами, установленными в главе 50. В соответствии с ч. 1 ст. 420 УПК РФ требования главы 50 применяются по уголовным делам в отношении лиц, не достигших к моменту совершения преступления 18 лет.

Аналогичной позиции по определению несовершеннолетия лица придерживаются и законодатели стран ближнего зарубежья. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь⁵, как и УПК РФ, содержит отдельную главу 45 «Производство по уголовным делам о преступлениях, совершенных лицами в возрасте до восемнадцати лет».

Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики⁶ также содержит отдельную главу L «Особенности производства в отношении несовершеннолетних». В данной главе указано, что под несовершеннолетними в уголовном процессе имеются в виду лица, которые к моменту совершения преступления не достигли возраста восемнадца-

² <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=16913> (дата обращения: 20.03.2023).

³ Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – <https://lexicography.online/explanatory/efremova> (дата обращения: 20.03.2023).

⁴ Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля – <https://onlinedic.net/dalya/page/word19784.php> (дата обращения: 20.03.2023).

⁵ https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml

⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года № 907-IQ) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280 (дата обращения: 20.03.2023). Далее – УПК АР

ти лет. Таким образом, возраст, до достижения которого лицо считается несовершеннолетним, аналогичен УПК РФ.

Процессуальные нормы, определяющие особенности порядка производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних в Республике Казахстан, закреплены в главе 56 «Производство по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних» и в других статьях УПК РК, регулирующих специфическое правовое положение несовершеннолетнего в разных стадиях уголовного процесса и в рамках разных уголовно–процессуальных институтов⁷. В соответствии со ст. 80 УК РК «несовершеннолетними признаются лица, которым ко времени совершения уголовного правонарушения исполнилось четырнадцать, но не исполнилось восемнадцати лет».

Законодательство Республики Таджикистан определяет несовершеннолетнего как лицо, не достигшее возраста 18 лет. Согласно ст. 424 Уголовно–процессуального кодекса Республики Таджикистан, уголовное производство в отношении несовершеннолетних проводится в соответствии с положениями УПК, определяющими общие правила производства расследования, а также нормами гл. 44 УПК, в которой предусмотрены дополнительные гарантии осуществления уголовно–процессуальной деятельности по делам о преступлениях, совершенных несовершеннолетними⁸.

В связи с этим можно предположить, что страны СНГ переняли нормы закреплённые в ранее действующем законодательстве СССР и также считают несовершеннолетним лицо, не достигшее возраста 18 лет.

УПК РФ в главе 50 регламентирует особенности производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних. Это означает, что глава 50 регламентирует правовой статус несовершеннолетних подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, гражданского ответчика, т.е. участников со стороны защиты. А уголовно-процессуальный статус других несовершеннолетних, признанных потерпевшими или свидетелями в рамках уголовного дела регулируются другими нормами УПК РФ и не входят в содержание главы 50.

⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (дата обращения: 20.03.2023). Далее – УПК РК

⁸ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 3 декабря 2009 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30594304 (дата обращения: 20.03.2023). Далее – УПК РТ

Глава 50 УПК РФ содержит тринадцать статей, которые определяют: порядок производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних (ст. 420); обстоятельства, подлежащие доказыванию (ст. 421); выделение в отдельное производство уголовного дела в отношении несовершеннолетнего (ст. 422); задержание несовершеннолетнего подозреваемого, избрание несовершеннолетнему подозреваемому, обвиняемому меры пресечения (ст. 423); порядок вызова несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого (ст. 424); допрос несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого (ст. 425); участие законного представителя несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого в ходе досудебного производства по уголовному делу (ст. 426); прекращение уголовного преследования с применением принудительной меры воспитательного воздействия (ст. 427); участие законного представителя несовершеннолетнего подсудимого в судебном заседании (ст. 428); удаление несовершеннолетнего подсудимого из зала судебного заседания (ст. 429); вопросы, разрешаемые судом при постановлении приговора в отношении несовершеннолетнего (ст. 430); освобождение судом несовершеннолетнего подсудимого от уголовной ответственности с применением принудительных мер воспитательного воздействия (ст. 431); освобождение судом несовершеннолетнего подсудимого от наказания с применением принудительных мер воспитательного воздействия или направлением в специальное учебно-воспитательное учреждение закрытого типа (ст. 432). При этом, не все нормы регламентирующие особенности производства по уголовным делам вошли в содержание главы 50 УПК РФ. К ним например относятся требования о подследственности по делам несовершеннолетних, назначение обязательных судебных экспертиз и т.п.

Таким образом, в главе 50 УПК РФ, по нашему мнению, закреплены те уголовно-процессуальные институты, которые предполагают осуществление тех уголовно-процессуальных действий и принятие уголовно-процессуальных решений в отношении несовершеннолетних обеспечивающих не только права и законные интересы на различных стадиях уголовного судопроизводства, т.е. охранительное значение норм УПК РФ, но и повышающих воспитательное воздействие проводимых действий и принимаемых решений в отношении несовершеннолетнего, т.е. воспитательное значение норм УПК РФ.

Полагаем, систематизация в самостоятельной главе УПК РФ норм направленных на обеспечение интересов несовершеннолетних является

эффективным для решения задач, которые ставят перед собой правоохранительные органы, суд и в целом государство применительно к воспитанию (перевоспитанию) несовершеннолетних, реализуемых в рамках уголовно–процессуальных отношений. Но сама глава 50 УПК РФ нуждается в законодательном изменении с учетом уголовно–процессуальных статусов всех несовершеннолетних участников уголовного судопроизводства, с учетом назначения уголовного судопроизводства России, воспитательных задач судопроизводства в отношении несовершеннолетнего и систематизации специальных норм регламентирующих уголовно–процессуальный статус всех несовершеннолетних участников уголовного судопроизводства. Для уяснения сущности сказанной авторской позиции следует системно проанализировать и дифференцировать совокупность норм, непосредственно регламентирующих особенности уголовного судопроизводства в отношении несовершеннолетнего в российском уголовном судопроизводстве. В качестве таковых мы выделили следующие:

1. Порядок производства в отношении несовершеннолетнего. Законодатель начинает главу 50 УПК РФ с регулирования порядка производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних. Следовательно, порядку производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних отводится важное и принципиальное значение. В УПК РФ уточняется, что требования главы 50 применяются исключительно в отношении лиц, не достигших к моменту совершения преступления возраста восемнадцати лет, т.е. несовершеннолетнего. При этом согласно части 2 статьи 420 УПК РФ производство по уголовному делу о преступлении, совершенном несовершеннолетним, осуществляется в общем порядке, т.е. по общим правилам судопроизводства на всех стадиях уголовного процесса, но с изъятиями, предусмотренными главой 50 УПК РФ. Как мы видим, по мнению законодателя, не следует делать существенной разницы между взрослыми и несовершеннолетними лицами, которые наделены статусами подозреваемого, обвиняемого (подсудимого). Но при этом, тот же законодатель предусматривает в УПК РФ некоторые дифференцированные правила и дискреционные нормы, направленные на защиту личности несовершеннолетнего, его психологического и физиологического здоровья.

2. Доказательства и доказывание по делам несовершеннолетних. Вполне обоснованно и справедливо, что законодатель доказательства и доказывание как уголовно–процессуальный институт относит к числу

особенностей при производстве по уголовным делам в отношении несовершеннолетних. Статья 421 УПК РФ закрепляет специальные нормы относительно предмета доказывания по делам несовершеннолетних. Это выражается в том, что Российский законодатель устанавливает дополнительный предмет доказывания по делам несовершеннолетних. А именно, это выражается в том, что независимо от стадии уголовного процесса, следователю, дознавателю, суду наряду с общим предметом доказывания, которые указаны в ст. 73 УПК РФ, также обязательно устанавливаются следующие обстоятельства: возраст несовершеннолетнего, число, месяц и год рождения; условия жизни и воспитания несовершеннолетнего, уровень психического развития и иные особенности его личности; влияние на несовершеннолетнего старших по возрасту лиц. Дополнительно, в части 2 ст. 421 УПК РФ также установлено, что при наличии данных, свидетельствующих об отставании в психическом развитии, не связанном с психическим расстройством, устанавливается также, мог ли несовершеннолетний в полной мере осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействия) либо руководить ими. Часть 4 статьи 421 УПК РФ устанавливает, что в отношении несовершеннолетнего можно проводить медицинское освидетельствование на основании постановления следователя или дознавателя в порядке, установленном Правительством Российской Федерации.

3. Общие условия предварительного расследования. Общие условия предварительного расследования при производстве по делам несовершеннолетних аналогичны тем условиям, которые регламентированы в главе 21 УПК РФ. Это означает, что в отношении несовершеннолетнего может осуществляться как предварительное следствие, так и дознание, сохраняются правила относительно места производства предварительного расследования, соединения уголовных дел, начала производства предварительного расследования, восстановления уголовных дел, недопустимости разглашения данных предварительного расследования и т.п. При этом относительно некоторых условий в адрес несовершеннолетних предусмотрены исключения. К ним относятся правила касающиеся определения подсудственности уголовного дела, выделения уголовного дела и окончания предварительного расследования в отношении несовершеннолетнего. *Правила о подсудственности* гласит, что предварительное следствие производится следователями Следственного комитета Российской Федерации о тяжких и особо тяжких

преступлениях, совершенных несовершеннолетними и в отношении несовершеннолетних (подпункт «г» пункта 1 части 2 статьи 151 УПК РФ). *Правила выделения в отдельное производство уголовного дела* в отношении несовершеннолетнего гласит, что уголовное дело в отношении несовершеннолетнего, участвовавшего в совершении преступления вместе с взрослым, выделяется в отдельное производство (ст. 422, п. 2 ч. 1 ст. 154 УПК РФ). Порядок выделения уголовного дела регламентирован в статье 154 УПК РФ, т.е. в данном случае действуют общие правила о порядке выделения уголовного дела. При этом законодатель делает уточнение, что допускается выделение уголовного дела если это возможно. А согласно требованию п. 2 ч. 1 ст. 154 УПК РФ выделение уголовного дела в отношении несовершеннолетнего является правом следователя, а не его обязанностью. Но в этом случае, в рамках единого уголовного дела, в отношении несовершеннолетнего будут применяться правила главы 50 УПК РФ. *Правила окончания предварительного расследования* гласят, что производство предварительного расследования оканчиваются: прекращением уголовного дела (уголовного преследования) (глава 29 УПК РФ); направлением уголовного дела с обвинительным заключением прокурору (глава 30 УПК РФ); прекращением уголовного преследования и направлением материалов уголовного дела в суд с ходатайством о применении принудительных мер медицинского характера (глава 51 УПК РФ). Четвертую форму окончания предварительного расследования в отношении несовершеннолетнего образует прекращение уголовного преследования с применением принудительной меры воспитательного воздействия. Данная мера может применяться только в отношении несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого, подсудимого. В ст. 427 УПК РФ регламентированы основания, условия и порядок применения такой меры. Законодатель, защищая интересы несовершеннолетних в уголовном судопроизводстве допустил возможность применять в отношении несовершеннолетних вместо уголовного наказания мер воспитательного воздействия, при этом суд самостоятельно может освободить несовершеннолетнего, как от уголовного наказания, так и от уголовной ответственности. Для применения меры воспитательного воздействия законодатель установил определенные требования: во-первых, должно быть совершено преступление небольшой или средней тяжести; во-вторых, исправление несовершеннолетнего может быть достигнуто без применения наказания; сами меры закреплены в статье 90 Уголовного кодекса Рос-

сийской Федерации. Следовательно, только суд правомочен применить к несовершеннолетнему лицу принудительную меру воспитательного воздействия, как по инициативе следователя, дознавателя, так и по собственной инициативе. Этот вывод вытекает из содержания п. 3 ч. 1 ст. 29 и ч. 3 ст. 427 УПК РФ. Данный институт в отличие от других форм может отменяться судом и основанием отмены является систематическое неисполнение несовершеннолетним требований установленных судом. Сами материалы при этом направляются обратно руководителю следственного органа или начальнику органа дознания в соответствии с ч. 5 ст. 427 УПК РФ, а дальнейшее производство по уголовному делу продолжается. При этом, для целей обеспечения защиты прав и законных интересов несовершеннолетних и применения названной меры обязательно требуется согласие подозреваемого, обвиняемого или его законного представителя. Следовательно, если сам несовершеннолетний или его законный представитель возражают, то принудительная мера воспитательного воздействия не будет применяться⁹.

Анализ процессуального законодательства позволяет утверждать, что при применении принудительной меры воспитательного воздействия суд по своему усмотрению может освобождать несовершеннолетнего подсудимого или от уголовной ответственности, или от наказания. В первом случае, суд руководствуется частью второй статьи 90 УК РФ, а во втором случае, суд руководствуется частью первой статьи 92 УК РФ. А также при освобождении от наказания, суд выносит обвинительный приговор и после этого, освобождает несовершеннолетнего подсудимого от наказания и применяет к нему принудительную меру воспитательного воздействия.

4. Применение мер уголовно–процессуального принуждения в отношении несовершеннолетнего. В соответствии с УПК РФ меры уголовно процессуального принуждения делятся на три группы: задержание; меры пресечения; иные меры процессуального принуждения. За исключением некоторых, практически все меры принуждения применяются в отношении несовершеннолетнего. Особенности применения некоторых мер принуждения регламентируются в главе 50 УПК РФ. Задержание несовершеннолетнего осуществляется в общем порядке

⁹ Более подробно смотрите: Ахмедов У. Н. Порядок и основания прекращения уголовного преследования в отношении несовершеннолетнего с применением принудительной меры воспитательного воздействия: учебное пособие / У. Н. Ахмедов, Н. Ю. Дутов, И. С. Федотов. – Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2019. 94 с.

наравне со взрослыми лицами в соответствии со ст. 91 УПК РФ. Отличие предусмотрено только для порядка задержания несовершеннолетнего. При задержании несовершеннолетнего подозреваемого во всех случаях без исключения осуществляется уведомление о задержании законного представителя. Данный вывод основан на содержании ч. 4 ст. 98 и ч. 3 ст. 423 УПК РФ. Все остальные правила задержания в соответствии с УПК РФ применяются в отношении несовершеннолетнего подозреваемого.

Российское уголовно–процессуальное законодательство содержит исчерпывающий перечень мер пресечения и в соответствии со ст. 98 УПК РФ к ним относятся следующие меры пресечения: подписка о невыезде и надлежащем поведении; личное поручительство; наблюдение командования воинской части; присмотр за несовершеннолетним обвиняемым; запрет определенных действий; залог; домашний арест; заключение под стражу. За исключением одной меры, наблюдения командования воинской части, практически в отношении несовершеннолетнего могут быть избраны все меры пресечения. При избрании всех мер пресечения в отношении несовершеннолетнего применяются общие правила и требования наряду со взрослыми. Исключением является применение одной специальной меры пресечения – присмотр за несовершеннолетним обвиняемым. Данная мера пресечения применяется только в отношении несовершеннолетнего вне зависимости от длительности и формы предварительного расследования по уголовным делам в отношении несовершеннолетнего. В части 2 статьи 423 УПК РФ законодатель в целях защиты несовершеннолетнего в уголовном судопроизводстве установил императивную норму о том, что при решении вопроса об избрании любой меры пресечения к несовершеннолетнему подозреваемому, обвиняемому в каждом случае должна обсуждаться возможность отдачи его под присмотр законных представителей.

5. Производство следственных и некоторых иных процессуальных действий с участием несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого. С участием несовершеннолетних производятся практически все следственные действия, которые возможно проводить в рамках УПК РФ. Особое внимание следует обратить на такие следственные действия как допрос, очная ставка, опознание, проверка показаний на месте, судебная экспертиза (получение образцов для сравнительного исследования) и т.п. Законодатель для соблюдения прав несовершенно-

летних установил особое правило о вызове несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого. Согласно статье 424 УПК РФ вызов несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого, не находящегося под стражей, к следователю, дознавателю или в суд производится через его законных представителей. Из всего числа следственных действий, которое встречается в уголовно–процессуальном законодательстве только производство допроса несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого нашли закрепление в главе 50 УПК РФ. Остальные следственные действия с участием несовершеннолетних проводятся по общим правилам производства следственных действий. Согласно требованиям статьи 425 УПК РФ при производстве допроса несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого необходимо: во–первых, соблюдать определенные временные отрезки. По сравнению с совершеннолетними участниками время допроса несовершеннолетнего сокращено вдвое, в частности, допрос несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого не может продолжаться без перерыва более двух часов, а в общей сложности более четырёх часов в день; во–вторых, при допросе несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого обязательно принимают участие специальные субъекты. К их числу относятся: защитник, педагог или психолог, законный представитель несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого. Защитник принимает участие по правилам осуществления квалифицированной юридической помощи до окончательного разрешения уголовного дела и вынесения итогового судебного решения. Участие педагога или психолога зависит от возрастного фактора, в частности, если несовершеннолетнему подозреваемому, обвиняемому, подсудимому исполнилось 14, но не исполнилось 16 лет или же ему исполнилось шестнадцать лет, но страдает психическим расстройством или отстаёт в психическом развитии, то педагог или психолог участвуют обязательно. От 16 до 18 лет участие педагога или психолога в допросе зависит от усмотрения следователя, дознавателя. Законодатель указывает на необходимость производства еще одного следственного действия в отношении несовершеннолетнего – судебной экспертизы. Она обязательно проводится если необходимо установить возраст подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, когда это имеет значение для уголовного дела, а документы, подтверждающие его возраст, отсутствуют или вызывают сомнение. Верховный Суд Российской Федерации в своем постановлении разъяснил, каким образом следует оценить выводы экс-

пертов при определении предела возраста¹⁰.

б. Особое место при производстве по уголовным делам в отношении несовершеннолетних занимает участие законного представителя. При производстве по уголовным делам в отношении несовершеннолетних участие законного представителя является обязательным. УПК РФ выделяет законных представителей несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего. А само определение законного представителя закреплено в п. 12 ст. 5 УПК РФ. Анализ содержания статьи 48 УПК РФ позволяет утверждать, что законные представители несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого являются самостоятельными участниками уголовного судопроизводства со стороны защиты со своими правами и обязанностями. Права и обязанности законных представителей несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых подробно регламентированы в статьях 426 и 428 УПК РФ.

В статье 426 УПК РФ закреплены особенности участия законного представителя в ходе досудебного производства по уголовному делу. В данной статье указаны основания допуска его к участию в уголовном деле (постановление следователя, дознавателя), момент допуска в уголовное дело (допускается с момента первого допроса несовершеннолетнего в качестве подозреваемого или обвиняемого), а также права законного представителя несовершеннолетнего, которые исчерпывающим образом перечислены в части 2 статьи 426 УПК РФ. Следовательно, в ходе предварительного расследования по уголовному делу, возбужденному в отношении несовершеннолетнего законный представитель вправе: знать, в чем подозревается или обвиняется несовершеннолетний; присутствовать при предъявлении обвинения; участвовать в допросе несовершеннолетнего; знакомиться с протоколами следственных действий, в которых он принимал участие, и делать письменные замечания о правильности и полноте сделанных в них записей; заявлять ходатайства и отводы, приносить жалобы на действия (бездействие) и решения дознавателя, следователя, прокурора; представлять доказательства; по окончании предварительного расследования знакомиться со всеми материалами уголовного дела, выписывать из него любые сведения и в любом объеме.

¹⁰ О судебной практике применения законодательства, регламентирующего особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних: Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 01.02.2011 № 1 (ред. от 28.10.2021) // Бюллетень Верховного Суда РФ, № 4, апрель, 2011.

В ходе предварительного расследования, если следователь, дознаватель придут к выводу, что действия законного представителя наносят ущерб интересам несовершеннолетнего то он, т.е. законный представитель может быть отстранен согласно части 4 статьи 426 УПК РФ.

В УПК РФ закреплены также особенности участия законного представителя несовершеннолетнего в судебном заседании. В статье 428 УПК РФ регламентированы права законного представителя несовершеннолетнего подсудимого. Согласно данной нормы к его правам относятся: заявление ходатайств и отводов; дача показаний; представление доказательств; участие в прениях сторон; принесение жалобы на действия (бездействие) и решения суда; участие в заседании судов апелляционной, кассационной и надзорной инстанций. Суд аналогично следователю, дознавателю вправе отстранить законного представителя несовершеннолетнего подсудимого своим постановлением или определением от участия в судебном разбирательстве, при наличии оснований, свидетельствующих о нанесении ущерба интересам несовершеннолетнего действиями законного представителя. Но законодатель не предусматривает перечень действий, которые могут быть признаны как наносящие ущерб интересам несовершеннолетнего. По этой причине, определения действий как наносящий ущерб носит оценочный характер, т.е. судья исходя из обстоятельств материалов уголовного дела, личности законного представителя и его поведения в ходе судебного разбирательства вправе самостоятельно решить о причинении ущерба интересам несовершеннолетнего, а вынесенное судом постановление или определение должны отвечать требованиям законности и обоснованности. Особенностью участия законного представителя несовершеннолетнего подсудимого в судебном заседании является то, что законный представитель несовершеннолетнего подсудимого может быть допущен к участию в уголовном деле в качестве защитника или гражданского ответчика, т.е. наделяться двумя уголовно–процессуальными функциями, свойственными участникам уголовного судопроизводства.

7. Особенности судебного разбирательства в отношении несовершеннолетнего подсудимого. Особенности уголовного судопроизводства с участием несовершеннолетнего подсудимого закреплены также для осуществления непосредственно судебного разбирательства. В целом, общие условия и порядок судебного разбирательства применяются также в отношении несовершеннолетнего подсудимого. При этом, законодатель обращает особое внимание на охранительное и вос-

питательное значение производимых в отношении несовершеннолетнего судебных действий или принимаемых судебных решений. Например, согласно статьи 429 УПК РФ суд вправе принять решение об удалении несовершеннолетнего подсудимого из зала судебного заседания на время исследования обстоятельств, которые могут оказать на него отрицательное воздействие. При этом, для защиты процессуальных прав несовершеннолетнего, после возвращения несовершеннолетнего подсудимого в зал судебного заседания председательствующий сообщает ему в необходимом объеме и форме содержание судебного разбирательства, происшедшего в его отсутствие, и представляет несовершеннолетнему подсудимому возможность задать вопросы лицам, допрошенным в его отсутствие.

Несмотря на то, что среди принципов уголовного судопроизводства не закреплен принцип конфиденциальности сведений о несовершеннолетних участниках судопроизводства, законодатель в УПК РФ предусмотрел некоторые положения, направленные на сохранение сведений о несовершеннолетних и производству по уголовным делам с их участием. В частности, согласно пункту 2 части 2 статьи 241 УПК РФ предусматривает законодательное правило о том, что закрытое судебное разбирательство допускается на основании определения или постановления суда в случаях, когда рассматриваются уголовные дела о преступлениях, совершенных лицами, не достигшими возраста шестнадцати лет. Данные требования соответствуют положениям пункта 8 Пекинских правил об обеспечении конфиденциальности¹¹.

В связи с тем, что Российская Федерация проявляет повышенную заботу о своих несовершеннолетних гражданах, наряду с особыми процессуально–процедурными правилами и требованиями, направленными на защиту прав и законных интересов несовершеннолетних как в ходе предварительного расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними, в ходе судебных заседаний с участием несовершеннолетнего подсудимого, так и законодательно предусмотрены принятие особых итоговых судебных решений, способных влиять на предупреждение повторных преступлений несовершеннолетних и их

¹¹ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила). Приняты резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml (дата обращения: 20.03.2023).

ресоциализации. Например, наряду с ранее указанными принудительными мерами воспитательного воздействия, суд также обязан, согласно статьи 430 УПК РФ, при постановлении приговора в отношении несовершеннолетнего подсудимого наряду с вопросами, указанными в статье 299 УПК РФ, обязан решить вопрос о возможности освобождения несовершеннолетнего подсудимого от наказания в случаях, предусмотренных статьей 92 УК РФ, либо условного осуждения, либо назначения ему наказания, не связанного с лишением свободы.

Сравнительный анализ уголовно–процессуальных кодексов различных стран, изучение правового статуса несовершеннолетних потерпевших и свидетелей, который не регламентирован в главе 50 УПК РФ, а также анализ правоприменительной деятельности в сфере уголовного судопроизводства позволил нам сформулировать некоторые выводы, направленные на повышение качества расследования уголовных в отношении несовершеннолетних и оптимизировать, в целом, качество уголовно–процессуальной деятельности. Среди таких выводов можем выделить следующие, по нашему мнению, наиболее значимые: во–первых, в самостоятельном разделе УПК РФ необходимо систематизировать уголовно–процессуальный статус всех несовершеннолетних участников уголовного судопроизводства (подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, свидетеля) и назвать данный раздел «Производство по уголовным делам с участием несовершеннолетних»; во–вторых, следует в уголовно–процессуальном законодательстве регламентировать правило о действии главы 50 УПК РФ и момент прекращения действия норм указанной главы, так как в действующей редакции УПК РФ не прописаны положения определяющие действие главы 50 в случае достижения несовершеннолетним совершеннолетнего возраста, т.е. в случае исполнения ему восемнадцати лет до вынесения итогового судебного решения (приговора, постановления и т.п.); в–третьих, разрешить применять институт медиации (примирительные процедуры) при производстве по уголовным делам в отношении несовершеннолетних, так как совокупность норм регламентированных в УПК РФ позволяют утверждать, что законодатель стремится к тому, чтобы расширить основания применения медиации в уголовном судопроизводстве.

Артём Пилат

доктор права, лектор Кафедры “Уголовного процесса, Криминалистики и Информационной безопасности” Академии “Штефан чел Маре”

МВД Республики Молдова

СОБЛЮДЕНИЯ ПРИНЦИПА СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ ПРИ ПОСТАНОВЛЕНИИ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В ДЕЛАХ О НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Для установления объективной истины по уголовным делам касаясь несовершеннолетних, в подавляющем большинстве случаев необходимо применять специальные знания. Зачастую, когда идёт речь о проведении экспертизы по уголовным делам, в которых фигурирует несовершеннолетний, мы имеем в виду исследование, проводимое судебным экспертом для выяснения вопросов, требующих специальных знаний в той или иной области.

Наиболее задаваемые вопросы судебному эксперту являются из области науки, техники или искусства.

Основательное и юридическое урегулирование судебного процесса зависит, прежде всего, от выяснения всех фактических обстоятельств уголовного или гражданского дела, которые, часто характеризуются повышенной степенью сложности, требующей знаний из областей, не связанных с юриспруденцией [8, с. 12].

В настоящее время специальные знания все чаще используются правоохранительными органами для выполнения задач уголовного процесса.

Использования специальных знаний в уголовном процессе, в котором фигурирует несовершеннолетний, диктуется, прежде всего, необходимостью соблюдения прав и обязанностей участников уголовного процесса.

Также, аргументом является и повышенный уровень преступности, и постоянное усовершенствование способ совершения преступных деяний, которые, в свою очередь, в определённых ситуациях создают некоторые преграды в деятельности органов уголовного преследования, а также судов, которые не могут решить дело, не прибегая к специальным знаниям из разных областей.

Следует заметить, что научно-технический прогресс вносит значительный вклад в предупреждение и борьбу с преступным явлением.

Принцип состязательности, в свою очередь, также является существенным достижением современного уголовного процесса. Данный принцип является неперенным условием наиболее справедливого разрешения уголовного дела. Он создает наиболее благоприятные процессуальные и организационные условия для полного рассмотрения дела во всех его аспектах и, как следствие, вынесения соответствующего судебного решения. Принцип состязательности является общим принципом уголовного процесса и обычно должен применяться на протяжении всего уголовного процесса [6, с. 399].

Принцип состязательности является неотъемлемым правилом современного уголовного процесса. Данный принцип считается неперенным условием справедливого разрешения уголовного дела, поскольку создает наиболее благоприятные процессуальные и организационные условия для полного и всестороннего рассмотрения дела. Поскольку права человека, в том числе лица, в отношении которого осуществляется уголовное правосудие, признаны приоритетными, состязательность является той, которая самым непосредственным образом способствует правовой защите прав человека [4, с. 52].

Основываясь на положениях национального законодательства, мы поддерживаем мнение о сложности обеспечения соблюдения принципа состязательности и равноправия сторон в процессе назначения и проведения судебных экспертиз.

Авторы Лившиц В.М. и Михайлов В.А. придерживаются мнения, что несоблюдение порядка назначения и проведения судебной экспертизы, является грубым нарушением уголовно-процессуального законодательства, в связи, с чем заключение судебной экспертизы утратит свою доказательную силу [12, с. 36].

На стадии производства судебной экспертизы компетентные органы обязаны предпринять действия, посредством которых участникам судебного разбирательства гарантируется право на справедливое судебное разбирательство.

В целях обеспечения права несовершеннолетнего лица на справедливое судебное разбирательство при назначении судебной экспертизы, орган уголовного преследования, прокурор или суд, в письменной форме информирует стороны об объекте судебной экспертизы и вопросах, на которые обязан дать ответы эксперт. Целью данного информирования является разъяснение сторонам, об их праве высказывать замечания по вопросам и по необходимости требование их изменения

или дополнения, а также право требовать назначения, рекомендованного ими эксперта для участия в выполнении судебной экспертизы.

На основании вышеизложенного, делаем вывод, что законодатель напрямую установил действия компетентных органов при назначении судебной экспертизы, следовательно, орган уголовного преследования или суд в целях соблюдения принципа состязательности и равноправия сторон, обязаны совершить следующие действия:

- письменно информировать стороны об объекте судебной экспертизы и вопросах, на которые эксперт должен дать ответы;
- разъяснить сторонам, что они вправе делать замечания по данным вопросам и просить об их изменении или дополнении;
- информировать о праве сторон требовать назначения, рекомендованного ими эксперта для участия в выполнении судебной экспертизы.

Вышеупомянутые права полностью соответствует принципу состязательности, являющемуся основой справедливого процесса, который по своей сути способствует полному и объективному исследованию обстоятельств дела, в которых фигурирует несовершеннолетний.

Принцип состязательности проявляется в трех основных аспектах:

- установление процессуального положения сторон с равными правами и противоположными интересами;
- разделение процессуальных функций;
- ведущая, объективная и беспристрастная роль суда.

Также, стоит отметить, что состязательность является инструментом, с помощью которого обстоятельства дела исследуются полно и объективно. Основная цель принципа состязательности состоит в предотвращении одностороннего исследования обстоятельств дела, при этом суд играет пассивную роль, он не является частью ни обвинения, ни защиты, суд лишь создает необходимые условия для сторон в процессе поддержки своей позиции.

Автор Р. Белкин отметил, что законодатель должен предоставить защитнику возможность ходатайствовать о проведении судебной экспертизы, а также выбрать учреждение, где будет проведена судебная экспертиза, эксперта, который будет производить соответствующую экспертизу, а также участвовать в выполнении экспертизы. При этом необходимо, чтобы защитник имел право распорядиться о производстве дополнительной или повторной судебной экспертизы в случае отказа органа уголовного преследования в назначении дополнительной или повторной судебной экспертизы на основании представленного ак-

та о проведении судебной экспертизы [10, с. 113].

Стоит отметить, что вышеизложенный случай в некоторой мере может поставить под угрозу соблюдение сроков уголовного преследования, также по этому поводу высказался и Европейский суд по правам человека в деле *Brandstetter v. Austria* [1].

В своём высказывании, Европейский суд по правам человека отметил, что право на справедливое судебное разбирательство вовсе не означает, то что, заключение эксперта, назначенного судом, подтверждает утверждение стороны обвинения, суд в свою очередь, может назначить по ходатайству защиты другого эксперта для проведения новой экспертизы.

Относительно позиции автора Р. Белкина, касаясь предоставленной законодателем возможности сторонам ходатайствовать о проведении судебной экспертизы в целях соблюдения принципа состязательности, стоит отметить что стороны по собственной инициативе и от своего имени имеют право через орган уголовного преследования, прокурора или суд подать в государственное учреждение судебной экспертизы или частное бюро судебных экспертиз, ходатайство о производстве судебной экспертизы для выяснения обстоятельств которые, по их мнению, могут быть использованы для защиты своих интересов.

В данном аспекте Европейский суд по правам человека считает, что в случаях, когда орган уголовного преследования, в частности, прокурор обязан, назначить производство судебной экспертизы (предусмотренной статьей 143 Уголовно-Процессуального Кодекса), расходы за это возлагаются на сторону, которая вышла с ходатайством о проведении судебной экспертизы из выделенного бюджета. Так, Высшая Судебная Палата в своей практике установила, что данные расходы не могут быть отнесены на счёт обвиняемого (Решение Высшей Судебной Палаты от 8 ноября 2017 г. по делу № 1ра-1542/2017; Решение Высшей Судебной Палаты от 28 февраля 2018 г. в деле № 1ра473/2018; Решение Высшей Судебной Палаты от 29 мая 2018 г. в деле № 1ра-946/2018; Решение Высшей Судебной Палаты от 30 мая 2018 г. в деле № 1ра-971/2018). Также, в 142 ст., п. (2) УПК, предусматривается несение соответствующих расходов сторонами, которые ходатайствуют о проведении судебной экспертизы. Соответственно делая определённый вывод, констатируем, что судебная экспертиза проводится при условии оплаты её расходов стороной вышедшей с ходатайством [5].

В судебной практике Республики Молдова известны случаи, когда

при проведении судебной экспертизы нарушалось постановление прокурора о включении эксперта от стороны обвинения в состав экспертной комиссии, следовательно, данное условие не было выполнено конкретно руководством института судебной экспертизы [2].

Автор Р.А. Корсаков поддерживает мнение о том, что для соблюдения принципа состязательности не обязательно создавать состязательность между сторонами обвинения и защиты, а необходимо создавать состязательность между судебной экспертизой, представленной защитой и заключение судебной экспертизы, представленное стороной обвинения [11, с. 109].

Непредставление сторонам возможности задавать друг другу вопросы, представляет собой серьезное нарушение положений, как национального законодательства, так и Европейской Конвенции о Правах Человека (ст. 6).

Красноречивым примером в этом отношении является дело *Cottin v. Belgium* [3], заявитель был лишён возможности участвовать в судебной экспертизе, а гражданский истец в сопровождении старшего брата, который сам является участником судебного процесса, имел в сопровождении личного медицинского консультанта. Следовательно, заявитель не имел возможности задавать вопросы лично или через своего адвоката или личного медицинского консультанта лицам, которые давали необходимые пояснения эксперту, или излагать последнему свои замечания относительно изученных документов или запросить дополнительные расследования. При таких обстоятельствах истец не мог эффективно заявить о себе до представления соответствующего экспертного заключения.

Косвенная возможность последующего обсуждения подготовленного экспертного заключения путём составления меморандумов или в ходе слушания дела в суде не является в данном случае действительным эквивалентом права на участие в самой экспертизе. Таким образом, у истца не было возможности эффективно прокомментировать существенное доказательство, и запрос на проведение дополнительной экспертизы не изменил бы ситуацию [7, с. 399].

Относительно участия сторон в процессе проведения судебной экспертизы мнения авторов разделились пропорционально за и против, но лично мы поддерживаем мнение о том, что присутствие сторон при проведении судебной экспертизы необязательно. В первую очередь из соображений безопасности стандарт ISO/CEI 17025:2006 также не поз-

воляет посторонним лицам находиться в судебно-экспертной лаборатории, но после аккредитации судебно-экспертное учреждение берёт на себя ответственность за соблюдение требований ISO/CEI 17025:2006 [9, с. 38].

Проведя детальный анализ роли принципа состязательности в уголовном процессе где фигурирует несовершеннолетний, приходим к выводу, что законодатель создал минимально необходимые условия для соблюдения данного принципа, применимость которого обязательна правоохранительных органов.

Список использованной литературы:

1. Cauza Brandstetter c. Austriei. Hotărârea din 28 august 1991. Accesibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57683>.
2. Cauza Ciobanu c. Moldovei. Hotărârea din 24 mai 2015. Accesibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157615>.
3. Cauza Cottin c. Belgiei. Hotărârea din 02 iunie 2005. Accesibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185529>.
4. Cebotari, Olesca, Nastas, Andrei. Principiul contradictorialității și egalității armelor în cadrul procesului penal. Chișinău: Revista institutului național de justiție. ISSN 1857-2405.
5. Decizia de inadmisibilitate a sesizării nr. 116g/2018 privind excepția de neconstituționalitate a unor dispoziții, art. 142 alin. (2) din Cod de procedură penală (plata pentru efectuare expertizei în cauzele penale). Publicată în: Monitorul Oficial Nr. 441-447, art. nr. 183. Accesibil: http://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111127&lang=ru.
6. DOLEA, Igor, ROMAN, Dumitru, VÎZDOAGĂ, Tatiana. Drept procesual penal. Chișinău: Editura „CARTIER juridic”, 2005, 960 p. ISBN 9975-79-343-6.
7. Dolea, Igor. Cod de procedură penală. Comentariu aplicativ. Chișinău: Editura „CARTIER juridic”, 2016. 1172 p. ISBN 978-9975-3111-3-7.
8. Odagiu, Iurii, Luchin, Lilian. Expertize judiciare. Ghid practic. Chișinău: Tipografia „Print-Caro”, 2011.
9. PILAT, Artiom. Condițiile de validare a raportului de expertiză judiciară. În: Legea și viața. Chișinău, 2018. ISSN 1810-309X.
10. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. – М.: Мегатрон XXI. 2000. 334 с. ISBN 5-901391-01-2.
11. Корсаков С.А. Нерешённые проблемы судебной практики по медицинским делам // Медицинское право и этика. 2000. № 1. ISSN 1813-1239.
12. Лифшиц Е.М., Михайлов В.А. Назначение и производство экспертизы. Волгоград, 1977.

София Пилат

доктор права, доцент, доцент кафедры «Уголовного процесса, Криминалистики и Информационной безопасности» Академии «Штефан чел Маре» МВД Республики Молдова

ПРОБЛЕМА КВАЛИФИКАЦИИ ВАНДАЛИЗМА СОВЕРШЁННОГО НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМ

Согласно положениям 21 ст. абзац (1) УК, субъектом преступления предусмотренного 288 ст. УК может быть вменяемое физическое лицо (независимо от гражданства или его отсутствия, расы, национальности, этнической принадлежности, пола, религии, политической принадлежности, имущественного или социального происхождения т.д.), которое в момент совершения преступления достигло 16 лет (в случае, предусмотренном 288 ст. абзац (1)), либо исходя из положений 21 ст. абзац (2) – вменяемое физическое лицо, которое в момент совершения преступного деяния достигло 14 лет (в случае, предусмотренном 288 ст. абзац (2)).

Установление минимального возраста 14 лет для совершения преступления, предусмотренного ст. 288 УК при наличииотягчающих обстоятельств, предусмотренных во (2) абзаце, пункте б) (двумя и более лицами) и с) (в отношении имущества, имеющего историческую, культурную или религиозную ценность) данной статьи, вызвали в специальной литературе многочисленные дискуссии, повлекшие за собой различные противоречивые мнения.

Некоторые авторы, такие как Н.А. Широков, убеждены, что установление законодателем минимального возраста уголовной ответственности в 14 лет за совершение вандализма, влечет за собой необходимость корректировки наказания, предусмотренного статьёй, регламентирующей данный факт, поскольку существующие санкционные меры в данной уголовно-правовой норме редко применяются на практике и тем самым являются малоэффективными [8, с. 15].

Другие авторы, такие как А.Е. Донченко считают целесообразным увеличение минимального возраста привлечения к уголовной ответственности за вандализм до 16 лет при наличии отягчающих обстоятельств. Данное мнение мотивированно тем, что в зависимости от характера и степени ущерба, вандализм относится к категории незначи-

тельных преступлений (в случае, предусмотренном 288 ст. абзац (1)) и преступлений средней тяжести (в случае, предусмотренном 288 ст. абзац (2)), и не создает значительной общественной опасности. Исходя из вышеперечисленного, согласно мнению А.Е.Донченко, нет особой нужды привлекать к уголовной ответственности за столь «незначительное» деяние несовершеннолетнего, не достигшего возраста 16 лет [4, с. 22].

Судебная практика по делам о преступлениях, предусмотренных ст. 288 УК РМ подтверждает, что для совершения вандализма, необходимо, чтобы потенциальный субъект преступления был наделён развитыми интеллектуальными способностями и умением концентрировать усилия на достижение определенной цели, которая вытекает из специфики анализируемого преступления и заключается в осквернение зданий или иных помещений, а равно уничтожение имущества в общественном транспорте или других общественных местах.

В свою очередь автор Н.А. Черемнова в целом констатирует, что в контексте последних десятилетий развития общества, обычным явлением становится причудливое и аберрантное поведение молодежи, которое легитимируется господствующей культурой и соответствует менталитету общества на этапе нравственно-духовной деградации.

В данном контексте цитируемый автор указывает, что подавляющее большинство молодежи 14-18 лет (около 66,6%), исходя из среды, в которой они растут и воспитываются, не способны осознавать и воспринимать повышенную социальную опасность актов вандализма, которые они совершают по отношению к имуществу, находящиеся в общественном достоянии, а также в отношении того, которое представляет историческую, культурную или религиозную ценность для общества. По мнению автора, они убеждены, что их поведение не отклоняется от общепризнанных и уважаемых в обществе морально-этических норм [7, с. 32].

Многочисленные исследования в области психологии и педагогики доказывают на научном уровне, что подростковый возраст является одним из самых сложных периодов развития личности человека.

Именно на этом этапе жизни формируется характер личности, которому нередко свойственны непоследовательность, ветреность, ранимость, чувствительность, эмоциональность, отсутствие самоконтроля, чрезмерная уверенность в собственных силах и т.д.

Недостаточное количество знаний в области юриспруденции, от-

сутствие опыта, создание искаженного образа нравственных норм, частая и внезапная смена настроения в конфликтных ситуациях, могут проявляться в поведении подростка через жестокость, наглость, упрямство и являются лишь некоторые факторы, которые могут привести его к совершению запрещённых законом действий, в том числе и к вандализму.

В данной ситуации важно учитывать тот факт, что несовершеннолетние правонарушители нередко могут становиться членами организованных преступных групп или преступных организаций, повышая тем самым градус преступности в обществе.

Таким образом, американский системный психолог, организационный консультант и клинический исследователь – Дэвид Кантор составил классификацию причин, способствующих совершению этих противоправных деяний преимущественно несовершеннолетними [2, с. 98-104].

Он перечислил следующие причины вандализма, а именно:

Гнев – Деструктивные действия обидчика объясняются чувством досады, тревогой, которую он испытывает по поводу невозможности что-то получить, а совершение актов вандализма может рассматриваться обидчиком как способ борьбы со стрессом.

Скука – Часто совершение актов вандализма в особенности среди подростков обусловлено желанием развлечься. Скука сама по себе не является причиной, но, как отмечают некоторые авторы, состояние скуки является той психологической базой, на которой совершаются противоправные действия молодыми людьми. Их причиной является поиск новых впечатлений, сильных ощущений, эмоций, вследствие совершения запрещённых действий. Особенно важную роль в формировании такого поведения играет субкультура и создание неправильных стереотипов у подростков [3, с. 42-47].

Исследование – Также является причиной, которая может повлиять на незаконное поведение, в данном случае целью уничтожения является познание. Поэтому причиной вреда, наносимого особенно несовершеннолетними, является любопытство или желание понять, как работает система.

Разрушение или порча рассматриваются как процесс проверки границ допустимого и способ проверки состоятельности существующих социальных норм и авторитета взрослых.

Эстетический опыт – Любуясь процессом разрушения, сопровож-

дающимся специфическими звуками, вандал получает эстетическое удовлетворение.

Экзистенциальное исследование — Анализируя эту причину, Дэвид Кантор упоминает, что совершение актов вандализма является средством самоутверждения, выделения среди толпы, изучения возможности влияния на членов социальной группы и т.д. Одним из древнейших примеров в данном примере может быть акт вандализма, совершенный Геростратом, греческим поджигателем IV века до н.э., который пытался прославиться, разрушив храм богини Артемиды в Эфесе, одно из семи чудес света Древнего мира. Как отмечают искусствоведы, совершение актов вандализма в отношении произведений искусства есть не что иное, как удовлетворение „прихоти” по привлечению к ним внимания публики [1, с. 54-56].

Обычно такие разрушители не предпринимают никаких действий, чтобы избежать наказания за совершённые действия, а вместо этого пытаются доказать общественности акт вандализма. Так поступил русский художник Александр Бренер, который, находясь в Музее современного искусства в Амстердаме, нарисовал баллончиком знак доллара на знаменитой картине Казимира Малевича „Супрематизм. 1921-1927”. После задержания Бренер объяснил свой поступок тем, что „я „культурный” террорист и своим поступком хотел привлечь внимание общества к положению художников в мире и к своему личному я” [6, с. 21-25].

Также, в условиях технического прогресса одним из актуальных факторов, определяющих совершение преступления предусмотренного 288 ст. УК, является видеопроизводство, так называемая видео индустрия, специализирующаяся на производстве как фильмов, так и различных современных игр для гаджетов, цель которых состоит в уничтожении различных объектов.

Так, игра может содержать как простые симуляторы удара или столкновения, так и интеллектуальные задачи, заключающиеся, например, в подрыве сложной инженерной установки.

Игра сама по себе не является девиацией, но она создает основу для развития неприемлемого в обществе поведения, формирования у игроков определенных навыков, а главное, внутренней убежденности в допустимости и способности переносить совершаемые в игре действия на объекты реального мира.

Таким образом, через виртуальную игру появляется привычка преодолевать скуку с помощью разрушения.

Еще одним фактором, способствующим деструктивному поведению, является распространение современной тенденции среди молодёжи к организации флэш-мобов в группах, суть которых заключается в одновременном совершении актов вандализма в разных местах.

Точно так же страсть молодых людей к созданию селфи, настойчивое соперничество в их оригинальности часто приводит их к вандализму фона своего „автопортрета”.

Само создание селфи уже отражает стремление к самоутверждению и саморекламе в социальном сообществе, свободному выражению эмоций и переживаний, что, в свою очередь, очень близко по мотивации к мотивам совершения актов вандализма.

Важно также отметить, что с психологической точки зрения в 14 лет уровень психического развития несовершеннолетнего позволяет ему понять смысл и значение уголовно-правового запрета, содержащегося в ст. 288 УК.

Сравнительные данные психологического исследования несовершеннолетних в возрасте от 14 до 18 лет, совершивших, с одной стороны, преступление вандализма, а с другой – тяжкие, особо тяжкие и чрезвычайно тяжкие преступления, показывают нам, что несовершеннолетнему легче и доступнее осознавать смысл и значение своих противоправных действий, приведших к вандализму, чем действий или бездействия, приведших к совершению иных преступлений [5, с. 56-59].

При этом стоит подчеркнуть, что для совершения преступления вандализма, по сравнению с другими преступными деяниями (например, бандитизм (ст. 283 УК), торговля людьми (ст. 165 УК), изготовление или сбыт поддельных денежных знаков или ценных бумаг (ст. 236 УК), присвоение чужого имущества (ст. 191 УК) и др.), преступнику не обязательно иметь специальные знания, навыки или опыт.

Также для совершения вандализма, не требуется и специальной подготовки, в этом смысле возможность совершения преступления становится доступной для лиц, относящихся к возрастной категории, описанной выше.

В результате вышеизложенного стоит отметить, что в общественном сознании вандализм чаще предстает как девиантное, деструктивное и бесцельное поведение, часто встречающееся среди подростков в результате отсутствия элементарных знаний в области юриспруденции, также отсутствия опыта и создания искаженного образа нравственных норм.

Список использованной литературы:

1. Cordess C., Turcan M. Art vandalism // *British Journal of Criminology*. 1993. Vol. 33. No. 1. – P. 54-56.
2. Kanter D. Vandalism: Overview and prospect. *Vandalism: Behavior and motivation*. Amsterdam: Hoth-Holland, 1983. – 346 p.
3. Борисов Ю. Механизм „гедонистического риска” и его роль в отклоняющемся поведении молодежи // *Мир психологии и психология в мире*. 1995. № 3. – С. 42-47.
4. Донченко А.Е. Ненаказуемый вандализм // *Российская юстиция*. 1998. № 6. – С. 21-24.
5. Меликьянц Г. Теракт против картины с применением химического оружия // *Известия*. 1997. № 2. – С. 21-25.
6. Пирожков В.Ф. Криминальная психология. Москва: „Ось-89”, 2007. – 704 с.
7. Черемнова Н.А. Уголовная ответственность за вандализм: Дисс. к.ю.н. – Омск, 2004. – 198 с.
8. Широков Н.А. Вандализм (уголовно-правовой и криминологический аспекты). Автореф. док. дисс. к.ю.н. – Москва, 2003. – 27 с.

Валентин Кирица

*доктор права, доцент кафедры “Уголовного
права и криминологии» Академии «”Штефан чел
Маре” МВД Республики Молдова*

Алина Стахурски

*мастер права, докторанд Академии “Штефан
чел Маре” МВД Республики Молдова*

**ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЪЕКТА И ПРЕДМЕТА
ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 208 УК
РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА (ВОВЛЕЧЕНИЕ НЕСОВЕРШЕННО-
ЛЕТНИХ В ПРЕСТУПНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИЛИ
СКЛОНЕНИЕ ИХ К АМОРАЛЬНЫМ ДЕЙСТВИЯМ)**

Дети являются правообладателями, а не только объектом защиты. Они наделены всеми правами человека и в то же время являются объектом особого регулирования, учитывая их специфические особенности.

Несовершеннолетние в большей степени, чем взрослые, уязвимы перед жизненными трудностями, и их развитие в здоровой среде имеет большое значение для будущего общества. В настоящее время обеспечение защиты детей от негативных влияний является приоритетной задачей для Республики Молдова.

Конвенция ООН о правах ребенка [6] является, по всей видимости, самым важным международным правовым документом, участником которого является и Республика Молдова. Уголовный кодекс Республики Молдова является нормативным актом, в Особенной части которого Глава VII посвящена защите семьи и детей.

Следовательно, наше внимание в данной статье будет направлено на отношения и общественные ценности, находящиеся под угрозой, в результате совершения преступления предусмотренного статьей 208 Уголовного кодекса Республики Молдова -«Вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность или склонение их к аморальным действиям».

Вполне достоверно можно подчеркнуть повышенную общественную опасность данного преступления, учитывая, что под влиянием взрослого лица несовершеннолетний, характеризующийся повышенной

уязвимостью, склонен к повторению поведенческих действий, не принимаемых обществом с точки зрения уголовно-правовых и морально-этических норм.

Объект преступления является основанием для определения вида и степени правовой опасности совершенного преступления. По мнению авторов Бородак А. и Герман М., объект преступления является обязательным элементом, неотъемлемым для каждого преступления, так как преступлений без объекта посягательства не существует [1, с.97].

В целях более детального анализа объекта преступления, предусмотренного статьей 208 УК РМ, отметим, что в уголовной доктрине различается понятие общего, родового и непосредственного объекта преступления, а так же предмета преступления.

Общий объект преступления приведен в ч. (1) ст. 2 Уголовного кодекса, который гласит, что: «Уголовный закон защищает от преступлений личность, ее права и свободы, собственность, окружающую среду, конституционный строй, суверенитет, независимость и территориальную целостность Республики Молдова, мир, безопасность человечества, а также весь правопорядок» [4].

Родовым (групповым) правовым объектом признается только та составляющая часть общего объекта, которая представляет собой группу однородных, взаимосвязанных общественных отношений, на которые посягает однородная группа преступлений [10, с. 301].

Следовательно, отмечаем, что *родовым (групповым) объектом* преступления, предусмотренного статьей 208 УК, являются общественные отношения, обусловленные охраной семьи и несовершеннолетних, а также общественные отношения, складывающиеся вокруг и благодаря им, а именно: отношения, касающиеся семейной жизни, защиты и развития несовершеннолетних во всех аспектах.

Так, семья является основным механизмом в процессе воспитания и обучения несовершеннолетних. Именно семья формирует барьер между ребенком и негативным влиянием общества и является важным фактором, когда речь идет об удовлетворении индивидуальных потребностей несовершеннолетних. Родители являются ответственными за социальное и психологическое развитие несовершеннолетних.

Таким образом, родовым правовым объектом исследуемого преступления являются «общественные отношения и интересы по охране семьи как фундаментальной ячейки в структуре общества, а также нормального физического и нравственного развития несовершеннолетних» [12, с.11].

Считаем правильным, что молдавский законодатель включил два родовых (групповых) объекта в наименование главы VII Уголовного кодекса. Оба объекта посягательства равнозначны и не подчинены друг другу. Эквивалентность объектов посягательства (семья и несовершеннолетние) вытекает из равной необходимости защиты, как семьи, так и несовершеннолетних.

В последующем мы исследуем *непосредственный объект* преступления, предусмотренного статьей 208 Уголовного кодекса Республики Молдова.

Непосредственный объект - это ценность, против которой непосредственно направлено действие (бездействие), предусмотренное уголовным законом, ценность, характеризующаяся определенными конкретными, особыми чертами, которые служат для индивидуализации преступления в рамках одной группы или подгруппы [2, с. 147].

Таким образом, непосредственный правовой объект является частью родового правового объекта, между которыми существуют связи субординации. Следовательно, абсолютно любое предусмотренное уголовным законом деяние, посягающее на конкретную общественную ценность, посягает на всю группу общественных ценностей и общественных отношений того же характера, частью которых оно является.

Поддерживаем позицию авторов, изложенную в отечественной литературе, в которой авторы Серджиу Брынзэ и Виталие Стати отмечают, что *непосредственным объектом* преступления, предусмотренного статьей 208 Уголовного кодекса Республики Молдова, являются общественные отношения относительно социального, духовного и нравственного развития несовершеннолетних, защищенные от вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность или склонения их к совершению аморальных действий [3, с.773].

В свете вышеизложенного, данный объект предполагает совокупность общественных отношений, обеспечивающих надлежащее физическое, нравственное и психическое развитие несовершеннолетних, не достигших 18-летнего возраста.

Важно отметить, что непосредственный правовой объект преступления, предусмотренного частью (1) статьи 208 УК РМ, является простым, то есть состоит из общественных отношений относительно единой общественной ценности, а именно общественных отношений относительно физического, социального, нравственного (интеллектуального), социально-эмоционального и духовного развития несовершеннолетних.

Однако в гипотезе, предусмотренной пунктом (а) части (3) статьи 208 Уголовного кодекса Республики Молдова, непосредственный правовой объект становится сложным, поскольку состоит из общественных отношений относительно двух или более общественных ценностей, ущемленных противозаконным деянием. В этом случае в наличии будет *основной непосредственный объект* и *второстепенный непосредственный объект*.

Основным непосредственным объектом являются указанные выше общественные отношения, а *вторичным непосредственным объектом* - общественные отношения, которым может быть причинен вред в связи с посягательством на непосредственный основной правовой объект.

В подтверждение вышеуказанной идеи отмечаем, что при наличииотягчающих признаков, указанных в пункте а) части 3 статьи 208 Уголовного кодекса, *вторичным непосредственным объектом* является посягательство на общественные отношения в отношении физической неприкосновенности, психической или моральной свободы лица

Анализируемое преступление имеет *предмет преступления* лишь в случае предусмотренного пунктом а) части (3) статьи 208 УК РМ отягчающего обстоятельства, если непосредственный объект достигается посредством преступного воздействия на тело пострадавшего (применение насилия), то он образует предмет преступления, предусмотренного статьей 208 УК РМ.

Знание предмета преступления является важным, по крайней мере, с двух точек зрения.

Во-первых, потому что предмет, являясь материальным выражением общественной ценности, охраняемой правонарушением, помогает определить объект посягательства, с которым решающим образом связана правовая квалификация преступления.

Во-вторых, потому что вред, причиненный инкриминируемым действием или бездействием, причиняется именно предмету преступления, а характер и тяжесть данного вреда являются критерием для правовой индивидуализации наказания [8, с. 143].

Таким образом, исходя из вышеизложенного, отмечаем, что преступное деяние не существует без объекта или общественных ценностей, против которых направлены преступные действия, данные общественные ценности в нашем случае направлены на защиту и развитие несовершеннолетних.

Важным аспектом является исследование пострадавшего от пре-

ступления по вовлечению несовершеннолетних в преступную деятельность или склонению их к совершению аморальных действий.

Пострадавший от преступления, предусмотренного статьей 208 Уголовного кодекса Республики Молдова - несовершеннолетний, который пострадал в результате совершения подобного преступления находясь под влиянием взрослого.

В юридической литературе, пострадавшим (как физическим лицом) считается любое лицо, которому в результате совершения преступления был причинен моральный, физический или материальный вред, или чьи законные права были нарушены [9, с. 29; 11, с. 7].

Согласно статье 58 Уголовно-процессуального кодекса Республики Молдова, пострадавшим считается любое физическое или юридическое лицо, которому преступлением причинен моральный, физический или материальный ущерб [5].

Учитывая, что пострадавший от преступления, предусмотренного статьей 208 Уголовного кодекса Республики Молдова, является несовершеннолетним, необходимо понимать, что подразумевает термин «несовершеннолетний». Согласно части (1) статьи 26 Гражданского кодекса Республики Молдова, полная дееспособность физического лица возникает с наступлением совершеннолетия, то есть по достижении восемнадцати лет.

В части (1) статьи 1 Закона о правах ребенка указано, что ребенком признается лицо с момента рождения и до 18-летнего возраста [7].

Полагаем, что несовершеннолетний, достигший возраста уголовной ответственности, также может быть потерпевшим от преступления, предусмотренного статьей 208 УК РМ. Таким образом, потерпевшим может быть и несовершеннолетний, не достигший возраста уголовной ответственности. Приходим к выводу, что для наличия состава преступления, предусмотренного статьей 208 УК РМ, не имеет значения (отрицательное/положительное) поведение несовершеннолетнего до момента вовлечения его в преступную деятельность, побуждения к совершению преступлений или склонения к аморальным действиям.

Список использованной литературы:

1. BORODAC, A. GHERMAN, M. Calificarea infracțiunilor. Chișinău „Tipografia centrală Centrală”, 2006. 263 p. ISBN 978-9975-78-136-7.
2. BASARAB M. Drept penal. Partea generală. București: Lumina Lex. 2001, 147 p. ISBN 973-588-006-7

3. BRÎNZĂ, S. STATI, V. Drept penal. Partea Specială. Vol. I. Chișinău: Tipografia Centrală, 2011. 1062 p. ISBN 978-9975-53-028-6.
4. Cod penal al Republicii Moldova, CP985/2002 (legis.md) (vizitat la 16.03.2023).
5. Cod de procedură penală al Republicii Moldova, CP122/2003 (legis.md) (vizitat la 16.03.2023)F8.
6. Convenția internațională cu privire la drepturile copilului, broșura 10x15 ro_COR - NOU 2014.indd (unicef.org) (vizitat la 16.03.2023).
7. Legea nr. 338 din 15.12.1994 privind drepturile copilului, LP338/1994 (legis.md) (vizitat la 16.03.2023).
8. NISTOREANU, G. BOROI, A. LAZĂR, V. Drept penal. Partea Specială. Editura Europa Nouă, București 1997, 576 p. ISBN 973-9183-43-3.
9. БУЛГАКОВ Д. Б. Потерпевший в уголовном праве и его криминологическая характеристика. Автореферат. Ставрополь, 2000, 152 с.
10. НАУМОВ А. В. Российское уголовное право. Общая часть. Москва, 1996. 560 с. ISBN 978-5-392-25751-5.
11. СИДОРЕНКО Э. Л. Отрицательное поведение потерпевшего как обстоятельство влияющее на дифференциацию ответственности и индивидуализацию наказания субъекта преступления. Автореферат. Ставрополь, 2002. 208 с.
12. УСКОВА Ю. В. Уголовно-правовая охрана семьи. Автореферат. Краснодар, 2001. 188 с.

Ольга Гутникова
*старший преподаватель кафедры
криминалистики Омской академии МВД России*

СОВОКУПНОСТЬ ДАННЫХ КАК ФАКТИЧЕСКОЕ ОСНОВАНИЕ ДЛЯ РЕШЕНИЯ ВОПРОСА О НАЗНАЧЕНИИ КОМПЛЕКСНОЙ ПСИХОЛОГО-ПСИХИАТРИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ПОДОЗРЕВАЕМОГО (ОБВИНЯЕМОГО)

При решении вопроса о назначении комплексной психолого-психиатрической экспертизы ключевой стадией является определение оснований. Процессуальным основанием для назначения исследуемого вида судебной экспертизы является соответствующее постановление. Фактическим основанием исходя из п. 14 Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 01.02.2011 г. № 1 (ред. от 28.10.2021 г.) «О судебной практике применения законодательства, регламентирующего особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних», является наличия данных, свидетельствующих об отставании в психическом развитии несовершеннолетнего, «в целях решения вопроса о его психическом состоянии и способности правильно воспринимать обстоятельства, имеющие значение для уголовного дела»¹.

Однако не совсем понятно, что следует относить к данным, свидетельствующим об отставании в психическом развитии несовершеннолетнего. В связи с этим интересным является положение п. 6 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 07.02.2011 г. № 6 «О практике применения судами принудительных мер медицинского характера», в котором названы обстоятельства, при наличии которых назначается судебно-психиатрическая экспертиза, в частности: «наличие данных о том, что лицу в прошлом оказывалась психиатрическая помощь (у него диагностировалось врачами психическое расстройство, ему оказывалась амбулаторная психиатрическая помощь, он помещался в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую по-

¹ Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 01.02.2011 г. № 1 (ред. от 28.10.2021 г.) «О судебной практике применения законодательства, регламентирующего особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних» // Рос. газ. 2011 № 29

мощь в стационарных условиях, признавался неменяемым по другому уголовному делу, негодным к военной службе по состоянию психического здоровья и т.п.), о нахождении его на обучении в учреждении для лиц с задержкой или отставанием в психическом развитии, о получении им в прошлом черепно-мозговых травм, а также странности в поступках и высказываниях лица, свидетельствующие о возможном наличии психического расстройства, его собственные высказывания об испытываемых им болезненных (психопатологических) переживаниях и др.»². В связи с тесной взаимосвязью комплексной психолого-психиатрической экспертизы и судебно-психиатрической экспертизы между собой, учитывая вышеназванные положения, полагаем, что к данным, свидетельствующим об отставании в психическом развитии несовершеннолетнего, следует относить следующие обстоятельства:

1. Странности поведения несовершеннолетнего, которое устанавливается при наблюдении за его мимикой, жестикой, а также за адекватностью реакций на заданные вопросы в ходе производства следственных действий с их участием;

2. Сведения о ранее оказываемой несовершеннолетнему психиатрической помощи (диагностировалось врачами психическое расстройство, оказывалась амбулаторная психиатрическая помощь, он помещался в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях, состоял на диспансерном учете)³;

3. Информация о задержке в умственном и психическом развитии несовершеннолетнего (обучение лица в специальной, коррекционной, адаптивной школе для лиц с задержкой психического развития, школе-интернате для умственно-отсталых и детей с нарушением развития интеллекта);

4. Информация о наличии у несовершеннолетнего заболеваний или травм головного мозга (перенесенные черепно-мозговые травмы, а также органические заболевания головного мозга (энцефалиты, абсцессы головного мозга, нейросифилис, инсульты ишемические и геморрагические, опухоли головного мозга), сосудистые, дегенеративные по-

² Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 7.02.2011 г. № 6 «О практике применения судами принудительных мер медицинского характера» // Рос. газ. 2011 № 84

³ Антонович Е.К., Антонович Б.А. Некоторые особенности принятия решений о назначении судебно-психиатрической экспертизы подозреваемых и обвиняемых // Медицинское право. 2017. № 3. С. 36

ражения головного мозга)⁴;

5. Совершение преступления с особой жесткостью, которая ничем не мотивирована и никак не обоснована, часто это свидетельствует о наличии патологии, отклонении в психическом развитии.

Ранее перечисленная совокупность данных является фактическим основанием для назначения комплексной психолого-психиатрической экспертизы. При этом если признаки нарушений психического здоровья несовершеннолетнего не проявляются в ходе производства следственных действий с его участием, следует вести речь о сборе информации, необходимой для последующего назначения комплексной психолого-психиатрической экспертизы. В таких случаях следователь сосредотачивает свои усилия на выемке соответствующих медицинских документов, проводит допросы свидетелей из числа знакомых, родственников на предмет обнаружения сведений, послуживших фактическим основанием к назначению комплексной психолого-психиатрической экспертизы несовершеннолетнего подозреваемого (обвиняемого).

Список использованной литературы:

1. Антонович Е.К., Антонович Б.А. Некоторые особенности принятия решений о назначении судебно-психиатрической экспертизы подозреваемых и обвиняемых // Медицинское право. 2017. № 3. С. 33-38
2. Кузнецов А.А., Гутникова О.И. Сбор информации для назначения судебно-психиатрической экспертизы лиц с психическим расстройством, не исключающим вменяемость // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями. 2021. №21-1. С. 48-50

⁴ Кузнецов А.А., Гутникова О.И. Сбор информации для назначения судебно-психиатрической экспертизы лиц с психическим расстройством, не исключающим вменяемость // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями. 2021. №21-1. С. 50

Елена Родина
*старший преподаватель кафедры криминалистики
Санкт-Петербургского университета
МВД России, ORCID 0000-0002-6147-6462*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗНАНИЙ БИОРИТМОЛОГИИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К ДОПРОСУ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация. В статье автор анализирует психофизиологические особенности несовершеннолетних, имеющих важное значение в ходе проведения допроса в качестве подозреваемого. На основе уже имеющихся научных исследований в области других наук, автор приходит к выводу о необходимости дополнения существующего арсенала тактических приемов следователей средствами, которые изучаются медициной и физиологией, и могут помочь в оптимизации подготовки и производства следственных действий.

Ключевые слова: несовершеннолетние, подозреваемые, психофизиологические особенности, биоритмология, хронобиология.

Расследование преступлений с участием несовершеннолетних представляет собой сложный в организационном плане процесс. Действующее законодательство наделяет несовершеннолетних специальным статусом и предусматривает обязательные к выполнению правила по соблюдению гарантий прав данных субъектов.

Последние научные исследования показали, что в настоящее время остается актуальной разработка тактических рекомендаций по наиболее эффективному взаимодействию с несовершеннолетними. Данное обстоятельство обусловлено тем, что количество преступлений, совершаемое лицами, не достигшими 18-летнего возраста продолжает расти, при этом совершаемые ими преступления чаще носят насильственный характер.

Допрос является самым распространенным в ходе расследования следственным действием, заключающимся в процессе получения и передачи как доказательственной, так и ориентирующей информации. Особенности тактики допроса определены положениями ст.ст. 187, 188, 189, 190, 191, 192 и гл. 50 уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации. Во многом эффективность данного процесса зависит от психофизиологических особенностей как допрашиваемого, так и допрашивающего лиц, а также безусловно и от компетентности последнего, его подготовки, опыта и житейской мудрости.

Говоря о психофизиологических особенностях несовершеннолет-

них стоит учитывать, что период несовершеннолетия охватывает различные периоды взросления ребенка. По мнению психологов, подростковый (11-14 лет) и юношеский (16-18 лет) считаются одними из самых сложных периодов становления несовершеннолетнего, так как именно в это время происходит кардинальная перестройка организма, изменение прежних особенностей и интересов несовершеннолетнего. Зачастую появляется противостояние взрослым в различных формах, таких как: протестное поведение, упрямство, грубость, неформальный внешний вид и т.д. Чаще всего таким образом несовершеннолетний заявляет о своей взрослости, что обусловлено прежде всего биологическими процессами в организме (половое созревание). Именно в этом периоде происходит ценностная переориентация. Несовершеннолетний стремится быть похожим на взрослых, приобрести подобные им качества, навыки, то есть желает достигнуть должного статуса и привилегий, которые будут выделять его как взрослого и самостоятельного, что обеспечит равноправное (равное взрослым) к нему отношения. Не получая от взрослых понимания, несовершеннолетние сопротивляются такому отношению, что порождает конфликтные ситуации (от краткосрочных до долговременных), появление отчуждения от близких, зависимости от друзей, появление вредных привычек, специфического сленга в разговорной речи и т.д. Именно для этого возрастного периода характерны импульсивность, несдержанность, внушаемость, ранимость, конформизм и д.р [1, С.263-265].

Указанные специфические психофизиологические особенности несовершеннолетних значительно затрудняют подготовку и проведение к допросу. В.А. Сухомлинский описывая подростков, писал, что «это возраст формирования собственных взглядов и отношений», которые не всегда понятны более взрослому поколению. Поэтому для установления психологического контакта с несовершеннолетним важно особое внимание уделить изучению личности подозреваемого, круг его общения, взаимоотношения в семье и по месту обучения или работы, жилищно-бытовым условиям и качеству его жизни. В ходе организации допроса необходимо продумать место допроса, участников следственного действия, технико-криминалистические средства. Вместе с тем выбранная манера поведения, тон и корректность сформулированных вопросов имеют важное значение не только при установлении психологического контакта с несовершеннолетним в ходе всего следственного действия.

В ходе подготовительных мероприятий особое внимание стоит, на наш взгляд, уделить психологическому состоянию несовершеннолетнего, а именно предварительная диагностика, привлечение психолога во время допроса, а также использование современных достижений в области других наук.

С конца 80-х годов в криминалистике ведутся исследования нетрадиционных способов допроса, а именно применение новаторских приемов и способов получения криминалистически значимой информации.

Т.С. Волчецкая в своем исследовании выделяет три группы таких методов, а именно:

1. Нетрадиционные для уголовно-процессуальной сферы, но разрабатываемые и применяемые в других областях науки (биоритмология и гипнорепродукция).

2. Криминалистические методы, не получившие всеобщего признания (полиграфология при опросе и др.).

3. Методы околонучных знаний (физиогномика, парапсихология и др.) [2, С.34].

Биоритмология или хронобиология представляет собой отрасль научных знаний, которая изучает биологические ритмы, то есть периодические изменения функциональной активности различных органов и подсистем организма [2, С. 35].

По мнению С.Н. Ежова «все без исключения функции живых организмов, включая человека, подчинены закону ритма – фундаментальному свойству живой материи» [3, С. 104]. В настоящее время у человека насчитывается более трехсот различных биологических ритмов: суточные – циркадные, недельные, месячные, сезонные, годовые, многолетние и иные биологические ритмы [4, С.39]. Наиболее изучена циркадная биоритмика и за открытия в данной области присуждены Нобелевские премии по физиологии и медицине.

Интересны на наш взгляд, исследования Н.Н. Китаева, который успешно использовал консультативную помощь квалифицированных специалистов-биоритмологов в ходе допросов подозреваемых и обвиняемых в тяжких и особо тяжких преступлениях лиц, склонных к созданию конфликтных ситуаций. В ходе которых он установил, что из 36 экспериментальных допросов указанных лиц, в 28 случаях (78%) были получены правдивые показания о содеянном, тогда как ранее подозреваемые давали ложные показания или отказывались от показаний. В остальных 8 случаях (22%) позиция подозреваемых осталась неиз-

менной, тогда как ими был допущен ряд оговорок, дающих основания полагать о причастности допрашиваемых к совершению преступления [5, С.160-162].

Интересно на наш взгляд исследование биоритмолога В.И. Шапошникова, который при изучении 18 уголовных дел (168 эпизодов), на основании изменения психофизиологического состояния преступников, склонных к насильственным преступлениям, высчитывать конкретные временные периоды наиболее вероятные для совершения ими преступлений. Данная научная основа позволяет устанавливать точное время нападения на жертв в ходе проведения следственных действий с подозреваемыми, затрудняющимися вспомнить точную дату и время совершения ими преступления.

Использование биоритмологии не противоречит действующему законодательству и морально-этическим нормам профессиональной этики. В связи с чем мы считаем, что лица, ведущие расследование, могут использовать свойства (качества) и состояние подозреваемых, для получения правдивых показаний, установлению всех обстоятельств преступления, в частности точного времени совершения преступлений, особенно по многоэпизодным уголовным делам. Развитие биоритмологии и использование точных расчетов биоритмологов будет способствовать качественной организации следственных действий и повышению их эффективности.

Список использованной литературы:

1. Щеглова А.Н. Механизм использования криминальной субкультурой психофизиологических особенностей несовершеннолетнего возраста // Вестник Воронежского института МВД России. – 2019. – №2. – С.263 – 265.
2. Т.С. Волчецкая Методы познания в уголовном судопроизводстве: современные проблемы // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе: Матер. Всерос. науч.-практ. Конф. Краснодар, 2002. С. 34.
3. С.Н. Ежов Основные концепции биоритмологии // Вестник ТГЭУ. № 2. 2008. С. 104.
4. Гондарева Л.Н. Прогнозирование и коррекция состояния человека по биоритмическим характеристикам физиологических процессов при различных видах деятельности: Дис. ...д-ра мед. Наук. СПб., 1996. С. 37-46.
5. Н.Н. Китаев, В.Н. Китаева Использование знаний о биоритмах человека в криминалистике, судебной экспертизе и оперативно-розыскной деятельности // Журнал «Закон и право». – 2020. – №1. – С.160 – 162.

Афгана Джафарова
*преподаватель кафедры профессиональной подготовки
федерального государственного казенного образовательного
учреждения высшего образования
«Уфимский юридический институт Министерства
внутренних дел Российской Федерации»*

УЧЁТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО И ФИЗИОЛОГИЧЕСКОГО КРИТЕРИЕВ ПРИ НАЗНАЧЕНИИ НАКАЗАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМ

Поведение человека во многом обусловлено достижением определенного уровня психологической зрелости¹. Зачастую психологическая зрелость ставится в зависимость от достижения определенного возраста, что упрощает практический подход к осуществлению множества процессов и процедур, но на самом деле не является верным.

Так, законодатель ставит наступление ответственности в зависимость от достижения конкретного возраста – 14 лет, 16 лет, 18 лет и т.д. Подразумевается, что к этой возрастной отметке лицо достигает определенного уровня осознания происходящего, может осуществлять эффективный анализ причинно-следственных связей между совершаемыми действиями и наступающими последствиями. На самом же деле несовершеннолетние дети, достигшие одного и того же возраста, могут иметь совершенно разную степень осознанности, из чего кардинально по-разному осуществлять анализ своих действий. Это чрезвычайно важно учитывать при назначении наказания, ведь если по объективным причинам ребенок не в состоянии оценить степень общественной опасности своих действий, назначить ему излишне суровое наказание – значит, как минимум, не достичь цели исправления и перевоспитания. В самом худшем случае неадекватное наказание может привести к последующей психической травме и прогрессирующим девиациям.

Психологическая зрелость зависит от множества критериев, выделяемых в науке. Прежде всего, стоит говорить о состоянии психического здоровья (или, наоборот, наличии психического заболевания) несо-

¹ Балык А.С., Цыбуленко О.П. Психологическая зрелость личности: теоретические концепции и подходы // Общество: социология, психология, педагогика. 2016. № 12. URL: <https://scipup.org/14939681> (дата обращения: 17.03.2023)

вершеннолетнего. Так, некоторые физиологические состояния приводят к тому, что ребенок может «задерживаться» на предыдущей возрастной ступени развития. Такое состояние ученые характеризуют как отставание психологического возраста от хронологического².

Например, при таких формах патологических состояний, как олигофрения и деменция наблюдается психологический инфантилизм³, при котором лицо ведет себя незрело – его суждения и умозаключения излишне просты, не соответствуют реальности. В результате ребенок не может оценить степень общественной опасности, которую он представляет. Наличие установленных медицинских патологий, таким образом, должно быть обязательно учтено при определении меры и строгости наказания в отношении несовершеннолетнего.

Своевременный переход из одной возрастной категории в другую является очень важным, так как свойственные одной группе паттерны должны быть преобразованы, должны трансформироваться. Например, проявление агрессии в раннем детском возрасте рассматривается как ступень нормального развития; это объясняется тем, что пока у ребенка развиваются вербальные навыки, он не может выразить все свои чувства с помощью неагрессивных инструментов⁴. Замещая вербальные навыки, он может кричать, плакать, бросать предметы и намеренно их ломать. Пик агрессивного поведения у нормотипичного ребенка по этой причине наблюдается в период 2-3 года.

Осваивая вербальные навыки, учась коммуницировать, ребенок замещает агрессию на иные формы взаимодействия. Уменьшение агрессивного поведения обычно (в норме) наблюдается к пяти годам⁵. Соматические нарушения могут приводить к тому, что ребенок физически не может перейти из одной возрастной стадии в другую, поэтому может проявлять паттерны агрессивного поведения, например, в подрост-

² Мещерякова, Д. Н. К вопросу о возрастных особенностях зрелости // Вестник экспериментального образования. 2017. № 4(13). С. 61.

³ Буторин Г.Г., Бенько Л.А. Синдромы невропатии и психического инфантилизма в структуре психических расстройств детского возраста // Сибирский психологический журнал. 2016. № 60. С. 109.

⁴ Liu, J., Lewis, G., & Evans, L. Understanding aggressive behaviour across the lifespan // Journal of psychiatric and mental health nursing, 2013. P. 159.

⁵ Hay D., Castle J., Davies L. Toddlers' use of force against familiar peers: a precursor of serious aggression? // Child Development. 2000. P. 460.

ковом возрасте⁶, что уже считается девиантным поведением и оценивается окружающими негативно вплоть до применения санкций.

Однако если в процессе назначения наказания суду достаточно легко оценить наличие заболевания и способность несовершеннолетнего нести ответственность за свои поступки (по общему принципу – как обычно наличие такого заболевания влияет на способность критически мыслить?), то иные критерии чаще всего будут относиться к сфере судебного усмотрения.

Например, влияние такого фактора, как воспитание трудно переоценить. На каждого человека влияют особенности, в частности, ошибки воспитания. Так, чрезмерная опека ребенка также может приводить к психологическому инфантилизму. Но проследить всю цепочку воспитательных моментов суду бывает чрезвычайно сложно, поэтому правоприменитель ограничивается оценкой психологического состояния несовершеннолетнего в конкретном моменте – в момент совершения преступления. К сложно оцениваемым факторам относится также влияние окружения на психологическую зрелость подростка (его взаимодействие с педагогами, одноклассниками, сверстниками и т.д.).

Именно поэтому нам кажется очень важным и значимым, что российский законодатель предусмотрел в ч. 1 ст. 89 УК РФ, что при назначении несовершеннолетнему наказания суд, помимо общих начал назначения наказания, закрепленных в ст. 60 УК РФ, должен учитывать:

- условия жизни и воспитания несовершеннолетнего,
- уровень его психического развития,
- иные особенности личности, а также влияние на него старших по возрасту лиц.

С другой стороны учет таких неоднозначных и чаще всего сложно-устанавливаемых факторов значительно усложняет судебный процесс, накладывает на судей дополнительные полномочия в виде чрезвычайно широкого судебного усмотрения. Это может приводить к ряду негативных сценариев – от объективно необходимого затягивания процесса с целью всестороннего рассмотрения и учета всех особенностей личности несовершеннолетнего до ошибок при оценке обстоятельств.

С этой целью кажется важным привлечение психологов и иных специалистов к оценке психологического состояния несовершеннолет-

⁶ Фурманов И. А., Фурманова Н. В. Психология депривационного ребенка. М.: Владос, 2004. С. 30.

него с целью назначения такого наказания, которое достигнет цели исправления данного конкретного ребенка. При наличии психиатрических патологий, иных заболеваний строго необходимо участие в судебном процессе медицинского работника, очно или посредством предоставления медицинского заключения, в котором будет дана квалифицированная оценка способности ребенка адекватно оценивать свои действия и их последствия.

Список использованной литературы:

1. Hay D., Castle J., Davies L. Toddlers' use of force against familiar peers: a precursor of serious aggression? // *Child Development*. 2000. P. 457-467.
2. Liu, J., Lewis, G., & Evans, L. Understanding aggressive behaviour across the lifespan // *Journal of psychiatric and mental health nursing*, 2013. P. 156-168.
3. Балык А.С., Цыбуленко О.П. Психологическая зрелость личности: теоретические концепции и подходы // *Общество: социология, психология, педагогика*. 2016. № 12. URL: <https://sciup.org/14939681> (дата обращения: 17.03.2023)
4. Буторин Г.Г., Бенько Л.А. Синдромы невропатии и психического инфантилизма в структуре психических расстройств детского возраста // *Сибирский психологический журнал*. 2016. № 60. С. 108-119.
5. Мещерякова, Д. Н. К вопросу о возрастных особенностях зрелости // *Вестник экспериментального образования*. 2017. № 4(13). С. 61-66.
6. Фурманов И. А., Фурманова Н. В. Психология депривационного ребенка. М. : Владос, 2004. 319 с.

ЗАЩИТА СВЕДЕНИЙ О ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ДОСУДЕБНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

На протяжении длительного периода времени в доктрине уголовно-процессуального права обращается внимание на необходимость усиления гарантий неприкосновенности частной жизни для несовершеннолетних, вовлекаемых в производство по уголовному делу. Психологическая незрелость личности несовершеннолетнего делает его особо уязвимым перед любым негативным воздействием, которое может быть только усилено, если в руках злоумышленника могут оказаться сведения о частной жизни данного лица. В силу данного обстоятельства уголовно-процессуальным законодателем предпринят ряд шагов, направленных на ограждение данной категории участников уголовного процесса от негативного воздействия, которому они могут подвергнуться в ходе досудебного производства по уголовному делу.

Уголовно-процессуальный статус несовершеннолетнего лица складывается из общего статуса, типичного для любого участника производства по делу, специального (слагается из прав и обязанностей несовершеннолетнего как представителя определенной возрастной группы), и индивидуального, который определяется личностью несовершеннолетнего¹. Вступая в производство по уголовному делу, несовершеннолетний может подвергнуться определенному негативному воздействию. Источником данного воздействия могут быть субъекты уголовной юрисдикции, которые могут не учитывать индивидуальных качеств личности несовершеннолетнего и тем самым причинять вред его психологическому состоянию.

А.А. Федорова интерпретирует возможность такого негативного воздействия на личности несовершеннолетнего как посягательство на неприкосновенность его частной жизни². Барьеры на пути вмешатель-

¹ Марковичева Е.В. Некоторые дискуссионные вопросы охраны прав несовершеннолетнего в современном российском уголовном процессе // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. 2014. N 2. С. 86.

² Федорова А.А. Понятие «негативное влияние (воздействие)» на несовершеннолетних участников уголовного судопроизводства в международном праве // Российский судья. 2019. № 5. С. 56-57.

ства в частную жизнь человека традиционно трактуются как препятствия на пути неправомерного вторжения субъектов уголовной юрисдикции в приватное пространство индивидуального существования человека. В отношении несовершеннолетних содержание такого запрета расширяется за счет конкретизации признаков посягательства на неприкосновенность частной жизни.

Лицо, не достигшее восемнадцати лет, имеет право сохранять в тайне определенные аспекты своей частной жизни, наравне с другими участниками уголовного судопроизводства. Вмешательство в частную жизнь несовершеннолетнего ограничивается базовыми международными соглашениями в данной сфере необходимым минимумом, который допускается для достижения цели уголовного правосудия. В силу данного обстоятельство неправомерное вмешательство в личную жизнь ребенка со стороны субъектов уголовной юрисдикции рассматривается как компонент более широкого понятия – негативного воздействия на личность несовершеннолетнего. Предполагается, что несовершеннолетний острее реагирует на факт разглашения сведений о своей частной жизни, чем зрелая личность. Это может провоцировать причинение несовершеннолетнему избыточных нравственных страданий и психологической травматизации. Следовательно, посягательство на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетнего должно рассматриваться как проявление негативного воздействия на его личность, не отвечающее интересам ребенка и причиняющее вред его нравственному и ментальному развитию.

Наиболее острой ситуацией негативного воздействия на личность несовершеннолетнего ставится осуществление в его отношении уголовного преследования. Оно может сопровождаться несоизмеримым с совершенных деликтом мерами, приводящими к искажению его нравственных ценностей и жизненных ориентиров, что негативным образом сказывается на личностном развитии несовершеннолетнего. Сочетание мер карательного воздействия с пониманием задач воспитательного воздействия должно осуществляться в интересах несовершеннолетнего, учитывая индивидуальные черты его личностного развития.

Аналогичным образом защита неприкосновенности частной жизни несовершеннолетнего осуществляется при производстве по уголовным делам, в рамках которых несовершеннолетний выступает в качестве жертвы. Наиболее явным образом посягательство на личность несовершеннолетнего в данном контексте проявляется посредством причинения ему избыточных моральных страданий и, как следствии, повтор-

ной виктимизации. Е.Н. Клещина рассматривает в качестве фактора вторичной виктимизации риски, связанные с некомпетентным подходом сотрудников правоохранительных органов, которые могут проявляться как в недоверии, так и в осуждении жертвы преступления³.

Специфика реализации принципа неприкосновенности частной жизни в отношении несовершеннолетних определяется не столько их процессуальным статусом, который может варьироваться от подозреваемого до жертвы, сколько возрастными особенностями представителей данной социальной группы. Субъекты уголовной юрисдикции могут не отдавать себе отчета в последствиях своих действия для незрелой личности несовершеннолетнего, что чревато последствиями для их личной жизни. Риски вторичной виктимизации требует выверенного подхода правоприменителя, при котором осуществление следственных действий в отношении несовершеннолетнего будут сопрягаться с последовательными действиями по минимизации психологического ущерба для частной жизни лица.

Однако угроза для неприкосновенности частной жизни несовершеннолетнего может исходить не только от стороны обвинения. Так известны случаи, когда в ущерб интересам несовершеннолетних действуют их законные представители, для чего законодательством предусмотрен механизм их отстранения (ч. 4 ст. 426 УПК РФ). Случаи отстранения законных представителей в правоприменительной практике встречаются нечасто, однако М.М. Куликова отмечает, что родители (или один из них) в силу конфликта с ребенком, отсутствия налаженных отношений не заинтересованы в благоприятном исходе дела, не отстаивают надлежащим образом интересы несовершеннолетнего в ходе производства по уголовному делу⁴.

Нарушение частных интересов несовершеннолетнего со стороны его законных представителей трактуется А.А. Федоровой как ущерб, причиняемый его личной жизни⁵, то есть рассматривается как посягательство на неприкосновенность частной жизни. Конфликт интересов

³ Клещина Е.Н. Криминологическое учение о жертве преступления и проблемы его реализации в законодательстве и деятельности органов внутренних дел: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2010. С. 25.

⁴ Куликова М.М. Участие родителей несовершеннолетних в качестве законных представителей в уголовном процессе // Судья. 2015. N 7.

⁵ Федорова А.А. Отстранение законного представителя несовершеннолетнего обвиняемого (подозреваемого) от участия в уголовном деле как один из механизмов защиты несовершеннолетних участников уголовного производства от негативного влияния (воздействия) // Законность. 2019. № 9 (1019). С. 58.

несовершеннолетнего и его законного представителя является рискованным фактором для нарушения неприкосновенности частной жизни ребенка. Например, в рамках одного из уголовных дел в качестве законного представителя несовершеннолетнего был допущен социальный педагог, который при рассмотрении вопроса об избрании несовершеннолетнему меры пресечения в виде заключения под стражу поддержал ходатайство следователя. Хотя сам подопечный данного педагога просил не заключать его под стражу и обещал являться по вызовам следователя⁶.

Невозможно не отметить значение избранной меры пресечения для сохранения неприкосновенности частной жизни, ведь заключение под стражу несет несоизмеримо больше риска, чем, например, домашний арест. Подобные действия законного представителя должны однозначно трактоваться как основание для его отстранения, однако уголовно-процессуальный правоприменитель редко прибегает к данному шагу. Для исправления сложившейся ситуации представляется необходимым внести изменение в текст части 4 статьи 426 УПК РФ, изложив ее в следующем виде:

«Законный представитель отстраняется постановлением следователя, дознавателя от участия в уголовном деле при наличии оснований полагать, что его действия вступают в противоречие с процессуальными интересами несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого, препятствуют облегчению его положения, а также наносят ущерб и оказывают негативное воздействие на личность несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого. Другой законный представитель незамедлительно допускается к участию в уголовном деле».

Риски посягательства на неприкосновенность частной жизни несовершеннолетних демонстрируют, что они могут распространяться не на отдельные категории участников уголовного судопроизводства, так как несовершеннолетний может иметь различный процессуальный статус, а на отдельные личности, вовлекаемые в производство по уголовному делу. Следовательно, гарантии неприкосновенности частной жизни должны распространяться не только посредством учета категоризации участников уголовного судопроизводства, но и учетом индивидуальных особенностей личности каждого отдельного участника.

⁶ Апелляционное определение Верховного суда Республики Хакасия от 8 апреля 2015 г. по делу N 22-337АП/2015. URL: <https://sudact.ru/regular/doc/4jomPHrlGI6J/> (дата обращения: 01.02.2023).

İsmayıl Əmirli

*Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər
Nazirliyinin Polis Akademiyasının
“Kriminalistika” kafedrasının müəllimi,
polis baş leytenantı*

CİNAYƏT TÖRƏTMƏKDƏ ŞÜBHƏLİ OLAN YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARA PROSESSUAL MƏCBURİYYƏT TƏDBİRLƏRİNİN TƏTBİQ EDİLMƏSİNƏ DAİR PRAKTİKİ PROBLEMLƏR

Açar sözlər: cinayət, cinayət prosesi, yetkinlik yaşına çatmayan, tutulma, praktiki problem.

Keywords: crime, criminal process, juvenile, arrest, practical problem.

*Ключевые слова: преступление, уголовный процесс, несовершенно-
летний, арест, практическая проблема.*

İnsanın həyatı, hüquq və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə ali dəyərlər olduğu bəyan edilməklə, belə dəyərlərin qorunması dövlətin ən başlıca vəzifəsi kimi təsbit edilir. Hüquqi dövlət quruculuğu yolu tutmuş müstəqil Azərbaycan Respublikası bu gün dünya birliyində müstəqil sözə malik dövlətlərin sırasında yer almışdır. Bütün sahələrdə olduğu kimi hüquq və qanunvericilik sahəsində də aparılan məqsədyönlü islahatlar insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasında, ictimai təhlükəli əməllərin qarşısının alınmasında və bununla da insanlarda hüquqi düşüncənin, hüquq mədəniyyətinin artırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir çox ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlər gündən-günə artmaqdadır. Bu cinayətlərin qarşısının alınması üçün həmin cinayətlərin yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən hansı səbəbdən törədilməsi araşdırılmalı, onlara cəza təyin edilən zaman bu səbəblər nəzərə alınmalı, onların gələcəkdə yenidən cinayət törətməsinə səbəb olmamalı və onlar cinayət törətmənin hüquqazidd, təqsirli əməl olduğunun şüurlu surətdə dərk etmələrini üçün şərait yaradılmalıdır.

Məqalədə yetkinlik yaşına çatmayan hansı yaş həddində olan şəxslərdir, onlara prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsində yaranan praktiki problemlərdir. Ümumiyyətlə götürsək qanunvericilikdə yetkinlik yaşına çatmaq, qanunla müəyyən olunmuş fəaliyyət qabiliyyətinə malik olmaq nə-

zərdə tutulur. Hər bir hüquq sahəsinin spesifikliyini nəzərə alsaq bu müxtəlif yaş hədlərində göstərilir. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsində tam fəaliyyət qabiliyyəti kimi 18 yaş göstərilir, 14 yaşdan 18 yaşa qədər müddət məhdud fəaliyyət qabiliyyətli sayılmaqla, 14 yaşına qədər şəxs isə heç bir fəaliyyət qabiliyyəti yoxdur. Fəaliyyət qabiliyyəti dedikdə isə şəxsin hüquqları əldə edib həyata keçirmək və üzərinə düşən vəzifələri icra etmək qabiliyyətidir. Əmək Məcəlləsində 15 yaş tamam olmuş şəxs artıq əmək müqaviləsi bağlamaq hüququna malikdir. Cinayət Məcəlləsində artıq 16 yaş tamam olmuş şəxsi cinayətin subyekti kimi tanıyır, bəzi kateqoriya cinayətlər də isə bu 14 yaş müəyyən edilir. Həmçinin "Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1.0.1-ci maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan on səkkiz yaşınadək olan şəxslərdir. Statistika görə, Azərbaycanda 2.800.000-dən çox yetkinlik yaşına çatmayan var. 18 yaşadək şəxslər ölkə əhalisinin 29 faizini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 7-ci maddəsində göstərilmişdir ki, tutulma — bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığını qısa müddətə məhdudlaşdırmaqla onun müvəqqəti saxlanılma yerində saxlanılmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının CPM-in 14-cü maddəsində göstərilmişdir ki, hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər. Azərbaycan Respublikası CPM-i və Azərbaycan Respublikasının digər qanunu ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan heç kəs tutula və həbs edilə bilməz. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına, habelə tibb və ya tərbiyə müəssisəsinə məcburi yerləşdirilməsinə yalnız məhkəmə qərarı əsasında yol verilir. Hər bir tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə dərhal tutulmanın, yaxud həbsə alınmasının səbəbləri, habelə şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti, ifadə verməmək və müdafiəçi tərəfindən hüquqi yardım almaq hüquqları ona aydın olan dildə bildirilməlidir. Təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya hakim qanunsuz tutulmuş, yaxud həbsdə saxlanılan şəxsi dərhal azad etməlidir.

Azərbaycan Respublikası CPM-ə görə tutulma yalnız aşağıdakı şəxslərə tətbiq oluna bilər: 1. cinayəti törətməkdə şübhəli olan şəxsə; 2. ittiham elan edilməli olan şəxsə və ya haqqında seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsə; 3. hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, cəzadan şərti ola-

raq vaxtından əvvəl azad etmənin, yaxud cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə məhkuma.

Cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır.

“Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsində göstərilmişdir ki, polis əməkdaşı tərəfindən məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan hər hansı şəxsin təxirəsalınmadan tutulmasına yalnız aşağıdakı hallarda yol verilə bilər: 1) şəxs cinayət törədərkən, yaxud törətdikdən bilavasitə sonra yaxalandıqda; 2) hadisəni bilavasitə görənlər, o cümlədən zərər çəkmiş şəxslər məhz həmin şəxsin cinayət törətdiyini göstərdikdə; 3) şübhə edilən şəxsdə və ya onun paltarında, ona məxsus digər əşyalarda və ya yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayətin izləri tapıldıqda.

Türkiyə Cümhuriyyətinin qanunvericiliyinə baxdıqda görürük ki, şəxslərin tutulması 22.07.2022-ci il tarixli “ Tutulma, həbsə alma və ifadənin alınması” haqqında əsasnamə ilə tənzimləndir. Burada tutulma dedikdə, ictimai qaydaya, ictimai təhlükəsizliyə, şəxsin sağlamlığına və ya həyatına yönələn təhlükənin qarşısının alınması üçün nəzarət altına alınması zəruri olan və ya cinayət törətməsini təsdiq edən hər hansı izi daşmasına görə şəxsin azadlığının müvəqqəti və real şəkildə məhdudlaşdırılması başa düşülür.

Əsasnaməyə görə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin iştirakı ilə törədilmiş hadisələr üzrə araşdırmanı Cümhuriyyət prokuroru həyata keçirməlidir. Və aşağıdakı şərtlərə əməl olunmalıdır:

a)Həmin yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin qanuni nümayəndələrinə dərhal məlumat verilməlidir; b)mütləq şəkildə qanuni nümayəndəsinin seçdiyi müdafiəçinin yardımı ilə təmin edilməlidir; c) saxlanılarkən yetkinlik yaşına çatmışlardan ayrı kameralarda olmalıdır; d)yetkinlik yaşına çatmayan yetkinlik yaşına çatmışlarla birlikdə cinayət törətdiyi halda cinayət işi və ya material ayrılaraq müstəqil icraatda aparılmalıdır; e)yetkinlik yaşına çatmayanlar şəxsiyyətləri və hərəkətləri ilə bağlı məlumatlar gizli saxlanılmalıdır; ə)zərərçəkmiş şəxs yetkinlik yaşına çatmayan şəxsdirsə, bu halda onun şikayətinin olub-olmamasından asılı olmayaraq araşdırma və ya istintaq aparılır; f)yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı işləri aparən şəxslər mümkün olduğu dərəcədə xidməti formada yox, mülki geyimdə vəzifələrini yerinə yetirməlidir; g)yetkinlik yaşına çatmayanlara əl-qol bağlama vasitələri tətbiq edilə bilmə, yalnız zəruri hallarda yetkinlik yaşına çatmayanın qaçmasının və ya digər şəxslərə xəsarət yetirməsi təhlükəsinin qarşısı alınması üçün lazımı tədbirlər görülür.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin tutulması və azadlıqlarının məh-

dudlaşdırılması İnsan Hüquqları Bəyannaməsi və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (AIHK) kimi beynəlxalq sənədlərdə də müzakirə olunmuşdur.

İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, ən əsas insan hüquqlarını müdafiə etməyə həvəsli olan bəyannamələrdən biridir. Buna görə də, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin tutulması və ya azadlıqlarının məhdudlaşdırılması zamanı da, bu bəyannamənin tələblərinə uyğun olunmalıdır.

AIHK, Avropa Şurasının qəbul etdiyi bir sənəddir və insan hüquqlarını müdafiə etmək məqsədilə hazırlanmışdır. Bu sənəd, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin hüquqlarının qorunması və onların insan tərbiyəsinə uyğun şəkildə mədəniyyətə qaytarılması üçün tələblər qoyur. Buna görə də, həmin şəxslərin təcrid edilməsi və ya məhkəməyə çıxarılması zamanı onların hüquqlarının qorunması və müdafiə edilməsi vacibdir.

Son dövrlərdə, dünyada çox sayda ölkə, cinayət işlərində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin məsuliyyətini müəyyən etmək və araşdırmanın səmərəliliyini təmin etmək üçün qanunvericilikdə dəyişikliklər edir. Lakin, hələ də bəzi məsələlər var ki, bu yaş qrupuna daxil olanlar üçün həll olunmamışdır. Bu da, cinayət işlərində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin iştirakının daha da böyüməsinə, araşdırmanın və ya istintaqın səmərəsiz aparılmasına səbəb olur.

BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının 37-ci maddəsinin b bəndində nəzərdə tutulmuşdur ki, “Uşağın həbsə alınması tutulması və ya həbs cəzası çəkməsi qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir və bunlar da son tədbir kimi və bunlar da mümkün olan qədər daha qısa müddətdə və qaydada həyata keçirilir”. Bundan başqa artıq qeyd etdiyimiz kimi, BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin Azərbaycan dövlətinə verdiyi tövsiyələrdə də “tutulmanın, həbsə alınmanın və həbs cəzası çəkmənin ən son tədbir kimi istifadə olunması prinsipinin təmini məqsədi ilə bunlara, yəni şəxsin azadlığının məhdudlaşdırılması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi kimi məcburiyyət tədbirlərinə alternativlər tətbiq etməklə nail olmaq” məsləhət görülmüşdür. Beynəlxalq hüquq uşaqların həm onlara ittiham elan olunmasından sonra və məhkəmə istintaqını gözləyəndək, həm də istintaq zamanı ona ittiham elan olunmazdan öncə tutulması hallarını ciddi şəkildə məhdudlaşdırır. Belə tutulmanın tətbiq edilməsinə yalnız ən son tədbir kimi, ən qısa müvafiq müddət ərzində və istisna hallarda icazə verilir. Mümkün olduğu halda, məhkəməyədək icraat zamanı tutulmadan qaçılmalıdır və hakimlər buna alternativ tədbirləri nəzərə almalıdırlar. Əgər uşağa formal olaraq ittiham elan olunması və onun işinin məhkəmə baxışına göndərilməsi barədə qərar qəbul olunarsa məhkəmə və ya digər vəzifəli şəxs və ya orqan şəxsin azad edilməsi məsələsinə təxirəsalınmadan baxmalıdır.

Həbs, tutulma və ya azadlıqdan məhrum etmənin “son tədbir” kimi və “ən qısa müddətdə” tətbiq edilməsi tələb edir ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan uşaq “ağlabatan” müddət ərzində məhkəmə qarşısına çıxarılmalı və hər hansı gecikmələrə yol verilməməlidir. Müxtəlif beynəlxalq sənədlər demək olar ki, cüzi fərqlərlə eyni terminlərdən istifadə edir lakin, mahiyyət ondan ibarətdir ki, gecikmələrin baş verməsinə yol verilməməlidir. Baxmayaraq ki, məhkəməyə qədərki tutulmanın yalnız son tədbir kimi və “ən qısa müvafiq müddətə” tətbiq edilməsi nəzərdə tutulsa da, “ən qısa müddət” dedikdə hansı müddətin nəzərdə tutulduğu haqqında heç bir müəyyənləşdirici norma mövcud deyil. Lakin Uşaq Hüquqları Komitəsi Ümumi Şərhlərində tövsiyə etmişdir ki, uşağa ittiham elan olunmasından öncə məhkəməyə qədərki tutulma (saxlanılma) 30 gündən artıq olmamalıdır.

“Uşaq Hüquqları haqqında” Qanuna əsasən tələb olunur ki, yaşı 18-dən az olan hər hansı şəxsin tutulması və ya həbs olunması yalnız qanuni olaraq və istisna hallarda həyata keçirilməli və uşağın valideynləri bu barədə dərhal məlumatlandırılmalıdır. Valideynlərin təxirəsalınmadan məlumatlandırılması ilə bağlı vəzifə həmçinin Cinayət Prosesual Məcəllədə öz əksini tapmışdır. Cinayət Prosesual Məcəllə təsbit edir ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin tutulması “müstəsna hallarda ... və mümkün qədər ən qısa müddətdə tətbiq edilməlidir” və yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin ittiham edildiyi cinayət ağır və xüsusilə ağır cinayət olmadıqda tətbiq edilə bilməz. Ağır cinayətlər dedikdə sanksiyasında yeddi il və ondan daha çox azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan cinayətlər nəzərdə tutulur. Valideynlərin və ya qanuni nümayəndələrin nəzarəti altına verməklə azad edilmə isə yalnız yetkinlik yaşına çatmayan cinayət törətmiş şəxslər barəsində tətbiq edilən alternativ tədbir növüdür. Milli qanunvericilikdə bəzi müddəaların olması cəzanın təyin edilməsi mərhələsində müvafiq beynəlxalq standartlarda açıqlanmış sözügedən prinsipin müəyyən dərəcədə əks olunduğunu göstərir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 148.4-cü maddəsinə əsasən “Cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır”. Məcəllənin müvafiq fəslində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində belə prosesual məcburiyyət tədbirinin daha az müddətdə tətbiq olunması haqqında tələb əks etdirilməmişdir. Yəni, qanunvericilik tutulma zamanı yetkinlik yaşına çatmamış şəxs ilə böyüklər arasında tutulmanın müddəti barəsində heç bir differensasiyaya yol verməmişdir. Lakin, belə differensasiya prosesual qanunun həbs ilə bağlı olan maddəsində mövcuddur. Belə ki, AR CPM-in 434.2-ci maddəsində göstərilmişdir ki,

“Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin müstəsna tədbir kimi və mümkün qədər qısa müddət ərzində tətbiq edilməsinə yol verilir”. Bu səbəbdən də hesab edirik ki, həbsdən başqa yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması ilə bağlı belə müddəə CPM-in müvafiq maddəsində də öz əksini tapmalıdır. Cinayət Prosesual Məcəllənin 433.2-ci maddəsinə əsasən “yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tutulduqda hakim onun azad edilib-edilməməsi məsələsinə dərhal baxmalıdır”. Lakin, qanunvericilik belə baxılmanın nə qədər gecikdirilə bilməsi barədə heç bir müddəə nəzərdə tutmur. Bu səbəbdən də hakim tərəfindən belə məsələyə baxılmanın maksimum müddətini aydınlaşdırmaq məqsədi ilə CPM-yə müvafiq dəyişikliklər edilməlidir. Bundan başqa yetkinlik yaşına çatmayanların saxlanılması, tutulması və istintaq hərəkətlərində iştirakı zamanı polis əməkdaşları mülki geyimdə olmalı, əl-qol bağlama vasitələrindən istifadə edilməməli və onlarla davranış qaydalarına dair təlimat hazırlanmalıdır. Yekun olaraq, Cinayət Prosesual Məcəllənin müddəaları bütün şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərə tətbiq edilən daha müfəssəl müddəaları ilə birlikdə oxunmalı, nəzərə alınmalı və müxtəlif normalarla bağlı differensasiyaya yol verilməlidir.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. Kriminalsitika: Dərslik / K.Q.Sarıcalinskaya və İ.S.Abbasovanın redaktəsi ilə.- Yenidən işlənmiş, əlavə və dəyişikliklər edilmiş 2-ci nəşri.-Bakı:-Hüquq Yayın Evi,-2021.- 996 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası <http://www.e-qanun.az/framework/897>
3. Polis haqqında Qanun 727-IQ - Polis haqqında (e-qanun.az)
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi <http://www.e-qanun.az/framework/46950>
5. BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası 2 sentyabr 1990
6. BMT-nin “Yuvenal Ədliyyənin İdarə Olunması üzrə Standart Minimum Qaydaları” (“Pekin Qaydaları”, BMT-nin 40/33 sayılı Qətnaməsi)
7. BMT-nin “Azadlıqdan Məhrum Edilmiş Uşaqların Müdafiəsi haqqında Qaydaları” (“Havana Qaydaları”, BMT-nin 45/113 sayılı qətnaməsinin 4-cü Əlavəsi)
BMT-nin “Cinayət mühakimə icraatında uşaqlarla bağlı hərəkətlərə dair Qaydaları”.

**Practical problems of applying procedural coercive measures
to juveniles suspected of committing crimes**

Corresponding norms regarding the arrest and detention of minors are provided in the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan. However, those norms did not reflect the terms of this, the rules of conduct, the provisions to be followed, and no additional mitigating provisions were mentioned. That is, the legislation did not make any differentiation regarding the duration of detention between a minor and an adult at the time of detention. However, such differentiation exists in the article of the procedural law related to arrest. Thus, Article 434.2 of the Code of Criminal Procedure states that "It is allowed to apply preventive measures against minors as an exceptional measure and for as short a period as possible." For this reason, we believe that such a provision regarding the arrest of a minor should be reflected in the corresponding article of the Criminal Code. In conclusion, the provisions of the Code of Criminal Procedure should be read together with the more detailed provisions applicable to all suspects and accused persons, and should be considered and differentiated with respect to the various norms.

Исмаил Амирли

**Практические проблемы применения мер процессуального принуждения
к несовершеннолетним, подозреваемым в совершении преступлений**

Соответствующие нормы в отношении ареста и содержания под стражей несовершеннолетних предусмотрены в Уголовно-процессуальном кодексе Азербайджанской Республики. Однако в этих нормах не были отражены условия этого, правила поведения, положения, которые необходимо соблюдать, а также не упоминались дополнительные смягчающие положения. То есть законодательство не делало никакого разграничения в отношении продолжительности содержания под стражей между несовершеннолетним и совершеннолетним на момент задержания. Однако такая дифференциация существует в статье процессуального закона, касающейся ареста. Так, статья 434.2 Уголовно-процессуального кодекса гласит, что «применение мер пресечения к несовершеннолетним допускается в порядке исключения и на максимально короткий срок». По этой причине считаем, что такое положение о задержании несовершеннолетнего должно быть отражено в соответствующей статье УК. В заключение следует отметить, что положения Уголовно-процессуального кодекса следует рассматривать вместе с более подробными положениями, применимыми ко всем подозреваемым и обвиняемым, и их следует рассматривать и дифференцировать по отношению к различным нормам.

Elnur Nəcəfov

*Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasının “Cinayət hüququ”
kafedrasının müəllimi, polis baş leytenantı*

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏR CİNAYƏTİN SUBYEKTİ KİMİ

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayan, cinayət, məsuliyyət, qanun

Keywords: minor, crime, responsibility, law

Ключевые слова: несовершеннолетний, преступление, ответственность, закон

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən cinayət hadisələrinin törədilməsi hallarına təəssüf ki, tez-tez rast gəlinir. İlk növbədə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər dedikdə kimlər nəzərdə tutulur, buna aydınlıq gətirmək lazımdır. Çünki bəzi vətəndaşlar bunu bilmədiyinə görə onlarda müəyyən suallar yaranır. Cinayət Məcəlləsinin 84.1-ci maddəsinə əsasən cinayət törədərkən 14 yaşı tamam olmuş, lakin 18 yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər hesab olunur. Yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət törətdikdə, onlara cinayət qanunvericiliyinə əsasən cəza təyin edilə bilər və ya tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər. Cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onlara tətbiq olunan cinayət məsuliyyəti və cəzanın yüngülləşdirilməsi və məhdudlaşdırılmasının xüsusi qaydalarını müəyyən edir. Cinayət Məcəlləsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza növü kimi ancaq cərimə, ictimai işlər, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə tətbiq oluna bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə tətbiq edilən cəza növləri və tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər BMT Baş Məclisinin 1985-ci il 29 noyabr tarixində qəbul etdiyi “Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar minimum standart qaydalar”-a tamamilə uyğundur.

Həmçinin, cinayət prosesual tərəfdən yetkinlik yaşına çatmayanların işinə daha peşəkar müstəntiq, daha peşəkar hakim tərəfindən baxılır. Çünki bu işlər xüsusi həssaslıq tələb edən icraatdır. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət işlərinə baxılarkən müdafiəçinin iştirakı mütləqdir. Onlara mütləq şəxildə müdafiəçi ayrılır. Hətta özü istəməsə belə. Qanunvericiliyə əsasən, şəxs müdafiəçidən imtina edə bilər. Lakin yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiə-

çidən imtinası qəbul olunmur. İşə baxılarkən gedişata uyğun olaraq prosesə müəllim, psixoloq cəlb olunur. Onların icraatı xüsusi həssaslıqla aparılır. Qanuni nümayəndə kimi valideynləri iştirak edir. Əgər valideyn yoxdursa, digər qanuni nümayəndələr iştirak edirlər. Onlar dindirmədən imtina edə bilirlər. Yetkinlik yaşına çatmayanların həbsindən, azadlıqdan məhrum olunmasından mümkün qədər qaçılır. Düzdür, qanunda onlar barədə həm həbs qətimkan tədbiri, həm azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə tutulub. Lakin bu müstəsna hal kimi nəzərdə tutulur. Qanunvericilik onlar üçün daha yumşaq cəza tədbirlərinin görülməsini nəzərdə tutur. Təbii ki, əgər törədilən cinayət ağır və ya xüsusilə ağır cinayət deyilsə.

Cinayət Məcəlləsinin 20.1-ci maddəsinə görə, cinayət törədərkən on altı yaşı tamam olmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur. Yəni, ümumi subyekt kimi, on altı yaşı tamam olmuş anlaqlı fiziki şəxs cinayət qanunvericiliyində təsbit olunan istənilən cinayət tərkibinin əlamətlərinin mövcud olduğu əməli törətdikdə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur. Lakin cinayət qanunvericiliyi 14-16 yaşlı şəxslərin əqli yetkinlik və psixi inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq onların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə səbəb olacaq yalnız on səkkiz cinayət tərkibi müəyyən etmişdir. Cinayət Məcəlləsinin 20.2-ci maddəsində göstərilir: “On dörd yaşı tamam olmuş şəxs yalnız qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam oğurlamağa, zorlamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə, ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlıq, odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuluları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir”. 14 yaşınadək uşaq cinayət məsuliyyəti daşımır, yəni 11 yaşlı uşaq adam öldürsə, bu əməl Cinayət Məcəlləsinin maddələri ilə tövsif edilməyəcək. Bu halda cinayət əməli törətmiş və 14 yaşından aşağı şəxslə bağlı Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar tərəfindən bir sıra intizam təsir tədbirləri görülməlidir. Bu tip komissiyalar rayon (şəhər) komissiyaları olaraq bilinən yerli komissiyalardan, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında yaradılan komissiyalardan ibarət ola bilər. 14 yaşından aşağı cinayət törətmiş şəxslər cinayətin növündən asılı olaraq həmin komissiyaların müraciəti ilə ya açıq tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə, ya da qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəs-

sisəsinə göndərilə bilər. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyinə əsasən, şəxs tam olaraq cinayət məsuliyyətinə 16 yaşına çatdıqdan sonra cəlb olunur, lakin bəzi növ cinayətlər üçün bu yaş həddi 14-ə bərabərdir. Cinayət məsuliyyəti üçün yaş həddinin müəyyən edilməsi Uşaq Hüquqları üzrə BMT Konvensiyasının tələb etdiyi kimi “qanun pozuntusuna yol vermiş uşaqların məsuliyyət daşmadığı yaş çərçivəsinin müəyyən edilməsi” üzrə 40 (3a) sayılı maddəsinə uyğundur. Baxmayaraq ki, Uşaq Hüquqları üzrə Komitə cinayət məsuliyyəti üçün yaş həddinin 18-ə bərabər olmasını təklif etmişdir, 14 yaş “emotional, mental və intellektual kamilliyin nəzərə alındığı” halda cinayət məsuliyyətinin çox aşağı səviyyədə müəyyən edilməsinə qarşı olan Pekin Qaydalarına (qayda 4.1) müvafiqdir.

14 yaş həddi elmi cəhətdən tam əsaslandırılmasa da, qanunverici orqan tərəfindən hüquqi siyasət müəyyən edilib. Müxtəlif ölkələrdə bu fərqli cür tənzimlənmişdir. Böyük Britaniyada on yaşında və ya daha gec, Portuqaliyada 16 yaşında cinayət törətməyə qadir sayılırlar. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı cinayət məsuliyyətinin minimum yaşını 12 yaşdan aşağı salmamağı tövsiyə edir. Müqayisəli hüquqda cinayət məsuliyyətinin başlama yaşına dair beynəlxalq standart aşkar edilməyib. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya (maddə 40.3.a) heç bir öhdəlik qoymur, ancaq cinayət məsuliyyəti üçün minimum yaş həddi təyin edir. Bununla bağlı Pekin qaydaları ilə müəyyən edilmiş meyarda (maddə 4.1) isə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmə yaşı çox aşağıdır, burada cinayət məsuliyyətində yaş kateqoriyasının deyil, hisslər, əqli qabiliyyətlər və əqli yetkinlik nəzərə alınması tövsiyə olunmuşdur. Bura tibbi və psixososial amillərdə daxildir. Fransa Cinayət Qanununa görə cinayət məsuliyyəti 13 yaşdan yaranır. Sudan, İordaniya və Pakistan kimi ölkələrdə cinayət məsuliyyəti 7 yaşından başlayır. Belçika, Panama Peruda isə 18 yaşından başlayır. Almaniyada 14 yaşına çatmamış uşaqlar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir. İspaniya Cinayət Məcəlləsi isə 18 yaşına çatmamış şəxslər üçün cinayət məsuliyyətini istisna edir. Qonşu Türkiyə Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 31-ci maddəsinə əsasən 12 yaş cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə yaşı hesab edilir. Həmçinin 12 yaşdan 15 yaşa kimi cinayət törətmiş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi məsələsinə baxılarkən, öz hərəkətlərini və etdiyi əməli dərk etmə qabiliyyətinin olub olmamasına fikir verilir. Belə xüsusiyyətlərə malik olmayan 12-15 yaş arasındakı şəxslər də, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməyərək, onlara tərbiyəvi xarakterli tədbirlər tətbiq edilir. Rusiya Federasiyasının Cinayət Məcəlləsinin 20-ci maddəsində isə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə yaşının Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində olduğu kimi 16 yaş, bəzi ağır cinayətlərdə isə 14 yaş müəyyən edilmişdir.

Son vaxtlar yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında oğurluq, adam öldürmə, bıçaqlama, quldurluq, narkotik vasitələrin istifadəsi və satışında iştirak kimi cinayət əməlləri daha çox yayılmışdır. Xüsusilə mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərdə yaş kateqoriyasının xeyli azaldığı müşayiət edilir. Məsələn Bakı Şəhərinin müxtəlif rayonlarından mənzil oğurluqları, soyğunçuluq, cibgiriş şəklinə oğurluq cinayətlərini törədən 13 hətta 12 yaşında olan uşaqlara rast gəlinir. Hüquqi baxımdan belə şəxslər cinayət məsuliyyəti daşıyırlar. Onlara müxtəlif tipli nəzarət tədbirlər tətbiq edilir, yaxud açıq tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə, ya da qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilirlər. Bir çox hallarda isə belə şəxslər gələcəkdə də, cinayət törədir və ya azadlıqda qaldığına görə islah olunmadan asanlıqla cinayətkar fəaliyyətə davam edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 32.2-ci maddəsinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlbəmə yaşına çatmayan, yəni 14 yaşından aşağı şəxslərdən istifadə etməklə cinayət törətmiş şəxslər, özləri həmin cinayətin icraçısı kimi məsuliyyət daşıyırlar. Lakin bu müddə yalnız 14 yaşından aşağı şəxsləri cinayətlərə sövq edən hər hansı cinayət məsuliyyətinə cəlbəmə yaşına çatmış şəxs tərəfindən edilməsini nəzərdə tutur. Faktiki olaraq 12 yaxud 13 yaşında olan belə şəxslər özlərinin müstəqil törətdiyi bu cinayətlərə görə heç kəs məsuliyyətə cəlb edilmir.

Cəmiyyətdə baş verən prosesləri izləyərkən açıq-aşkar görmək mümkündür ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər də cinayət törədirlər. Onlar bu cinayətləri bir sıra amillərin təsiri nəticəsində törədirlər. Təcrübə göstərir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdə cinayətkarlığa meyil əksərən kriminal aləmin və qaydalarının təbliği nəticəsində yaranır və həmin şəxslər bunun nəticəsində və ya digər yaşa dolmuş cinayətkarların təhriki ilə cinayət yoluna qədəm qoyurlar. Ümumiyyətlə hesab edirik ki, bu cinayətlərin artmasında səbəb həm də valideyn nəzarətsizliyidir. Çünki 14-18 yaş arası həssas dönmədir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar bir çox hallarda diqqətdən kənar qalır, başqalarının təsirinə düşərək bu əməlləri törədirlər. Bu dövrdə valideynlər övladlarına diqqət göstərməli, kifayət qədər maraqlanmalıdır. Fikrimizcə, bəzi hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət əməllərinə görə valideynlər üçün də hər hansı məsuliyyət nəzərdə tutulsa, məqsədmüvafiq olar. Bu zaman onlar daha məsuliyyətli olar, bu kimi cinayətlərin də qismən də olsa, qarşısı alınar. Bundan başqa, məktəblərin də üzərinə böyük yük düşür. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər arasında maarifləndirmə işinin aparılmasına ehtiyac var. Onların əksəriyyəti öz hüquq və vəzifələrini bilmir, öz məsuliyyətlərini dərk etmirlər. Eləsi var ki, törətdiyi əməlin cinayət olduğunun belə fərqində olmur. Ya da hər hansı cinayəti törədərkən elə hesab edir ki,

yaşı az olduğu üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmayacaq. Ona görə də məktəblərdə vəkillərin, hüquqşünasların, psixoloqların iştirakı ilə maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. Onlara hüquq və vəzifələri, məsuliyyətləri izah olunmalıdır.

Qeyd etmək istərdik ki, praktiki olaraq 14 yaşdan aşağı şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti yaşı 12 yaxud 13 yaşdan yaranması daha məqsədemüvafiq olardı. Bu həm onların gələcəkdə azad qalaraq yenidən cinayət törətmələrinin qarşısını alar, həm də, yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı tətbiq olunan qanunvericiliyin humanist mövqeyindən sui istifadə hallarının qarşısını almış olar. Eyni zamanda bir çox xarici ölkələrin və həmçinin Türkiyə Respublikasının Cinayət Məcəlləsində olduğu kimi, bu yaş kateqoriyasında olan şəxslərin törətdiyi cinayət əməllərinə görə məsuliyyət məsələsi həll edilərkən onların belə əməlləri törədərkən onun hüquqi nəticələrini dərk edib etməməsi, psixoloji durumu, hərəkətlərini idarə qabiliyyətinin olub olmamasının yoxlanılmasının, şərt kimi qoyulması daha düzgün olardı.

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <http://e-qanun.az/framework/46944>;
2. Türkiyə Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <https://www5.tbmm.gov.tr/kannunlar/k5237>;
3. Almaniya Federativ Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Germany-Criminal-Code.pdf>;
4. Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsi.- www.imolin.org;
5. “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”;
6. “Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”;
7. “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamə” ;
8. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası;
9. Uşaq Hüquqları Haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
10. “Müqayisəli hüquq baxımından cinayət məsuliyyəti yaşı və cinayət məsuliyyəti yaşına çatmayan şəxslərə tətbiq edilən tədbirlər” professor Feridun Yenisey- 2007;
11. “Çocukların cezai sorumluluğu”- Yrd.Doç.Dr.Mehmet Onursal ;
12. “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyəti” - Ləman Qasımzadə;
13. Hasanov E.H. Issues of prevention of crimes committed by minors. Baku, Maarif, 1991.

Minors as subjects of crime

We would like to note that in practice, it would be more appropriate to establish the age of criminal responsibility from 12 or 13 years for crimes committed by persons under 14 years of age. This will prevent them from committing crimes again in the future while remaining free, and will also prevent cases of abuse of the humanitarian position of the legislation applied against minors. At the same time, as in the Criminal Code of many foreign countries and also in the Republic of Turkey, when solving the issue of responsibility for criminal acts committed by persons of this age category, whether they understand the legal consequences of such acts, their psychological state, whether they have the ability to control their actions, the condition it would be more correct to put it as.

Елнур Наджафов

Несовершеннолетние как субъекты преступления

Отметим, что на практике было бы целесообразнее установить возраст уголовной ответственности с 12 или 13 лет за преступления, совершенные лицами, не достигшими 14-летнего возраста. Это уберезет их от повторного совершения преступлений в будущем, оставаясь на свободе, а также предотвратит случаи злоупотребления гуманитарным положением законодательства, применяемого в отношении несовершеннолетних. В то же время, как и в УК многих зарубежных стран, а также в Турецкой Республике, при решении вопроса об ответственности за преступные деяния, совершенные лицами данной возрастной категории, понимают ли они правовые последствия таких деяний, их психологическое состояние, есть ли у них возможность контролировать свои действия, условие правильное было бы выразить как.

Rəşid Yusifov
Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis
Akademiyasının “Cinayət hüququ”
kafedrasının müəllimi, polis leytenantı

CİNAYƏTİN MOTİVİNİN MAHİYYƏTİ VƏ CİNAYƏTİN TÖRƏDİLMƏSİNDƏ ROLU

Açar sözlər: motiv, cinayətin motivi, emosional vəziyyət, cinayətin subyektiv cəhəti, məqsəd, fakultativ əlamət

Key words: motive, the motive of the crime, emotional state, subjective aspect of the crime, purpose, optional feature

Ключевые слова: мотив, мотив преступления, эмоциональное состояние, субъективная сторона преступления, цель, дополнительная функция

Azərbaycan Respublikasının öz müstəqilliyini əldə etməsindən sonra ümummilli liderimiz cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında sivil, demokratik dəyərlərə uyğun hüquqi dövlətin möhkəm, sarsılmaz təməlinin qoyulmasına yönəlmiş sistemli, geniş islahatlara başlanılmışdır. Bu islahatlar cəmiyyətin həyatının bütün istiqamətlərini əhatə etmiş və nəticədə dövlətimizin müstəqilliyi bütövlükdə bərqərar və dönməz olmuşdur.

Bu gün ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən dövlətimizin möhkəmləndirilməsi, inkişaf etdirilməsi istiqamətində bütün sahələrdə program səciyyəli islahatlar uğurla davam etdirilir. Belə islahatlar sistemində demokratiyanın, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik əsaslarının yaradılması, inkişaf etdirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində dövlət və ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi üçün şəraitin yaradılmasına və s. xüsusi yer ayrılır. Məhz hüquq-mühafizə və qanunvericilik siyasətinə belə yanaşma XXI əsrin ən təhlükəli, cəmiyyət üçün hüquqazidd təzahürləri olan korrupsiya, terrorizm, narkotiklərin, silahların qanunsuz dövriyyəsi, insan alveri, o cümlədən kibercinayətlərə mübarizə aparmaq üçün əsas şərtlərdən biridir.

Müasir dövrdə cinayətkarlıqla mübarizə işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində nəzəri və təcrübi məsələlərin uğurlu həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizdə həyata keçirilən ümumsosial tədbirlər cinayətkarlığın səbəblərini mexaniki surətdə aradan qaldırmır. Bunun üçün ictimai və dövlət

mexanizminin mütəşəkkil və gərgin fəaliyyəti tələb olunur.

Cinayətkarlığın tərkib elementləri olan ayrı-ayrı konkret cinayətlər bir-biri ilə statistik hesabatlarda göstərilə bilən və proqnozlaşdırılan qarşılıqlı əlaqədədirlər. Deməli, cinayətkarlıq bir hal kimi müəyyən kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri çərçivəsində qiymətləndirilə, həmçinin ölçülə bilər. Bu faktor da onun mahiyyətini, digər təzahürlərlə qarşılıqlı əlaqəsini, inkişaf tendensiyalarını açıqlamağa imkan verir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 63-cü maddəsinə əsasən, hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir.[1,maddə 63]

Əməlin kriminallığını şərtləndirən onun 4 zəruri ünsürüdür. Bu elementlərdən biri də insan psixikası ilə bağlı olan subyektiv cəhətdir. Subyektiv cəhət – cinayət törədilməsi ilə əlaqədar şəxsin psixi fəaliyyəti olub, ictimai-təhlükəli əməli etməyə qətiyyət yaradan tələbatı əməlin obyektiv əlamətinin şüurda əks olunmasını və bunlara münasibəti bildirir.

Cinayətin subyektiv cəhəti psixi proses və psixi münasibət kimi cinayətin törədilməsi ilə bağlı olur. Belə ki, kriminal əməl törədilənə qədər vadar edən daxili tələbatlar əmələ münasibəti formalaşır, cinayətin törədilməsində hüquqi əhəmiyyət kəsb edən rol oynayır. Cinayətin subyektiv cəhətini xarakterizə edən təqsir, motiv və məqsəd cinayət qanununda göstərilir və törədilən hər bir konkret əməldə bunların aydınlaşdırılması lazım gəlir. Subyektiv cəhətin bu elementləri adətən, biri digərinin tərkib hissəsi olmayıb, müstəqil psixoloji hadisələrdir. Motiv və məqsəd qəsdlə törədilən cinayətlər üçün xasdır. Ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərdə nəticənin yox, nəticəni doğuran davranışın motivi olur. Motiv törədilən hər bir cinayətlərdə araşdırılmalıdır, belə ki, məsuliyyəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən, bəzi normalarda isə tövsifedici əlamətlər kimi qanunda öz əksini tapmışdır.

Cinayətin subyektiv cəhətinin ünsürləri haqqında bəzi fikir ayrılıqları vardır. Bəzi alimlər belə hesab edirlər ki, motiv və məqsəd təqsirin tərkib hissəsi kimi çıxış edir və ümumiyyətlə, cinayətin subyektiv cəhəti təqsirdən ibarətdir. Başqa qrup müəlliflər isə haqlı olaraq hesab edirlər ki, təqsir subyektiv cəhətin mühüm elementidir, lakin, onu tam əhatə etmir, motiv və məqsəd müstəqil ünsür kimi onun tərkibinə daxil olur. Motiv və məqsəd psi-

xoloji funksiyalarına görə təqsirdən fərqlənir, ondan əvvəl yaranır, kriminal əmələ aparan yolu ifadə edir. Bu səbəbdən də motiv və məqsədi təqsirin məzmununa daxil etmək olmaz. Əks halda, törədilən hər bir cinayətdə bu ünsürlər aydınlaşdırılmalıdır. Bu isə praktiki olaraq mümkün deyil və məhkəmə təcrübəsi ciddi çətinlik qarşısında qalır. Məlumdur ki, ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərdə ancaq davranışın motiv və məqsədini aydınlaşdırmaq olar. Eləcə də, qəsdlə törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normaların əksəriyyətində motiv və məqsəd tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmur. Belə bir çox cinayətlərdə motiv və məqsəd araşdırılmadan da əmələ hüquqi qiymət vermək olur. Bəzi hallarda şəxs qəsdən törətdiyi ictimai-təhlükəli nəticəni dərk etsə də, motivi dərk edə bilmir, hansı hisslərin altında cinayət törətdiyini anlaya bilmir. Bu səbəbdən cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan normaların da az hissəsində motiv və məqsəd cinayətin tövsifedici əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur. [7, s.4-5]

Dünya açıq ensklopediyasında motivə aşağıdakı kimi anlayış verilir:

Motiv – insanı müəyyən hərəkəti etməyə yönəldən səbəbdir.[12] Motiv sözü müəyyən hərəkətin nə üçün edildiyini bildirir, motiv sözü fransız sözü olan “mobile” sözündən götürülmüşdür, demək olar ki “səbəb” sözü ilə sinonimdir. Bu sözün mənşəyi latın sözü “motivus” sözündəndir. Dünya təcrübəsində “motiv” sözü emosional, şüuraltı və irrasional hissləri ifadə etmək üçün, “səbəb” sözü isə şüurlu, rasionel fikirləri ifadə etmək üçün istifadə edilib. Hal-hazırda, kriminoloji və psixoloji anlayışlarda klassik “motiv” sözündən imtina etmə və “səbəb” sözündən daha çox istifadə etmə tendensiyası var. Cinayət hüququnda, motiv və məqsəd təqsiri formalaşdıran əsas anlayışlardandır.[9, s.151]

Müxtəlif cinayətkarlar törətdikləri cinayətlərə görə müxtəlif motivlər bildirmişlər. 33 gənc oğlanı qətlə yetirmiş və onlardan 26-sını evinin zirzəmisində basdırmış serial qatil Con Ueyn Qeysi tutulduqdan sonra ilk törətdiyi qətl barədə müsahibə zamanı bildirmişdir: “Qətdən sonra özümü çox pis və quru hiss etdim, lakin ilk qurbanımı sinəsindən dəfələrlə bıçaqladıqdan sonra onun nəfəs almaq üçün əziyyət çəkdiyini eşitdikdə çox güclü silkələnmə, həyəcan hiss etdim. Onda fikirləşdim ki, öldürmək ən güclü həyəcan verən hisdir”. Bundan sonra isə o, bu hissi yenidən yaşamaq üçün, tutulana qədər illərlə öldürməyə davam etmişdir. Onu da qeyd lazımdır ki, bu qətl qurbanın diqqətsizliyi nəticəsində yaranmış mübahisə nəticəsində baş vermişdir. Belə ki, səhər oyanmış Timoti Mkkoy mətbəxdə Qeysi və özü üçün səhər yeməyi hazırladıqdan sonra mətbəx bıçağı əlində gəlib Qeysini oyatdıqda, Qeysi bıçağı onun əlində görüb tez qalxaraq onun üstünə gəlmiş,

Mkkoy qorxaraq əllərini yuxarı qaldırdıqda bıçaq Qeysinın qolunu kəsmiş, bundan sonra Qeysi onu vurmuş, Mkkoy isə Qeysini vurduqda, Qeysi əsəbləşib onu yerə yıxmış və dəfələrlə bıçaqlamışdır. [13]

Cinayətin motiv və məqsədi cinayət törədilənə qədər yaranır. Motiv və məqsəd cinayətin subyektiv cəhətinə qəsd və ehtiyatsızlıq vasitəsilə deyil, müstəqil daxil olur. Cinayətin motivi ittiham aktında və hökmdə göstərilir.

[6,s.225] Əvvəlcə psixologiya elmində işlənmiş və sonradan cinayət hüququ sahəsinə keçmiş “motiv” anlayışı ümumi mənada insanın hərəkətlərinin niyyətini, təhrikedici səbəbini bildirir. Belə qəbul olunur ki, “Tələbatların ödənilməsi ilə əlaqədar olaraq insanı hər hansı bir məqsədə yönəlmiş işə, fəaliyyətə təhrik edən amillərə, səbəblərə motiv deyilir”. [7, s.18-19]

T.V.Kruqlovanın fikrincə, “cinayətkar davranışın motivi - ictimai təhlükəli əməl törətmək yolu ilə arzu edilən nəticəyə (məqsədə) can atmaqda ifadə olunan daxili meyldir”. [10,s.21]

F.Y. Səməndərov hesab edir ki, “cinayətin motivi - ictimai təhlükəli əməli törətməyə qətiyyət yaradan, konkret əməldə maddiləşən dərk olunmuş maraqdır”. [6, s.226] A.R.Muzikin belə nəticəyə gəlir ki, “motiv şəxsin konkret nəticənin əldə olunmasına istiqamətlənmiş, müəyyən tələbatlarla şərtlənən və onda cinayət törətməyə qətiyyət yaradan daxili meyldir” [11,s.28-29]

Motiv məhkəmə prosesində müəyyən dərəcədə sübut əhəmiyyəti daşıya bilər. Dünya təcrübəsinə görə, məsələn, şəxs velosiped oğurlayıbsa, istintaq zamanı iki hal sübut edilməlidir:

a)şəxs velosipedi oğurlamaq istəyib; b)şəxs velosipedi oğurlayıb. Əgər təqsirləndirilən şəxs başqasının velosipedini özününki bilib aparıbsa, burada şəxsin təqsiri olmadığından oğurluq faktı yoxdur. Əgər şəxs başqasının velosipedini oğurlamaq istəyibsə, lakin səhv edib öz velosipedini aparıbsa, burada cinayət məsuliyyəti yoxdur, çünki şəxs qanunla qadağan edilmiş əməli törətməyib. Motiv adətən məhkəmə prosesində andlı iclasçıları təqsirləndirilənin həqiqətən də cinayət əməlini törətmiş olduğuna və bu əməli törətmək istədiyinə inandırmaq üçün araşdırılır. Cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsi zamanı əsasən şəxsin məqsədinə diqqət yetirilir. Pis motiv ayrılıqda cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur, yaxşı motiv isə cinayətin əməlinin istintaqı zamanı yaxşı müdafiə deyil. Motiv və məqsəd arasındakı fərq həmişə aydın deyil, ən sadə qanunauyğun fərq budur ki, məqsəd şəxsin öz əməlinə münasibəti, motiv isə şəxsin bu əməli törətməsi səbəbidir. Motivlər əsasən 3 növə bölünür: bioloji, sosial və şəxsi. Şəxsin əməli törətməsi səbəbləri müxtəlif ola bilər. Şəxsin motivi onun məsuliyyətinə müxtəlif cür təsir edə bilər.

Dünya təcrübəsinə görə, motiv müəyyən qanuni hərəkətin qanunsuz hesab edilməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, Kaliforniyada sındırma və daxil olma alətlərinə hər hansı maşın və ya saxlanc yerinə daxil olmaq motivi ilə sahib olmaq qadağandır. Nyu-Cersidə qanunsuz olaraq digər şəxsin özünə və ya mülkiyyətinə zərər vurmaq motivi ilə silaha sahib olmaq qadağandır. Bunun kimi normalarda motiv əməli qanunsuz edən yeganə ünsürdür, göstərilən motivlər olmasa əməl qanuni hesab edilə bilər. Motiv həmçinin müəyyən hərəkətin qanuni hesab edilməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, son zərurət vəziyyətində şəxs etdiyi hərəkətin motivinin daha ağır nəticələrin qarşısını almaq olduğunu vurğuladıqda, əməl son zərurət kimi qiymətləndirilir və şəxs məsuliyyətdən azad edilir. Əgər şəxs törətdiyi qanunsuz əməli daha ağır nəticənin qarşısını almaq üçün yox, başqa motivlə edibsə, ictimai faydalı məqsədə nail olursa belə, şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur. [8. s.6-11]

Dünya təcrübəsində məsuliyyəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən motivlər qeyd edilir. Məsuliyyəti ağırlaşdıran motivlər: tamah motivi, tutulmaqdan yayınmaq motivi, zərər vurmaq motivi, terrorizmi təbliğ etmək motivi, müəyyən xüsusiyyətlərinə görə müəyyən insan qrupuna nifrət etmə motivini misal göstərmək olar. Ümumilikdə, şəxsin törətdiyi cinayət onun nə qədər cəzaya layiq olmasını da göstərə bilər. Məsələn, bununla bağlı klassik fikirlərə nəzər salsaq, öz xəstə olan yaxınının əziyyət çəkməsinə dözə bilməyib onun həyatına son qoyan şəxsin motivi, alçaq niyyətlə başqasını həyatdan məhrum etmə cinayətini törədən şəxsin motivinə nisbətən daha daha yaxşıdır. Lakin burda bir halı da nəzərə almaq lazımdır ki, öz xəstə olan yaxınının əziyyət çəkməsinə dözə bilməyib onun həyatına son qoyan şəxsin motivi törədilmiş əməl haqqında, avtomobili yüksək sürətlə idarə edib yoldan keçən bir piyadanın həyatına son qoyan şəxsin motivindən daha çox informasiya verir. Əgər cəzanın ağırlığı haqqında sorğu edilsə idi, insanların çoxu öz yaxınının əziyyətinə onu öldürərək son qoymuş şəxsə, adam oğurluğu və ya narkotik vasitələrin satışını törətmiş şəxslərə nisbətən daha az cəza verilməsini tələb edərdilər, baxmayaraq ki, qəsdən adam öldürmə digər cinayətlərə nisbətən daha ağır cinayətdir. Bu misal göstərir ki, motiv cinayət törətmiş şəxsin əməlinə verilən qiymətin formalaşmasına kifayət qədər təsir göstərir və bəzi hallarda, cinayət törətmiş şəxsin əməlinin nə qədər ictimai təhlükəli olması barədə məlumat verir.[8, s.24-26]

Motiv Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində də cinayətin ağırlığının müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin “Qəsdən adam öldürmə işləri ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi haqqında” 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 nömrəli qərarının 4-cü bən-

dində qeyd edilir ki, qisas, qısqanclıq, nifrət, paxıllıq motivləri ilə qəsdən adam öldürmə işləri ağırlaşdırıcı və yüngülləşdirici hallar olmadıqda Cinayət Məcəlləsinin 120.1-ci maddəsi ilə tövsif edilməlidir. [4] Tamah motivi, xuliqanlıq motivi, başqa cinayəti gizlətmə, başqa cinayətin törədilməsini yüngülləşdirmə, milli, irqi, dini düşmənçilik motivləri isə cinayət məsuliyyətini ağırlaşdıran motivlərdir. Azərbaycan respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 61-ci maddəsində cəzanı ağırlaşdıran hallar sadalanır və 61.6-cı maddədə cəzanı ağırlaşdıran motivlər göstərilir: “Cinayətin milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm, digər şəxslərin qanuni hərəkətlərinə görə qisas almaq zəminində tamah məqsədi ilə və ya sair alçaq niyyətlərlə, habelə başqa cinayəti ört-basdır etmək və ya onun törədilməsini asanlaşdırmaq məqsədi ilə törədilməsi”. [2. m.61] Göründüyü ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət qanunvericiliyində motiv, məqsəd, niyyət anlayışları eyni mənalı anlayışlar kimi götürülür. Yuxarıda göstərilən Plenum qərarının 6-cı bəndində qeyd edilir ki, qəsdən adam öldürmə o vaxt Cinayət Məcəlləsinin 120.2.2-ci maddəsi ilə (xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə) tövsif edilməlidir ki, təqsirkar davranışı ilə ictimai qaydalara və hamı tərəfindən qəbul olunmuş əxlaq normalarına açıq etinasızlıq göstərməklə, özünü ətrafdakılara qarşı qoymaqla cinayət törədir. Plenum qərarının 16-cı bəndində göstərilir ki, qəsdən adam öldürmə cinayətinin Cinayət Məcəlləsinin 120.2.12-ci maddəsi ilə tövsif edilməsi üçün qanunun özündə göstərilən motivlərdən heç olmazsa birinin (milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik) olması zəruridir. Bu zaman təqsirkar başqasının həyatına onun milli, irqi, dini mənsubiyyətinə görə qəsd etməklə müəyyən millətə, irqə, dini əqidəyə mənsub olan müəyyən xalqın şərəf və ləyaqətini alçaltmaq məqsədi güdür. Belə cinayət hadisələri başqa tövsifedici əlamətlərlə müşayiət olunsada, burada Cinayət Məcəlləsinin 120.2.12-ci maddəsində göstərilən motiv mütləq üstünlük təşkil etməlidir. F.Y.Səməndərov Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasında qeyd edir ki, Cinayət Məcəlləsinin 12-cu maddəsində göstərilən “Qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma” cinayəti qisas, qısqanclıq və s. motivlərlə törədilə bilər. Motiv əməlin tövsifi üçün zəruri əhəmiyyət kəsb etməsə də, affekt vəziyyətinin olub-olmamasının müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. [5, s.435-436]

Beləliklə bunu vurğulamaq istəyirəm ki, motiv cinayət hüququnun vacib institutlarından biridir və motivin müəyyən edilməsi bir çox hallarda əməlin düzgün tövsifi üçün zəruridir. Motiv şəxsin müəyyən cinayəti törətməsinin səbəbidir. Bu səbəblər müxtəlif ola bilər və müəyyən motivlərin cinayət qanununda maddələrin dispozişiyasında nəzərdə tutulması həmin motivlərin nə qə-

dər ictimai təhlükəli olduğunu göstərir. Lakin “motiv” anlayışı termin kimi yalnız nəzəriyyədə istifadə edilir və Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində isə “niyyət” və “məqsəd” anlayışlarından istifadə edilir. Hər bir cinayət əməlinin tövsifi zamanı motivin müəyyən edilməsi məqsədmüvafiqdir, motiv həmin cinayət tərkibinin zəruri əlaməti olmasa belə. Bundan əlavə qeyd etmək istəyirəm ki, Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələrində istifadə olunan “niyyət” və “məqsəd” anlayışlarının mənalınının qanunvericilik qaydasında izah edilməsi və dəqiqləşdirilməsi, həmçinin “motiv” anlayışının da qanunun maddələrinin mətnlərinə daxil edilməsi məqsədmüvafiqdir. Çünki, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun 8-ci maddənin 8.0.7-ci bəndində normativ hüquqi aktların ziddiyyətsizliyi prinsipi nəzərdə tutulmuş, habelə 25-ci maddəsinədə normativ hüquqi aktda işlənən termin və anlayışların birmənalı olması tələbi öz əksini tapmışdır.[3,m.8;25]

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası – <http://www.e-qanun.az/framework/897>.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <http://e-qanun.az/framework/46944>
3. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” 21 dekabr 2010-cu il tarixli AR Konstitusiyaya Qanunu
4. “Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” AR Ali Məhkəməsinin Plenum Qərarı
5. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. F.Y.Səməndərov
6. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə.
7. Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası. “Cinayət hüququ” kafedrası. Mövzu №9 “Cinayətin subyektiv cəhəti”. Mühazirə. Rəsul Rüstəmov.
8. Carissa Byrne Hessick. “Motive’s Role in Criminal Punishment”
9. Elisabeta Botian. “Motive or Reason in Criminal Law”
10. Круглова Т.В. Ревность как мотив совершения преступления и ее уголовно-правовое и криминологическое значение. Дисс.... канд. юр. наук. М., 2003
11. Музыкин А.П. Мотив преступления и его уголовно-правовое значение. Дисс. ... канд. юр. наук. Рязань, 2010.
12. [en.wikipedia.org/wiki/Motive_\(law\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Motive_(law))
13. en.wikipedia.org/wiki/John_Wayne_Gacy.

Xalid Qasimov
Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis
Akademiyasının “Cinayət prosesi”
kafedrasının müəllimi, polis leytenantı

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏR TƏRƏFİNDƏN TÖRƏDİLƏN CİNAYƏTLƏRLƏ ƏLAQƏDAR HƏYATA KEÇİRİLƏN DİNDİRMƏ İSTİNTAQ HƏRƏKƏTİNİN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayan şəxs, ibtidai araşdırma, dindirmə, uşaq hüquqları

Key words: juvenile, investigations, interraction, child rights,

Ключевые слова: несовершеннолетний, предварительное расследование, допрос, права детей

Y etkinlik yaşına çatmayan şəxslər və onların iştirak etdiyi ictimai münasibətlər dövlət və cəmiyyət tərəfindən həssaslıqla öyrənilməli və tənzimlənməlidir. Çünki uşaqlar ictimai münasibətlərin ən həssas iştirakçıları hesab edilir və bütün cəmiyyətlərin inkişaf perspektivləri bilavasitə onlarla bağlı olur. Cinayət-prosessual hüquq münasibətlərində də eyni məsələlər aktuallığını qoruyur.

II Dünya müharibəsindən sonra aktuallaşan insan hüquqları ilə bərabər, “uşaq hüquqları” məfhumu da inkişaf etməyə başladı. Qlobal müstəvidə bir çox beynəlxalq müqavilələr və dövlətlərarası sazişlər imzalandı. 20 sentyabr 1989-cu il “Uşaq hüquqları haqqında” konvensiya bu sahədə olan beynəlxalq aktlardan biridir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər (uşaq) dedikdə, Cinayət-prosessual məcəllənin 7.0.33-1-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi 18 yaşına çatmayan şəxslər hesab edilir (1.). Uşaqlara verilən bu anlayış həm beynəlxalq (BMT-nin 1989-cu il “Uşaqların hüquqları haqqında” Konvensiyasının 1-ci maddəsi), həm də ölkədaxili qanunvericilikdə (“YYÇ baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası” haqqında AR Qanununun 1-ci maddəsi) eynilik təşkil edir. (2.), (3.)

Bəzən uşaqlar da, cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş əməlləri törədə və hər hansı hüquq pozmanın iştirakçısına çevrilə bilirlər. Təbii ki, bu araşdırmamızda belə hadisələrin baş vermə səbəblərini və şəraitlərini araşdırmayacağıq, uşaqların cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olduqda onlarla prosesual davranış qaydalarına toxunacağıq.

Uşaqları onların həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyatına təhlükə törədə bilən cinayətkar və s. fəaliyyətə cəlb etmək qadağandır. Konstitusiyamızın 17-ci maddəsinə əsasən uşaqların hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir (4.). Uşaqların hüquqlarının realizə edildiyi məqamlardan biri də cinayət təqibi üzrə icraat hesab olunur. YYÇ ilə bağlı prosessual müddəalar CPM-in müxtəlif maddələrində (7, 27, 51-2, 100, 123-2, 153, 170, 228 və s.) habelə, 51-ci fəslində (YYÇ barəsində icraatın xüsusiyyətləri) geniş şəkildə ifadə olunmuşdur. Cinayət prosessual hüquq münasibətlərində yuç ilə bağlı müddəalar onların cinayət prosesi zamanı iştirakını tənzimləməkdən, prosessual məcburiyyət tədbirləri və hərəkətləri zamanı uşaqların qanuni mənafelərini qorumaqdan ibarətdir. Bu araşdırma zamanı yuç-dən ifadələrin alınması, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, həmçinin şahid qismində iştirakının prosessual aspektlərinə toxunmuşuq.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi uşaqlar haqqında qanunvericilik hüquq münasibətlərinin inkişafı nəticəsində müvafiq dəyişikliklərlə diqqəti cəlb edir. Buna ən bariz nümunə kimi bir neçə normativ hüquqi akta, o cümlədən CPM-ə edilmiş 27 dekabr 2022-ci il tarixli dəyişiklikləri misal göstərmək olar. Sözügedən dəyişikliklər zamanı prosessual qanunvericiliyə “Uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üçün tədbirlər” adlanan yeni norma əlavə edilmişdir. Müvafiq maddədə diqqət çəkən məqamlardan biri də uşaqlardan ifadə alarkən cinayət təqibi orqanları tərəfindən verilən təminatlar sisteminin əks olunmasıdır. Normaya baxsaq aydın olur ki, uşaqların prosessual statusundan asılı olmayaraq bu təminatlar hər bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə şamil olunur. Cinayət təqibi zamanı yetkinlik yaşına çatmayanlardan ifadələrin alınması istintaq hərəkəti qismində dindirmə zamanı reallaşır.

Dindirmə istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsini tənzimləyən müddəalar CPM-in XXVIII fəsilinin 226-234-cü maddələrində təsbit edilmişdir. YYÇ-nin dindirilməsi, digər şəxslərin dindirilməsindən kəskin surətdə fərqlənir. Dindirmə zamanı CPM-in 92.3-cü maddəsinə (şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs cinayəti törədərkən yetkinlik yaşına çatmadıqda) əsasən müdafiəçinin iştirakı mütləq şəkildə təmin edilməlidir. Ümumiyyətlə, yuç şəxs barəsində ibtidai istintaqın aparılmasının xüsusiyyətlərinə nəzər salsaq, icraat zamanı iş üzrə yuç şəxsi təmsil edən müdafiəçinin iştirakı məcburidir (maddə 432.) Burada uşaqlardan ifadələrin alınması zamanı tək-cə müdafiəçinin iştirakı ilə kifayətlənilmir, həmçinin digər şəxslərdə iştirak edə bilər. CPM-in 228-ci maddəsində bu barədə belə yazılır:

- 14 yaşınadək, müstəntiqin mülahizəsinə görə isə 16 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmamış şahidin dindirilməsi müəllimin, zəruri hallarda isə həkimin və onun qanuni nümayəndəsinin iştirakı ilə aparılır.

Prosessual məcəllənin 27 dekabr 2022-ci il dəyişiklikləri ilə təsbit edilən 231.2-ci maddəsində isə yazılır:

- Cinsi istismarın və ya cinsi zorakılığın qurbanı olan 14 yaşından yuxarı uşağın tələb etdiyi hallarda onun dindirilməsi qanuni nümayəndəsinin, yaxud onun seçimi əsasında müəllimin, psixoloqun və ya həkimin iştirakı ilə aparılır.

Uşaqların cəlb edildiyi istintaq hərəkətləri zamanı digər şəxslərin iştirakı ilə keçirilməsi anoloji olaraq xarici ölkələrin prosessual qanunvericiliyində də yer almaqdadır. Qardaş Türkiyə Cümhuriyyətində 5395 sayılı Çoçuk Koruma Kanunu (ÇKK) uşaqların cinayət mühakimə icraatında iştirakının prosessual aspektlərini tənzimləyir (5.). Çoçuk Koruma Kanununda da uşaqlar dedikdə, 18 yaşına çatmayanlar hesab edilir. Qanunun 15-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, uşağın ifadəsi alınarkən və ya digər prosessual hərəkətlər zamanı sosial iş məmurları iştirak edə bilər. Qanun “əsas anlayışlar” maddəsində “sosial işçi” dedikdə, psixoloji məsləhət və rəhbərlik, psixologiya, sosiologiya, uşaq inkişafı, tədris, ailə və istehlak elmləri və sosial iş sahələrində təhsil verən qurumları birtirmiş peşəkar mütəxəssislər nəzərdə tutulur. Göründüyü kimi, Türkiyə qanunvericiliyində uşaqlardan ifadə alınarkən iştirak edən şəxslərin dairəsi xeyli genişdir.

Gürcüstan Respublikasında isə “Yuvenal ədliyyə haqqında” Qanun (Juvenile Justice Code Of Georgia) az yaşlıların cinayət prosesində iştirakını tənzimləyir. Qanunun 52-ci maddəsində belə deyilir:

-Yetkinlik yaşına çatmayanlar qanuni nümayəndələrinin və vəkillərinin iştirakı ilə dindirilir. Zəruri hallarda dindirmədə psixoloq da iştirak etməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinsi istismarın və cinsi zorakılığın şahidi və ya qurbanı olarsa, dindirmə zamanı audio və ya video çəkiliş aparıla bilər. YYÇ şəxsin verdiyi ifadənin audio və ya video yazısı məhkəmə iclasında səsləndirilə (nümayiş etdirilə) bilər.(6.)

Uşaqlardan ifadə alarkən psixoloji kontaktın qurulması, iş üçün əhəmiyyətli olan hallar barədə ətraflı məlumat verə bilməsi (şahid qismində iştirak etdikdə), prosessual hərəkətin yerinə yetirilməsi zamanı psixoloji təsirə məruz qalmaması üçün adı çəkilən şəxslərin iştirakı nəzərdə tutulur.

Lakin bu müddəalar cinayət təqibinin iştirakçısına çevrilmiş hər bir YYÇ-yə şamil edilmir. 14 yaşınadək olanlara və müstəntiqin mülahizəsi əsasında 14-16 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmamış şahidin dindirilməsi müəllimin, zəruri hallarda isə həkimin və onun qanuni nümayəndəsinin iştirakı ilə aparılır.

Fikrimizcə, yyç-nin dindirilməsi zamanı fizioloji-bioloji, psixoloji hallarından asılı olmayaraq digər şəxslərin iştirakı hər bir halda təmin edilməlidir.

YYÇ barəsində ibtidai istintaqın xüsusiyyətləri maddəsində “16 yaşınadək YYÇ-nin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin aparılmasında müstəntiq müəllim və ya psixoloqun iştirakını təmin etməlidir” deyə müstəntiq üzərində vəzifə qoyur. Sözsüz ki, istintaq hərəkətləri dedikdə, şəxslərin dindirilməsi də buraya aid edilir. CPM-in 228 və 432-ci maddələrinin qarşılıqlı şəkildə müqayisə edərkən eyni münasibətlərin tənzim etmək üçün qanunvericinin qəbul etdiyi fərqli normalarla rastlaşırıq. Burada bir neçə sual meydana çıxır ki, 16-18 yaşında olan yyç iştirak etdiyi istintaq hərəkətlərində digər şəxslərin iştirakını hansı norma tənzimləyir? Müvafiq yaşda olan yyç üçün digər şəxslərin iştirakı vacib deyilmi? Əgər deyilsə bu zaman yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında qanun qarşısında bərabərlik prinsipi pozulmurmu?

Qeyd etdiyimiz fikirlərdən sonra təklif edirik ki, CPM-nin 228 və 432-ci maddəsində müvafiq dəyişikliklər edilməlidir. YYÇ ilə bağlı və onların hüquqlarının, qanuni mənafelərinin müdafiə edərək qorunması məqsədilə “digər şəxslərin” iştirakı da vacibdir. Və bu hal yaş fərqi olmadan bütün yyç şəxslərə tətbiq edilməsi məqsədəuyğun olardı. Çünki CPM-in 123-2-ci maddəsində göstərilən təminatlar prosesual vəziyyətindən və yaşından asılı olmayaraq hər bir şəxsə aid edilir. Həm də Həkim-psixoloq, müəllim, sosialoqların iştirakı ibtidai araşdırmanın öz ali məqsədlərinə çatmasına, uşaqlarla normal kontaktın qurulmasına və cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədən uşaqlara qanunauyğun və müsbət təsirlərin göstərilməsinə kömək edə, həmçinin uşaqların dekriminallaşdırılmasında böyük rol oynaya bilər.

Yalnız bəzi cinayətlərə görə yyç şəxslərə bu hüquqlar verilir: *Cinsi istismarın və ya cinsi zorakılığın qurbanı olan 14 yaşından yuxarı uşağın tələb etdiyi hallarda onun dindirilməsi qanuni nümayəndəsinin, yaxud onun seçimi əsasında müəllimin, psixoloqun və ya həkimin iştirakı ilə aparılır. Fikrimizcə bu təkcə cinsi istismarın və ya cinsi zorakılığın qurbanı olan uşaqlara yox, digər yyç şəxslərə də şamil olunmalıdır. CPM-in 231.2-ci maddəsi xüsusi normadır. Gələcəkdə bütün yyç şəxsləri əhatə edən ümumi normanın qəbul edilməsi uşaqların hüquqlarının daha əhatəli qorunmasına şərait yaradacaqdır.*

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı:

1. “AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsi” - <https://www.e-qanun.az/framework/46950>
2. BMT-nin 1989-cu il “Uşaqların hüquqları haqqında Konvensiyası” - <http://www.scfwca.gov.az/.pdf>
3. “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” AR Qanunu-

- <https://e-qanun.az/framework/10670>
4. “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası”
- <https://www.e-qanun.az/framework/897>
 5. Türkiyə Cümhuriyyətinin 5395 sayılı Çoçuk koruma kanunu-
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5395.pdf>
 6. “Yüvenal ədliyyə haqqında” Gürcüstan Respublikasının Qanunu-
<https://matsne.gov.ge/en/document/view/2877281>

Qasimov Xalid

**Some features of the interrogation and investigative action
carried out in relation to crimes committed by minors**

Minors and social relations in which they participate should be sensitively studied and regulated by the state and society. Along with the human rights that became relevant after World War II, "the concept of children's rights also began to develop". From the points where children's rights are realized one is considered a criminal prosecution proceeding.

Provisions regulating the implementation of the interrogation investigative action are established in articles 226-234 of Chapter XXVIII of the CPM.(1.) Interrogating children is very different from interrogating other people. Here, not only the presence of the defense attorney is sufficient during the taking of the statement from the child, but also interrogation of a minor witness under 14-16 years of age is conducted with the presence of a teacher, and if necessary, a doctor and his legal representative.

Халид Гасымов

**Некоторые особенности следственного действия допроса,
проводимого в связи с преступлениями, совершенными
несовершеннолетними**

Несовершеннолетние и общественные отношения, в которых они участвуют, должны чутко изучаться и регулироваться государством и обществом. Наряду с правами человека, ставшими актуальными после Второй мировой войны, «начала развиваться и концепция прав ребенка». С точки зрения реализации прав детей одним считается производство по уголовному делу.

Положения, регулирующие производство допроса следственного действия, установлены в статьях 226-234 главы XXVIII СРМ.(1.). Допрос детей существенно отличается от допроса других людей. Здесь достаточно не только присутствия защитника при взятии заявления у ребенка, но и допрос несовершеннолетнего свидетеля в возрасте до 14-16 лет проводится в присутствии воспитателя, а при необходимости врача и его законного представителя.

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLAR ÜZRƏ ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİ SİSTEMİNƏ FƏRQLİ BAXIŞ

***Annotasiya:** Bu məqalənin yazılmasının əsas məqsədi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üzrə həyata keçirilən ədalət mühakiməsinin ədalətli, humanist və daha “qayğıkeş” şəkildə təşkil olunmasına diqqətin yönəldilməsidir.*

***Açar sözlər:** yuvenal, ədliyyə, qayğı, uşaqlar, cinayətkarlıq, reinteqrasiya*

Cinayət törətmiş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün onların müəyyən yaş həddinə çatması zəruridir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə əsasən cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi on altı yaş hesab olunur. Buna baxmayaraq qanunda cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi on dörd yaş olaraq nəzərdə tutulmuş bir sıra cinayət növləri vardır. Məsələn, qəsdən adam öldür-məyə, qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam oğurlamağa, zorlamağa, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, terrorçuluğa və qanunla müəyyən edilmiş digər cinayət əməllərinin törədilməsinə görə şəxs on dörd yaşından cinayətin subyektini hesab edilir, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur, onun barəsində əməliyyat-istintaq hərəkətləri aparılır, ibtidai araşdırmanın sonunda isə onun barəsində məhkəmə icraatı həyata keçirilir.

Cəmiyyət, özünün əsrlər boyu inkişaf etdirdiyi mənəvi dəyərləri, tərbiyə üsulları ilə özünün fiziki və mənəvi olaraq sağlam, hazırlıqlı və bacarıqlı gələcək nəslini formalaşdırma bilirsə, həmin cəmiyyətin qurduğu dövlət də öz növbəsində qeyd etdiyimiz xətti rəsmi səviyyədə davam etdirməli, beləliklə də özündə “tələbkar və qayğıkeş ata” obrazını göstərməlidir. Dövlət bunu ilk növbədə hüquq, həmçinin iqtisadi və sosial siyasəti vasitəsi ilə həyata keçirir.

Uşaq hüquqlarının, başqa sözlə desək, insanın uşaqlıq hüququnun təmin edilməsi üçün Respublikada mövcud olan hər üç hakimiyyət “budaqları” (*qanunverici, icra, məhkəmə*) birgə səy göstərməlidir. Özünün təhlükəsizliyini, siyasi və ictimai sabitliyini qorumaq niyyətində olan dövlətdə, eləcə də

ictimai asayışı, mənəviyyatını və maraqlarını gözləyən cəmiyyətdə, məcbur etmə aparatı uşaqlara (*Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsinə görə 18 yaşına çatmayan hər hansı şəxs uşaq sayılır*) qarşı yönəldilsə belə, onların xüsusi qayğıya və ahəngdar inkişafa ehtiyaclarını qarşılanmalıdır.

Fikrimizcə, **“Yuvenal” ədliyyənin** inkişaf etməsi, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin məhkəməyə hörmət bəsləməsi və məhkəmə icraatının ədalətli olacağına əmin olması, bununla bərabər sabit və hərtərəfli tərəqqiyə çatmaq bütün dövlət orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları və cəmiyyətin bütün üzvlərinin əməkdaşlıq etməsi və düşünülmüş kompleks yanaşma formalaşdırması nəticəsində, hüququn aliliyinə nail olmaq mümkündür.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası böyük, uğurlu və keşməkeşli yol keçərək, bu gün də bütün sahələr üzrə inkişaf etməyə davam edir. Ölkədə keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları da buna bariz nümunədir. **“Yuvenal” ədliyyənin (yetkinlik yaşına çatmayanlar üzrə, yeniyetmələr üzrə, uşaqlar üzrə)** milli-elmi müstəvidə, dövlətin qanunverici siyasətində, həmçinin beynəlxalq əməkdaşlıq gündəliyində və nəhayət praktiki tətbiqində böyük irəliləyişlər (*inkişaf*) var. Belə ki, qüvvədə olan Cinayət-Prosessual Məcəlləsində əksini tapan, **“Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin törətdikləri cinayətlər barədə cinayət işlərinə daha təcrübəli hakimlər tərəfindən baxılmalıdır”** tələbi də dövlətin sözügedən mövzu barəsində həssas olduğunu göstərir.

Ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrdə xüsusi “yuvenal” məhkəmə iclas zallarının yaradılması, sosial xidmətlər şəbəkəsinin genişləndirilməsi, məktəb psixoloqları üçün nəzərdə tutulan ixtisasartırma kurslarının təşkil olunması, eləcə də ümumi təhsil şəraitinin yaxşılaşdırılması, yetkinlik yaşına çatmayanlarla müəllimlər tərəfindən işin daha yüksək səviyyəyə qaldırılması üçün göstərilən səylər, o cümlədən verilən təhsilin keyfiyyətinin qaldırılması və məktəbdənkənar müsbət fəaliyyətin geniş vüsət alması, nəhayət polis nəzarətinin gücləndirilməsi xüsusi (*yetkinlik yaşına çatmayanların sosial qrupuna yönəlmiş*) prevensiya rolunu oynayaraq müsbət tendensiya yaradır. Həmin müsbət tendensiyanın rəsmi statistik hesabatlarla müraciət edərək şahidi olmaq mümkündür. Belə ki, **Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumat əsasən**, 2018-ci ildə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlərin sayı 455, növbəti iki ildə, yəni 2019 və 2020-ci illərdə onlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin sayı 323 olmuşdur. Nəhayət, 2021-ci ildə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin sayı 251 təşkil edir ki, onlardan cəmi 24-ü ağır və xüsusilə ağır cinayətlərdir.

Buna baxmayaraq yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə qarşı məhkəmələr tərəfindən təyin olunan cəza tədbirlərinin sərtləşdirilməsinə şahid oluruq.

Belə ki, 2021-ci ildə məhkum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin sayı 259 olmuşdur ki, onlardan 81 nəfəri müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuşdur. Bu da, həmin ildə ümumi məhkum olunmuş uşaqların sayının təxminən 31,2 % təşkil edir. Halbuki, 2018-ci ildə məhkum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayanların cəmi 24,6 % azadlıqdan məhrum edilmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, həmin ildə yetkinlik yaşına çatmayan məhkumların sayı 301 idi. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, 2018-ci ildə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərdən 40 ədədi, 2021-ci ildə isə cəmi 24 ədədi ağır və ya xüsusilə ağır cinayət olmuşdur. Bildiyimiz kimi, ağır və ya xüsusilə ağır cinayət-lərə görə cəza tədbiri qismində azadlıqdan məhrum etmə daha çox tətbiq edilir. Bu zaman sual yaranır: **“Necə ola bilər ki, ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin sayı 24 olduğu ildə, azadlıqdan məhrum etmə cəzasının təyin edilməsinin say göstəricisi daha artıq paya malikdir?”** Həmin statistik göstəriciləri fərqli bir baxış nöqtəsindən izlədikdə isə görürük ki, 2021-ci ildə Respublika ərazisində ağır və xüsusilə ağır cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar cəmi 24 nəfərdən ibarət kiçik bir qrup olmuş, bununla belə həmin ildə azadlıqdan məhkum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin sayı 81 nəfər təşkil etmişsə, bu zaman da suallar yaranır: **“Azadlıqdan məhrum etmə kimi sərt bir cəzanın bu qədər geniş tətbiqi cəmiyyətə hansı fayda verə bilər?”, “Məgər yetkinlik yaşına çatmayanların, başqa sözlə uşaqların islah olunmaları və pozitiv həyat tərzinə qayıtmaları üçün başqa yollar yoxdur?”**

Cinayət Məcəlləsi məhkumun islah olunmasının, cəzanın əsas məqsədlərindən biri olduğunu qəti şəkildə bəyan edir. Həm cinayət qanununda, həm də doktrinal mənbələrdə göstərilən cəzanın tətbiqinin məqsədləri də məhz məhkumun islah olunmasının praktiki mümkünlüyünün üzərində qurulub. Təsvür edək: məhkum islah olunmazsa, yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq mümkündürmü? Və yaxud şəxs qanunla müəyyən edilmiş cəzasını aldıqdan sonra, sosial ədalət bərpa olduqdan sonra, həmin islah olunmamış cinayətkar azadlığa qovuşarkən sosial ədalətin bərqərar olduğunu dərk edə bilərmə? Onu düzgün dəyərləndirə bilərmə? Öyrəşdiyi mühitdən, valideynlərindən, məktəbindən, müəllimlərindən, gözəl təbiətdən, bir sözlə pis, yaxşı, amma azad həyatdan didərgin düşmüş uşağın islah olunma şansı nə dərəcədə artır? Mütərəqqi dünya ölkələri, o cümlədən də Azərbaycan Respublikası uşağın cinayət törətməyə meyilliyinin artmasının yeganə səbəbini onun psixoloji, emosional və yaxud fiziki zəifliyində görürlərsə, o zaman özü kimi zəif, acizləşmiş, dünya görüşləri pozulmuş, fiziki olaraq güclü olanın həyatda daha haqlı olduğuna inanan məhkumlar ilə bir yerdə tərbiyə müəssisəsində, qapalı

şəraitdə cəza çəkən uşağın sağlamlığı, gələcəyə nikbin və düşünülmüş baxışı necə formalaşa bilər?

1995-ci ildə ümumxalq səsvermə nəticəsində qəbul olunmuş Əsas Qanunun – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 151-ci maddəsində deyilir ki, qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (*Konstitusiyanın özü və referendum aktları istisna olmaqla*) qoşulduğumuz beynəlxalq müqavilələr arasında ziddiyətlər yarandıqda tərəfər çıxdığımız beynəlxalq müqavilələrin normaları tətbiq olunmalıdır. Bununla da, faktiki olaraq, ali hüquqi qüvvəyə malik olan Konstitusiya, dövlətin ratifikasiya etdiyi beynəlxalq sənədlərin daxili qanunvericiliyin parçası olmasını və normativ hüquqi aktların iyerarxiyasında müəyyən yerdə olmasını ehtiva etdi. Həmin Konstitusiya əsasında yaşayan ölkəmiz də hüququn müxtəlif sahələri üzrə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının qorunması üzrə qəbul olunmuş beynəlxalq sənədlərə imza atıb bununla da özü üzərinə bəzi öhdəliklər götürmüşdür. Həmin sənədlər toplusunda da layiqli yerə malik olan, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 29 noyabr 1985-ci ilin 40/33 qətnəməsi ilə qəbul olunan, “Pekin qaydalarıdır”. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası həmin qaydalara qoşulmaqla müəyyən öhdəliklərə malik oldu. Həmin öhdəliklərin təstiq edilməsi və yerinə yetirilməsi üçün 31 may 2002-ci il tarixli Qanun qəbul olunmuşdur. “Pekin qaydaları”nın əsas məqsədlərindən biri yetkinlik yaşına çatmayanın və onun ailəsinin firavan yaşamasına şərait yaratmaqdır (*1.1 – qaydalar*). İmzalamış dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan “Pekin qaydaları”nı rəhbər tutmaqla qətiyyətli olaraq bəyan edirlər ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs qanun pozuntusunu törətdiyinə görə elə bir tərzdə məsuliyyətə cəlb olunmalıdır ki, bu məsuliyyət yekinklik yaşına çatmış şəxsin cəlb olunduğu məsuliyyətdən fərqlənsin, yetkinlik yaşına çatmayanların qarşısına çıxdıqları ədalət mühakiməsi sistemi repressiv yox, əksinə bərpaedici, sağlam həyat tərzinə münasibətdə reinteqrativ olsun. Yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı ölkə ədliyyə sistəmi daha “dostpərvərpər” olmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki yuvenal ədalət mühakiməsi sisteminin başlıca vəzifəsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin özünəməxsus hüquqlarının müdafiəsi, yüksək rifah halını təmin etməsidir. Bundan əlavə, BMT-nin uşaq hüquqları komitəsinin 2006-cı ildə Azərbaycana verdiyi tövsiyyədə bildirilir: “18 yaşınadək olan şəxs barəsində yalnız son çıxış yolu kimi və mümkün qədər qısa müddətdə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilsin¹”.

Bütün bunlara nail olunması üçün sahə polis müvəkillərindən, təhqiqatçı-

¹ Uşaq hüquqlarının pilləli tədrisi üzrə seçilmiş mövzular, Dərslük, Bakı: 2013

lardan, müstəntiqlərdən, hakimlərdən, probasiya və penitensiar işçilərindən, eləcə də sosial işçilərdən, psixoloqlardan, müəllimlərdən, könüllülərdən ibarət olan ixtisaslaşmış və peşəkar mütəxəssislər ordusunu yetişdirmək lazımdır.

Məqalənin sonunda qeyd edək ki, uşaq cinayətkarlığı olduqca kompleks məsələdir, özünə qarşı institusional tədqiqat və yanaşma tələb edir. Biz isə hazırladığımız bu kiçik məqalədə məhz **yanaşmanın** dəyişilməsi və müsbət diqqətin formalaşdırılması məqsədini güdmüşük. Ümid edirik ki, qoyduğumuz suallar oxucunu maraqlandıra, düşündürə biləcək, vəzifəli şəxslərin, cəmiyyət üzvlərinin ədalət haqqında formalaşan təsəvvürlərində öz layiqli yerini tutmuş adekvat yuvenal ədliyyə, yuvenal məhkəmə institutlarının mühüm olduğunu dərk etməyə kömək edəcəkdir. Çünki, bu günün uşaqları, yeniyetmələri, gəncləri sabahın ataları, anaları, gələcəyimizin təminatçılarıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Uşaq hüquqlarının pilləli tədrisi üzrə seçilmiş mövzular, Dərslük, Bakı: 2013
<https://www.stat.gov.az/source/crimes/>

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN ŞƏXSLƏRİN CİNAYƏT TÖRƏTMƏSİNİN VƏ CƏZA TƏYİNİNİN FƏLSƏFİ-PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Annotasiya: Məqalə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət törətməsinə kömək edən səbəblərə, cəzanın məqsədinə, tətbiq edilən cəzalara və onların islah edilməsi üçün tətbiq edilməli olan tədbirlərə həsr edilmişdir. Araşdırılan məsələlər çox şaxəli görünsə də, hissələr bir-biri ilə sıx əlaqəlidir.

Açar sözlər: cəza, profilaktika, “avtoritet”, şüuraltı, tərbiyə, məhkumluq.

I Cinayət məəcəlləsinin 41-ci maddəsinə əsasən cəzanın məqsədlərindən biri cinayət törətmiş şəxslərin, məhkumların islah edilməsidir. Cinayətkarlıqla mübarizədə profilaktik tədbirlərin tətbiq edilməsinə zərurət yaranır ki, bu da islah etmə məqsədi güdür. Belə ki, bəzi ümumi tədbirlər vardır ki, onlar əsasən bütün insanlara ünvanlanaraq, gələcəkdə formalaşa biləcək hər hansı mənfi xarakterlərin qarşısını alır. Beləliklə, yönəldiyi subyektlər fərqli olsa belə, cəza da, profilaktik tədbirlər də hər ikisi birlikdə islah etməyə xidmət edir. Bu zaman belə sual yarana bilər. İlk baxışdan bir-birinə zidd görünən iki fəaliyyət necə ola bilər ki, eyni bir məqsədə xidmət etsin? Eyni məqsədə xidmət edərsə, cəzada profilaktikanın əlamətləri, yoxsa profilaktikada cəzanın əlamətləri var? Yoxsa, biz cəzanın mahiyyətini tam olaraq anlaya bilməmişik?

Göstərilən fəaliyyət növləri ilk baxışdan zidd görünsələr də, düşünürük ki, eyni bir məqsədə xidmət etməsi təsadüfi deyildir. Əslində, isə profilaktika ilə cəzaya eyni aspekt-dən baxılmalı və ya cəzanın müsbət təsirləri artırılmalıdır ki, o profilaktikanın yerini ala bilsin. Başqa sözlə cəza profilaktik təsir göstərməli və islah etməyi bacarmalıdır. Cəza əslində dövlətin “biz sizi qoruyuruq və qayğınıza qalırıq” ifadəsinin təzahür forması olmalıdır. Bəlkə də, cəza öz təyinatını, məqsədini profilaktika bənzədərək yenidən yaratmalıdır.

Bizim burada müzakirə etmək istədiyimiz məsələ yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə cəzanın təyin edilməsi, cinayət törətməsinin qarşısının alınması və cəmiyyətə müsbət tərzdə adaptasiya edilməsi barəsindədir. Əlbəttə

ki, onlar öz xüsusiyyətlərinə görə yetkin şəxslərdən fərqlənir və onlara yönələn tədbirlər yetkin şəxslərdən daha fərqli olmalıdır. Cinayət məəcəlləsinin 84.1. maddəsinə əsasən cinayət törədərkən on dörd yaşı tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunur.

II. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının profilaktikası çox önəmlidir. Lombrozio bildirdi ki, **cinayətkarlıq - insanın doğulması və ölümü kimi təbii bir hadisədir** (*cinayətkarlığa verilən təriflər arasında özünə məxsus yeri məhz bu tərif tutur*). Lombrozioya görə cinayət təbii bir haldır və şəxs cinayət törətməkdə azaddır. Lakin, fikrimizcə bu azadlıq şəxsin cinayət törətməsinə haqq qazandırmır, əksinə, cinayətlərin qarşısını almaq üçün azadlıq faktoruna diqqət edilməsinə kömək edir. Belə ki, hər kəs cinayət törədə bilər, lakin, şəxsin cinayət törətməsinin qarşısını almaqdan daha çox, onun düşüncələrinin dəyişdirilməsinə, alternativlərin yaradılmasına diqqət yetirməliyik. İnsanları zorla cinayət törətməkdən saxlasaq, neqativ şəraitə düşdükdə, nəzarət itdikdə cinayət törədə bilər. Buna baxmayaraq, şəxsin düşüncələrini dəyişməklə onun hər bir şəraitdə “təmiz” qalmasını təmin etmək olar.

Fikri digər alimin fikirləri ilə daha da zənginləşdirmək olar. Sigmund Freyd insanın psixikasını 3 stansiyaya böldü: **“O” (id)**, **“Mən” (ego)** və **“Ali Mən” (super ego)**. **“O” (id)** insanın istəklərini, **“Mən” (ego)** insanın bacarıq və real imkanlarını, **“Ali Mən” (super ego)** isə məcburiyyət funksiyasını göstərir. Freyd qeyd edirdi ki, istəklər pis olsa da onları yasaq etmək olmaz, daha doğrusu mümkün deyil. Sadəcə olaraq həmin istəkləri qəbul etmək və qanunauyğun, düzgün formada həyata keçirmək lazımdır. Əks halda insan ya xəstələnəcək, ya da günahkar statusu alıb təcrid olunmuş kimi yaşamağa məcbur olacaqdır¹. Buradan belə nəticə çıxır ki, insanların istəkləri üçün alternativ yollar açılmalı, daha doğru yollar ilə istəklərini təmin edə biləcəyi göstərilməlidir. Buna uyğun olaraq deyə bilərik ki, insanların hərəkətləri şüurlu ilə əlaqəlidir və hər edilən hərəkətin səbəbi fikrimizcə, şəxsin öz emosional istəklərini təmin etmək istəməsindən irəli gəlir. Bundan irəli gələrək deyə bilərik ki, insan pul qazanmaq üçün deyil, rahatlıq əldə etmək üçün oğurluq edir. Lakin, onun rahatlığı üçün alternativlər verilsə, düşünürük ki, oğurluq cinayətlərinə təsir etmək mümkündür (*bu yalnız oğurluğa deyil, digər cinayətlərə də aiddir*).

İnsanların, xüsusən də az yaşlıların tərbiyə edilməsi və gələcəkdə onun şəxsiyyətində yarana biləcək neqativ halların aradan qaldırılmasında ailə tərbiyəsinin mühüm yeri vardır. Buna baxmayaraq, ailə qurmağa qədəm qoy-

¹ Elman Yusifov, Müşfiq Ramazanov, Konfliktologiya (dərslük), Bakı: 2018, səh 129.

maq istəyən şəxslərin əksər hissəsinin ailə münasibətləri ilə bağlı təcrübə və bilikləri olmur. Ailə mühitində öz vəzifə və hüquqlarını bilməyən, övladları tərbiyə etmə metodikasından xəbərdar olmayan və s. insanların bu tip məlumatlardan xəbərsiz olması, öz növbəsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin həyatında, xüsusən də cinayətkar şəxsiyyətin formalaşmasında öz təsirini göstərə bilər. Uşaqları məhəbbətlə böyütmək lazımdır, əks halda həmin uşaqlar cinayətə meyilli ola bilərlər. Bu səbəbdən hər bir ailə qurmaq ərafəsində olan şəxslərə müəyyən dərslərin keçirilməsi daha faydalı ola bilər.

Dediyimiz kimi biz burada xüsusi olaraq 14-18 yaş aralığında olan bir dövrdən söz açmağa çalışırıq. Yaş psixologiyasında həmin dövrün xüsusiyyətləri barədə müəyyən məlumatlar verilir. Sigmund Freydingin təsnifatına əsasən genetal dövr adlanan bu aralıq 12 yaşdan başlayıb insanın gənc yeniyetməlik dövrünə qədər davam edir. Bu dövrdə əsas problemlərdən biri olaraq ana və ata ilə mübahisə edən övladın özünü sübut etmək üçün öz yoldaş çevrəsi ilə daha çox münasibətdə olması nəzərə çarpır. Bu yaşda uşaqlar sosial fəaliyyətlərə qatılmağa üstünlük verirlər. Gənc özünü tanıyıb püxtələşərkən cəmiyyət də gəncdən müəyyən davranışlar gözləyir. Gənc bu rolları da mənimsəməyə çalışır. Gənc özünə uyğun sənəti seçmək üçün əmək sərf edir. Genetal dövrü müvəffəqiyyətli şəkildə keçirən şəxslər digər insanlarla sağlam münasibətlər qururlar, həyatdan zövq alan, yaradıcı və xoşbəxt insan olurlar. Müvəffəqiyyətsizlik isə cəmiyyətdə və fərdi sferada sağlam, bacarıqlı şəxsiyyət kimi formalaşmasına əngəl olur².

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər bu mərhələnin daxilində olsalar da, əvvəlki dövrlər də bu dövrün inkişafına təsir edir. 0-12 yaş aralığında, məktəbli dövründə edilməli olan işlərin görülməməsi uşağın inkişafına mənfi təsir göstərir. Bu yaş dövründə sağlam inkişaf üçün əsas ailələrin üzərinə vəzifələr düşsə belə, dövlət qurumlarının da məktəbli yaş dövründə edə biləcəyi müəyyən işlər vardır.

Məktəb az yaşlının, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin ən çox vaxt keçirdiyi və buna nəzərən də daha çox inkişaf etməli olduğu bir yerdir. Bu zaman onlara təlim və təhsil öyrədilir, uşaqların şəxsiyyəti formalaşır, gələcək xarakterinin ilkin "rüşeymləri" yaranır və ən əsası böyüdükdə ola biləcəyi insan tipi ərsəyə gələ bilər. Bu səbəbdən az yaşlıların, YYÇ-ların mütləq olaraq təhsil və təlimə cəlb edilməsi ilkin işlərdən olmalıdır.

Buna baxmayaraq küçələrdə müəyyən işlə məşğul olan, **xırda əşyaları satan uşaqları** görə bilirik. Hər dövrün öz xüsusiyyəti və edilməli xarakterik fəaliyyəti olduğu kimi, həmin yaş dövründə də edilməli özünəməxsus iş-

² <https://www.main-board.com/782346/usaqlarin-sosial-psixoloji-inkisafi-1>

lər vardır. Onların qayğıdan uzaq, əziyyət altında, məcburiyyətdən kölə kimi çalışdırılması isə öz növbəsində onların cinayətkar aləm ilə tanışlığına səbəb ola bilər. Əlbəttə ki, onların işləməsinə məhdudiyət qoymaq problemi aradan qaldıra bilməz. Sadəcə olaraq onların və onları bu tip işlərə məcbur edən insanların da dərđini və problemlərini dinləmək lazımdır. Fikrimizcə, əksər cinayətkar, həyatda cina-yətkar olmaq istəməyib, sadəcə həyatın çətinlik və imtahanları altında alternativ yollar axtarmaqdan, tapsa belə dəstək görməkdən məhrum olublar.

Dünya dövlətləri üzrə aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, küçədə yaşayan uşaqların 70%-dən çoxunu ailədə zorakılıq, pis rəftar səbəbindən evlərini tərk edənlər təşkil edir. Eyni zamanda həmin uşaqlar yaşamaq üçün riskli davranışa və onların qanunla ziddiyyətdə olmalarına gətirib çıxaran dilənçilik, xırda oğurluq, fahişəlik və s. bu kimi cinayətlərə cəlb olunurlar. Beləliklə, xırda pozuntularla qayğıya ehtiyacın əlaqəsi müəyyən edilir³.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər ilə bağlı olan digər narahat edici hal onlarda oğru aləminə (*“vor v zakone”*) yaranan maraqdır. Həmin maraq özünü iki formada - birinci yetkinlik yaşına çatmayanların, ikinci isə yetkin şəxslərin ona münasibətində özünü göstərir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlarda özünü göstərmə, qruplarda birləşmə, “hörmət” qazanma, liderlik və s. bu kimi istəklər formalaşır. Həmin istəkləri həyata keçirmək üçün özlərində oğru aləminə maraq formalaşdırır. Fikrimizcə yetkinlik yaşına çatmayanların təsəvvüründə müəyyən alternativlərin formalaşmaması səbəbindən, yeganə yolu oğru aləminə maraq bəsləməkdə görürlər. Buna baxmayaraq onlar bilməlidirlər ki, hörmət qazanmaq və ya ədalətsizliklə mübarizə aparmaq üçün digər yollar da vardır. Həmin alternativ yollardan biri faydalı peşəyə (*hüquqşunas, ekoloq və s.*) yiyələnməklə insanlara fayda verməkdir. Düşünürük ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar şəxslərin enerjilərini pozitiv istiqamətlərə yönəltməklə, onların sağlam formalaşmasına, cinayətkar aləmdən uzaq durmasına şərait yaradıla bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində bu kimi addımların atılması, həmin mənfə istəklərin inkişaf edərək, şəxsin yetkin dövründə də özünü göstərməsinə səbəb ola bilər. Əgər yetkin şəxsdə müəyyən müsbət fikirlər formalaşar, özü üçün alternativ tapar, lakin düşündükləri ilə cəmiyyətdə gördükləri arasında kəskin fərq olarsa, şəxsdə müsbət xarakterin formalaşmasına maneə yarana bilər. Bu zaman isə artıq yetkin şəxsdə özünü oğru aləminə daxil etmək istəyi tam olaraq formalaşa bilər. Bunun qarşısını almaq üçün isə uşaq vaxtı ona göstərilən alternativ peşələrin həqiqətən də faydalı

³ Uşaq hüquqlarının pilləli tədrisi üzrə seçilmiş mövzular, Dərslük, Bakı: 2013

olduğunu sübuta yetirmək lazımdır. Əgər bir insan hər hansı bir məmurun müsbət fəaliyyət ilə məşğul olmadığını və ya ədalətsizlik etdiyini görür, eşidir və şahidi olursa, onda barışmazlıq ruhu formalaşa, nəticədə isə şəxs qəti olaraq həmin müsbət alternativ yol və peşələrdən uzaqlaşa bilər.

III. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə tətbiq edilən “cəza” tədbirləri öz növbəsində məhəbbət və mərhəmət üzərində qurulmalıdır. Buna misal kimi Norveç cəzaçəkmə müəssisələrini göstərə bilərik ki, həmin yerlər reabilitasiya mərkəzinə bənzəyir⁴. Onların yaranma səbəbi isə cəzanın intiqam yoxsa islah etmə vasitəsi olduğu barədə alimlər arasında olan müzakirələr olmuşdur. Fikrimizcə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiq edilməsi faydalı deyil. Bununla bağlı olaraq BMT-nin uşaq hüquqları komitəsinin 2006-cı ildə Azərbaycana verdiyi tövsiyyədə bildirilir: “18 yaşınadək olan şəxs barəsində yalnız son çıxış yolu kimi və mümkün qədər qısa müddətdə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilsin⁵”.

Cəza çəkdiyi dövrdə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər təhsil və təlimə yönləndirilməli (*nəticədə onlarda əxlaqi keyfiyyətlər inkişaf edə bilər*), zərərli vərdislərdən uzaqlaşdırılmalı, mənəvi keyfiyyətləri zənginləşdirilməli, onun ətrafı müsbət insanlar ilə əhatə edil-məli, əmək fəaliyyətinə cəlb edil-məli, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin öz qüsurlarını görməsi təmin edilməli (*şəxs öz “xəstəliyini” görməsə onu müalicə etməyə səy göstərməz*) və onları aradan qaldırmaq üçün özünütərbiyə prosesində aktiv iştirakına həvəsləndiril-məlidir. Cəzasını çəkib bitirmiş şəxslərin cəmiyyətə adaptasiya edilməsi çox mühümdür. Cəza çəkdiyi dövrdə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə tətbiq edilən tədbirlər ilə şəxsin cəzasını çəkib bitirdikdən sonra edə biləcəkləri işlər bir-birini tamamlaya bilməlidir. Cəza çəkdiyi dövrdə ona təhsil, təlim verilir, müəyyən vərdisləri formalaşdırılırsa, cəza çəkmək-dən azad olduqdan sonra da bu işlər davam etdirilməli, buna geniş şərait yaradılmalı, zəncirin halqasında qırılma olmamalıdır.

Digər toxunmaq istədiyimiz məsələ isə əvvəl məhkum olmuş şəxslərin hüquq-mühafizə orqanlarında fəaliyyət göstərməsinə bir-başla olaraq qoyulan qadağadır. Fikri-mizcə, bu məsələ dəqiq formulə edilməlidir. Cəza çəkdiyi dövrdə islah olan, müəyyən müsbət vərdisləri formalaşan, cəmiyyətə, vətənə xidmət etmək istəyi yaranan və edən, cəza çəkməkdən azad olunduqdan sonra öz müsbət xüsusiyyətlərini inkişaf etdirən və göstərən, ən əsası alternativ

⁴ <https://kayzen.az/blog/maraqli-faktlar/25952/norveç-həbsxanalarında-sakit-və-dinc-həyat.html>

⁵ Uşaq hüquqlarının pilləli tədrisi üzrə seçilmiş mövzular, Dərslük, Bakı: 2013

fəaliyyət formasını taparaq, *“ədaləti bərqərar etmək üçün yalnız oğru aləminə deyil, həm də digər işlərə diqqət etmək olar”* fikrini əldə edən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin də bu kateqoriyaya aid edilərək, gələcəkdə bu kimi fəaliyyət ilə məşğul olmasına qadağa qoyulması düşünürük ki, doğru hesab edilə bilməz. Bundan əlavə ehtiyat-sızlıqdan cinayət törətmiş və ya təsadüfi tip cinayətkarları da bu kateqoriyaya aid edib, onlara qadağa qoymaq olmaz. Onu da nəzərə çatdıraraq ki, bununla bağlı milli məclisdə də məsələ qaldırılmış və müzakirə üçün uyğun hesab edilmişdir⁶.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. AR Cinayət Məcəlləsi.
2. Elman Yusifov, Müşfiq Ramazanov, Konfliktologiya (dərslük), Bakı: 2018.
3. Uşaq hüquqlarının pilləli tədrisi üzrə seçilmiş mövzular, Dərslük, Bakı: 2013
4. <https://www.main-board.com/782346/usaqlarin-sosial-psixoloji-inkisafi-1>
5. <https://kayzen.az/blog/maraqli-faktlar/25952/norveç-həbsxanalarında-sakit-və-dinc-həyat.html>

⁶ https://musavat.com/news/qudret-hesenquliyevden-evveller-mehkumlugu-olmus-sexslerle-bagli-cagiris_927603.html

Максим Камалов

*Московский университет МВД России
имени В.Я. Кикотя, адъюнкт 2 курса
заочной формы обучения*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАССЛЕДОВАНИЯ КРАЖ ИЗ МАГАЗИНОВ, СОВЕРШЕННЫМИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ ЛИЦАМИ

Одной из главных проблем любого государства, с точки зрения исторического экскурса, оставалась и остается проблема преступности несовершеннолетних. Выявление, расследование и раскрытие преступлений, совершенных несовершеннолетними лицами, во многом предопределяет стратегию борьбы с преступностью в целом, обуславливая возникновение новых научных исследований и развитие новых методик расследования преступлений.

Преобладающую долю совершенных преступлений несовершеннолетними лицами занимают кражи. Так, за январь-декабрь 2022 года больше половины всех зарегистрированных преступлений (54,6%) составили хищения чужого имущества, совершенные путем кражи – 697,6 тысяч, а каждое тридцать четвертое преступление (2,9%) было совершено несовершеннолетними лицами или при их соучастии¹. В вышеприведенной статистике, среди несовершеннолетних лиц, обращает на себя пристальное внимание такое явление, как шоплифтинг (кражи в магазинах).

Вопросу расследования и раскрытия преступлений, совершенных несовершеннолетними, уделяется в последнее время пристальное внимание. Так, к научным трудам по данной проблеме можно отнести работы следующих авторов: Тузов Л.Л., Гаврилов С.Т., Еремеев В.Д., Кушпель Е.В., Ветрова Г.Н., Ветров Н.И., Ведерникова О.Н.. Однако необходимо признать, что вопросу изучению расследования краж несовершеннолетними лицами в магазинах не уделялось должного внимания.

В данной статье будет обращено внимание на актуальные вопросы расследования краж, совершенных несовершеннолетними лицами из магазинов, выводы о которых позволят признать необходимость разработки новой методики расследования краж, совершенных в магазинах.

¹ Состояние преступности в России за январь-декабрь 2022 г.: [Электронный ресурс]: URL: <https://мвд.рф> (дата обращения: 16.03.2023).

Характерной чертой расследования краж из магазинов несовершеннолетними лицами является наличие специального предмета доказывания, так как при наличии необходимости доказывания обстоятельств, которые устанавливаются в отношении совершеннолетних преступников, в отношении несовершеннолетних необходимо установление дополнительных обстоятельств через призму возрастных особенностей. К дополнительным обстоятельствам представляется возможным отнести:

- возраст несовершеннолетнего лица;
- условия жизни и воспитания несовершеннолетнего лица;
- особенности психического развития личности несовершеннолетнего лица;
- воздействие на несовершеннолетнего лицо старших лиц по возрастной категории.

Не установление одного из вышеперечисленных обстоятельств влечет за собой нарушение уголовно-процессуальных норм. А учитывая тот факт, что отсутствует конкретная методика расследования краж из магазинов, лица, расследующие подобного рода преступления, сталкиваются с затруднениями при их расследовании.

Еще одной из проблем расследования краж в магазинах является его правильная квалификация. Так, нередко случаи, что факт кражи устанавливается уже после того, как виновное лицо вышло из магазина, а требования остановиться и вернуть похищенное чаще всего приводит к бегству с места преступления. Как показывает судебная практика (приговор Кировского районного суда г. Уфы от 22.01.2018 по делу № 1–52/18², приговор Верхнепышминского городского суда Свердловской области от 06.03.2018 по делу № 1–98/18³, приговор Ленинского районного суда г. Челябинска от 14.03.2018 по делу № 1–198/2018⁴, приговор Щербинского районного суда г. Москвы от 29.06.2019 по де-

² Приговор Кировского районного суда г. Уфы от 22.01.2018 по делу № 1–52/18: [Электронный ресурс]: URL: <https://sudact.ru> (дата обращения: 16.03.2023).

³ Приговор Верхнепышминского городского суда Свердловской области от 06.03.2018 по делу № 1–98/18: [Электронный ресурс]: URL: <https://мвд.рф> (дата обращения: 16.03.2023).

⁴ Приговор Ленинского районного суда г. Челябинска от 14.03.2018 по делу № 1–198/2018: [Электронный ресурс]: URL: <https://sudact.ru/> (дата обращения: 16.03.2023).

лу № 1–302/2019⁵), суд, а также лица, расследующие кражи в магазинах, в данном случае чаще всего квалифицирует кражу как грабеж, обосновывая свое решение с отсылкой на пункт 5 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 27 декабря 2002 г. № 29 «О судебной практике по делам о краже, грабеже и разбое»⁶ (далее – «Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 27 декабря 2002 г. № 29»), где дословно сказано, что: «если в ходе совершения кражи действия виновного обнаруживаются собственником или иным владельцем имущества либо другими лицами, однако виновный, сознавая это, продолжает совершать незаконное изъятие имущества или его удержание, содеянное следует квалифицировать как грабеж». Однако необходимо отметить, что согласно пункту 6 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 27 декабря 2002 г. № 29 «кража и грабеж считаются оконченными, если имущество изъято и виновный имеет реальную возможность им пользоваться или распоряжаться по своему усмотрению». Исходя из вышеприведенных норм, необходимо отметить, что в момент, когда виновное лицо вышло из магазина с похищенным имуществом, кража не считается оконченной. Должен быть установлен факт возможности пользоваться и распоряжаться украденными вещами. Подобной позиции придерживается Верховный суд Российской Федерации (определение СКУД ВС РФ от 18.05.2017 №5-УД17-34).

Немаловажным остается вопрос избрания меры пресечения в отношении несовершеннолетних лиц. Так, Уголовно-процессуальным кодексом Российской Федерации предусмотрены одинаковые основания применения меры пресечения, как в отношении несовершеннолетних лиц, так и для взрослых. Однако избрание меры пресечения в отношении несовершеннолетних лиц должно сопутствовать учету исключительных случаев совершения преступления, таких как: попытки скрыться от следствия (дознания), нарушение ранее принятых мер пресечения, рецидив и т.д. Но необходимо отметить, что законодателем исключительные случаи совершения краж из магазинов несовершеннолетними не приведены. Сотрудники правоохранительных ор-

⁵ Приговор Щербинского районного суда г. Москвы от 29.06.2019 по делу № 1–302/2019: [Электронный ресурс]: URL: <https://sudact.ru/> (дата обращения: 16.03.2023).

⁶ Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27.12.2002 № 29 (ред. от 15.12.2022) «О судебной практике по делам о краже, грабеже и разбое» // СПС КонсультантПлюс.

ганов, расследующие преступления, принимая решение об исключительности, полагается на своё внутреннее субъективное убеждение.

Таким образом, необходимо отметить, что некоторые из приведенных вышеперечисленных проблем формируют перед учеными криминалистами и правоведами конкретную задачу в переосмыслении иных подходов к расследованию преступлений, в том числе и разработке новой методики расследования краж из магазинов. При этом особое внимание должно быть направлено на обеспечение охраны законных прав и интересов лиц, привлеченных к уголовной ответственности.

Список использованной литературы:

1. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27.12.2002 № 29 (ред. от 15.12.2022) «О судебной практике по делам о краже, грабеже и разбое» // СПС КонсультантПлюс.
2. Приговор Кировского районного суда г. Уфы от 22.01.2018 по делу № 1–52/18 : [Электронный ресурс]: URL: <https://sudact.ru> (дата обращения: 16.03.2023).
3. Приговор Верхнепышминского городского суда Свердловской области от 06.03.2018 по делу № 1–98/18: [Электронный ресурс]: URL: <https://мвд.рф> (дата обращения: 16.03.2023).
4. Приговор Ленинского районного суда г. Челябинска от 14.03.2018 по делу № 1–198/2018: [Электронный ресурс]: URL: <https://sudact.ru/> (дата обращения: 16.03.2023).
5. Приговор Щербинского районного суда г. Москвы от 29.06.2019 по делу № 1–302/2019: [Электронный ресурс]: URL: <https://sudact.ru/> (дата обращения: 16.03.2023).
6. Состояние преступности в России за январь-декабрь 2022 г. : [Электронный ресурс]: URL: <https://мвд.рф> (дата обращения: 16.03.2023).

Наталья Попова
обучающаяся группы М-2
факультета подготовки криминалистов
Московской академии СК России

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ С ДРУГИМИ ОРГАНАМИ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ГРАБЕЖЕЙ И РАЗБОЕВ, СОВЕРШЕННЫХ ПРЕСТУПНЫМИ ГРУППАМИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В настоящее время проявляется определенный интерес к проблемам взаимодействия органов предварительного следствия и дознания при раскрытии и расследовании преступлений. Проведенным исследованиям данной темы¹ отдается должное, однако, следует отметить, что некоторые вопросы исследованы не полностью, что определяет актуальность данного вопроса.

Начиная с проверки сообщения о преступлении следователь взаимодействует с другими участниками уголовного процесса для установления обстоятельств преступного события и решения определенных задач предварительного расследования².

Взаимодействие следователя с другими органами при расследовании грабежей и разбоев, совершенных преступными группами несовершеннолетних можно определить как основанную на законе и иных нормативных правовых актах, определенную сложившейся ситуацией деятельность следователя и сотрудников оперативных подразделений, участковых уполномоченных полиции, сотрудников подразделений по делам несовершеннолетних, направленную на раскрытие, расследование и предупреждение преступлений вместе с лицами, обладающими необходимыми профессиональными знаниями в области педагогики и психологии, реализуемая с помощью целесообразного сочетания и

¹ Кривенко А.И. Взаимодействие следователя и органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. М., 2006 192 с.; Нечаев В.В. Организационно-правовые основы взаимодействия органов предварительного следствия и органов дознания. М., 207. 198 с.; Кайгородова О.С. Расследование грабежей и разбоев, совершаемых несовершеннолетними: учеб.-практ. пособие. Тюмень, 2009. С. 35-40.

² Лившин Ю.Д., Тишин Д.В. Особенности организации расследования и взаимодействия при расследовании преступлений, связанных с заведомо ложным сообщением об акте терроризма // Следователь. 2003. № 2. С. 36.

приемлемого использования требуемых методов, сил и средств³.

Правовой основой взаимодействия следователя с другими органами выступает Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации; Федеральный закон от 12.08.1995 № 144-ФЗ «Об оперативно-розыскной деятельности»; Федеральный закон от 07.02.2011 № 3-ФЗ «О полиции»; Федеральный закон от 24.06.1999 № 120-ФЗ «Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних», ведомственные нормативные правовые акты МВД России и Следственного комитета Российской Федерации.

Так, согласно п. 4 ч. 2 ст. 38 УПК РФ, следователь уполномочен давать органу дознания обязательные для исполнения письменные поручения о проведении оперативно-розыскных мероприятий, производстве отдельных следственных действий, об исполнении постановлений о задержании, приводе, об аресте, о производстве иных процессуальных действий, а также получать содействие при их осуществлении⁴.

Согласно ч. 3 ст. 7 Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности» в качестве основания для проведения оперативно-розыскных мероприятий выступают поручения следователя по уголовным делам и материалам проверки сообщений о преступлении, находящимся в его производстве⁵.

Необходимыми участниками взаимодействия при расследовании грабежей и разбоев, совершенных преступными группами несовершеннолетних, являются: оперативные сотрудники, участковые уполномоченные полиции, сотрудники подразделений по делам несовершеннолетних.

Стоит подчеркнуть, что выбор правильной формы взаимодействия и следование рекомендациям по применению данной формы способствует эффективному расследованию грабежей и разбоев, совершен-

³ Соколов А.Б., Кузнецов А.А. Расследование краж имущества граждан, совершаемых преступными группами несовершеннолетних: монография. М.: Юрлитинформ. 2013. С. 100.

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ (ред. от 29.12.2022) (с изм. и доп., вступ. в силу с 11.01.2023) // Собрание законодательства Российской Федерации. 2001. № 52 (часть I). Ст. 4921.

⁵ Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности» от 12.08.1995 № 144-ФЗ (ред. от 29.12.2022) // Собрание законодательства Российской Федерации. 1995. № 33. Ст. 3349.

ных преступными группами несовершеннолетних⁶.

В зависимости от правовой регламентации различают процессуальные и непроцессуальные формы взаимодействия следователя с другими органами. Процессуальными являются урегулированные нормами УПК РФ формы взаимодействия. Непроцессуальными формами взаимодействия выступает консультативно-справочная деятельность и совместное планирование⁷.

Следует отметить, что содействие следователю при расследовании грабежей и разбоев, совершенных преступными группами несовершеннолетних, может быть непосредственным и опосредованным⁸. Непосредственное содействие выражается в совместном производстве следственных действий.

Сотрудниками оперативных подразделений может быть обеспечена охрана места происшествия с целью наиболее успешного отыскания следователем следов преступления, их закрепления и изъятия. Следователем могут быть даны поручения оперативным сотрудникам о розыске несовершеннолетних преступников, установлении их места нахождения, установлении очевидцев и свидетелей совершенного грабежа или разбоя, а также о поиске орудий совершения преступления, похищенных предметов, мест их хранения и сбыта.

В случае уклонения несовершеннолетнего преступника от явки к следователю для производства следственных и иных процессуальных действий орган дознания может оказать следователю содействие в принудительном приводе такого лица. Следователь также может просить сотрудников органа дознания о содействии в производстве отдельных следственных действий.

Из анализа следственной практики следует, что востребованным является привлечение сотрудников оперативных подразделений к участию в производстве следователем обыска и выемки в жилом помеще-

⁶ Кучина Я.О. Формы взаимодействия участников раскрытия преступления // Дальневосточные криминалистические чтения: сборник науч. трудов / отв. ред. В.В. Ярошенко. Владивосток, 2004. Вып. 10. С. 106-107.

⁷ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р. С. Белкина. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М), 2000. С. 500.

⁸ Расследование преступлений, совершенных несовершеннолетними: учебное пособие / М.В. Кардашевская и др. М.: Московский университет МВД России имени В.Я. Кикотя, 2021. С. 54.

нии. Это оправдано тем, что оперативными сотрудниками обеспечивается предотвращение побега несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых из мест производства следственных действий, обеспечивается наблюдение за лицами, проживающими в жилом помещении, в котором производится обыск или выемка, а также предотвращение сопротивления законным требованиям следователя и недопущение физического воздействия на него со стороны несовершеннолетнего подозреваемого или обвиняемого⁹.

Следователем может быть дано поручение сотрудникам оперативных подразделений об обеспечении участия несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых, содержащихся под стражей, в производстве отдельных следственных действий.

Анализ уголовных дел свидетельствует о том, что следователи при расследовании грабежей и разбоев, совершенных преступными группами несовершеннолетних часто обращаются за помощью к участковым уполномоченным полиции. Они предоставляют сведения о видах учетов, на которых состоят несовершеннолетние преступники, характеризующий материал на несовершеннолетних, совершивших преступление, несовершеннолетних, проживающих на территории их обслуживания, способных совершить грабеж или разбой в составе группы, криминогенно-опасных местах, имеющих на обслуживаемом участке, а также о возможных местах сбыта похищенного в результате грабежа или разбоя имущества.

Деятельность сотрудников подразделений по делам несовершеннолетних направлена на рассмотрение материалов об антиобщественных действиях и правонарушениях несовершеннолетних, ведение их учета, организацию посещения состоящих на учете лиц по месту их жительства, предложение мер по профилактике правонарушений несовершеннолетних, проведение профилактических бесед с несовершеннолетними и их родителями¹⁰. Следователь по письменному поручению может получить информацию о несовершеннолетнем, совершившем грабеж или разбой в составе преступной группы, условиях его жизни и воспитания.

⁹ Соколов А.Б., Кузнецов А.А. Расследование краж имущества граждан, совершаемых преступными группами несовершеннолетних: монография. М.: Юрлитинформ. 2013. С. 105.

¹⁰ Приказ МВД России от 15 октября 2013 г. № 845 «Об утверждении Инструкции по организации деятельности подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел Российской Федерации» (ред. от 31.12.2018) // Бюллетень нормативных актов федеральных органов исполнительной власти. 2014. № 11.

Необходимо обратить внимание на то, что на учете состоят также родители и законные представители несовершеннолетних, не исполняющие обязанности по воспитанию, обучению, негативно влияющие на них и жестоко обращающиеся с ними. На данные сведения следователь также должен обращать внимание при привлечении указанных лиц к участию в производстве по уголовному делу¹¹.

Должностными инструкциями сотрудников подразделений по делам несовершеннолетних закреплена обязанность повышения эффективности работы по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних, в том числе предупреждения групповой и повторной преступности несовершеннолетних, что определяет потребность в наиболее тесном взаимодействии между следователями, осуществляющими расследование преступлений, совершенных несовершеннолетними, и сотрудниками подразделений по делам несовершеннолетних¹².

Подводя итог, следует отметить, что грабежи и разбои совершаются в основном в условиях неопределенности, что вызывает определенные трудности в деятельности органов предварительного расследования, следователь должен в полной мере использовать силы и средства, которые имеются в его компетенции. Качественное расследование грабежей или разбоев совершенных преступными группами несовершеннолетних невозможно путем производства следователем лишь процессуальных действий без использования помощи сотрудников уголовного розыска, подразделений по делам несовершеннолетних и участковых уполномоченных полиции.

¹¹ Соколов А.Б., Кузнецов А.А. Расследование краж имущества граждан, совершаемых преступными группами несовершеннолетних: монография. М.: Юрлитинформ. 2013. С. 105.

¹² Орлова Ю.Р. Особенности расследования и предупреждения преступлений несовершеннолетних / под ред. проф. А.М. Кустова. М., 2006. С 140-149.

Жалмаханов Жангали Шапагатович

*докторант факультета послевузовского образования Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им.Б. Бейсенова,
капитан полиции*

КИБЕРБУЛЛИНГ: ОПАСНОСТЬ ВИРТУАЛЬНОГО МИРА И ВОЗМОЖНОСТИ БОРЬБЫ

Развитие Интернета расширило возможности общества в области коммуникации, обеспечивая взаимодействие с любым человеком в мире. Социальные сети играют важную роль в процессе коммуникации, обеспечивая пользователям виртуальное общение и знакомства. Виртуальные знакомства могут быть использованы для развития и улучшения коммуникативных навыков в цифровой среде. Удаленная коммуникация может быть анонимной, что позволяет проводить эксперименты с внешностью, возрастом, социальным статусом и даже полом.

В тоже время социальные сети могут представлять серьезную угрозу для несовершеннолетних, так как они могут стать жертвами онлайн-нападков со стороны своих сверстников. Публикуя посты, участвуя в обсуждении, они могут столкнуться с непониманием их мыслей и взглядов, с неадекватной реакцией со стороны других. В условиях анонимности несовершеннолетним трудно соблюдать этику общения. Банальные оскорбления часто перерастают в нешуточные угрозы жизни и здоровью, которые продолжаются без остановки двадцать четыре часа в сутки. Так возникает кибербуллинг [1].

Нарастающее число несовершеннолетних, пользующихся социальными сетями, свидетельствует о возрастающей значимости виртуальных средств коммуникации. Однако, они не всегда осознают потенциальные опасности, связанные с онлайн-общением, и оказываются уязвимыми к кибербуллингу. Это обстоятельство, на наш взгляд, является социальной проблемой, требующей обсуждения и разработки методов ее решения

Проблема информационной безопасности несовершеннолетних широко обсуждается в научной литературе специалистами в области юриспруденции, психологии, педагогики. Большинство исследователей

сходятся в необходимости разработки правовых, социальных, финансово-экономических, организационно-методических, воспитательных мер, направленных на обеспечение информационной безопасности несовершеннолетних[2].

В научной среде также получило распространение понятие информационно-психологической безопасности личности[3].

Международной правовой базой для защиты детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию, на международном уровне являются «Конвенция о правах ребенка», принятая Генеральной Ассамблеей ООН от 20 ноября 1989 г [4]., "Международный пакт о гражданских и политических правах" от 16 декабря 1966 г. Данные правовые акты закрепляют право ребенка на доступ к информации, способствующей правильному физическому и психическому здоровью несовершеннолетнего, с одной стороны, и формулировку принципов защиты ребенка от неблагоприятной для него информации. Статья 20 "Международного пакта о гражданских и политических правах" от 16 декабря 1966 г.[5] предусматривает запрещение законом всякой пропаганды войны и выступление в пользу национальной, расовой или религиозной ненависти, представляющее собой подстрекательство к дискриминации, вражде или насилию.

Статья 15 Модельного закона "Об основных гарантиях прав ребенка в государстве" N 14-9, принятого постановлением на четырнадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств участников СНГ от 16 октября 1999 г.[6], устанавливает основные гарантии защиты ребенка от информации, пропаганды и агитации, наносящих вред его здоровью, нравственному и духовному развитию. Закон обязывает органы государственной власти принимать меры по защите ребенка от информации, пропаганды и агитации, наносящих вред его здоровью, нравственному и духовному развитию, в том числе от национальной, классовой, социальной нетерпимости, от рекламы алкогольной продукции и табачных изделий, от пропаганды социального, расового, национального и религиозного неравенства, а также от распространения печатной продукции, аудио и видеопроизведений, пропагандирующей насилие и жестокость, порнографию, наркоманию, токсикоманию, антиобщественное поведение.

Одними из принципов, обозначенных в Сеульской конвенции «Будущее интернет-экономики» 2008 года (г. Сеул, Корея) [7], являются:

обеспечение безопасной интернет-среды для несовершеннолетних; содействие уважению международных социальных и этических норм при использовании сети Интернет.

В отчете OECD за 2010 - 2011 гг. «Защита детей в Интернете: риски, с которыми сталкиваются дети в Интернете, и политика их защиты» [8] представлен положительный опыт государств по обеспечению защиты несовершеннолетних в сети интернет, подчёркивается необходимость международного сотрудничества и разработки международных стандартов в сфере информационной безопасности несовершеннолетних. В частности, рассматриваются три категории онлайнрисков для детей: распространение порнографии, кибербуллинга; риски, связанные с интернет-маркетингом и мошенническими сделками; риски, связанные с конфиденциальностью персональных данных, в том числе использование социальных сетей без осознания возможных последствий.

В настоящее время несовершеннолетние научились самостоятельно искать в Интернете информацию и завязывать знакомства. Но наедине с сетью им труднее критически оценивать найденное, осваивать свой контент и осуществлять взаимодействие с интернет-сообществами. В этой связи учеными-социологами разрабатываются способы и методы борьбы с кибербуллингом, которые включают [9]:

- технические средства, ограничивающие нежелательный контент (фильтры, цензура);
- кнопки тревоги («пожаловаться») в социальных сетях и на веб-сайтах, предназначенные для подключения к неприятной ситуации сотрудников сайта;
- настройки конфиденциальности персональных аккаунтов.

Помимо этого, каждый пользователь должен знать номера телефонов «горячих линий» и владеть инструментами, с помощью которых можно сообщить о противозаконном поведении других пользователей.

Для профилактики кибербуллинга несовершеннолетним следует помнить, что:

- нельзя сообщать в Интернете свои персональные данные;
- нельзя открывать доступ к своей странице незнакомым людям;
- нельзя посылать сообщения с изображениями, которые могут кого-нибудь обидеть;
- необходимо следить за информацией, которую они выкладывают в Интернете [10].

Так же несовершеннолетним, подвергшимся кибербуллингу, рекомендуют абстрагироваться от критики и игнорировать обидчиков; делиться своими переживаниями со взрослыми; изменить настройки конфиденциальности – как можно меньше информации о себе публиковать в соцсетях; хранить подтверждение фактов о нападении в интернете [10].

В заключении отметим, что кибербуллинг – серьезная социальная проблема, которая наносит огромный вред психологическому и физическому здоровью несовершеннолетних. Социальные сети и Интернет, в целом, неизбежно становятся неотъемлемой частью жизни современного человека, поэтому мы не можем игнорировать опасности, связанные с их использованием.

Существует множество методов борьбы с кибербуллингом, таких как популяризация безопасного поведения в Интернете, проведение тренингов по психологической помощи жертвам кибербуллинга, введение законодательных мер и технических средств защиты в сфере Интернета.

Однако, чтобы преодолеть проблему кибербуллинга, необходима всеобщая поддержка и понимание со стороны общества, а также эффективная координация усилий со стороны родителей, учителей, психологов, правительства и владельцев социальных сетей.

Борьба с кибербуллингом – это долгосрочный и сложный процесс, требующий постоянного внимания и усилий, но нельзя пренебрегать этой проблемой. Мы должны совместными усилиями создавать безопасную и заботливую среду для всех пользователей Интернета, особенно для наших детей и подростков.

Список литературы

1. Андреева, А.О. Манипулирование в сети Интернет / А.О. Андреева // Информационная безопасность и вопросы профилактики киберэкстремизма среди молодежи (сборник статей). - Магнитогорск: МаГУ. – 2015. – С. 21-28.
2. Фомченкова Г.А. Проблема становления института безопасности молодежи: результаты нормативно-правового анализа // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2014. № 9.

3. Попов Д.Г. Противодействие негативному информационно-психологическому воздействию как подсистема обеспечения информационной безопасности государства // Юридическая психология. 2009. № 2. С. 19.
4. Конвенция о правах ребенка (одобрена Генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1989) (вступила в силу для СССР 15.09.1990) // Сборник международных договоров СССР. - Выпуск XLVI. – 1993.
5. Международный пакт о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 16 декабря 1966 г.) // Библиотечка Российской газеты. – 1999. - № 22-23.
6. Модельный закон "Об основных гарантиях прав ребенка в государстве" N 14-9 (принят постановлением на четырнадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ от 16 октября 1999 г.) // Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ. – 2000. - № 23.
7. OECD (2008), “The Seoul Declaration for the Future of the Internet Economy URL:<http://www.oecd.org/sti/40839436.pdf>
8. OECD (2011), “The Protection of Children Online: Risks Faced by Children Online and Policies to Protect Them”, OECD Digital Economy Papers no. 179, OECD Publishing // URL http://www.oecd.org/sti/ieconomy/childrenonline_with_cover.pdf
9. Симхович, В.А. Кибербуллинг как социальная проблема современного общества [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.bseu.by:pdf> (дата обращения: 10.10.2020).
10. Бенгина Е.А. Кибербуллинг как новая форма угрозы психологическому здоровью личности подростка / Е.А. Бенгина // Вестник университета. Современные тенденции в психологии. – 2018. - № 2. – С. 153-156.

“Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin cinayət-hüquqi, cinayət-prosessual və kriminalistik problemləri”

**BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİK KONFRANSIN
MATERİALLARI**

BAKI - 17 aprel 2023-cü il

**МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ
КОНФЕРЕНЦИЯ**

**«Уголовно-правовые, уголовно-процессуальные и
криминалистические проблемы преступлений,
совершенных несовершеннолетними»**

БАКУ – 17 апреля 2023 года

Yığılmağa verilmişdir: 03.03.2023

Çapa imzalanmışdır: 12.04.2023

Tiraj 300; format 70x100 1/16; ş.ç.v. 20,3

“Bakı” nəşriyyatı